

МІЖНАРОДНИЙ УНІВЕРСИТЕТ БІЗНЕСУ І ПРАВА

ПРАВОВІ НОВЕЛИ

Науковий юридичний журнал

№ 18/2022

Видавничий дім
«Гельветика»
2022

Науковий юридичний журнал «Правові новели» засновано рішенням Вченої ради Міжнародного університету бізнесу і права 06.12.2012 р., протокол № 5

Журнал внесено до категорії «Б» (спеціальність 081. Право) переліку наукових фахових видань, в яких можуть публікуватися результати дисертаційних робіт на здобуття наукових ступенів доктора і кандидата наук відповідно до Наказу МОН України від 17.03.2020 р. № 409 (додаток № 1).

Видання включено до міжнародної наукометричної бази Index Copernicus International (Республіка Польща).

Засновник і видавець: Заклад вищої освіти
«Міжнародний університет бізнесу і права». Україна.
73039. м. Херсон, вул. 49 Гвардійської Дивізії, 25-А
тел.факс (0552) 33-66-86
e-mail: editor@legalnovels.in.ua
web: www.legalnovels.in.ua

Періодичність видання: 3 рази на рік.

Свідectво про державну реєстрацію друкованого засобу масової інформації:
КВ № 21144-10944 Р від 31.12.2014 р.

Рекомендовано до друку Вченою радою Міжнародного університету бізнесу і права
26.12.2022 р., протокол № 11

Статті у виданні перевірені на наявність плагіату за допомогою програмного забезпечення
StrikePlagiarism.com від польської компанії Plagiat.pl.

Головний редактор: **Воронін Я.Г.** – доктор юридичних наук, професор;

**Заступник
головного редактора:** **Клюєв О.М.** – доктор юридичних наук, професор;

Відповідальний секретар: **Ненько С.С.** – кандидат юридичних наук, доцент.

Редакційна колегія:

Чеботарьова Г.В. – доктор юридичних наук, професор;

Попович Є.М. – доктор юридичних наук, професор;

Предмєстніков О.Г. – доктор юридичних наук, доцент;

Рачинська І.М. – кандидат юридичних наук, доцент;

Шані (Ехуд) Роффех – доктор філософії з права, професор (Ізраїль).

ЗМІСТ

КОНСТИТУЦІЙНЕ ПРАВО; МУНІЦИПАЛЬНЕ ПРАВО

Завальнюк І.В.

Презумпція невинуватості в конституційному праві на справедливий суд 5

ЦИВІЛЬНЕ ПРАВО І ЦИВІЛЬНИЙ ПРОЦЕС; СІМЕЙНЕ ПРАВО; МІЖНАРОДНЕ ПРИВАТНЕ ПРАВО

Акулов Ю.В.

Обмеження майнових авторських прав на твори за законодавством окремих зарубіжних країн 14

ТРУДОВЕ ПРАВО; ПРАВО СОЦІАЛЬНОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ

Лагодісько Д.О.

Поняття та зміст принципів правового регулювання кар'єрного росту поліцейських 21

АДМІНІСТРАТИВНЕ ПРАВО І ПРОЦЕС; ФІНАНСОВЕ ПРАВО; ІНФОРМАЦІЙНЕ ПРАВО

Іванюк Б.А.

До характеристики порядку застосування заохочень до працівників поліції 27

Кальна А.В.

Загальна характеристика адміністративної відповідальності за правопорушення у сфері виборчого процесу 33

Комзюк М.А.

Види поліцейських заходів примусу, що застосовуються національною поліцією України 39

Кріпак І.І.

Міжнародні стандарти досудового врегулювання адміністративно-правових спорів та особливості їх вирішення в зарубіжних країнах 45

Лучанинов І.В.

Адміністративно-правовий механізм євроінтеграції: сучасний стан та напрями удосконалення 53

МІЖНАРОДНЕ ПРАВО

Уварова М.В.

Міждержавне усиновлення: поняття та особливості правового врегулювання за законодавством України 62

АКТУАЛЬНІ ПИТАННЯ ЮРИДИЧНОЇ НАУКИ

Виходець Ю.О., Тетерятник Г.К.

Окремі питання використання OSINT при розслідуванні злочинів в умовах військової агресії рф 70

Легеца Ю.О.

Розсуд судді адміністративного суду: поняття та класифікація 77

Рядінська В.О., Канцер А.О.

Транспарентність як основний принцип функціонування інституту електронного урядування 82

Ратушний С.М., Намясенко О.К.

Окремі процесуальні питання вирішення міжнародних комерційних спорів в сучасних умовах 91

Vladysevska V.V., Hryb A.M.

About the Ukrainian diplomacy in the conditions of russia's full-scale aggression against Ukraine 98

Мороз В.П.

Адміністративно-правові аспекти надання адміністративних послуг уповноваженими органами у сфері міграції 104

Кобруссва Є.А.

Дозвільна система як один із засобів забезпечення суспільної безпеки та громадського порядку 113

Загороднюк С.О., Подобний О.О., Слатвінська В.М.

«Політика у сфері боротьби зі злочинністю» та «кримінально-правова політика»: підходи до визначення поняття 117

Логвиненко Б.О.

«Lean government» як новітня модель публічного адміністрування у сфері дорожньої інфраструктури: перспективи для України 123

Руденко Л.Д.

Окремі аспекти правового забезпечення транспарентності у сфері публічного управління 128

Манько Д.Г.

Міжгалузеві аспекти правового регулювання прикордонної діяльності 133

Арабаджи Н.Б.

Інституціоналізація правового порядку на державному кордоні 140

Легеца Ю.О., Пушкіна О.В.

Міжнародні стандарти правового регулювання реалізації та захисту права на охорону здоров'я 147

Новицька Н.Б., Новицький А.М., Приймаченко Д.В.

Формування інформаційних компетентностей як стратегічний напрямок підготовки юристів у закладах передвищої фахової освіти 154

Малюга Л.Ю., Юрескул І.В.

Проблеми реалізації державної політики у сфері соціального захисту осіб з інвалідністю в Україні 161

Назимко Є.С., Малаховська І.Б., Пономарьова Т.І.

Нормативно-правове регулювання захисту персональних даних в електронних комунікаційних мережах 169

Вахонсва Т.М.

Сутність та поняття прав та свобод людини і громадянина 176

Міняйло Д.Г.

Визначення правового статусу пасажирів з інвалідністю як етап формування механізму забезпечення та захисту їх прав за договором перевезення пасажирів 181

Бабенко А.М., Палій М.В.

Розмежування посягань на власність від суміжних військових кримінальних правопорушень в умовах воєнного стану 190

Сало О.М., Тильчик В.В.

Особливості нормативно-правового регулювання повноважень керівники органу досудового розслідування в окремих країнах Європи 199

Абламський С.Є., Конюшенко Я.Ю.

Деякі особливості доказування у кримінальних провадженнях щодо економічних кримінальних правопорушень 205

Устінова-Бойченко Г.М.

Історичні передумови правового регулювання пільгового забезпечення неповнолітніх працівників 213

Гордєєв В.В.

Доказування юридичних фактів у конституційному судочинстві 220

Рєва А.О.

Морально-психологічні ознаки особистості дезертира в умовах воєнного стану в Україні 225

Ємельянов Р.О.

Представництво інтересів потерпілого (фізичної особи) в стадії досудового розслідування 231

Бондар П.В.

Особливості цивільно-правової відповідальності за порушення умов договору перевезення з використанням транспортних агрегаторів 240

CONTENTS

CONSTITUTIONAL LAW; MUNICIPAL LAW

Zavalniuk I.V.

Presumption of innocence in the constitutional right to a fair trial	5
--	---

CIVIL LAW AND CIVIL PROCESS; FAMILY LAW; INTERNATIONAL PRIVATE LAW

Akulov Yu.V.

Limitation of property copyright to productions under the legislation of certain foreign countries	14
--	----

ADMINISTRATIVE LAW AND PROCESS; FINANCIAL LAW; INFORMATION LAW

Lahodiienko D.O.

The concept and content of the principles of legal regulation of the career growth of police officers	21
---	----

Ivaniuk B.A.

To characterize the procedure for applying incentives to police officers	27
--	----

Kalna A.V.

General characteristics of administrative responsibility for offenses in the field of the election process	33
--	----

Komziuk M.A.

Types of coercive police measures used by the National police of Ukraine	39
--	----

Kritsak I.L.

International standards for the pre-court settlement of administrative and legal disputes and the peculiarities of their resolution in foreign countries	45
--	----

Luchaninov I.V.

Administrative-legal mechanism of European integration: current state and directions of improvement	53
---	----

INTERNATIONAL LAW

Uvarova M.V.

Interstate adoption: concepts and features of legal regulation under the legislation of Ukraine	62
---	----

TOPICAL ISSUES OF JURIDICAL SCIENCE

Vykhodets Yu.O., Teteriatnyk H.K.

Some issues of the use of OSINT in the investigation of crimes in the conditions of military aggression of the Russian Federation	70
---	----

Leheza Yu.A.

Representation of the judge of the administrative court: concept and classification	77
---	----

Riadinska V.O., Cantser A.O.

Transparency as a basic principle of e-governance institute functioning	82
---	----

Ratushnyy S.M., Namiashenko O.K.

Some procedural issues of the international commercial dispute resolution under the modern conditions	91
---	----

Vladyshevska V.V., Hryb A.M.

About the Ukrainian diplomacy in the conditions of Russia's full-scale aggression against Ukraine	98
---	----

Moroz V.P.

Administrative and legal aspects of provision of administrative services by authorized bodies in the field of migration	104
---	-----

Kobrusieva Ye.A.

The permit system as a means of ensuring public safety and public order	113
---	-----

Zahorodniuk S.O., Podobnyi O.O., Slatvinska V.M.

"Policy on crime prevention" and «criminal policy»: approaches to defining the concept	117
--	-----

Lohvynenko B.O.

«Lean government» as the newest model of public administration in the field of road infrastructure: prospects for Ukraine	123
---	-----

Rudenko L.D.

Individual aspects of legal maintenance of transparency in public administration	128
--	-----

Manko D.H.

Inter-branch aspects of legal regulation of cross-border activities	133
---	-----

Arabadzhy N.B.

Institutionalization of the legal order at the state border	140
---	-----

Leheza Yu.O., Pushkina O.V.

International standards of legal regulation of the implementation and protection of the rights to health care	147
---	-----

Novytska N.B., Novytskyi A.M., Prymachenko D.V.

Formation of information competences as a strategic direction of training lawyers in institutions of higher professional education	154
--	-----

Maliuha L.Yu., Yureskul I.V.

Problems of implementation of the state policy in the field of social protection of individuals with disabilities in Ukraine	161
--	-----

Nazymko Ye.S., Malakhovska I.B., Ponomarova T.I.

Legal regulation of personal data protection in electronic communication networks	169
---	-----

Vakhonieva T.M.

The essence and concept of human and citizen rights and freedoms	176
--	-----

Minailo D.G.

Determination of the legal status of passengers with disabilities as a stage in the formation of the mechanism for ensuring and protecting their rights under the passenger carriage contract	181
---	-----

Babenko A.M., Palii M.V.

Distinguishing offences against property from related military criminal offenses in martial law	190
---	-----

Salo O.M., Tylychuk V.V.

Features of the statutory regulation of the powers of the head of the pre-trial investigation body in some European countries	199
---	-----

Ablamskyi S.Ye., Koniushenko Ya.Yu.

Peculiarities of proof in criminal proceedings on economic criminal offenses	205
--	-----

Ustinova-Boichenko G.M.

Historical background of the legal regulation of benefits for minor employees	213
---	-----

Hordieiev V.V.

Proof of juridical facts in constitutional proceedings	220
--	-----

Rieva A. O.

Moral and psychological features of the deserter personality under marital law in Ukraine	225
---	-----

Yemelianov R.O.

Representation of the interests of the victim (individual) in progress pre-trial investigation	231
--	-----

Bondar P.V.

Features of civil liability for breach of the terms of the contract of transportation with the use of transport aggregators	240
---	-----

Завальнюк І.В.

кандидат юридичних наук,

суддя

Одеський окружний адміністративний суд

ПРЕЗУМПЦІЯ НЕВИНУВАТОСТІ В КОНСТИТУЦІЙНОМУ ПРАВІ НА СПРАВЕДЛИВИЙ СУД

Постановка проблеми. Справедливість є засобом забезпечення соціальної цінності норм права. Не маючи в основі правових норм ідеї справедливості, яка виступає в якості критерію порівнянності поведінки людей, правове регулювання є вкрай важким. Однак з іншого боку в класовому суспільстві неможливою є реалізація пануючого ідеалу справедливості без правового регулювання, і це історичний факт. Якщо держава через створені нею установи не забезпечує справжнього захисту прав, і свобод, то вони, як свідчить історичний досвід, перетворюються на нездійсненну обіцянку, декларацію про наміри. Ця очевидна обставина змушує багато країн, що дотримуються демократичних принципів і засад, звертати пильну увагу на матеріальні, інституційні, процесуальні та інші гарантії конституційно-правового характеру щодо реалізації національних, а також міжнародних правових установок. У цьому аспекті першорядна роль відводиться праву на справедливий суд, що відноситься до першого покоління прав, та яке закріплено відразу декількома базовими міжнародними юридичними документами, що підкреслює його як основне і невідчужуване. Право на справедливий суд є дієвою гарантією забезпечення захисту ти прав і свобод людини в Європейському суді з прав людини. Широке застосування даного права обумовлено його закріпленням у Європейській конвенції Про захист прав людини та основних свобод. Забезпечення реалізації права на справедливий суд одночасно є гарантією захисту будь-

якого іншого права. Кожна держава, яка взяла на себе зобов'язання за міжнародними договорами забезпечувати для своїх громадян право на справедливий суд розгляд, має не лише конституційний обов'язок закріпити і гарантувати це право в законодавстві, а й усунути всі перешкоди на шляху його реалізації. Порушення права на справедливий суд найчастіше ставали предметом розгляду Європейського суду з прав людини, а отже, проблема реалізації даної міжнародно-правової норми існує для багатьох держав. Міжнародні механізми судового захисту здатні ефективно діяти лише як доповнення до внутрішньодержавної системи права, а тому дуже важливо забезпечити здійснення справедливого правосуддя в національних судових органах конституційно-правовим чином. Право на справедливий суд як правова норма виникло тільки після Другої світової війни. Але висновок про те, що зловживання державною владою можна реально обмежити, направивши її здійснення в русло чітких, неупереджених процедур, що дозволяють зацікавленим особам бути заслуханими, – одне з найстаріших досягнень юридичної думки. У цьому контексті необхідно розглянути основні етапи еволюції права на справедливий суд і спробувати виділити головні риси, що характеризують кожен її етап. Усе вищезазначене і зумовило вибір теми цього дослідження.

Метою статті є конституційно-правове дослідження презумпції невинуватості як складової права на справедливий суд в українсько-європейських реаліях.

Аналіз наукових публікацій. До дослідження категорії справедливості правосуддя та права на справедливий суд у своїх роботах зверталися такі науковці як: О. Белінська, С. Бондарчук, Ш. Гасс, Н. Грень, В. Городовенко, О. Грищук, С. Демченко, О. Дзюбань, І. Жаровська, О. Зайчук, В. Землянська, І. Ізарова, В. Комаров, В. Литвин, С. Лунін, А. Олійник, М. Погорецький, С. Прилуцький, О. Прокопенко, П. Рабінович, Н. Сакара, В. Тацій, Т. Цувіна, С. Шевчук та інші.

Виклад основного матеріалу. Перед тим як розглядати сучасний стан і значення презумпції невинуватості в конституційному праві і обставини, що викликали необхідність удосконалення і подальшого розвитку зазначеного принципу, звернемося до форми вираження відповідного положення, що міститься в ст. 62 Конституції України, де зазначено, що «особа вважається невинуватою у вчиненні злочину і не може бути піддана кримінальному покаранню, доки її вину не буде доведено в законному порядку і встановлено обвинувальним вироком суду» [9].

Конституційний Суд України зауважує, що елементом принципу презумпції невинуватості є принцип «*in dubio pro reo*», згідно з яким при оцінюванні доказів усі сумніви щодо вини особи тлумачаться на користь її невинуватості [8]. Презумпція невинуватості особи передбачає, що обов'язок доведення вини особи покладається на державу [16].

Насамперед хотілося б нагадати, що презумпції являють собою припущення про існування (або наявність) будь-яких фактів, подій, обставин та їх наслідків, а в їхній глибинній основі лежить неодноразова повторюваність життєвих ситуацій або подій, тобто якщо щось сталося і систематично відбувається за адекватних обставин, то цілком законним є припущення, що це за аналогічних умов відбудеться знову [14].

Слід також зазначити, що багато авторів погоджуються з думкою М. Коржанського, який визначає презумпції як: «... закріплене в нормах права припущення про

наявність або відсутність юридичних фактів, засноване на зв'язку між ними і наявними фактами та підтверджене попереднім досвідом» [10]. У зв'язку з цим справедливим буде і висновок про те, що презумпції носять можливий вірогіднісний, прогностичний, а не істинний, закономірний характер [14]. Незважаючи на таку особливість презумпцій, в тому числі і презумпції невинуватості, вони слугують не тільки важливим додатковим засобом пізнання навколишнього світу і дійсності, а й засобом встановлення істини.

Як справедливо зауважив С. Гриненко, «ці припущення ґрунтуються на зв'язку з реальними процесами, що відбуваються, і підтверджені попереднім досвідом» [3], у чому і полягає їхня головна наукова і практична значимість, оскільки «...від того, як, за допомогою яких засобів і в якій послідовності будуть виражені припущення про наявність юридичних фактів, буде залежати ефективність правової презумпції і її місце серед інших презумпцій...» [3]. Разом з тим для загальної характеристики презумпцій як прийому законодавчої техніки не менш важливим є не тільки перше словникове тлумачення латинського слова *praesumptio* - «припущення», а й друге: «визнання факту юридично достовірним, поки не буде доведено протилежного» [15].

Наприклад, факт опублікування нормативного акту дозволяє державним органам та іншим правозастосовникам презюмувати, що після закінчення визначеного законом часу всі громадяни держави знають його, а отже, вони повинні обов'язково його виконувати [14]. У зв'язку з цим хотілося б звернутися до вирішення ряду аспектів, що виникають при розгляді питання «презумпція невинуватості», використаних законодавцем при формулюванні формули презумпції невинуватості. Ключовим питанням, на наш погляд, в цьому контексті є тлумачення понять «презумпція» і «невинуватий» (невинний).

Ця необхідність назріла вже давно, оскільки диктується здійснюваною в Україні правовою реформою, а отже, необхідно сфор-

мулювати сучасне і коректне по суті поняття презумпції невинуватості, як в Конституції України, так і кримінально-процесуальному законодавстві [2]. Оцінюючи, чи дано повне формулювання принципу презумпції невинуватості в Конституції України та Кримінальному процесуальному кодексі України (КПК України), з позицій міжнародного і Європейського процесуального права, слід вирішити чимало питань, пов'язаних з розкриттям змісту цього поняття. Розбіжності з цих питань обумовлюють існування неоднакових визначень презумпції невинуватості в міжнародних актах, в роботах різних вчених і словниках.

Зіставлення наведених в зазначених джерелах формулювань різних авторів показує, що в одних випадках презумпція невинуватості поширюється тільки на обвинуваченого, а в інших – як на обвинуваченого, так і на підозрюваного, а іноді і на будь-яку особу (кожна особа, яка притягається до кримінальної відповідальності); в одних випадках особа «вважається» або «передбачається» невинуватою, а в інших «не вважається винною»; в одних випадках обвинувачений вважається невинуватим до тих пір, поки не доведено зворотного, а в інших випадках – до винесення судом обвинувального вироку, до вступу вироку в законну силу тощо [2; 3; 7; 12; 14]. За такими, здавалося б, термінологічними розбіжностями ховаються питання, які мають не формальне, а суттєве теоретичне і практичне значення. Для з'ясування сутності і значення презумпції невинуватості важливо точно визначити, хто вважається невинним: обвинувачений (підсудний), підозрюваний або всякий громадянин. Ряд авторів, маючи на увазі під терміном «обвинувачений» тільки особу, що притягується до кримінальної відповідальності в якості обвинуваченого, вважають, що до визначення презумпції невинуватості необхідно включити не тільки обвинуваченого, а й підозрюваного [12].

Думається, що сферу дії цього інституту не слід обмежувати зазначенням конкретної процесуальної фігури (обвинувачений, під-

судний, підозрюваний). Передбачається, що презумпція добропорядності кожного громадянина перетворюється на презумпцію невинуватості з моменту появи у кримінальному судочинстві осіб, невинуватість яких викликає сумніви у правоохоронних органів. Ці особи можуть не виступати в якості підозрюваного або обвинуваченого. Такого роду особи в різних нормативно-правових актах різних країн світу називаються по-різному: «особа, щодо якої припинено кримінальне переслідування»; «особа, яка притягається до кримінальної відповідальності»; «особа, щодо якої подано заяву»; «особа, яка зробила добровільну заяву про скоєний нею злочин»; «особа, до якої було застосовано примусових заходів медичного характеру»; «особа, що піддається заходам процесуального примусу»; «свідок, допитуваний про обставини, що можуть бути використані проти нього» тощо [4; 5; 6; 13].

Представляється, що презумпція невинуватості повинна повністю розповсюджуватися на всіх осіб, так як поняття «обвинувачений» слід розуміти відповідно до Європейської конвенції із захисту прав людини і основоположних свобод (ЄКПЛ, Конвенція) [6]. Цей термін представляється більш ємним. Також і Європейський суд з прав людини (ЄСПЛ, Європейський суд) схиляється при розгляді конкретних справ до вибору на користь «змістовного», а не «формального» поняття «обвинувачений» у тексті п. 2 ст. 6 ЄКПЛ [7].

У світлі та цілях п. 2 ст. 6 Конвенції з прав людини «обвинуваченого» можна було б визначити як кожну особу, яка притягається до кримінальної відповідальності, тобто будь-яку особу, невинність якої у вчиненні злочину ставиться під сумнів. Необхідно також вирішити, що слід розуміти під термінами «встановлений законом порядок», «відповідно до вимог кримінального судочинства». Формулювання цього елемента принципу презумпції невинуватості в Конституції України [9] та Кримінальному процесуальному кодексі України [11] є більш конкретизованим порів-

няно з Міжнародним Пактом про громадянські і політичні права [13] та Європейською Конвенцією про захист прав людини і основних свобод, де йдеться просто про законний порядок визнання особи винною [6].

На перший погляд, може здатися, що цим принципом, сформульованим в міжнародних актах, правила суперечать Конституції України, Кримінальному процесуальному кодексу України, іншим нормативно-правовим актам, що зв'язують можливість визнання особи винною з обов'язковим проведенням судового розгляду – стадії, де саме і зосереджені максимальні гарантії прав і законних інтересів особистості. Однак Європейський суд з прав людини, пояснюючи термін «законний порядок» у формулюванні презумпції невинуватості в ЄКПЛ («Кожна людина, обвинувачена у вчиненні кримінального злочину, вважається невинуватою доти, поки її винність не буде встановлена в законному порядку»), вказав, що презумпція невинуватості, втілена в п. 2 ст. 6, а також різні права, невичерпний перелік яких наводиться в п. 3 ст. 6, є складовими елементами поняття справедливого суду по кримінальних справах [1].

У додатку протоколу № 11 до Конвенції із захисту прав людини і основоположних свобод «Заголовки статей, що підлягають включенню до тексту Конвенції про захист прав людей і основоположних свобод і протоколів до неї» зазначено, що ст. 6 має бути озаглавлена «Право на справедливий суд» [1]. Зазначене означає, що вирішення питання про визнання особи винною за КПК України не суперечить п. 2 ст. 6 Європейської конвенції про захист прав людини і основоположних свобод. Тим більше на це вказується в ст. 11 Загальної декларації прав людини, прийнятої ООН в 1948 р., де прямо зазначено, що винність особи встановлюється тільки шляхом судового розгляду [4].

Практика Європейського суду також свідчить про те, що особа визнається винною лише незалежним і неупередженим судом при справедливому і публічному судовому роз-

гляді (у цьому відношенні характерними є рішення у справах Адольфа проти Австрії, Мінеллі проти Швейцарії та ін. [1]. Виникає також питання, чи є презумпція невинуватості об'єктивним правовим становищем, що виражає ставлення закону до питання про винність притягнутої до кримінальної відповідальності особи, або суб'єктивною думкою окремих учасників процесу з цього питання.

Відразу ж треба розвіяти сумніви: презумпція невинуватості зовсім не є вираженням суб'єктивної думки того чи іншого суб'єкта кримінально-процесуальної діяльності, вона є вираженням в законі об'єктивним правовим становищем, так як не забороняє дізнавачеві, слідчому, прокурору викривати обвинуваченого, доводити його винність, але забороняє оголошувати будь-яку іншу особу, що притягається до кримінальної відповідальності, винною і чинити з нею як зі злочинцем.

Так, Європейський суд у справі Мінеллі проти Швейцарії постановив: «презумпція невинуватості порушується, якщо раніше винність обвинуваченого не була доведена за законом і, перш за все, якщо він не мав можливості здійснити свої права на захист...» [1]. ЄСПЛ також часто заявляв, що попереднє утримання під вартою не повинно використовуватися в якості попереднього покарання (рішення у справі Летельє від 26 червня 1991 р., рішення у справі Томазі від 27 серпня 1992 р.) [7].

Таким чином, презумпція невинуватості як об'єктивне правове становище в контексті конституційного права на справедливий суд означає, що закон вважає особу, яка притягується кримінальної відповідальності, невинною, поки ті, хто вважає її винною, не доведуть, що вона дійсно є винною і її винність не буде встановлена рішенням суду, яке набрало законної сили.

Отже, порівняльний аналіз положень національного конституційного та кримінально-процесуального законодавства з позицій міжнародних норм і стандартів дозволяє запропонувати наступну редакцію криміналь-

но-правової моделі визначення презумпції невинуватості в аспектах конституційного права на справедливий суд. Кожна особа, яка притягається до кримінальної відповідальності, вважається невинуватою до тих пір, поки її винність не буде доведена в обмежуваний законом період у передбаченому порядку і встановлена відповідним судовим актом, що набрав законної сили (тобто вироком, постановою апеляційної, касаційної інстанцій, суду при розгляді справи про поновлення провадження за наявності нових або нововиявлених обставин), де основний акцент зроблений саме на понятті «невинуватість».

Підводячи проміжний висновок, можна визначити, що презумпція невинуватості, по-перше, повинна вимагати жорсткого обмеження законом періоду обвинувачення; по-друге, повинна обов'язково вказувати альтернативний характер висновку суду про невинуватість (невинність) обвинувачуваного, підкреслюючи і акцентуючи увагу саме на понятті «невинуватий», інакше втрачається сам сенс і суть презумпції невинуватості; по-третє, не повинна пов'язувати цей висновок з набуттям вироком законної сили.

Розглянувши теоретичні проблеми формули і способу формулювання поняття презумпції невинуватості, зупинимося на особливостях застосування і реалізації принципу презумпції невинуватості, виходячи з того, як він представлений і сформульований в Конституції України.

Перед тим, як досліджувати сучасний зміст принципу презумпції невинуватості в національному праві і обставини, що викликали необхідність удосконалення і подальшого розвитку зазначеного принципу, нагадаємо, що форма вираження самого положення, що знаходиться в ст. 62 Конституції України, буквально наступна: «особа вважається невинуватою у вчиненні злочину і не може бути піддана кримінальному покаранню, доки її вину не буде доведено в законному порядку і встановлено обвинувальним вироком суду» [9]. Власні моделі вираження принципу міс-

тять і міжнародні правові акти. Так, згідно з п.1 ст. 11 Загальної декларації прав людини: «кожна людина, обвинувачена у скоєнні злочину, має право вважатися невинуватою до тих пір, поки її винність не буде встановлена законним порядком шляхом гласного судового розгляду, при якому їй забезпечуються всі можливості для захисту» [4].

Пункт 2 ст.14 Міжнародного пакту про громадянські і політичні права встановлює: «кожен обвинувачений у кримінальному злочині має право вважатися невинним, поки винність його не буде доведена відповідно до закону» [13]. Таким же чином цей принцип викладено в п. 2 ст. 6 Європейської конвенції про захист прав людини і основоположних свобод [6]. Відмінності в формулюваннях презумпції невинуватості, що містяться в Декларації і в Пакті, тягнуть і відмінності в способах або в процедурах її спростування. Згідно із Декларацією, презумпція невинуватості може бути спростована тільки в результаті судового розгляду. З визначення презумпції невинуватості, що міститься в Пакті і Конвенції, випливає, що вона може бути спростована і іншим, встановленим законом способом. Тлумачачи термін «відповідно до закону», Європейська конвенція роз'яснює, що порядок спростування презумпції може відрізнятися з урахуванням важливості того, що поставлено на карту» і з додатковими гарантіями права на захист [6].

Формулювання презумпції невинуватості обвинуваченого в Конституції України і в КПК України істотно відрізняється як від визначень, даних в Пакті і в Конвенції, а також і від тих, що дані в Декларації. Нагадаємо, згідно з українським законодавством, обвинувачений вважається невинним, поки його винність не буде доведена в передбаченому законом порядку і встановлена вироком суду, що набрав законної сили [9; 11].

Суть відмінностей полягає в тому, що право обвинуваченого бути судимим відповідно до принципу презумпції невинуватості перетворюється в обов'язок бути судимим, оскільки

зазначена презумпція може бути спростована тільки вироком суду. Практично це означає, що після закінчення строку давності притягнення до кримінальної відповідальності, при амністії та на інших законних підставах, що дозволяють звільнити громадянина від кримінальної відповідальності, до судової процедури і без винесення на його адресу обвинувального вироку, зробити це практично неможливо.

Таким чином, формулювання презумпції невинуватості в Конституції України ставить обвинувачених в менш вигідне становище, ніж формулювання Пакту і Конвенції, що дозволяє встановлювати невинуватість особи різними процедурами в залежності від того, «що поставлено на карту», тобто в залежності від правових наслідків, що виходять із встановленої винності. Якщо обвинувачений може бути звільнений від кримінальної відповідальності і покарання, то процедура спростування презумпції його винуватості може бути й іншою, при цьому обвинуваченому, безумовно, повинні бути пред'явлені всі засоби захисту від обвинувачення. Принцип презумпції невинуватості знайшов своє втілення в ч. 1 ст.17 КПК України: «особа вважається невинуватою у вчиненні кримінального правопорушення і не може бути піддана кримінальному покаранню, доки її вину не буде доведено у порядку, передбаченому цим Кодексом, і встановлено обвинувальним вироком суду, що набрав законної сили» [11]. Однак в юридичній літературі є й інша точка зору про те, що в КПК України відсутній принцип презумпції невинуватості, який довгий час відкидався, але без якого неможливо прийти до справедливого, гуманного правосуддя, що охороняється Кримінальним кодексом України. У зв'язку з цим пропонується відтворити в КПК України доопрацьовану конституційну формулу, але в дещо іншій редакції: «непереборні сумніви у винності обвинуваченого тлумачаться на його користь» [3].

Крім того, думається, було б корисним конституційну формулу доповнити важливим

положенням, що випливає з принципу презумпції невинуватості: «Обов'язок доводити звинувачення покладається тільки на обвинувача». Можна погодитися з пропозицією про уточнення і доповнення змісту принципу презумпції невинуватості в Конституції України, але не з запереченням його наявності в кримінально-процесуальному законодавстві України або повністю «неробочим» станом.

Презумпція невинуватості повинна дотримуватися на всіх стадіях процесу розгляду справи за кримінальним обвинуваченням, в тому числі і на досудовій стадії щодо підозрюваного. Конкретні посадові особи правоохоронних органів і представники влади зобов'язані робити все необхідне для дотримання презумпції невинуватості шляхом утримання від винесення будь-яких попередніх рішень у справі. Важливо мати на увазі, що презумпція невинуватості виражає не особисте ставлення будь-якої конкретної людини до обвинуваченого, а об'єктивне правове становище. Держава, суспільство вважають громадянина добропорядним до тих пір, поки не доведено і не встановлено іншого у законному порядку. Людина, притягнута в якості обвинуваченого, не розглядається суспільством як злочинець, вона лише звинувачується у скоєнні кримінального правопорушення.

Висновки. Враховуючи положення про те, що обвинувальний вирок може бути винесений за умови безсумнівної доведеності звинувачення, а недоведена винність є юридично рівнозначною доведеній невинуватості, що впливають з презумпції невинуватості, думається, слід обов'язково доповнити ст. 62 Конституції України важливим положенням, що випливає із зазначеного принципу: «недоведена винність обвинуваченого за своїми правовими наслідками прирівнюється до доведеної невинуватості». Ґрунтовний аналіз нормативного матеріалу наочно показує, що новим підтвердженням послідовної реалізації в кримінальному судочинстві принципу презумпції невинуватості стало закріплення його на рівні Конституції. До цього

варто додати і те, що збільшення кількості адміністративних і податкових правопорушень, кримінальних правопорушень не сприяють підвищенню якості розгляду і розслідування вищевказаних видів неправомірної поведінки, що також не сприяє поліпшенню ситуації в області забезпечення прав і свобод особистості. Але, будучи конституційним принципом, принцип презумпції невинуватості шляхом застосування комплексного наукового пошуку повинен знайти своє заслужене місце в системі ефективних правових інструментів, що впливають на різні види правової поведінки суб'єктів права, захист і забезпечення конституційного права на справедливий суд в Україні, оскільки кожна правова презумпція, в тому числі і невинуватості, що є похідною від презумпції добросовісності, як особливий прийом законодавчої техніки, має власну індивідуальну специфіку генезису, розвитку і трансформації, правову сутність, засновану на нормативності і ймовірності закладеного в ній положення, що умовно приймається за істину.

Порівняльний аналіз положень національного конституційного та кримінально-процесуального законодавства з позицій міжнарод-

них норм і стандартів дозволяє запропонувати наступну редакцію кримінально-правової моделі визначення презумпції невинуватості в аспектах конституційного права на справедливий суд. Кожна особа, яка притягається до кримінальної відповідальності, вважається невинуватою до тих пір, поки її винність не буде доведена в обмежуваний законом період у передбаченому порядку і встановлена відповідним судовим актом, що набрав законної сили (тобто вироком, постановою апеляційної, касаційної інстанцій, суду при розгляді справи про поновлення провадження за наявності нових або нововиявлених обставин), де основний акцент зроблений саме на понятті «невинуватість».

Презумпція невинуватості, по-перше, повинна вимагати жорсткого обмеження законом періоду обвинувачення; по-друге, повинна обов'язково вказувати альтернативний характер висновку суду про невинуватість (невинність) обвинувачуваного, підкреслюючи і акцентуючи увагу саме на понятті «невинуватий», інакше втрачається сам сенс і суть презумпції невинуватості; по-третє, не повинна пов'язувати цей висновок з набуттям вироком законної сили.

Анотація

У статті здійснено конституційно-правове дослідження презумпції невинуватості як складової права на справедливий суд в україно-європейських реаліях. Визначено, що презумпція невинуватості повинна дотримуватися на всіх стадіях процесу розгляду справи за кримінальним обвинуваченням, в тому числі і на досудовій стадії щодо підозрюваного. Аргументовано, що конкретні посадові особи правоохоронних органів і представники влади зобов'язані робити все необхідне для дотримання презумпції невинуватості шляхом утримання від винесення будь-яких попередніх рішень у справі. Наголошено, що презумпція невинуватості виражає не особисте ставлення будь-якої конкретної людини до обвинуваченого, а об'єктивне правове становище. Держава, суспільство вважають громадянина добропорядним до тих пір, поки не доведено і не встановлено іншого у законному порядку. Зазначено, що людина, притягнута в якості обвинуваченого, не розглядається суспільством як злочинець, вона лише звинувачується у скоєнні кримінального правопорушення. Враховуючи положення про те, що обвинувальний вирок може бути винесений за умови безсумнівної доведеності звинувачення, а недоведена винність є юридично рівнозначною доведеній невинуватості, що впливають з презумпції невинуватості, запропоновано доповнити ст. 62 Конституції України важливим положенням, що впливає із зазначеного принципу: «недоведена винність обвинуваченого за своїми правовими наслідками прирівнюється до доведеної невинуватості». Визначено, що новим підтвер-

дженням послідовної реалізації в кримінальному судочинстві принципу презумпції невинуватості стало закріплення його на рівні Конституції. Наголошено, що збільшення кількості адміністративних і податкових правопорушень, кримінальних правопорушень не сприяють підвищенню якості розгляду і розслідування вищевказаних видів неправомірної поведінки, що також не сприяє поліпшенню ситуації в області забезпечення прав і свобод особистості. Конституційно, що будучи конституційним принципом, принцип презумпції невинуватості шляхом застосування комплексного наукового пошуку повинен знайти своє заслужене місце в системі ефективних правових інструментів, що впливають на різні види правової поведінки суб'єктів права, захист і забезпечення конституційного права на справедливий суд в Україні, оскільки кожна правова презумпція, в тому числі і невинуватості, що є похідною від презумпції добросовісності, як особливий прийом законодавчої техніки, має власну індивідуальну специфіку генезису, розвитку і трансформації, правову сутність, засновану на нормативності і ймовірності закладеного в ній положення, що умовно приймається за істину.

Ключові слова: презумпція невинуватості, конституційне право, право на справедливий суд, справедливий судовий розгляд, право на судовий захист, правосуддя, верховенство права, конституція, справедливість.

Zavalniuk I. V. Presumption of innocence in the constitutional right to a fair trial

Abstract. The article provides a constitutional and legal study of the presumption of innocence as a component of the right to a fair trial in the Ukrainian-European realities. It is determined that the presumption of innocence must be observed at all stages of the process of considering a case on a criminal charge, including at the pre-trial stage in relation to a suspect. It is argued that specific law-enforcement officials and government officials are required to do everything necessary to respect the presumption of innocence by refraining from making any preliminary decisions on the case. It is noted that the presumption of innocence does not express the personal attitude of any particular person to the accused, but an objective legal position. The state and society consider a citizen respectable until it is legally proved and established otherwise. It is indicated that a person brought in as an accused is not considered by society as a criminal, he is only accused of committing a criminal offense. Taking into account the provision that a guilty verdict can be passed under the condition of undoubted proof of charge, and unproven guilt is legally equivalent to proven innocence arising from the presumption of innocence, it is proposed to supplement Article 62 of the Constitution of Ukraine with an important provision that follows from this principle: "unproven guilt of the accused in its legal consequences is equal to proven innocence." It is determined that a new confirmation of the consistent implementation of the principle of presumption of innocence in criminal proceedings was its consolidation at the level of the Constitution. It is noted that an increase in the number of administrative and tax offenses, criminal offenses do not contribute to improving the quality of consideration and investigation of the above-mentioned types of illegal behavior, which also does not contribute to improving the situation in the field of ensuring individual rights and freedoms. It is stated that being a constitutional principle, the principle of presumption of innocence by applying a comprehensive scientific search should find its well-deserved place in the system of effective legal instruments affecting various types of legal behavior of legal entities, protection and ensuring the constitutional right to a fair trial in Ukraine, since each legal presumption, including innocence, which is derived from the presumption of good faith, as a special technique of legislative technique, has its own individual specifics of Genesis, Development and transformation, legal essence, based on the normativity and probability of the provision laid down in it, which is conditionally accepted as the truth.

Key words: presumption of innocence, constitutional right, right to a fair trial, fair trial, right to judicial protection, justice, rule of law, Constitution, Justice.

Список використаних джерел:

1. Vitkauskas D., Dikov G. Protection of the right to a fair trial in accordance with the European Convention on human rights. Guide for lawyers. Second edition. 2018. Council Of Europe. 188 P.
2. Goncharenko V. G. Conceptual issues of legal reform in Ukraine. *Bulletin of the Ukrainian Bar Academy*. 2006. № 1(5). pp. 20–29.
3. Grinenko S. A. Presumption of innocence in criminal proceedings (under the new code of Criminal Procedure): URL:<https://jurist-blog.com.ua/yur-konsyltacia28.html> (date of access: 13.10.2022).
4. Universal Declaration of human rights of 10 April 1948. Official bulletin of Ukraine. 2008. No. 93. Article 3103.
5. Karpacheva N. I. International standards in the field of human rights and freedoms and problems of their implementation in Ukraine. *Pravo Ukrainy: law journal*. 2009. No. 4. pp. 4–21.
6. Convention for the protection of human rights and fundamental freedoms: mezhdunar. doc. from 04.11.1950. Council of Europe. *Government courier service*. 2010. November 17. № 215.
7. Kononenko V. Decision of the European Court of human rights as a precedent for interpreting the convention for the protection of human rights and fundamental freedoms. *Law Of Ukraine*. 2008. No. 3. pp. 131–134.
8. Constitutional Court of Ukraine: sat. regulatory legal acts / Col. way of life.; for zag. edited by Doctor of law, professor L. R. Nalyvaiko. Dnipro: Dnipro. state. University of internal affairs, 2019. 340 p.
9. Constitution of Ukraine: Law No. 254k/96-BP of 28.06.1996. *Vidomosti Of The Verkhovna Rada Of Ukraine*. 1996. No. 30. Article 141.
10. Korzhansky M. I. Presumption of innocence and presumption of guilt: monograph. Moscow: Atika publ., 2004, 216 P.
11. Criminal Procedure Code of Ukraine: Law of Ukraine No. 4651-VI of 13.04.2012. URL: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4651-17> (date of access: 12.10.2022).
12. Miroshnichenko T. M. Implementation of the basis of the presumption of innocence in the process of Criminal Procedural proof. *Bulletin of UZHNU. The right series*. Issue 40. Vol. 2. 2016. pp. 118–122.
13. International Covenant on civil and political rights of December 16, 1966. URL: zakon.rada.gov.ua/go/995_043 (date of access: 28.12.2021).
14. Nazarov V. V., Omelyanenko G. M. Criminal process of Ukraine: a textbook. K: Atika publ., 2007, 584 P.
15. New Explanatory Dictionary of the Ukrainian language. Vol. 2. K.: Akont, 2013. 926 P.
16. Decision of the Grand Chamber of the Constitutional Court of Ukraine on the case on the constitutional submission of 59 people's Deputies of Ukraine on compliance with the Constitution of Ukraine (constitutionality) of Article 368-2 of the Criminal Code of Ukraine dated February 26, 2019 No. 1-R/2019 URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v001p710-19#Text> (date of access: 10.10.2022).

Акулов Ю.В.

*аспірант кафедри інтелектуальної власності
Київський національний університет імені Тараса Шевченка*

ОБМЕЖЕННЯ МАЙНОВИХ АВТОРСЬКИХ ПРАВ НА ТВОРИ ЗА ЗАКОНОДАВСТВОМ ОКРЕМИХ ЗАРУБІЖНИХ КРАЇН

Правове регулювання відносин щодо вільного використання результатів творчої діяльності, визначення виключень та обмежень монопольної дії виключних майнових прав за законодавством різних країн має свої особливості та підходи. Переважно законодавство у сфері авторського права ґрунтується на базових принципах Бернської конвенції, разом з тим підходи до визначення обмежень дії виключних майнових прав попри спільні риси відрізняються в різних правових системах.

Враховуючи сучасні умови використання творів, важливість адаптації національного законодавства до законодавства Європейського Союзу та міжнародних стандартів, важливим є дослідження досвіду зарубіжних країн в щодо визначення обмеження авторських прав.

Метою статті є на підставі аналізу законодавства зарубіжних країн визначити умови обмеження майнових авторських прав в міжнародній практиці.

Аналіз законодавства різних країн дозволяє виділити такі основні підходи до визначення умов вільного використання творів для яких використовуються терміни «fair dealing» та «fair use».

Кожен із зазначених підходів має свої як позитивні, так і негативні риси. Визначення переліку випадків обмежень авторських прав спрощує застосування законодавства в практичній площині, оскільки визначає, які діє є допустимими та за яких умов. Разом з тим, за умови його вичерпного характеру буде потребувати постійного перегляду через стрімкий розвиток інформаційних технологій, що обу-

мовлює розширення способів використання творів. В свою чергу формування умов, за яких використання без отримання дозволу автора є правомірним, дозволяє їх застосовувати до різних способів використання творів, однак при цьому потрібно оцінювати чи дотримано всі умови у їх сукупності та достатньому обсязі.

Правила «fair use» визначено за законодавством США та ґрунтується на встановленні чотирьох критеріїв, наявність яких свідчить про добросовісне використання творів, захищених авторським правом, без згоди правовласника.

Ключовими факторами для визначення сумлінності використання твору є: мета і характер використання, включаючи питання, чи має таке використання комерційний характер або є некомерційним і відбувається з освітніми цілями; сутність твору, що охороняється авторським правом; обсяг та істотність використаної частини по відношенню до обсягу всього твору, захищеного авторським правом (у середньому допускається цитування не більше 5 % загального обсягу твору); вплив використання на потенційний ринок або вартість твору, захищеного авторським правом [1, с. 56].

При визначенні добросовісності дій користувачів та дотримання умов вільного використання на умовах fair use встановлюються такі фактори:

-мета та характер використання, в тому числі чи носить таке використання комерційний характер чи здійснюється з некомерційною освітньою метою;

-характер захищеного авторським правом твору;

-обсяг і суттєвість використаної частини по відношенню до захищеного авторським правом твору в цілому;

-вплив використання на потенційний ринок або вартість захищеного авторським правом твору.

Враховуючи, що доктрина *fair use*, ще розвивається, новою «тенденцією» в аналізі добросовісного використання є встановлення чи є нове використання «трансформаційним». При цьому суд може розглянути додаткові фактори [2].

Слід зазначити, що відносно вислову «*fair use*» в Австрії розглядалась в судовому порядку справа щодо можливості його використання як знаку з зображенням, що містить словесний елемент «Fair Use» щодо друкованих ЗМІ (клас 16), послуг класу 35 (комп'ютерні бази даних, комп'ютерні мережі), класу 38 (електронний зв'язок) і класу 41 (інтернет-видання електронних газет). Австрійське патентне відомство та апеляційний суд відмовили в реєстрації торгової марки через відсутність розрізняльної здатності. У рішенні Верховний суд зазначив, що «*fair use*» – це юридична доктрина закону про авторське право США, яка дозволяє обмежене використання творів, захищених авторським правом, без отримання дозволу від правовласників, наприклад, у школах. Термін «*fair use*» також використовувався в Європі, наприклад, щодо реформи закону про авторське право. Таким чином, цільові споживачі будуть сприймати знак як вказівку на те, що використання пропонується товарів і послуг не є предметом договірної ліцензії, але є законним у межах «*fair use*». Таким чином, Верховний суд дійшов висновку, що знак, для якого запитується охорона, сприйматиметься не як вказівка на походження від конкретного підприємства, а як простий опис умов використання товарів і послуг [3].

Добросовісна угода «*fair dealing*» – це право користувача згідно із законом про авторське

право, яке дозволяє використовувати роботу, захищену авторським правом, без дозволу або виплати роялті. Виняток щодо чесної роботи в Законі про авторське право дозволяє вам використовувати матеріали, захищені авторським правом інших людей, з метою дослідження, приватного навчання, освіти, сатири, пародії, критики, рецензії чи подання новин за умови, що те, що ви робите з твором, є «чесним». Якщо вашою метою є критика, рецензія чи повідомлення в новинах, ви також повинні вказати джерело та автора твору, щоб це було чесно. Те, чи буде щось «справедливим», залежатиме від сукупності певних факторів. Щоб використання було визнано добросовісним, не обов'язково, щоб кожен із цих факторів було дотримано, так само, як і жоден фактор сам по собі не є визначальним. Оцінюючи, чи є використання чесним, суд розглядатиме фактори в цілому. Зазвичай суди розглядають такі фактори, як:

мета використання (комерційна чи дослідницька/освітня?);

характер роботи (що було зроблено з роботою? Було це разове використання чи постійне, повторюване використання? Наскільки широко воно було поширене?);

який обсяг роботи було скопійовано?;

альтернативи угоді (Чи була робота необхідною для кінцевого результату? Чи могла замість цього бути використана інша робота?);

характер твору (Чи є суспільний інтерес до його розповсюдження? Чи був він раніше неопублікованим?);

вплив угоди на оригінальний твір (чи використання конкурує з ринком оригінального твору?) [4].

Враховуючи різні підходи до формування політики обмеження авторських прав та використання різних концепцій, в практиці зарубіжних країн на законодавчому рівні закріплюються як перелік випадків обмеження авторських прав, та (або) критерії, за якими дії з використання твору без отримання авторської винагороди будуть визнаватись правомірними.

Відповідно до законодавства Франції у сфері інтелектуальної власності встановлено винятки з дії авторського права, які є подібними до встановлених у національному законодавстві. Зокрема передбачено, що після оприлюднення твору автор не може забороняти:

1. Приватні та безоплатні вистави, що здійснюються виключно в сімейному колі;

2. Копії або репродукції, зарезервовані виключно для приватного користування копіювальним апаратом і не призначені для колективного використання, за винятком копій творів мистецтва, які використовуються для цілей, ідентичних тим, для яких використовувався оригінальний твір; копії програмного забезпечення, крім резервних копій, а також копії електронної бази даних;

3. За умови чіткого вказівки імені автора та джерела:

а) аналізи та короткі цитати, обґрунтовані критичним, полемічним, освітнім, науковим чи інформаційним характером роботи, в яку вони включені;

б) огляди преси;

с) розповсюдження, навіть у повному обсязі, через пресу або шляхом трансляції, як поточних новин, промов, які використані для публічних виступів на політичних, адміністративних, судових чи наукових зборах, а також на офіційних церемоніях;

4. Пародія, карикатура за умови дотримання правил жанру [5].

Доволі розгорнутим є перелік випадків використання творів без отримання згоди правоволодільця закріплено в законодавстві Індії. Поряд з такими способами використання творів, які є властивими законодавству багатьох країн, в тому числі й України зокрема використання фрагментів у вигляді цитат, з навчальною та науковою метою, для використання під час судових засідань тощо, в законі Індії про авторське право передбачено обмеження авторських прав щодо кінематографічного фільму. Відповідно до ст.52 Закону Індії про авторське право 1957 р. не

є порушенням авторського права включення до кінематографічного фільму:

(і) будь-якого художнього твору, який постійно перебуває в публічному місці або в будь-якому приміщенні, до якого публіка має доступ; або ж

(ii) будь-якого іншого художнього твору, якщо таке включення здійснюється лише як фон або іншим чином пов'язане з основними питаннями, представленими у фільмі. Крім того, до переліку правомірних дій щодо використання творів, які не є порушенням авторських прав, віднесено, зокрема використання автором художнього твору, якщо автор такого твору не є власником авторських прав на нього, будь-якого нариса, зліпка, ескізу, плану, моделі чи ескізу, зроблених ним для мети твору, за умови, що він цим не повторює і не імітує основний задум твору. Реконструкція будівлі або споруди відповідно до архітектурних креслень або планів, на основі яких будівлю або споруду було спочатку збудовано: за умови, що первісне будівництво було виконано за згодою або ліцензією власника авторських прав на таке креслення та плани. Виконання літературного, драматичного чи музичного твору чи повідомлення для загального відома такого твору чи звукозапису під час будь-якої добросовісної релігійної церемонії чи офіційної церемонії, проведеної Центральним урядом чи урядом штату, чи будь-якою місцевою владою. Для цілей цього пункту релігійна церемонія включає весільну ходу та інші громадські свята, пов'язані з весіллям [6].

Хоча в Японії немає загальної доктрини «добросовісного використання», деякі еквівалентні винятки передбачені Законом про авторське право, наприклад:

— цитування та використання роботи, яка вже була опублікована чесно і в обсязі, виправданому метою пропозицій;

— приватне використання, в обмеженому обсязі;

— тиражування в бібліотеках;

— відтворення в шкільних підручниках, школах та інших навчальних закладах;

— використання для осіб з обмеженими можливостями;

— тиражування для судового розгляду [7].

Оманський закон про авторське право є одним з найбільш обмежувальних законів про авторське право в регіоні, особливо після того, як до нього були внесені поправки, щоб задовольнити вимоги Угоди про вільну торгівлю з США.

Відповідно до ст. 6 Закону про авторське право Оману 1998 р. такі види використання творів мистецтва допускаються на законних підставах навіть без згоди автора за умови, що джерело та ім'я автора чітко вказані:

- цитування абзаців з твору мистецтва для включення до іншого твору мистецтва;

- використання твору мистецтва для ілюстрації у навчанні за допомогою публікацій, програм, передач, телевізійних програм або фільмів з освітньою чи професійною навчальною метою та в межах, необхідних для досягнення такої мети, за умови, що таке використання не спрямоване на отримання фінансової вигоди;

- публічні бібліотеки, некомерційні центри документації, освітні та культурні та наукові установи мають право відтворювати твори мистецтва, що охороняються, за умови, що відтворення та кількість копій обмежуються потребами цих установ, служать їх цілям і не завдають шкоди фінансовій експлуатації твору мистецтва або законним правам автора;

- відтворення чи публікація поточних політичних, економічних чи духовних статей у газетах чи періодичних виданнях, а також передача в ефір творів аналогічного характеру;

- відтворення будь-якого твору мистецтва, яке можна було побачити або опублікувати за допомогою фотографії, телебачення або інших засобів масової інформації, дає право на опублікування промов, лекцій та змагальних паперів при розгляді судових справ, а також подібних творів мистецтва, які вимовляються публічно або адресовані публіці. Автор має виключне право публікувати такі витвори

мистецтва в одному виданні чи будь-яким іншим способом; у пресі та в інших засобах масової інформації за умови, що таке відтворення здійснюється в рамках переслідуваних інформаційних цілей.

Використання твору мистецтва для особистого користування лише шляхом відтворення, перекладу, цитування, музичного розповсюдження, виконання, прослуховування, перегляду по телебаченню [8].

Закон Греції про авторське право містить вичерпний перелік конкретних законодавчих винятків і обмежень майнових прав автора. Твір, що захищається авторським правом, може використовуватися на законних підставах без попереднього дозволу та без будь-якої оплати, якщо це використання підпадає під окремий виняток/обмеження, передбачене Законом про авторське право Греції, і всі юридичні вимоги, зазначені в ньому, виконуються. Винятки/обмеження, передбачені Розділом IV Закону про авторське право Греції [9].

Впровадження норм законодавства відбувається в практиці через визначення умов використання результатів творчої діяльності шляхом визначення умови використання творів.

Відповідно правил, розміщених на сайті Queen's University Library (Канада) визначено умови використання творів в наукових та освітніх цілях відповідно до правил «Fair dealing». Відповідно до Політики чесного використання творів, копія короткого уривку захищеного авторським правом твору може бути зроблена для використання викладачем під час проведення дослідження на конкретну тему запиту або для включення в особисту колекцію дослідницьких ресурсів. Викладацький склад може поділитися копією короткого уривку з викладачами та студентами як в університеті, так і в іншому університеті, в якому він бере участь у спільних дослідженнях. Надсилаючи копію короткого уривку, викладач може надіслати її електронною поштою студентам та іншим викладачам або опублікувати копію на веб-сайті на захищеному сервері чи іншому

пристрої (наприклад, захищеному паролем) за умови, що веб-сайт захищено, доступ до нього мають лише ті викладачі та студенти, з якими викладачі проводять спільне дослідження. Як гарантія захисту інтересів власників авторських прав, копіювання або передача кількох коротких уривків з одного й того самого захищеного авторським правом твору з метою навчання чи дослідження з наміром копіювання чи передачі практично всього твору заборонено [10].

Проведене дослідження міжнародної практики правового регулювання обмеження майнових прав дозволяє виділити декілька підходів, серед яких:

По-перше, визначення умов, наявність яких є обов'язковою для визнання дій з використання творів добросовісним (США);

По-друге, визначення конкретних способів та мети використання творів, які є допустимими без отримання згоди правоволодільця але за умови зазначення його імені та джерела походження твору (країни ЄС, Індія).

Спільним для різних підходів при визначенні обмежень авторських прав є:

використанню підлягає як правило не весь твір, а його частина. Виключення можуть складати твори, які за своєю суттю не завжди можуть бути частково використані без втрати сутності та цілісності (наприклад фотографічний твір, невеликий малюнок тощо);

таке використання має некомерційний характер (наукова, освітня сфера, демонстрація під час судового провадження тощо).

Концептуальні підходи, на яких ґрунтуються умови вільного використання творів та виключень у сфері авторського права, передбачають зокрема:

визначення сукупності факторів, які мають обов'язково бути в наявності;

закріплення загальних положень щодо можливості вільного використання творів без їх конкретизації. За таких умов визначення правомірності дій користувачів визначається у випадку виникнення спорів в судовому порядку. У зв'язку з чим судова практика стає основним джерелом визначення факторів, які є визначальними для визначення добросовісності дій користувачів;

формування переліку випадків вільного використання творів на законодавчому рівні.

Важливо розрізняти як на нашу думку, обмеження авторських прав, які передбачають використання частини твору як складової іншого твору або самостійно без їх видозміни (цитата, використання частини твору під час навчання, для надання здобувачам для опрацювання тощо), та використання частини твору чи в цілому твору як основи для створення нового твору (карикатура, пародія). В останньому випадку важливого значення набуває встановлення критерію «трансформації», чи «перетворення» твору, який дозволяє визначити наскільки новий твір відрізняється від оригіналу і впливає на його обіг, комерціалізацію тощо.

Анотація

В статті проаналізовано законодавство окремих зарубіжних країн, яке регулює відносини у сфері обмеження майнових авторських прав. Визначено, що в практиці зарубіжних країн використовуються різні підходи до визначення умов вільного використання творів. Виділено два підходи: по-перше, визначення умов, наявність яких є обов'язковою для визнання дій з використання творів добросовісним (США); по-друге, визначення конкретних способів та мети використання творів, які є допустимими без отримання згоди правоволодільця але за умови зазначення його імені та джерела походження твору (країни ЄС, Індія).

Правила «fair use» визначено за законодавством США та ґрунтується на встановленні чотирьох критеріїв, наявність яких свідчить про добросовісне використання творів, захищених авторським правом, без згоди правовласника.

Добросовісна угода «fair dealing» – це право користувача згідно із законом про авторське право, яке дозволяє використовувати роботу, захищену авторським правом, без дозволу або виплати роялті.

Спільним для різних підходів при визначенні обмежень авторських прав є: використанню підлягає як правило не весь твір, а його частина. Виключення можуть складати твори, які за своєю суттю не завжди можуть бути частково використані без втрати сутності та цілісності (наприклад фотографічний твір, невеликий малюнок тощо); таке використання має некомерційний характер (наукова, освітня сфера, демонстрація під час судового провадження тощо).

Концептуальні підходи, на яких ґрунтуються умови вільного використання творів та виключень у сфері авторського права, передбачають зокрема: визначення сукупності факторів, які мають обов'язково бути в наявності; закріплення загальних положень щодо можливості вільного використання творів без їх конкретизації. За таких умов визначення правомірності дій користувачів визначається у випадку виникнення спорів в судовому порядку. У зв'язку з чим судова практика стає основним джерелом визначення факторів, які є визначальними для визначення добросовісності дій користувачів; формування переліку випадків вільного використання творів на законодавчому рівні.

Ключові слова: обмеження майнових авторських прав, вільне використання творів, цитата, твір, використання твору, частина твору.

Akulov Yu.V. Limitation of property copyright to productions under the legislation of certain foreign countries

Summary

The article analyzes the legislation of certain foreign countries, which regulates relations in the sphere of property copyright restrictions. It has been determined that in the practice of foreign countries, different approaches are used to define the conditions of free use of works. Two approaches are distinguished: firstly, the definition of conditions, the presence of which is mandatory for recognition of acts of use of works as bona fide (USA); secondly, the definition of specific ways and purposes of using works, which are permissible without obtaining the consent of the right holder, but on condition that his name and source of origin of the work are indicated (EU countries, India).

The rules of "fair use" are defined by US law and are based on the establishment of four criteria, the presence of which indicates the bona fide use of works protected by copyright without the consent of the right holder.

Fair using is a user right under copyright law that allows you to employ a copyrighted work without permission or paying royalties.

Common to different approaches in defining copyright restrictions is: as a rule, not the entire work, but a part of it, is subject to use. Exceptions may be works that by their nature cannot always be partially used without losing their essence and integrity (for example, a photographic work, a small drawing, etc.); such use is non-commercial (scientific, educational, demonstration during court proceedings, etc.). Conceptual approaches, which are based on conditions of free use of works and exceptions in the field of copyright, provide in particular: definition of a set of factors that must be present; establishing general provisions regarding the possibility of free use of works without specifying them. Under such conditions, the legality of users' actions is determined in the event of legal disputes. In connection with this, judicial practice becomes the main source of determining the factors that are decisive for defining the good faith of users' actions; creation of a list of cases of free use of works at the legislative level.

Key words: property copyright restrictions, free use of works, quotation, work, use of work, part of work.

Список використаних джерел:

1. Шахбазян К.С. Застосування в наукових публікаціях цитат із опублікованих творів, права на які належать іншим авторам. *Наука України у світовому інформаційному просторі*. Вип. 14. К.: Академперіодика, 2017. С. 51-58.
2. Pogoda Darren Fair Use in the United States APEC-IPEG Workshop on Copyright Exceptions and Limitations <https://www.apec.org/docs/default-source/Publications/2012/7/Report-Workshop-on-Copyright-Limitations-and-Exceptions/TOC/Session-4-Fair-use-and-fair-dealing-a-flexibility.pdf>
3. Johannes Strobl Austria: Supreme Court confirms Fair use is devoid of distinctiveness January 27, 2017 <https://www.managingip.com/article/2a5c1aut5k3dae6e0iha8/austria-supreme-court-confirms-fair-use-is-devoid-of-distinctiveness>
4. Donald Taylor What is fair dealing and how does it relate to copyright. Last revised: 2022-06-21 <https://www.lib.sfu.ca/help/academic-integrity/copyright/fair-dealing>
5. Intellectual property code. <https://www.wipo.int/edocs/lexdocs/laws/en/fr/fr467en.pdf>
6. Section 52 in the Copyright Act, 1957 <https://indiankanoon.org/doc/1013176/>
7. Copyright 2012 in 28 jurisdictions worldwide Contributing editors: Andrew H Bart, Steven R Englund, Susan J Kohlmann and Carletta F Higginson p. 80. <https://www.aplawjapan.com/archives/pdf/file/GettingtheDealThroughCopyright2012Japan.pdf>
8. Copyright Law in Oman 14 January 1998 <https://www.mondaq.com/year-2000/3835/copyright-law-in-oman>
9. Kriton Metaxopoulos, Irini Daroussou Greece: Journalism and Copyrights. A.&K. Metaxopoulos and Partners Law Firm. 15 October 2020. <https://www.mondaq.com/copyright/985234/journalism-and-copyrights>
10. What is fair dealing and how does it relate to copyright? <https://library.queensu.ca/help-services/faqs/2444>

Лагодієнко Д.О.

ад'юнкт

Харківський національний університет внутрішніх справ

ПОНЯТТЯ ТА ЗМІСТ ПРИНЦИПІВ ПРАВОВОГО РЕГУЛЮВАННЯ КАР'ЄРНОГО РОСТУ ПОЛІЦЕЙСЬКИХ

Постановка проблеми. Незважаючи на індивідуальність всіх правових систем, в основі структури кожної з них знаходяться правові принципи. Останні виконують роль відправних начал, загальноприйнятих суспільних орієнтирів, які не змінюються протягом часу та забезпечують функціонування юридичних категорій, інститутів і таке інше. По суті, принципи спрямовують механізми юридичного регулювання суспільних відносин. Вони притаманні кожному без виключення правових явищ серед яких не є виключенням кар'єрний ріст поліцейських, різні етапи якого врегульовано великою кількістю нормативно-правових актів.

Стан дослідження проблеми. Окремі проблемні питання кар'єрного росту працівників поліції у своїх наукових працях розглядали: М.І. Байтін, І.П. Бахновський, М.І. Козюбра, А.М. Колодій, В.В. Копейчикова, О.В. Малько, М.І. Матузов, Ю.В. Сова, та інші. Втім, незважаючи на чималу кількість наукових напрацювань, в юридичній літературі відсутні комплексні дослідження, присвячені характеристиці принципів правового регулювання кар'єрного росту поліцейських.

Саме тому метою статті є: з'ясувати коло та зміст принципів правового регулювання кар'єрного росту поліцейських.

Виклад основного матеріалу. Згідно із тлумачним словником української мови термін «принцип» розкривається, як: основне вихідне положення якої-небудь наукової системи, теорії, ідеологічного напрямку; особливість, покладена в основу створення або здійснення чого-небудь, спосіб створення

або здійснення чогось; правило, покладене в основу діяльності якої-небудь організації, товариства і таке інше [1]. У загальнотеоретичному правовому значенні принципи традиційно розглядаються як найбільш загальні вимоги, що ставляться до суспільних відносин та їх учасників, а також як вихідні керівні засади, відправні усталення, що виражають сутність права і впливають з ідей справедливості та свободи, визначають загальну спрямованість і найістотніші риси чинної правової системи [2, с.197].

Проте, в наукових колах досить часто подібна точка зору піддається сумнівам з боку вчених та опротестовується, в зв'язку з чим виникають окремі теоретичні позиції з приводу змісту правових принципів. Наприклад, на думку Ж.-Л. Бержеля, загальні принципи – це положення об'єктивного права, які можуть виражатись, а можуть і не виражатись окремо в текстах законодавства, але обов'язково застосовуються судовою практикою та мають досить загальний характер. [3, с.168]. М. Хук визначає правовий принцип як норму, яка виражена в загальних термінах, що має широку сферу застосування та включає в себе цінність, що є більш чи менш основною для правової системи чи її частин [4, с.216; 5, с.183]. Як указує М.І. Байтін, з одного боку принципи права відображають його об'єктивні властивості, зумовлені закономірностями розвитку цього суспільства усією гамою історично притаманних йому інтересів, потреб, суперечностей компромісів класів, груп і верств населення; з іншого – в принципах втілюється суб'єктивне сприйняття його

членами суспільства, їх моральні та правові погляди, почуття, вимоги, що дістають вираження у різних ученнях, то теоріях, напрямках праворозуміння [6]. А.М. Колодій вважає, що категорію «принципи права» потрібно використовувати у всіх випадках, коли йдеться про відправні ідеї і положення, які належать до юриспруденції. Тому принципи права – це такі відправні ідеї його буття, які виражають найважливіші закономірності і підвалини цього типу держави й права, є однопорядковими із сутністю права та становлять його. головні риси, відрізняються універсальністю, вищою імперативністю і загальнозначимістю, відповідають об'єктивній потребі побудови і зміцнення певного суспільного ладу [7, с. 19; 8, с. 15].

Таким чином, принципи правового регулювання кар'єрного росту поліцейських представляють собою вихідні начала, відправні ідеї, які лежать в основі здійснення відповідного нормативно-правового регулювання та дотримання яких є обов'язковим для всіх учасників відповідних правовідносин. Вказані принципи є різноманітними, а тому, до останніх найбільш доцільно віднести:

1) Принцип законності. Л.В. Мелех у своїх працях відмічає, що законність – це стан суспільного життя, який характеризується неухильним дотриманням і виконанням законів усіма суб'єктами. Тоді, як закон закріплює загальнообов'язкові правила поведінки, законність забезпечує повне і безперешкодне їх здійснення, тобто є неодмінною умовою реального втілення в життя законів. Отже, дотримання законів забезпечує встановлення законності в суспільстві, а законність, у свою чергу, їх реалізацію. Принцип законності є одним із принципів сучасної концепції правової держави [9, с. 10-11]. Таким чином, законність – це принципова вимога правового регулювання суспільних відносин, котра зобов'язує неухильно дотримуватись положень нормативно-правових актів, як основної форми вираження права. Як принцип правового регулювання кар'єрного росту

поліцейських, законність консолідує в собі обов'язковість відповідності всіх процедур та механізмів забезпечення права поліцейських на просування по службі, нормам загально-трудо-вих та спеціальних відомчих нормативно-правових актів, які регламентують трудову діяльність працівників НПУ в цілому.

2) Принцип рівності. Даний принцип є однією з ключових загально-правових засад, яка знаходиться в основі демократичного ладу нашої держави. За своїм значенням рівність – це відношення взаємної заміненості об'єктів, які саме в силу цього вважаються рівними. Як зазначено у філософській літературі, взаємозамінність може бути більш чи менш повною, що пов'язано із глибиною (чи інтервалом) рівності, але вона завжди відносна, оскільки прирівнювані об'єкти (незалежно, чи це предмети навколишнього світу, ідеї, поняття, висловлювання) – індивідуальні й неповторні. Навіть у самому вислові «взаємозамінні об'єкти» вже міститься посилання на умову (ознаку), що їх розділяє, тобто неспівпадіння. Таким чином рівність визначається через категорію «відношення», що характеризує взаємозалежність елементів системи [10, с. 13]. Рівність безпосередньо в праві та, зокрема, у галузі трудового права, регламентована одночасно Конституцією і КЗпП. Згідно із положеннями Основного закону усі люди є вільні і рівні у своїй гідності та правах. Громадяни мають рівні конституційні права і свободи та є рівними перед законом. Не може бути привілеїв чи обмежень за ознаками раси, кольору шкіри, політичних, релігійних та інших переконань, статі, етнічного та соціального походження, майнового стану, місця проживання, за мовними або іншими ознаками [11]. В КЗпП принцип рівності окреслено в окремій статті 2-1 яка проголошує: «Заборо-няється будь-яка дискримінація у сфері праці, зокрема порушення принципу рівності прав і можливостей, пряме або непряме обмеження прав працівників залежно від раси, кольору шкіри, політичних, релігійних та інших переконань, статі, гендерної іден-

тичності, сексуальної орієнтації, етнічного, соціального та іноземного походження, віку, стану здоров'я, інвалідності, підозри чи наявності захворювання на ВІЛ/СНІД, сімейного та майнового стану, сімейних обов'язків, місця проживання, членства у професійній спілці чи іншому об'єднанні громадян, участі у страйку, звернення або наміру звернення до суду чи інших органів за захистом своїх прав або надання підтримки іншим працівникам у захисті їх прав, повідомлення про можливі факти корупційних або пов'язаних з корупцією правопорушень, інших порушень Закону України «Про запобігання корупції», а також сприяння особі у здійсненні такого повідомлення, за мовними або іншими ознаками, не пов'язаними з характером роботи або умовами її виконання» [12].

В аспекті правового регулювання кар'єрного росту працівників Національної поліції України рівність розкривається одразу в декількох аспектах. По-перше, кожен поліцейський не може бути обмежений в своїх трудових правах під час просування по службі внаслідок будь-яких суб'єктивних чинників, окрім тих, які згідно із законодавством України перешкоджають його кар'єрному росту. По-друге, жодний поліцейський не може мати пріоритет в своєму кар'єрному рості порівняно із іншими працівниками органів та підрозділів Національної поліції України, окрім як на підставі об'єктивних факторів до яких, наприклад, відноситься рівень освіти, стану здоров'я і таке інше.

3) Принцип об'єктивності. За словниковим обґрунтуванням об'єктивність – це дійсне, незалежне від волі та свідомості людини, існування світу, предметів, їх властивостей і відношення; належність до об'єктивної дійсності; відповідність об'єктивній дійсності, неупередженість [13, с. 342]. «Об'єктивність як категорія, що показує правильне відображення у свідомості явищ реальної дійсності, визначає такий підхід до дослідження, який однаково враховує всі обставини, які свідчать як за, так і проти обвинуваченого, виражає

ставлення до збирання, перевірки й оцінки доказів, сприяє формуванню достовірних висновків по справі», – зауважує І.В. Тирічов [14, с. 34; 15, с. 116]. Об'єктивність, як принцип правового регулювання кар'єрного росту поліцейських, передбачає підтримку правильності дії нормативних положень, які мають забезпечувати просування поліцейських по службі виключно на основі їх професійних, морально-психологічних, фізичних та ділових якостей, які мають оцінюватись в установленому законодавством порядку.

4) Принцип необмеженості. Згідно із даним принципом, кар'єра поліцейського має становити невинний процес, який не може нічим та ніким обмежуватись. Тобто, використовуючи наявні навички, знання, фізичні та психологічні можливості, кожен поліцейський має право досягти найвищих управлінських ланок поліцейської структури. Виключенням є обмежувальні фактори, які прямо передбачені законодавством України, наприклад, вчинення поліцейським дисциплінарного проступку, що перешкоджає його призначенню на вищу посаду протягом певного терміну.

5) Принцип плановості кар'єри поліцейського та її розвитку. Як зауважує З.Р. Кісіль основними завданням планування кар'єри, професіогенезу працівників Національної поліції України є поєднання професійної та внутрішньо-організаційної кар'єри. Так, планування кар'єри працівників Національної поліції України вирішує низку завдань, а саме: узгодження мети структурного підрозділу з метою особистості поліцейського; персоніфікація планування кар'єрного зростання та професіогенезу поліцейського; забезпечення гласності процесу планування кар'єрного зростання та професіогенезу працівників Національної поліції України; розроблення чітких критеріїв оцінювання діяльності працівників Національної поліції України; ретельне вивчення потенційних можливостей кар'єрного зростання кожного з працівників Національної поліції України; визначення

шляхів професійного зростання кожного поліцейського. Доречно також навести думку В.Я. Малиновського, що планування кар'єри не є гарантією просування по службі або отримання нового призначення. Однак воно сприяє індивідуальному розвитку та професійному зростанню державного службовця, підвищує його значимість для установи та забезпечує відповідність кваліфікації персоналу новим можливостям [16; 17, с. 144].

Принцип плановості у контексті правового регулювання кар'єрного росту поліцейських несе в собі обов'язок керівництва органів та підрозділів Національної поліції України забезпечувати такі умови служби, які надають можливість кожному без виключення працівнику в повному обсязі реалізувати свої кар'єрні інтереси. Так, керівники органів та підрозділів поліції відповідно до своїх повноважень можуть клопотати перед керівниками вищого рівня про розширення штату підпорядкованих підрозділів з метою формування нових робочих місць та забезпечення просування поліцейських по службі; проводити роз'яснювальну роботу із поліцейськими, які за своїми моральними та діловими якостями досягли професійного рівня, необхідного для просування по службі з метою стимулювання їх кар'єрних амбіцій; вносити подання про присвоєння поліцейським чергових звань достроково в порядку заохочення і таке інше [18; 19].

6) Принцип оптимізації. Термін «оптимізація» означає надання чому-небудь оптимального вигляду, найбільш сприятливих властивостей, співвідношень; визначення найбільшого або найменшого значення

якої-небудь функції тощо [20]. Тобто, говорячи більш простою мовою оптимізація – це приведення чогось до ладу, забезпечення простоти об'єкту. Як принципова основа правового регулювання кар'єрного росту поліцейських, принцип оптимізації передбачає забезпечення актуальності та цільової орієнтованості нормативно-правового матеріалу, положеннями якого регламентовано етапи та процесу трудової діяльності поліцейських та їх просування по службі. Іншими словами, нормативні акти, крізь які знаходить свій прояв правове регулювання кар'єрного росту поліцейських, зокрема, документи спеціального, відомчого значення, повинні постійно оновлюватись, відповідати за своїм змістом та логікою чинному законодавству України, а також удосконалюватись з розрахунком на поліпшення правової захищеності поліцейських та їх прав в питаннях просування по службі.

Висновки. Саме такий перелік правових принципів лежить в основі правового регулювання кар'єрного росту поліцейських. В даному випадку їх перелік не передбачає розподілу на групи, адже представлені вихідні засади є цілком різними за своєю конструкцією, змістом, широтою юридичного впливу та інше. Виділена сукупність органічно поєднує в собі принципи як загальноправового значення, так і вузькогалузевого. Проте, в аспекті правового регулювання проблеми кар'єрного росту поліцейських зміст кожного принципу видозмінюється та підлаштовується до існуючої юридичної ситуації, в зв'язку з чим виділені в статті юридичні основи варто розглядати як самостійну систему вихідних засад.

Анотація

Актуальність статті полягає в тому, що незважаючи на індивідуальність всіх правових систем, в основі структури кожної з них знаходяться правові принципи. Останні виконують роль відправних начал, загальноприйнятих суспільних орієнтирів, які не змінюються протягом часу та забезпечують функціонування юридичних категорій, інститутів і таке інше. По суті, принципи спрямовують механізми юридичного регулювання суспільних відносин. Вони призначені кожному без виключення правових явищ серед яких не є виключенням кар'єрний ріст поліцейських, різні етапи якого врегульовано великою кількістю нормативно-правових актів.

У статті здійснено аналіз наукових підходів стосовно сутності таких понять, як: «принципи» та «принципи права», на основі чого запропоновано авторське визначення «принципів правового регулювання кар'єрного росту поліцейських». Здійснено класифікацію окреслених у статті принципів та надано їм змістовну характеристику. Обґрунтована доцільність законодавчого закріплення принципів правового регулювання кар'єрного росту поліцейських. В аспекті правового регулювання кар'єрного росту працівників Національної поліції України принцип рівності розкривається одразу в декількох аспектах. По-перше, кожен поліцейський не може бути обмежений в своїх трудових правах під час просування по службі внаслідок будь-яких суб'єктивних чинників, окрім тих, які згідно із законодавством України перешкоджають його кар'єрному росту. По-друге, жодний поліцейський не може мати пріоритет в своєму кар'єрному рості порівняно із іншими працівниками органів та підрозділів Національної поліції України, окрім як на підставі об'єктивних факторів до яких, наприклад, відноситься рівень освіти, стану здоров'я і таке інше. Згідно із принципом необмеженості, кар'єра поліцейського має становити невідпинний процес, який не може нічим та ніким обмежуватись. Тобто, використовуючи наявні навички, знання, фізичні та психологічні можливості, кожен поліцейський має право досягти найвищих управлінських ланок поліцейської структури. Виключенням є обмежувальні фактори, які прямо передбачені законодавством України, наприклад, вчинення поліцейським дисциплінарного проступку, що перешкоджає його призначенню на вищу посаду протягом певного терміну.

Ключові слова: принципи права, правове регулювання, кар'єрного ріст, поліцейські, Національна поліція України.

Lahodiienko D.O. The concept and content of the principles of legal regulation of the career growth of police officers

Summary

The relevance of the article lies in the fact that, despite the individuality of all legal systems, legal principles are the basis of the structure of each of them. The latter play the role of starting points, generally accepted social guidelines that do not change over time and ensure the functioning of legal categories, institutions, and so on. In fact, the principles direct the mechanisms of legal regulation of social relations. They are inherent to everyone without exception of legal phenomena, among which the career growth of police officers is not an exception, the various stages of which are regulated by a large number of regulatory and legal acts. The article analyzes scientific approaches to the essence of such concepts as: "principles" and "principles of law", on the basis of which the author's definition of "principles of legal regulation of the career growth of police officers" is proposed. The principles outlined in the article were classified and given a meaningful description. Reasoned expediency of legislative consolidation of the principles of legal regulation of career growth of police officers. In the aspect of legal regulation of the career growth of employees of the National Police of Ukraine, the principle of equality is revealed in several aspects at once. First, every police officer cannot be limited in his labor rights during promotion due to any subjective factors, except those that, according to the legislation of Ukraine, hinder his career growth. Secondly, no police officer can have priority in his career growth compared to other employees of the bodies and divisions of the National Police of Ukraine, except on the basis of objective factors, which include, for example, the level of education, health status, etc. other According to the principle of unlimitedness, the career of a police officer should be a continuous process that cannot be limited by anything or anyone. That is, using the available skills, knowledge, physical and psychological capabilities, every police officer has the right to reach the highest management levels of the police structure. The exception is limiting factors that are

directly provided for by the legislation of Ukraine, for example, a police officer committing a disciplinary offense that prevents him from being appointed to a higher position within a certain period.

Key words: principles of law, legal regulation, career growth, police officers, National Police of Ukraine.

Список використаних джерел:

1. Білодід І.К. Словник української мови: в 11 томах. Том 7, 1976. Стор. 693.
2. Загальна теорія держави і права : підручник для студентів юридичних вищих навчальних закладів / [М. В. Цвік, О. В. Петришин, Л. В. Авраменко та ін.] ; за ред. М. В. Цвіка, О. В. Петришина. Харків: Право, 2009. 584 с.
3. Бержель Ж.-Л. Общая теория права. М., 2000. 456 с.
4. Хук ван М. Право как коммуникация. СПб., 2012. 432 с.
5. Бойчук Д. Щодо питання про принципи права людини на захист. *Підприємництво, господарство і прав.* 2018. № 4. С. 183-187.
6. Байтин М.И. Сущность права. Современное нормативное правопонимание на грани двух веков. – М., ИД «Право и государство», 2005. С. 148 –156..
7. Колодій А.М. Принципи права України. Київ : Юрінком Інтер, 1998. 19 с.
8. Бахновський І.П., Сова Ю.В. Загальнолюдські принципи права як універсальні нормативні засади / І.П. Бахновський // *Юридичний науковий електронний журнал.* 2020. № 4. С. 14-17.
9. Мелех Л.В. Законність у правозастосовній діяльності: автореферат. Львів: Львівський державний університет внутрішніх справ. 2010. 23 с.
10. Бондар С.Б. Рівність як категорія філософії права: дисертація. Чернівці: Чернівецький національний університет імені Юрія Федьковича. 2009. 185 с.
11. Конституція України: закон від 28.06.1996 № 254к/85-ВР // *Офіційний вісник України.* 2010. № 72/1. ст. 2598.
12. Кодекс законів про працю України: закон від 10.12.1971 №322-VIII // *Відомості Верховної ради УРСР.* 1971. Додаток до № 50.
13. Словарь иностранных слов. [11–е изд., стереотип.]. М. : Рус. яз., 1984. 608 с.
14. Тыричев И. В. Принципы советского уголовного процесса : учеб. пособие. В.; ВЮЗИ. М. : ВЮЗИ, 1983. 80 с.
15. Чурікова І.В. Всебічність, повнота й об'єктивність процесуальної діяльності слідчого: дисертація. Київ: Київський національний університет внутрішніх справ. 2009. 223 с.
16. Малиновський В. Я. Державна служба: теорія і практика: навч. посібник. К.: Атіка, 2003. 160 с.
17. Кісіль З.Р. Технологія управління службовою кар'єрою працівників Національної поліції України. *Науковий вісник Львівського державного університету внутрішніх справ.* 2016. № 1. С. 140-151.
18. Про Національну поліцію: закон від 02.07.2015 №580-VIII // *Відомості Верховної Ради України.* 2015. № 40-41. Ст. 379.
19. Про Дисциплінарний статут Національної поліції України: закон від 15.03.2018 № 2337-VIII // *Відомості Верховної Ради України.* 2018. № 29. ст. 233.
20. Бусел В.Т. Великий тлумачний словник сучасної української мови. Київ: вид-во «Перун». 2001. 1696 с.

Іванюк Б.А.

ад'юнкта

Харківський національний університет внутрішніх справ

ДО ХАРАКТЕРИСТИКИ ПОРЯДКУ ЗАСТОСУВАННЯ ЗАОХОЧЕНЬ ДО ПРАЦІВНИКІВ ПОЛІЦІЇ

Постановка проблеми. Заохочення працівників Національної поліції – це важливий елемент забезпечення ефективного виконання поліцейськими завдань та функцій, що ставляться перед ними нормами чинного законодавства України. Даний аспект також узгоджується із положення Кодексу законів про працю України, відповідно до яких заохочення працівників є важливою частиною забезпечення трудової дисципліни, а їх застосування – це окремий, особливий в багатьох випадках процес, щодо якого існують законодавчі вимоги [1]. Проте, в межах окремих різновидів трудової діяльності, цей процес може трансформуватись та включати в себе багато аспектів, диктованих специфікою відповідного різновиду праці. Прикладом є діяльність Національної поліції України.

Стан дослідження проблеми. Особливості застосування заохочень до працівників поліції знаходили часткове опрацювання в роботах вітчизняних науковців. Зокрема вказана проблематика розглядалась у працях: О.С. Іоффе, Т.В. Колеснікова, Г.І. Коритцева, В.І. Прокопенко, Н.В. Сорочан, В.М. Сломи, М.Д. Шаргородського та інших. Проте, безпосередньо порядок застосування заохочень до працівників поліції, як самостійна наукова проблема, ґрунтовного опрацювання на сьогоднішній день не отримала.

Саме тому метою статті є: охарактеризувати порядок застосування заохочень до працівників Національної поліції України.

Виклад основного матеріалу. Починаючи наукове дослідження слід вказати, що детальний аналіз змісту Закону України «Про

Дисциплінарний статут Національної поліції України» від 15.03.2018 №2337-VIII та Наказу МВС «Про заохочення в Національній поліції країни» від 25.04.2019 №317 надає можливість виділити три етапи у загальному порядку застосування заохочень до працівників НПУ.

Згідно із наведеними документами підставою початку процесу заохочення поліцейського є чітко визначений документ – подання про заохочення. Подання про заохочення працівника поліції оформлюється його безпосереднім керівником за місцем служби (роботи) (у структурному підрозділі центрального органу управління поліції, територіальному (міжрегіональному) органі (підрозділі) поліції, підприємстві, установі та організації, що належать до сфери управління Національної поліції України). У поданні зазначаються конкретні заслуги особи, що стали підставою для внесення матеріалів про застосування до неї заохочення. Стосовно керівників органів (підрозділів) поліції (від начальника відділення й вище), крім особистих позитивних характеристик, зазначаються також відомості про стан дисципліни та законності в очолюваному органі (підрозділі), роль підлеглих у співпраці з органами виконавчої влади та взаємодії із засобами масової інформації, ступінь довіри і поваги населення до них особисто і керівного складу органу (підрозділу) у цілому, рівень їх авторитету як керівників серед підлеглих [2].

Крім того, у разі порушення клопотання про заохочення осіб, після виходу на пенсію, у нагородному листі (поданні) зазна-

чаються відомості про їх час проходження служби (роботи) в поліції (органах внутрішніх справ), а також про особистий внесок щодо забезпечення публічної (громадської) безпеки і порядку, надання допомоги у виявленні, запобіганні вчиненню правопорушень та проведенні досудового розслідування, про сприяння в роботі поліції із захисту прав і свобод громадян, інтересів держави, активну участь у діяльності ветеранської організації, іншу діяльність, яка є підставою для нагородження. Достовірність відомостей, зазначених у нагородних матеріалах, дотримання порядку, форми і строку подання забезпечує керівник, який підписав та надав відповідні нагородні матеріали [2; 3].

Проте, оформлення подання не веде до застосування заохочення, адже існує ще один проміжний етап аналізу матеріалів про заохочення. Відмітимо, що у територіальних (міжрегіональних) органах поліції, на підприємстві, в установі та організації, що належать до сфери управління Національної поліції України, нагородні матеріали опрацьовуються підрозділом кадрового забезпечення органу (підрозділу) поліції, після чого проект наказу про нагородження доповідається керівнику органу (підрозділу) поліції для прийняття остаточного рішення. У разі внесення нагородних матеріалів з порушенням вимог законодавства з питань нагородження та відомчої нормативно-правової бази їх повертають до органу (підрозділу) поліції, який вносив подання [2].

Крім того, на зазначеному етапі також відбувається перевірка достовірності викладених у матеріалах про застосування до працівника поліції заохочень обставин та фактів. Цей процедурний момент має важливе значення, адже у разі прийняття рішення про заохочення поліцейського з порушенням визначеного Дисциплінарним статутом та іншими відомчими актами порядку або на підставі недостовірних відомостей, воно підлягає скасуванню, а виданий предмет заохочення - вилученню. За відсутності предмета

заохочення його вартість відшкодовується в порядку, визначеному законодавством [3].

Заключним етапом в порядку застосування заохочення до працівника НПУ є видання наказу про заохочення. Згідно зі статтею 4 Закону України «Про Дисциплінарний статут Національної поліції України» від 15.03.2018 №2337-VIII наказ виступає формою реалізації службових повноважень керівника, згідно з якими визначаються мета і предмет завдання, строк його виконання та відповідальна особа. Наказ має бути чітко сформульований і не може допускати подвійного тлумачення. Наказ, прийнятий на основі Конституції та законів України і спрямований на їх виконання, віддається (видається) керівником під час провадження ним управлінської діяльності з метою виконання покладених на нього завдань та здійснення функцій відповідно до наданих повноважень [3]. Заохочення поліцейського оформляється письмовим наказом. Зміст наказу оголошується особовому складу відповідного органу поліції та доводиться до відома поліцейського, якого заохочено [3].

Таким чином, загальний порядок застосування заохочень до працівників Національної поліції України являє собою процес виконання послідовних дій, розподілених на три етапи, а саме: 1) формування подання керівника в якому вказуються всі відомості, що обґрунтовують необхідність, доцільність та результативність заохочення відповідного працівника Національної поліції; 2) аналіз матеріалів про заохочення на предмет правильності їх оформлення, а також достовірності закріплених у них відомостей; 3) оформлення та підписання уповноваженим керівником управлінського акту – наказу про заохочення працівника поліції.

Незважаючи на існування загального порядку застосування заохочень до працівників поліції, процес застосування багатьох з них характеризується додатковими особливими моментами. Звернемо, наприклад, увагу на таке заохочення, як дострокове зняття дисциплінарного стягнення. Згідно із Зако-

ном України «Про Дисциплінарний статут Національної поліції України» від 15.03.2018 №2337-VIII поліцейський, який має дисциплінарне стягнення, може заохочуватися лише шляхом дострокового зняття дисциплінарного стягнення, але не раніше ніж через три місяці з дня видання наказу про застосування дисциплінарного стягнення, крім випадків заохочення такого поліцейського державними нагородами. Крім того, дострокове зняття дисциплінарного стягнення застосовується у разі, якщо воно виконало свою виховну функцію, а поліцейський своїм ставленням до служби і поведінкою довів своє виправлення. Одноразово може бути знято лише одне дисциплінарне стягнення [3].

Своєї черги, Наказом МВС «Про заохочення в Національній поліції України» від 25.04.2019 №317 визначено, що клопотання про зняття дисциплінарного стягнення порушує керівник особи, якому надані на це повноваження, перед керівником, яким застосовано дисциплінарне стягнення. При цьому, рішення про дострокове зняття дисциплінарного стягнення не може бути прийнято керівником нижчого рівня, якщо дисциплінарне стягнення застосував керівник вищого рівня [2].

Власними відмінностями характеризується також порядок заохочення працівників Національної поліції України грошовою винагородою. Перш за все, грошова винагорода виплачується в межах асигнувань, передбачених у кошторисі Національної поліції України, відповідного органу (підрозділу) поліції на грошове забезпечення поліцейських та заробітну плату працівників. Проект наказу про заохочення грошовою винагородою готується підрозділом поліції, де проходить службу (працює) особа, погоджується з підрозділами фінансового забезпечення та бухгалтерського обліку, підрозділами кадрового забезпечення органу поліції та в установленому порядку щомісяця до п'ятнадцятого числа подається на підпис відповідному керівнику органу (підрозділу) поліції разом із поданням про

заохочення грошовою винагородою. Підрозділи фінансового забезпечення та бухгалтерського обліку погоджують відповідні подання за наявності фінансових можливостей для виплати грошової винагороди. Підрозділи кадрового забезпечення погоджують відповідні подання у разі відповідності зазначених у них даних відомостям особової справи та відсутності дисциплінарних стягнень [2].

Заохочення працівників Національної поліції України заохочувальними відзнаками НПУ здійснюється в загальному порядку, але з урахуванням вимог Положення про такі відзнаки затвердженого тим же Наказом МВС від 25.04.2019 №317. Зокрема, клопотання про нагородження відзнакою, що подається з нагоди державних, професійних свят, ювілейних дат, подається на ім'я керівника Національної поліції України не пізніше як за півтора місяця до відповідної дати. З органів (підрозділів) поліції щороку до п'ятнадцятого травня до підрозділу кадрового забезпечення центрального органу управління поліції надсилаються списки поліцейських, які можуть бути відзначені медалями «10 років сумлінної служби», «15 років сумлінної служби», «20 років сумлінної служби» та «Ветеран служби» у відповідному році. Нагородні матеріали після їх розгляду та прийняття рішення щодо відзначення з відповідними відмітками про нагородження в нагородному листі повертаються до органу (підрозділу) поліції, керівник якого порушував клопотання про нагородження, та долучаються до особової справи нагородженого. В особовій справі та в трудовій книжці нагородженого робиться відповідний запис із зазначенням найменування відзнаки, дати і номери наказу Національної поліції України про нагородження. Нагородженому відзнакою у вигляді медалі, нагрудного знаку разом з відзнакою видається посвідчення встановленої форми [4].

Особливості дострокового присвоєння чергового спеціального звання та присвоєння спеціального звання, вищого на один ступінь від звання, передбаченого займаною штатною

посадою здійснюється із врахування особливостей передбачених Законом України «Про Національну поліцію» від 02.07.2015 №580-VIII. Відповідно до статті 84 вказаного нормативного акту, достроково спеціальні звання можуть бути присвоєні в порядку заохочення після закінчення не менше половини визначеного строку вислуги в спеціальному званні (у разі дострокового присвоєння спеціального звання посмертно - незалежно від строку вислуги в попередньому спеціальному званні та займаній штатній посаді) у разі відповідності спеціального звання, що присвоюється, спеціальному званню, передбаченому займаною штатною посадою. Чергові спеціальні звання поліції на один ступінь вище від спеціального звання, передбаченого займаною штатною посадою, можуть присвоюватися в порядку заохочення після закінчення не менше ніж півтора строку вислуги у попередньому спеціальному званні [5].

Специфіка порядку заохочення відзнакою МВС «Вогнепальна зброя» диктується важливістю та пріоритетністю цього різновиду позитивного стимулювання працівників. Зокрема, даному заохоченню присвячено окремий нормативно-правовий акт, Наказ МВС «Про відомчу заохочувальну відзнаку Міністерства внутрішніх справ України «Вогнепальна зброя»» від 30.11.2015 №1521. Згідно із текстом Наказу, первинним етапом заохочення працівника поліції є подання клопотання про заохочення та матеріалів щодо нагородження до Міністерства внутрішніх справ. Після розгляду зазначених нагородних матеріалів ініціатор заохочення подає їх для доповіді Міністрові внутрішніх справ України або особі, яка виконує його обов'язки, для прийняття рішення по суті. Після прийняття Міністром

внутрішніх справ України або особою, яка виконує його обов'язки, позитивного рішення матеріали про нагородження разом з нагородним листом надсилаються до Департаменту персоналу, організації освітньої та наукової діяльності МВС для підготовки проекту наказу про нагородження. Про нагородження відзнакою видається наказ Міністра внутрішніх справ України або особи, яка виконує його обов'язки. Вручення відзнаки здійснюється в урочистій обстановці Міністром внутрішніх справ України, особою, яка виконує його обов'язки, або за дорученням Міністра членами колегії МВС, керівниками структурних підрозділів апарату МВС, командувачем Національної гвардії України, керівниками центральних органів виконавчої влади, діяльність яких спрямовується і координується Міністром внутрішніх справ. Нагородженому вручається відзнака та завірена копія наказу [6].

Висновки. Підводячи підсумок проведеного у статті наукового дослідження, варто відзначити, що поряд із загальним процесом дисциплінарного стимулювання працівників НПУ, існує велика кількість відмінностей пов'язаних із специфікою окремо взятих різновидів заохочень. Тож, спеціальний порядок застосування заохочень до працівників поліції має передбачати: 1) особливі вимоги щодо суб'єктного складу застосування заохочення, або особи поліцейського та його трудово-правового статусу; 2) відмінний від загального порядок оформлення наказу про застосування заохочення; 3) відмінний від загального порядок оформлення подання про заохочення працівника Національної поліції України; 4) особливі вимоги щодо безпосереднього моменту застосування заохочення, зокрема, вручення нагороди в урочистій обстановці.

Анотація

У статті, спираючись на аналіз норм чинного законодавства, надано характеристику загальному порядку застосування заохочень до працівників Національної поліції України. Акцентовано увагу на існуванні особливостей при застосуванні окремих видів заохочень до працівників поліції. Визначено та охарактеризовано спеціальний порядок застосування окремих різновидів заохочень до працівників Національної поліції. З'ясовано, що власними відмінно-

стями характеризується також порядок заохочення працівників Національної поліції України грошовою винагородою. Перш за все, грошова винагорода виплачується в межах асигнувань, передбачених у кошторисі Національної поліції України, відповідного органу (підрозділу) поліції на грошове забезпечення поліцейських та заробітну плату працівників. Наголошено, що загальний порядок застосування заохочень до працівників Національної поліції України являє собою процес виконання послідовних дій, розподілених на три етапи, а саме: 1) формування подання керівника в якому вказуються всі відомості, що обґрунтовують необхідність, доцільність та результативність заохочення відповідного працівника Національної поліції; 2) аналіз матеріалів про заохочення на предмет правильності їх оформлення, а також достовірності закріплених у них відомостей; 3) оформлення та підписання уповноваженим керівником управлінського акту – наказу про заохочення працівника поліції. Зроблено висновок, що поряд із загальним процесом дисциплінарного стимулювання працівників Національної поліції України, існує велика кількість відмінностей пов'язаних із специфікою окремо взятих різновидів заохочень. Тож, спеціальний порядок застосування заохочень до працівників поліції має передбачати: 1) особливі вимоги щодо суб'єктного складу застосування заохочення, або особи поліцейського та його трудово-правового статусу; 2) відмінний від загального порядок оформлення наказу про застосування заохочення; 3) відмінний від загального порядок оформлення подання про заохочення працівника Національної поліції України; 4) особливі вимоги щодо безпосереднього моменту застосування заохочення, зокрема, вручення нагороди в урочистій обстановці.

Ключові слова: заохочення, працівники поліції, порядок, застосування, поліцейські, Національна поліція України.

Ivaniuk B.A. To characterize the procedure for applying incentives to police officers

Summary

The article, based on the analysis of the norms of the current legislation, describes the general procedure for applying incentives to employees of the National Police of Ukraine. Attention is focused on the existence of peculiarities in the application of certain types of incentives to police officers. The special procedure for applying certain types of incentives to the employees of the National Police is defined and characterized. It was found that the procedure for encouraging employees of the National Police of Ukraine with monetary rewards is also characterized by its own differences. First of all, the monetary reward is paid within the limits of the appropriations provided for in the budget of the National Police of Ukraine, the relevant body (subdivision) of the police for the financial support of policemen and the wages of employees. It is emphasized that the general procedure for applying incentives to employees of the National Police of Ukraine is a process of performing consecutive actions divided into three stages, namely: 1) the formation of a manager's submission in which all information justifying the necessity, expediency and effectiveness of the incentive of the relevant employee of the National Police is indicated; 2) analysis of incentive materials for the correctness of their registration, as well as the reliability of the information contained in them; 3) drawing up and signing by the authorized manager of a management act - an order on the encouragement of a police officer. It was concluded that along with the general process of disciplinary incentives for employees of the National Police of Ukraine, there are a large number of differences related to the specifics of individual types of incentives. Therefore, the special procedure for applying incentives to police officers should provide for: 1) special requirements regarding the subject composition of the incentive application, or the person of the police officer and his labor law status; 2) different from the general procedure for drawing up an order on the application of incentives; 3) different from the general pro-

cedure for filing a submission on the promotion of an employee of the National Police of Ukraine;
4) special requirements regarding the immediate moment of application of the incentive, in particular, the presentation of the award in a solemn setting.

Key words: encouragement, police officers, procedure, application, police officers, National Police of Ukraine.

Список використаних джерел:

1. Кодекс законів про працю України: закон від 10.12.1971 №322-VIII // Відомості Верховної Ради УРСР. 1971. Додаток до № 50.
2. Про заохочення в Національній поліції України: наказ від 25.04.2019 №317 // Офіційний вісник України. 2019. № 44. ст. 92.
3. Про Дисциплінарний статут Національної поліції України: закон від 15.03.2018 №2337-VIII // *Відомості Верховної Ради України*. 2018. № 29. ст. 233.
4. Положення про відомчі заохочувальні відзнаки Національної поліції України: наказ від 25.04.2019 №217 // Офіційний вісник України. 2019. № 44. ст. 112.
5. Про Національну поліцію: закон від 02.07.2015 №580-VIII // *Відомості Верховної Ради України*. 2015. № 40-41. ст. 379.
6. Про відомчу заохочувальну відзнаку Міністерства внутрішніх справ України «Вогнепальна зброя»: наказ від 30.11.2015 №1521 // Офіційний вісник України. 2015. № 98. ст. 237.

Кальна А.В.

*ад'юнкт кафедри публічного управління та адміністрування
Національна академія внутрішніх справ*

ЗАГАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА АДМІНІСТРАТИВНОЇ ВІДПОВІДАЛЬНОСТІ ЗА ПРАВОПОРУШЕННЯ У СФЕРІ ВИБОРЧОГО ПРОЦЕСУ

Вступ. Запровадження окремих видів юридичної відповідальності за правопорушення у сфері виборчого процесу обумовило необхідність подальшого вдосконалення відповідних норм. Важливу роль в цьому напрямку обіймає процес імплементації до національного законодавства відповідних міжнародних стандартів, а саме нормативних актів інших держав щодо встановлення відповідальності за правопорушення у сфері виборчого процесу. Тому дослідження національного законодавства щодо протидії правопорушенням у сфері виборчого процесу має поєднуватись з вивченням відповідних міжнародних стандартів та висловленням пропозицій по їх запровадження в правовій системі нашої держави.

Соціальна цінність адміністративної відповідальності полягає не тільки в попереджувальній та охоронній функціях, але й в активному стимулюванні соціально корисних видів правомірної поведінки. Висока соціальна значимість інституту адміністративної відповідальності для життєдіяльності суспільства зумовлює необхідність його подальшого вдосконалення, що й обумовлює актуальність даної статті.

Стан дослідження. Наукові дослідження поняття та особливостей адміністративної відповідальності проводилися великою кількістю науковців у другій половині XX-го століття. Так, розпочинаючи з 60-х років, одним із ключових напрямів в адміністративно-правових дослідженнях стала наукова розробка інституту адміністративної відповідальності. Зазначене надало змогу таким відомим

науковцям як .Б. Авер'янов, Д.М. Бахрах, Ю.П. Битяк, І.І. Веремєєнко, І.О. Галаган, А.П. Ключніченко, Л.В. Коваль, Ю.М. Козлов, Б.М. Лазарєв, А.Є. Луньов, Д.М. Овсянк, В.І. Олефір, Л.Л. Попов, Н.Г. Салищева, М.С. Студенікіна, В.Д. Сущенко, А.П. Шергін, О.М. а також багатьом іншим провести теоретичну розробку проблем адміністративної відповідальності.

Робота зазначених вчених дозволяє зорієнтуватись у визначеній проблемі адміністративної відповідальності. Хоча більшість наукових праць стосуються більш загальних питань адміністративної відповідальності, а проблематика протидії адміністративним правопорушенням у сфері виборчого процесу нажаль недостатньо повно розглядається сучасною науковою адміністративного права.

Метою статті є дослідження характеристики адміністративної відповідальності за правопорушення у сфері виборчого процесу.

Виклад основних положень. У наукових дослідженнях з правових питань виділяється низка специфічних ознак юридичної відповідальності:

- юридичну відповідальність визначають як один з видів такого явища як соціальна відповідальність, сутність якої відображається у забезпеченні охорони суспільних відносин які врегульовані державою та її реакції на порушення норм законодавства;
- юридична відповідальність встановлюється тільки нормативно-правовими актами, до яких переважно відносяться закони (як приклад можливо навести Кодекс України про адміністративні правопорушення, Криміналь-

ний кодекс України, Кодекс законів про працю України, Цивільний кодекс України тощо) та іншими підзаконними актами (наприклад, рішення місцевих адміністрацій чи місцевих рад з питань протидії окремим видам громадських проявів);

- юридична відповідальність реалізується за допомогою застосування та використання відповідних процесуальних норми;

- юридична відповідальність має бути реакцією з боку держави тільки на вчинення правопорушення чи злочину;

- юридична відповідальність є специфічною формою державного примусу, що застосовується до винної особи, незалежно від її бажання та волі, а також реалізується публічною адміністрацією або іншими суб'єктами, на підставі делегованих законодавством повноважень;

- ключовою ознакою юридичної відповідальності є застосування до винної особи покарання за вчинене правопорушення.

В цілому таке поняття як відповідальність є філософсько-релігійно-правовим поняттям виходячи з джерел його виникнення та періоду його первісного формування. Дане поняття наповнене моральним змістом але й одночасно має правове значення.

Дане поняття формувалось та розвивалось протягом досить тривалого проміжку часу, починаючи від стародавніх часів та перших згадок про судовий розгляд справ у стародавній Греції, закінчуючи його остаточним становленням наприкінці середньовіччя [1, с. 12].

Значення адміністративної відповідальності для системи юридичної відповідальності вбачається досить важливою у зв'язку з тим, що вона виступає в якості результату відносин між публічною адміністрацією та громадянином. Даний вид відповідальності є наслідком прямого порушення приписів публічної адміністрації, яка є суттєвою складовою відносин «влада-підпорядкування». У даному контексті адміністративна відповідальність може розглядатися «як важливий інструмент правової держави, оскільки саме завдяки їй

держава має мобільну та дійову можливість реалізовувати свої вимоги як до фізичних, так і до юридичних осіб» [2].

У сучасній науці адміністративно-деліктного права, а також у адміністративно-юрисдикційній діяльності адміністративна відповідальність вживається як зрозуміле та загальновідоме поняття, зміст якого є досить однозначним та визначеним. Проте, у контексті законодавчих положень КУпАП та інших нормативно-правових актів, дане поняття нажалі вбачається недостатньо конкретним.

Наприклад І.П. Голосніченко вказує, що адміністративна відповідальність, у вузькому її розумінні означає реалізацію або ж застосування адміністративного стягнення. Він покладає в основу обов'язок правопорушника відповідати перед державою, в особі її уповноважених органів або посадових осіб, за вчинене протиправне діяння у межах встановленого законом стягнення. На його думку, адміністративна відповідальність визначається негативною реакцією держави на протиправні прояви окремих фізичних осіб, що полягає у встановленні відповідних правил, заборон, а також санкцій які застосовуються до порушників в разі їх порушення. Також ним відзначається, що адміністративна відповідальність має є різновидом юридичної відповідальності та має усі відповідні ознаки останньої [3, с. 7].

Д.М. Овсянко, у свою чергу, під адміністративною відповідальністю розуміє застосування державними органами, посадовими особами та представниками влади встановлених державою заходів адміністративного впливу до громадян, а у відповідних випадках – і до організацій за порушення законності і державної дисципліни [4].

А.Т. Комзюк, на відміну від попередніх науковців, визначає адміністративну відповідальність, як застосування до осіб, що вчинили адміністративні правопорушення, відповідних стягнень, які тягнуть для зазначених осіб негативні наслідки морального,

особистісного, майнового або іншого характеру, а також накладаються уповноваженими на те посадовими особами або органами на підставах та в порядку, який встановлено відповідними нормами адміністративного права [5, с. 7].

На думку С.Т. Гончарука, адміністративна відповідальність являється специфічною формою негативного реагування з боку публічної адміністрації в особі її компетентних органів на певну категорію протиправних проявів, а саме адміністративних деліктів, у відповідності до якої особи, що вчинили ці правопорушення, повинні дати відповідь перед уповноваженим суб'єктом публічної адміністрації за свої протиправні дії та зазнати за це адміністративні стягнення у визначених законодавством формах і порядку [6, с. 19].

В.К. Колпаков наголошує, що адміністративна відповідальність – це «примусове застосування правомочною посадовою особою з дотриманням певної процедури передбачених законодавством заходів впливу за вчинення адміністративного проступку, які виконані правопорушником» [7].

Можливо також зустріти у наукових джерелах таке визначення: «адміністративна відповідальність – це одна із форм державного осуду, яка виражається у впливі відповідних органів державного управління і посадових осіб на правопорушника у рамках санкцій адміністративних норм» [8, с. 10].

На думку Т.І. Козирєвої, адміністративна відповідальність – це вид юридичної відповідальності, яка полягає в застосуванні від імені держави уповноваженими органами державного управління та їх посадовими особами адміністративних санкцій до осіб, які вчинили адміністративний проступок, з метою боротьби з правопорушеннями у сфері державного управління [9, с. 28].

У свою чергу, Л.М. Розін робить висновок, що адміністративна відповідальність настає при вчиненні адміністративних правопорушень і означає засудження протиправної дії чи бездіяльності державою в особі правомоч-

ного органу (посадової особи), який накладає стягнення [10, с. 4].

Л.Л. Попов під адміністративною відповідальністю розуміє накладення адміністративно-правових санкцій, застосування уповноваженим органом або ж посадовою особою адміністративних стягнень до громадян, а також юридичних осіб, що вчинили адміністративний проступок [11, с. 335].

Як вважає Т.Ф. Хабібулін, адміністративна відповідальність – це комплекс специфічних правових відносин, які виникають із засуджуваного державою юридичного факту – адміністративного проступку. Вона є, з одного боку, обов'язком особи дати звіт за своє діяння перед державою (в особі її органів) і несенням покарання у межах, порядку і обсязі, встановлених адміністративно-правовими нормами, а з іншої – правом і обов'язком органу вимагати від винного відповідь згідно з вимогами закону і застосувати передбачені в адміністративно-правових санкціях заходи, з метою його перевиховання і виправлення [12].

Можливо зазначити про існування великої кількості підходів до визначення поняття адміністративної відповідальності. Проте більшість науковців, в тій чи іншій мірі, доходять висновку, що адміністративна відповідальність є наслідком вчинення адміністративного правопорушення і виражається в застосуванні адміністративних стягнень.

В даній роботі також пропонується погодитись з думкою, що дослідження питання адміністративної відповідальності слід проводити виключно у традиційному її розумінні, а саме, як реагування держави на порушення адміністративно-деліктних норм права.

Одночасно, реагування може бути, як негативним так і позитивним. З однієї сторони, це засіб впливу на правопорушника шляхом застосування до нього певних санкцій, а з іншої – інструмент виховного впливу з метою його перевиховання і виправлення. На жаль, КУАП також не закріплює поняття адміністративної відповідальності у вигляді конкретного визначення, хоча використовує

його, взявши за основу дві ознаки: адміністративне правопорушення та адміністративне стягнення.

Визначення змісту поняття адміністративної відповідальності за порушення виборчого законодавства, до проголошення Україною незалежності, взагалі не наводилося в науці адміністративного права. Правові акти, що забезпечують регулювання порядку організації та проведення виборів, взагалі не були захищені адміністративно-деліктним законодавством. У самих виборчих законах передбачалась тільки кримінальна відповідальність.

Суттєвим недоліком законодавства у той час було те, що інститут адміністративної відповідальності не застосовувався у сфері волевиявлення громадян, а тому в адміністративно-деліктному законодавстві були відсутні склади правопорушень у сфері виборчого процесу.

В умовах сучасного етапі розвитку української державності дослідження інституту адміністративної відповідальності, з'ясування його суті, місця і ролі як у системі адміністративного права, так і серед інших галузей права набуває особливого значення, оскільки це пов'язано з необхідністю удосконалення українського законодавства, у тому числі систематизацією адміністративного законодавства.

У зв'язку з декриміналізацією та коли велика кількість протиправних діянь перестають бути кримінально караними, а за їх вчинення встановлюється адміністративна відповідальність, в законодавстві з'являються нові склади адміністративних правопорушень.

З такими процесами якраз пов'язана поява в КУпАП нової глави 15-А, яка має назву «Адміністративні правопорушення, що посягають на здійснення народного волевиявлення та встановлений порядок забезпечення», якою вперше у законодавстві незалежної України було встановлено відповідальність за правопорушення у сфері виборчого процесу.

Суттєве значення для визначення поняття адміністративної відповідальності має з'ясу-

вання її мети і функціонального призначення. Так само як і інші види юридичної відповідальності, адміністративна відповідальність має свою мету. Мета діяльності – це кінцевий результат, досягнення якого потрібно прагнути.

Висновки. Мета адміністративної відповідальності – це бажаний результат, який необхідно досягти при її застосуванні. У найбільш загальному сенсі адміністративна відповідальність переслідує певну соціальну мету, а саме звести до мінімуму вчинення адміністративних деліктів, у контексті нашого дослідження – адміністративних правопорушень у сфері виборчого процесу.

У законодавстві України основне призначення адміністративної відповідальності чітко не визначено, але в загальному вигляді воно містить своє закріплення у КУпАП. Таким чином, у ст.1 КУпАП мету можна визначити через завдання, які висувуються до законодавства про адміністративні правопорушення.

В першу чергу, це охорона суспільного ладу в державі, власності, соціально-економічних, політичних (саме до цієї групи відноситься право громадян на вільне виявлення, захист якого має на меті інститут адміністративної відповідальності за правопорушення у сфері виборчого процесу) та особистих прав і свобод громадян, охорона прав і законних інтересів підприємств, установ та організацій, встановленого порядку управління, державного і громадського порядку, зміцнення законності, запобігання правопорушенням, виховання громадян в дусі точного і неухильного додержання Конституції України, законів, поваги до прав, честі і гідності громадян, сумлінного виконання своїх обов'язків перед суспільством [13].

Аналіз завдань законодавства про адміністративні правопорушення як мети адміністративної відповідальності ґрунтується на розумінні такої відповідальності як правового інституту, тобто сукупності норм права, які знаходять своє закріплення у законодавстві.

Також, у ст. 23 КУпАП визначено мету адміністративного стягнення як міру відповідальності, яка застосовується з метою виховання особи, яка вчинила адміністративне правопорушення, а також запобігання вчиненню нових правопорушень як самим правопорушником, так і іншими особами [13].

Науковцями зазначається, що якщо навіть до правопорушника і застосовуються відповідні санкції, вони не можуть бути тільки карою за вчинене ним правопорушення, оскільки адміністративна відповідальність, як підвид юридичної відповідальності, виконує функцію забезпечення існуючого право-

порядку, боротьби з правопорушеннями та їх попередження [14, с. 21].

Виходячи із вищезазначеного, метою адміністративної відповідальності за правопорушення у сфері виборчого процесу є охорона суспільних відносин у сфері організації та проведення виборів, забезпечення точного і неухильного дотримання та виконання законодавства всіма учасниками виборчого процесу, виявлення і припинення адміністративних порушень виборчого законодавства, накладення на винних у вчиненні даних правопорушень осіб відповідних адміністративних санкцій.

Анотація

У статті пропонується погодитись з думкою, що дослідження питання адміністративної відповідальності слід проводити виключно у традиційному її розумінні, а саме, як реагування держави на порушення адміністративно-деліктних норм права. Одночасно, реагування може бути, як негативним так і позитивним. З однієї сторони, це засіб впливу на правопорушника шляхом застосування до нього певних санкцій, а з іншої – інструмент виховного впливу з метою його перевиховання і виправлення.

Визначається, що мета адміністративної відповідальності – це бажаний результат, який необхідно досягти при її застосуванні. У найбільш загальному сенсі адміністративна відповідальність переслідує певну соціальну мету, а саме звести до мінімуму вчинення адміністративних деліктів, у контексті нашого дослідження – адміністративних правопорушень у сфері виборчого процесу.

Становлено, що метою адміністративної відповідальності за правопорушення у сфері виборчого процесу є охорона суспільних відносин у сфері організації та проведення виборів, забезпечення точного і неухильного дотримання та виконання законодавства всіма учасниками виборчого процесу, виявлення і припинення адміністративних порушень виборчого законодавства, накладення на винних у вчиненні даних правопорушень осіб відповідних адміністративних санкцій.

Ключові слова: вибори, виборчий процес, адміністративне правопорушення, адміністративна відповідальність, поліцейська діяльність, протидія правопорушенням.

Kalna A.V. General characteristics of administrative responsibility for offenses in the field of the election process

Summary

The article proposes to agree with the opinion that the study of the issue of administrative responsibility should be carried out exclusively in its traditional understanding, namely, as the state's response to the violation of administrative-delict norms of law. At the same time, the reaction can be both negative and positive. On the one hand, it is a means of influencing the offender by applying certain sanctions to him, and on the other hand, it is a tool of educational influence with the aim of re-educating and correcting him.

It is determined that the goal of administrative responsibility is the desired result that must be achieved when it is applied. In the most general sense, administrative responsibility pursues a certain

social goal, namely to minimize the commission of administrative offenses, in the context of our study – administrative offenses in the field of the election process.

It was established that the purpose of administrative responsibility for offenses in the field of the election process is the protection of public relations in the field of organization and conduct of elections, ensuring accurate and consistent observance and implementation of the legislation by all participants in the election process, detection and termination of administrative violations of the election legislation, imposition of data on those guilty of committing offenses against persons with appropriate administrative sanctions.

Key words: elections, election process, administrative offense, administrative responsibility, police activity, combating offenses.

Список використаних джерел:

1. Бельський К.С. Административная ответственность: генезис, основные признаки, структура. *Государство и право*. 1999. № 12. С. 12-20.
2. Куян І. Адміністративна відповідальність як інструмент правової держави. *Право України*. 1998. № 5. С. 66-68.
3. Адміністративна відповідальність (загальні положення та правопорушення у сфері обігу наркотиків): Навчальний посібник. За заг. ред. І.П. Голосніченка. Київ: КІВС, 2002. 141 с.
4. Овсянко Д.М. Административное право: Учебное пособие. Москва, 1995. 304 с.
5. Адміністративна відповідальність в Україні: навч. посібник. За заг. ред. доц. А.Т. Комзюка. Харків: Ун-т внутр. справ. 1998. 78 с.
6. Гончарук С.Т. Адміністративна відповідальність за законодавством України: Навчальний посібник. Київ. 1995. 78 с.
7. Колпаков В.К. Адміністративна відповідальність: сутність та поняття підстав. *Вісник прокуратури*. 2003. № 6. С. 75-79.
8. Административная ответственность по советскому праву: Учебное пособие. Куйбишев, 1978. 58 с.
9. Козырева Т.И. Административная ответственность в СССР: учебное пособие. Москва, 1973. 125 с.
10. Розин Л.М. Основания административной ответственности: учебное пособие. Москва: МССШМ МВД СССР, 1985. 72 с.
11. Административное право. Ю.М. Козлов, Л.Л. Попов. Москва. 2000. 470 с.
12. Хабибуллин Т.Ф. О понятии административной ответственности. *Труды Высшей следственной школы МВД СССР*. Волгоград, 1986. С. 102-114.
13. Кодекс України про адміністративні правопорушення. *Відомості Верховної Ради (ВВР)*. 1984. Додаток до № 51. Ст. 1122.
14. Котюк І.І. Основи теорії держави і права. Київ. 1998. 128 с.

Комзюк М.А.

*кандидат юридичних наук, доцент,
докторант*

Харківський національний університет внутрішніх справ

ВИДИ ПОЛІЦЕЙСЬКИХ ЗАХОДІВ ПРИМУСУ, ЩО ЗАСТОСОВУЮТЬСЯ НАЦІОНАЛЬНОЮ ПОЛІЦІЄЮ УКРАЇНИ

Постановка проблеми. В діяльності поліції щодо забезпечення публічної безпеки і порядку, охорони прав та законних інтересів громадян і юридичних осіб, боротьби з різними правопорушеннями важливе значення має використання надзвичайних, екстраординарних заходів адміністративного припинення або, іншими словами, заходів припинення спеціального призначення. Уявлення про них та чітка ж класифікація необхідна, перш за все, для з'ясування сутності різноманітних заходів примусу, які застосовуються Національною поліцією України, усвідомлення мети цих заходів, їх правового потенціалу, співвідношення і взаємодії. Адже, проблема забезпечення дотримання прав людини є головною у діяльності правоохоронних органів. Забезпечення дотримання прав людини гарантується Конституцією України, а одним із головних інструментів у цьому процесі виступає Національна поліція, завданням якої є надання поліцейських послуг. Задля підтримання правопорядку, дотримання законності поліція в межах своєї компетенції може застосовувати поліцейські заходи примусу як один із видів поліцейських заходів, що є основним засобом впливу та головною складовою частиною у системі методів управління суспільством.

Стан наукової розробки проблеми. Окремі аспекти визначення та класифікації видів поліцейських заходів, в тому числі примусу, що використовуються Національною поліцією в Україні, були досліджені в працях таких вчених як: О. М. Бандурка,

В. М. Бесчастний, Ю.П. Битяк, І. П. Голосніченко, І. В. Зозуля, В. К. Колпаков, А. Т. Комзюк, В. Я. Настюк, О. С. Проневич, В. Я. Тацій, Ф. Д. Фіночка, О. Б. Червякова, І. М. Шопіна та інші.

Виклад основного матеріалу. Для забезпечення виконання повноважень, покладених на Національну поліцію, правоохоронці мають право застосовувати поліцейські заходи. Стаття 29 Закону України «Про Національну поліцію» визначає поліцейський захід як дію або комплекс дій превентивного або примусового характеру, що обмежує певні права і свободи людини та застосовується поліцейськими відповідно до закону для забезпечення виконання покладених на поліцію повноважень [1].

Проте потрібно зазначити, що «обмеження прав і свобод людини» не синонімічне до поняття «порушення прав людини». Хоча це і закріплено на теоретичному рівні, однак у практичному застосуванні набуває інакшого змісту.

Зазначимо, що превентивні заходи, потрібно охарактеризувати як «попереджувальні», порівняно із заходами примусу. Превентивні заходи повинні бути м'якшими до особи. У Статті 31 Закону України «Про Національну поліцію» визначені види превентивних заходів. Застосування заходів превенції поліцією не є самоцілью, воно доповнює проведення виховних, інформаційних і роз'яснювальних заходів [2, с. 126–127]. Щодо видів превенції, то їх виділяють два: загальний та індивідуальний. Загальним називають той вид

превентивних заходів, що стосується попередження скоєння адміністративних і кримінальних правопорушень особами, схильними до протиправних вчинків. Індивідуальною ж є превенція, яка виступає профілактикою (попередженням) щодо вчинення нових правопорушень особами, які вже скоїли будь-яке правопорушення [3, с. 190].

Сутність застосування полягає в усуненні причин правопорушення і «унеможливлення» умов, що спотворюють таку поведінку. Головними особливостями превентивних заходів з точки зору права є регулювання і впорядкування суспільних відносин за допомогою адміністративно-правових норм і профілактичний характер [4, с. 72; 5, с. 135].

Для забезпечення правопорядку у суспільстві, виконання приписів правових норм у законодавстві України передбачена можливість застосовувати один із найсуворіших поліцейських заходів впливу – примус, за якого конституційні права і свободи людини можуть обмежуватися. Він може проявлятися у двох формах: адміністративній і судовій. Звертаючись до наукових досліджень, поняття «адміністративний примус» можна визначити як «один із видів державного примусу, який застосовується у державному управлінні органами виконавчої влади та їхніми посадовими особами, зокрема суддями і громадськими об'єднаннями, до юридичних і фізичних осіб із метою охорони суспільних відносин, спонукання громадян до виконання загальнообов'язкових правил, попередження і ліквідації шкідливих наслідків, припинення правопорушень і притягнення до відповідальності за допомогою застосування відповідних санкцій» [6, с.191].

Більше того, адміністративний примус відрізняється своєю оперативністю та не може бути пов'язаний із підпорядкованістю. Досить цікаве трактування цього поняття наводить Г.Забарний. На його думку, адміністративний примус – це засіб забезпечення та охорони правопорядку у сфері державного управління, що полягає у психічному,

фізичному і матеріальному впливі на людину [7]. Право застосовувати адміністративний примус надано законодавчими актами державним інспекціям, поліції, службі безпеки, внутрішнім і прикордонним військам. Заходи примусу є допоміжними методами здійснення державної влади; більше того, вони використовуються незалежно від волі та бажання суб'єкта, причому допускається застосування вогнепальної зброї і фізичної сили [8, с.483].

Наразі у науковому середовищі базовим критерієм класифікаційного розподілу адміністративно-примусових заходів є їхня мета. Одні науковці відповідно до цільового призначення розподіляють їх на три групи: заходи адміністративної відповідальності, заходи адміністративного припинення та адміністративно-запобіжні заходи. Інші ж стверджують, що існують дві групи: адміністративні стягнення та інші заходи примусу, які вже можна розглянути як заходи адміністративного забезпечення, адміністративно-запобіжні заходи, заходи припинення та адміністративно-правові заходи соціального примусу [8, с. 483].

Розглядаючи думки науковців звернемо увагу на те, що Єропкін М. І. в основу класифікації заходів адміністративного примусу поклав мету їх застосування. Ці заходи застосовуються з потрібною метою: а) для запобігання різним антигромадським проявам, недопущення утворення певної протиправної ситуації; б) для припинення розпочатого або вже вчиненого протиправного діяння та забезпечення провадження в справах про адміністративні проступки; в) для покарання осіб, які вчинили правопорушення. Відповідно до потрібного призначення заходи адміністративного примусу були поділені на три групи: адміністративно-запобіжні заходи, заходи адміністративного припинення і адміністративні стягнення [9, с. 20].

На думку Меха Ю.В. сучасне уявлення про класифікацію заходів адміністративного примусу, має бути таким: заходи адміністра-

тивного припинення, адміністративної відповідальності, адміністративно-запобіжні заходи, комплексні заходи адміністративного примусу та заходи забезпечення провадження у справах про адміністративні правопорушення [8, с. 483].

Українським законодавством, а саме статтею 42 Закону України «Про Національну поліцію» визначено, що поліція під час виконання повноважень, уповноважена застосовувати такі заходи примусу:

- 1) фізичний вплив (сила);
- 2) застосування спеціальних засобів;
- 3) застосування вогнепальної зброї [1].

Зауважимо на тому, що зазначені заходи застосовуються лише у виключних випадках, це, як правило, невідкладні випадки, коли необхідно припинити протиправні дії, небезпечні для життя і здоров'я людей. Крім того, ці заходи застосовуються тоді, коли були використані і не дали бажаних результатів всі інші форми попереднього впливу на правопорушників.

Так, проаналізувавши Закон України «Про Національну поліцію», можемо зробити висновок, що законодавець чітко зумовлює, за яких причин і яким способом і послідовності правоохоронець може застосовувати заходи примусу.

Також звернемо увагу й на те, що поліцейський зобов'язаний заздалегідь попередити особу про застосування фізичної сили, спеціальних засобів і вогнепальної зброї і надати їй достатньо часу для виконання законної вимоги поліцейського, крім випадку, коли зволікання може спричинити посягання на життя і здоров'я особи чи та/або поліцейського або інші тяжкі наслідки, або в ситуації, що склалася, таке попередження є невинуватим або неможливим [1].

Слід наголосити, що законодавством передбачені певні групи людей, до яких застосування фізичного впливу заборонено, крім випадків, коли ними вчинено груповий чи збройний напад. Це можуть бути жінки з явними ознаками вагітності, малолітні

особи, та особи з явними ознаками старості чи обмежених можливостей.

Щодо застосування поліцейським фізичної сили, то визначається вона статтею 44 визначеного Закону, а саме: «поліцейський може застосовувати фізичну силу, у тому числі спеціальні прийоми боротьби (рукопашного бою), для забезпечення особистої безпеки або/та безпеки інших осіб, припинення правопорушення, затримання особи, яка вчинила правопорушення, якщо застосування інших поліцейських заходів не забезпечує виконання поліцейським повноважень, покладених на нього законом» [1].

Застосування спеціальних засобів Національною поліцією України є серйозним видом втручання у життєдіяльність громадян із боку правоохоронних органів. Даний вид примусу передбачений статтею 45 Закону України «Про Національну поліцію», а саме поліцейський для забезпечення публічної безпеки і порядку застосовує спеціальні засоби: 1) кайданки та інші засоби обмеження рухомості; 2) гумові та пластикові кийки; 3) засоби, споряджені речовинами сльозогінної та дратівної дії; 4) засоби примусової зупинки транспорту застосовуються для примусової зупинки транспортного засобу, водій якого не виконав законні вимоги поліцейського щодо зупинки транспортного засобу, або якщо дії водія транспортного засобу створюють загрозу життю чи здоров'ю людини; 5) пристрої, гранати, боєприпаси та малогабаритні підривні пристрої для руйнування перешкод і примусового відчинення приміщень; 6) електрошокові пристрої контактної та контактної-дистанційної дії; 7) спеціальні маркувальні та фарбувальні засоби; 8) пристрої, гранати та боєприпаси світлозвукової дії, засоби акустичного та мікрохвильового впливу; 9) водомети, бронемашини та інші спеціальні транспортні засоби; 10) пристрої для відстрілу патронів, споряджених гумовими чи аналогічними за своїми властивостями металевими снарядами не смертельної дії; 11) засоби, споряджені безпечними димоутворювальними препаратами; 12) служ-

бових собак; 13) службових коней [1]. Головною вимогою до поліцейського є розуміння правомірності під час застосування спеціальної техніки.

Законодавством України визначено, що застосування вогнепальної зброї є найсуворішим заходом примусу. Це можливо у разі попередження чи припинення протиправних дій.

Частиною 4 статті 46 визначено, що поліцейський уповноважений у виняткових випадках застосовувати вогнепальну зброю:

1) для відбиття нападу на поліцейського або членів його сім'ї, у випадку загрози їхньому життю чи здоров'ю;

2) для захисту осіб від нападу, що загрожує їхньому життю чи здоров'ю;

3) для звільнення заручників або осіб, яких незаконно позбавлено волі;

4) для відбиття нападу на об'єкти, що перебувають під охороною, конвої, житлові та нежитлові приміщення, а також звільнення таких об'єктів у разі їх захоплення;

5) для затримання особи, яку застали під час вчинення тяжкого або особливо тяжкого злочину і яка намагається втекти;

6) для затримання особи, яка чинить збройний опір, намагається втекти з-під варти, а також озброєної особи, яка погрожує застосуванням зброї та інших предметів, що загрожують життю і здоров'ю людей та/або поліцейського;

7) для зупинки транспортного засобу шляхом його пошкодження, якщо водій своїми діями створює загрозу життю чи здоров'ю людей та/або поліцейського [1].

Підсумовуючи вищезазначене можемо сказати, що вищезазначені поліцейські заходи є примусовими через те, що вони чітко

направлені на особу, що вчиняє правопорушення, метою яких є припинення протиправного діяння через завдання особі певного фізичного впливу.

Висновки. Проаналізувавши наукові і законодавчі положення, зазначимо, що:

1. Позитивним моментом є те, що законодавством передбачено чіткі умови застосування поліцейських заходів примусу.

2. Особі, яка вчиняє протиправне діяння може бути завдана шкода працівником поліції лише в тій мірі, яка прямо пропорційна характеру небезпеки правопорядку.

3. Заходи фізичного впливу мають стримуючий, оборонний характер, що направлений на здійснення контролю за правопорушником та його діями.

4. Можна навести власне визначення спеціальних засобів як заходів поліцейського примусу – як сукупність предметів, приладів, спеціально призначених, виготовлених для захисту людей від ураження різними предметами, тимчасового обмеження чи пригнічення волі людини шляхом здійснення впливу на неї чи на предмети, що навколо неї, з чітким дотриманням правил застосування таких засобів.

5. Під примусовими поліцейськими заходами слід розуміти дії фізичного характеру, які направлені на особу правопорушника, для забезпечення публічного порядку та публічної безпеки в різних надзвичайних ситуаціях.

6. Примусові поліцейські заходи не містять у собі аспекту покарання особи, до якої вони застосовані, вони сприяють лише примусовому припиненню здійснення правопорушення.

Більш детально тематику даного статті ми будемо розглядати в наступних наших наукових дослідженнях.

Анотація

Актуальність статті полягає в тому, що в діяльності поліції щодо забезпечення публічної безпеки і порядку, охорони прав та законних інтересів громадян і юридичних осіб, боротьби з різними правопорушеннями важливе значення має використання надзвичайних, екстраординарних заходів адміністративного припинення або, іншими словами, заходів припинення спеціального призначення. Уявлення про них та чітка ж класифікація необхідна, перш за

все, для з'ясування сутності різноманітних заходів примусу, які застосовуються Національною поліцією України, усвідомлення мети цих заходів, їх правового потенціалу, співвідношення і взаємодії. Адже, проблема забезпечення дотримання прав людини є головною у діяльності правоохоронних органів. Забезпечення дотримання прав людини гарантується Конституцією України, а одним із головних інструментів у цьому процесі виступає Національна поліція, завданням якої є надання поліцейських послуг. У статті охарактеризовано питання застосування поліцейських заходів. Визначено, що поліцейські заходи класифікуються на превентивні та примусові. Шляхом аналізу Закону України «Про Національну поліцію» охарактеризовано зазначені види поліцейських заходів. Проаналізовано класифікаційний розподіл адміністративно-примусових заходів, що є результатом численних наукових досліджень. Сформульовано визначення примусових поліцейських заходів як дії фізичного характеру, що направлені на особу правопорушника, для забезпечення публічного порядку та публічної безпеки в різних надзвичайних ситуаціях. Класифіковано примусові поліцейські заходи на 1) фізичний вплив (сила); 2) застосування спеціальних засобів; 3) застосування вогнепальної зброї. Зроблено висновок, що заходи фізичного впливу мають стримуючий, оборонний характер, що направлений на здійснення контролю за правопорушником та його діями. Під примусовими поліцейськими заходами слід розуміти дії фізичного характеру, які направлені на особу правопорушника, для забезпечення публічного порядку та публічної безпеки в різних надзвичайних ситуаціях. Примусові поліцейські заходи не містять у собі аспекту покарання особи, до якої вони застосовані, вони сприяють лише примусовому припиненню здійснення правопорушення.

Ключові слова: примус, поліцейські заходи, поліцейські заходи примусу, превентивні поліцейські заходи.

Komziuk M.A. Types of coercive police measures used by the national police of Ukraine
Summary

The relevance of the article lies in the fact that the use of emergency, extraordinary measures of administrative suspension or, in other words, special suspension measures, is of great importance in the activities of the police to ensure public safety and order, protect the rights and legitimate interests of citizens and legal entities, fight against various offenses. An idea about them and a clear classification is necessary, first of all, to clarify the essence of various coercive measures used by the National Police of Ukraine, to understand the purpose of these measures, their legal potential, relationship and interaction. After all, the problem of ensuring the observance of human rights is the main one in the activity of law enforcement agencies. Ensuring the observance of human rights is guaranteed by the Constitution of Ukraine, and one of the main tools in this process is the National Police, whose task is to provide police services. The article describes the issue of the application of police measures. Defined. That police measures are classified as preventive and coercive. By analyzing the Law of Ukraine "On the National Police", the specified types of police measures were characterized. The classification distribution of administrative and coercive measures, which is the result of numerous scientific studies, is analyzed. The definition of coercive police measures is formulated as actions of a physical nature directed at the person of the offender to ensure public order and public safety in various emergency situations. Coercive police measures are classified into 1) physical influence (force); 2) use of special means; 3) use of firearms. It was concluded that the measures of physical influence have a deterrent, defensive nature, aimed at exercising control over the offender and his actions. Coercive police measures should be understood as actions of a physical nature directed at the person of the offender to

ensure public order and public safety in various emergency situations. Coercive police measures do not include the aspect of punishing the person to whom they are applied, they only contribute to the forcible cessation of the commission of an offense.

Key words: coercion, police measures, coercive police measures, preventive police measures.

Список використаних джерел:

1. Про Національну поліцію: Закон України від 02.07.2015 / № 580-VIII. *Відомості Верховної Ради України*. 2015. № 40-41. Ст.379.
2. Глухверя В. А. Адміністративно-юрисдикційна діяльність Національної поліції : навчальний посібник. Дніпро : ДДУВС, 2016. 364 с.
3. Адміністративна діяльність поліції України у питаннях та відповідях : навчальний посібник / під ред. О. М. Бандурки. Харків : ХНУВС, 2017. 243 с.
4. Дідик Н. І. Превентивні функції в діяльності патрульної поліції. *Вісник Луганського державного університету внутрішніх справ імені Е.О. Дідоренка*. 2016. С. 188-194.
5. Костенко І. В., Білоусова К. В., Поліцейські заходи в Україні: види та застосування. *Вісник НТУУ «КПІ». Політологія. Соціологія. Право*. Випуск 2 (50) 2021. С. 134-137.
6. Іванникова В. В. Адміністративний примус: суть та визначення. *Вісник Луганського державного університету внутрішніх справ імені Е.О. Дідоренка*. 2011. № 2. С. 190-197.
7. Забарний Г. Г. Адміністративне право України: посіб. для підготовки до іспитів. Київ : Паливода А.В., 2001. 194 с.
8. Мех Ю. В., Уварова М. В. Поліцейські заходи примусу та превентивні заходи: умови та особливості застосування. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2021. № 11. С. 482-485.
9. Братков С. І. Види поліцейських заходів, що застосовуються Національною поліцією України. *Міжнародний науковий журнал «Інтернаука» Серія: «Юридичні науки»*. 2017. № 2 (2). С. 18-21.

Кріцак І.Л.

*аспірант кафедри адміністративного та господарського права
Запорізький національний університет*

МІЖНАРОДНІ СТАНДАРТИ ДОСУДОВОГО ВРЕГУЛЮВАННЯ АДМІНІСТРАТИВНО-ПРАВОВИХ СПОРІВ ТА ОСОБЛИВОСТІ ЇХ ВИРІШЕННЯ В ЗАРУБІЖНИХ КРАЇНАХ

Актуальність теми статті. Virишення публічно-правового спору в суді є крайнім способом вирішення правового конфлікту, який попри високу вірогідність законності його вирішення має свої критичні точки, а саме: необхідність підготовки та подання позову шляхом звернення до професійних юристів з оплатою їх послуг, сплати судового збору, розтягування судового процесу в часі за рахунок необхідності проведення суддею формальних процедур розгляду справи, необхідність очікування виконання судового рішення, або продовження судових процедур в межах апеляційного та касаційного перегляду справи. Аналіз практики формування та діяльності адміністративних судів в країнах перед усім Західної Європи, які є орієнтирами для Української системи вирішення публічно-правових спорів, зокрема в Німеччині, Данії, Франції, Нідерландах та інших провідних європейських країнах в яких давно запровадженні та реалізуються альтернативні адміністративному судочинству досудові процедури вирішення адміністративно-правових спорів, ефективність їх досить висока вказує на необхідність їх впровадження у вітчизняну правову систему. Окрім того слід враховувати, що законодавством окремих країн, зокрема Німеччини обмежено право безальтернативного звернення громадян для вирішення публічно-правового спору до адміністративного суду, по окремих категорій таких спорів встановлена обов'язкова процедура досудового вирішення спору через процедури звернення зі скаргою на діяльність посадо-

вої особи суб'єкта владних повноважень до вищестоящої посадової особи цього органу (керівника) або звернення до медіатора – професійного посередника (переговорника) для вирішення цього спору. Такі загальноєвропейські та світові тренди розвитку конфліктної юриспруденції мають бути запроваджені в Україні, і для цього має бути створене належне правове поле регулювання цих відносин та активізовано наукові пошуки досудових альтернативних способів вирішення адміністративно-правових спорів.

У зв'язку з означеним нижче на досягнення мети дослідження в межах даної статті нами будуть поставлені та вирішені наступні **завдання**: узагальнити досвід зарубіжних країн щодо нормативно-правового та організаційного забезпечення процедур досудового врегулювання адміністративно-правових спорів та визначити перспективи його запровадження в Україні.

Стан дослідження проблематики статті. Досвід ЄС з нормативно-правового досудового врегулювання адміністративно-правових спорів в судочинстві вже став предметом досліджень вчених різних наукових спеціальностей, серед яких С. Білуга, Н. Боженко, Л. Грень, Т. Кисельова, Л. Кохтенко, Я. Любченко, О. Огренчук, М. Пипяк, І. Соркін, О. Спектор, О. Сидельников, І. Ясиновський та багато інших вчених. Однак більшість з них досліджували досвід запровадження медіації як способу досудового врегулювання цієї категорії спорів. Так, І.Г. Ясиновський здійснив теоретико-правовий аналіз зарубіж-

ного законодавства щодо процедури медіації та обґрунтував необхідність імплементації її в українське законодавство [1, с. 147]. Білуга С.С. досліджено досвід правового регулювання медіації на міжнародному рівні (законодавство Ради Європи, ООН, Європейського союзу) і національному рівні зарубіжних країн (Австрійської Республіки, Італійської Республіки, Сполучених Штатів Америки, Французької Республіки) та України [2, с. 17-18]. Н.М. Грень, досліджуючи процедури медіації в національному законодавстві деяких країн приділила увагу законодавчому обов'язку її проведення перед зверненням до суду в окремих категоріях справ [3]. В той же час аналіз зарубіжного досвіду та його впровадження щодо застосування різних способів досудового врегулювання адміністративно-правових спорів в межах монографічного комплексного дослідження на здійснювався.

Виклад основних положень. В попередніх наших наукових дослідженнях присвячених з'ясуванню сутності досудового врегулювання адміністративно-правових спорів ми прийшли до висновку, що існують такі способи досудового їх урегулювання: 1) здійснення адміністративних процедур оскарження рішень, дій чи бездіяльності суб'єктів владних повноважень, відповідно до Закону України «Про звернення громадян»; 2) здійснення адміністративних процедур оскарження адміністративного акту суб'єкта владних повноважень, відповідно до Закону України «Про адміністративну процедуру»; 3) медіації – позасудова процедура врегулювання публічно-правового конфлікту (спору), яка здійснюється за допомогою (посередництвом) медіатора; з'ясовано стан їх правового регулювання та вади окремих процедур їх реалізації.

Нижче на виконання завдань дослідження з метою напрацювання шляхів удосконалення нормативно-правового та організаційного забезпечення процедур досудового врегулювання адміністративно-правових спорів доцільно з'ясувати досвід зарубіжних країн,

в яких система досудового вирішення публічних спорів зазнала належного правового регулювання та практики реалізації та які є партнерами України на шляху щодо євроінтеграції.

Аналіз міжнародних правових актів, які в тій чи іншій мірі визначають міжнародні стандарти досудового врегулювання адміністративно-правових спорів дає можливість виокремити основні з них, зокрема: 1) Конвенція ООН від 04.11.1950 про захист прав людини та основоположних свобод, резолюція від 02.03.1978 № (78) 8 щодо юридичної допомоги та консультацій, рекомендації від 14.05.1981 № R (81) 7 відносно шляхів полегшення доступу до правосуддя запропоновано заохочувати застосування примирення сторін і медіацію, від 16.09.1986 № R (86) 12 щодо заходів з попередження і зменшення надмірного робочого навантаження в судах, від 12.05.2004 № R (2004) 6 щодо вдосконалення національних засобів правового захисту; 2) Рекомендації Брюссельської конференції ООН від 26-27 березня 2015 року щодо розширення існуючих засобів захисту та переваг альтернативних способів врегулювання спорів тощо) та спеціально-галузеві (рекомендації від 05.09.2001 № R (2001) 9 щодо альтернативного судового розгляду спорів між адміністративними органами і сторонами – приватними особами (адміністративні справи), керівні принципи від 07.12.2008 № 15 для кращого виконання наявної Рекомендації щодо альтернатив судовому розгляду спорів між адміністративними органами й сторонами – приватними особами). Їх метою є, з однієї сторони розширити спектр можливостей для вирішення правових спорів, особливо приватного характеру; з іншої – розвантаження судової системи [4; 5].

Нижче доцільно розглянути досвід досудового врегулювання адміністративно-правових спорів Латвійської, Литовської та Естонських Республік.

Досвід цих країн має значення з декількох причин: по-перше, вони є асоційованими

членами ЄС, і є прикладом для України на шляху до євроінтеграції; по-друге, спільними для наших країн є ознаки романо-германської правової системи; по-третє, законодавство цих країн побудовано з урахуванням систематизації кращих європейських практик у сфері захисту прав і свобод громадян; по-четверте, ці країни є надійними та перспективними партнерами на подальших етапах розвитку нашої держави, свідченням чому є те, що вони однієї із перших підтримали Україну в період початку збройної агресії росії на територію України і на всіх рівнях є лобістами розвитку України в європейському просторі.

В Литовській Республіці спори, які виникають у адміністративно-правових відносинах за загальним правилом розглядаються спеціалізованими судами - Верховним адміністративним судом та окружними адміністративними судами [6, с.190]. Правові засади забезпечення досудового чи позасудового вирішення спорів визначені рядом актів - Законом Литовської Республіки від 14.01.1999 № VIII-1031 «Про порядок досудового розгляду адміністративних спорів» [7], від 17.06.1999 № VIII-1234 «Про державне управління в Литовській Республіці» [8], від 11.01.2000 № VIII-1524 «Про право на отримання інформації від державних та муніципальних установ та органів» [9] тощо. Саме тому рисою литовського адміністративного процесуального законодавства є інститути не лише судового врегулювання спорів шляхом мирової угоди, а й досудового чи позасудового вирішення спорів, які з огляду на хронологію змін норм права у цих актах, діють вже більше 10 років. В остатньому випадку врегулювання спору може відбуватися до суду - за допомогою спеціальних комісій шляхом прийняття відповідних рішень. Так, законом Литовської Республіки від 14.01.1999 № VIII-1031 «Про порядок досудового розгляду адміністративних спорів» встановлено порядок розгляду досудових скарг (запитів) на окремі адміністративні акти або дії (бездіяльність) суб'єктів публічного управління в сфері публічного

управління, порядок утворення і компетенцію Головної комісії з адміністративних спорів Литви і її територіальних підрозділів.

Відповідно до ст. 4 цього закону комісія з адміністративних спорів Литви - це незалежна досудова, юридична і бюджетна установа, положення про яку затверджується Урядом [7]. Примітним є те, що засідання комісії можуть проводитись усно або дистанційно, що в остатньому випадку може свідчити про гнучкість у підходах організації економії часу та ресурсів. Незалежність Головної та територіальної комісії з адміністративних спорів Литви також закріплена у ст. 27 Закону Литовської Республіки від 14.01.1999 № VIII-1029 «Про провадження у адміністративних справах», яким також надано повноваження затверджувати мирову угоду. Діяльність комісій з адміністративних спорів є доречним з огляду на те, що в результаті їх діяльності може бути досягнуто мирової угоди, що виключає необхідність звернення до суду. Найбільш частими категоріями справ, які розглядають ці комісії є справи щодо оскарження дій чи рішень адміністрації органів місцевого самоврядування, міської думи, старости чи мера, податкової інспекції, відділу обслуговування клієнтів служби зайнятості, правління Фонду державного соціального страхування тощо і ці справи розглядаються в середньому від однієї до двох годин [10].

Ще один спосіб альтернативного врегулювання спорів є властивим для адміністративного судочинства в Литовській Республіці є судова медіація, правові підстави її здійснення передбачені ст. 79 Закону Литовської Республіки від 14.01.1999 № VIII-1029 «Про провадження у адміністративних справах» [11]. Процедура медіації може бути ініційована судом або будь-якою стороною спору. Розгляд спору у порядку судової медіації після того, коли суд доведе її суть сторонам спору, отримує згоду сторін у спорі або відповідне клопотання. Суддя, який розглядає справу, може за згодою сторін прийняти рішення про проведення медіації та повідомити про необ-

хідність призначення медіатора Державну службу гарантованої правової допомоги. У свою чергу вказана служба уповноважена забезпечити обрання медіатора зі списку медіаторів Литовської Республіки. У такому разі для призначення медіатора потрібна його письмова згода. У свою чергу медіатор, призначений для судової медіації, наділяється певним обсягом прав та обов'язків, зокрема, він повинен створити профіль медіатора в підсистемі державних електронних послуг інформаційної системи Литовського суду протягом п'яти робочих днів після призначення. Нас час судової медіації посереднику надається доступ до справи або на його прохання посередника, справа передається під підпис. Медіатор повинен повернути справу до суду до початку судового засідання, на якому буде розглядатися справа. У цьому зв'язку, на час медіації строки подання скарг (запитів, заяв) та/або розгляду справ зупиняються.

У Латвійській Республіці, як і Литовській Республіці, передбачено інститут мирової угоди, як форми врегулювання спору через відповідну адміністративну інституцію, так і через адміністративний суд. Подібно до української системи територіального судоустрою у Латвійській Республіці діють три ланки судів – адміністративні районні суди, Адміністративний регіональний суд, як апеляційна інстанція, та Верховний суд. У структурі останнього передбачено відповідну судову інстанцію з адміністративних спорів. В Латвійській Республіці з метою зменшення навантаження на судову систему і прискорення вирішення окремих видів спорів у сфері публічно-правових відносин діє концепція (за передбачених умов) обов'язковості використання засобів адміністративного оскарження при зверненні до суду з адміністративним позовом, яка позитивно вже тривалий час сприйнята у багатьох країнах Європи [12, с. 286-287]. Слід зауважити, що інститут медіації не є характерним для врегулювання публічних спорів в Латвійській Республіці, однак з 2008 року впроваджується

в цивільному судочинстві шляхом прийняття участі у вирішенні приватного спору сертифікованого посередника – медіатора [13, с. 189].

В певній мірі доречним є співставлення досвіду досудового врегулювання адміністративно-правових спорів Республік Грузії та Молдови, які разом з Україною є країнами претендентами щодо набуття статусу країн ЄС. Так, у Республіці Грузія адміністративне судочинство провадиться загальними судами, а також палатою у адміністративних справах Верховного суду на підставі Адміністративно-процесуального кодексу Республіки Грузія від 23.07.1999 № 2352 [14], в якому визначено обов'язково так звану «адміністративну преюдицію» у вирішенні судом адміністративного спору, тобто до звернення особи в суд від неї вимагається дотримання процедури однократного оскарження, у протилежному випадку відповідно до встановленого Загальним адміністративним кодексом Грузії порядку, яким визначено порядок видання і виконання адміністративно-правових актів, розгляд адміністративних скарг і заяв, укладення та виконання адміністративних угод, суд не приймає позови щодо адміністративних органів [15]. В свою чергу процедура медіації, відповідно до Закону Республіки Грузія «Про медіацію» встановлена виключно для вирішення цивільно-правових спорів у судовому або позасудовому порядку. Цікавим є те, що дія цього закону не поширюється на нотаріальну медіацію, передбачену Законом Грузії «Про нотаріат», медіацію і нотаріальну медіацію, передбачені Законом Грузії «Про вдосконалення спеціального порядку системної і спорадичної реєстрації прав на земельні ділянки та кадастрових даних в межах державного проекту», медіацію, передбачену кодексом про правосуддя щодо неповнолітніх, і на медіацію з метою розгляду та вирішення колективних спорів, передбачену Трудовим кодексом Грузії [16].

В свою чергу в Республіці Молдова відсутня обов'язкова «адміністративна преюдиція» у вирішенні судом адміністративного

спору, тобто фізична чи юридична особа як і в Україні має право вибору процедури оскарження рішення, дії чи бездіяльності суб'єкта владних повноважень – до суду або спочатку до адміністративного органу в межах якого було порушено її права, а потім до суду. На відміну від України де розділені процедури розгляду адміністративних справ в адміністративному порядку в Законі України «Про адміністративну процедуру» [17] та в адміністративному суді в порядку Кодексу адміністративного судочинства України [18], в Республіці Молдова діє Адміністративний кодекс Республіки Молдова від 19.07.2018 № 116 [19], який визначає правовий статус учасників адміністративних відносин, повноваження адміністративних органів публічної влади та судових інстанцій, компетентних розглядати адміністративні спори, права і обов'язки учасників адміністративного провадження і адміністративного судочинства. Також законодавством цієї країни передбачено процедуру позасудового врегулювання спорів через посередника – медіатора, яка поширюється в тому числі на адміністративно-правові спори і урегульована Законом Республіки Молдова від 03.07.2015 № 137 «Про медіацію» [20]. Однак на відміну від вітчизняного Закону України «Про медіацію» [21] посередником–медіатором може бути не обов'язково сертифікований медіатор а також будь-яка особа, яка має фахові юридичні знання для якісного надання правових послуг щодо мирового вирішення правового спору за вибором сторін спору, що розширює можливості для правників, які не мають сертифіката медіатора, але якісно здатні надавати правову допомогу в тому числі адвокати.

Висновки. На підставі узагальнення досвіду зарубіжних країн щодо нормативно-правового та організаційного забезпечення

процедур досудового врегулювання адміністративно-правових спорів доцільно визначити окремі перспективи його запровадження в Україні, зокрема: 1) запровадити досвід Литовської Республіки щодо створення на рівні центральних органів виконавчої влади та органах місцевого самоврядування спеціальних комісій щодо врегулювання адміністративно-правових спорів; 2) за прикладом більшості європейських країн запровадити процедуру «адміністративної преюдиції» розгляду адміністративно-правових спорів в адміністративному суді, тобто обов'язковості використання засобів адміністративного оскарження при зверненні до суду з адміністративним позовом, в категоріях спорів незначної складності з метою зменшення навантаження на судову систему і прискорення вирішення окремих видів спорів у сфері публічно-правових відносин; 3) за прикладом багатьох країн світу де тривалий час функціонує інститут посередництва-медіації у вирішенні публічно-правових спорів розширити в Законі України «Про медіацію» коло осіб, які мають право виступати медіаторами надавши це право особам, які мають фахові юридичні знання для якісного надання правових послуг щодо мирового вирішення правового спору за вибором сторін спору; 4) за прикладом Республіки Грузія в КАСУ доцільно визначити категорії публічно-правових спорів в яких суддя може проводити процедуру не судового розгляду а процедуру примирення, відповідно до Закону «Про медіацію»; 5) доцільно розширити зміст норм Закону України «Про адміністративну процедуру» щодо регулювання процедури оскарження не тільки рішень суб'єкта владних повноважень у формі адміністративного акту, а також оскарження дій та бездіяльності суб'єкта владних повноважень, без прийняття адміністративного акту.

Анотація

В статті узагальнено досвід зарубіжних країн щодо нормативно-правового та організаційного забезпечення процедур досудового врегулювання адміністративно-правових спорів та визначено перспективи його запровадження в Україні.

В результаті дослідження запропоновано: 1) запровадити досвід Литовської Республіки щодо створення на рівні центральних органів виконавчої влади та в органах місцевого самоврядування спеціальних комісій щодо врегулювання адміністративно-правових спорів; 2) за прикладом більшості європейських країн запровадити процедуру «адміністративної преюдиції» розгляду адміністративно-правових спорів в адміністративному суді, тобто обов'язковості використання засобів адміністративного оскарження при зверненні до суду з адміністративним позовом, в категоріях спорів незначної складності з метою зменшення навантаження на судову систему і прискорення вирішення окремих видів спорів у сфері публічно-правових відносин; 3) за прикладом багатьох країн світу де тривалий час функціонує інститут посередництва-медіації у вирішенні публічно-правових спорів розширити в Законі України «Про медіацію» коло осіб, які мають право виступати медіаторами надавши це право особам, які мають фахові юридичні знання для якісного надання правових послуг щодо мирового вирішення правового спору за вибором сторін спору; 4) за прикладом Республіки Грузія в КАСУ доцільно визначити категорії публічно-правових спорів в яких суддя може проводити процедуру не судового розгляду а процедуру примирення, відповідно до Закону «Про медіацію»; 5) доцільно розширити зміст норм Закону України «Про адміністративну процедуру» щодо регулювання процедури оскарження не тільки рішень суб'єкта владних повноважень у формі адміністративного акту, а також оскарження дій та бездіяльності суб'єкта владних повноважень, без прийняття адміністративного акту.

Ключові слова: публічно-правовий спір, адміністративно-правовий спір, досудове врегулювання адміністративно-правових спорів, міжнародний досвід, імплементація зарубіжного досвіду.

Kritsak I.L. International standards for the pre-court settlement of administrative and legal disputes and the peculiarities of their resolution in foreign countries

Summary

The article summarizes the experience of foreign countries regarding regulatory and organizational provision of procedures for pre-trial settlement of administrative-legal disputes and identifies the prospects for its introduction in Ukraine.

As a result of the study, it is proposed: 1) to implement the experience of the Republic of Lithuania in creating special commissions for the settlement of administrative and legal disputes at the level of central executive bodies and local self-government bodies; 2) following the example of most European countries, introduce the procedure of "administrative prejudice" for consideration of administrative-legal disputes in the administrative court, that is, the mandatory use of administrative appeals when applying to the court with an administrative claim, in the categories of disputes of minor complexity in order to reduce the burden on the judicial system and speeding up the resolution of certain types of disputes in the field of public legal relations; 3) following the example of many countries in the world, where the institution of mediation-mediation has been functioning for a long time in the resolution of public legal disputes, to expand the circle of persons who have the right to act as mediators in the Law of Ukraine "On Mediation" by granting this right to persons who have professional legal knowledge for providing high-quality legal services regarding the amicable settlement of a legal dispute at the choice of the parties to the dispute; 4) following the example of the Republic of Georgia, it is expedient to define categories of public legal disputes in the CASU in which a judge can conduct a conciliation procedure instead of a trial, in accordance with the Law "On Mediation"; 5) it is expedient to expand the content of the norms of the Law of Ukraine "On Administrative Procedure" regarding the regulation of the procedure for appealing not only the decisions of the subject of authority in

the form of an administrative act, but also the appeal of the actions and inactions of the subject of authority, without the adoption of an administrative act.

Key words: public legal dispute, administrative legal dispute, pre-trial settlement of administrative legal disputes, international experience, implementation of foreign experience.

Список використаних джерел:

1. Ясиновський І.Г. Імплементация процедури медіації в українське законодавство: теоретико-правовий аналіз: дис. ... канд. юр. наук: 12.00.01. К., 2016. 295 с.
2. Білуга С.С. Досудове врегулювання адміністративно-правових спорів : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.07. Одеса, 2015. 22 с.
3. Грень Н.М. Реалізація права людини на справедливий суд шляхом процедури присудової медіації: теоретико-правове дослідження : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.01. Львів, 2017. 250 с.
4. Рекомендації ради Європи №R (86) 12 про заходи з попередження і скорочення надмірного навантаження судів. Європейські та міжнародні стандарти у сфері судочинства. Київ, 2015. с. 216–218.
5. Рекомендація № R (81) 7 комітету Міністрів ради Європи державам-членам щодо заходів, що полегшують доступ до правосуддя (прийнята комітетом Міністрів 14 травня 1981 р. на 68-ому засіданні). Європейські та міжнародні стандарти у сфері судочинства. Київ, 2015. с. 294–296.
6. Проскурнякова І. М. Процесуальні особливості альтернативного вирішення публічно-правового спору в адміністративному судочинстві. Кваліфікаційна наукова праця на правах рукопису. Дисертація на здобуття ступеня доктора філософії за спеціальністю 081«Право». Національна академія внутрішніх справ, Київ, 2021. 300 с.
7. Lietuvos Respublikos ikiteisminio administracinių ginčų nagrinėjimo tvarkos įstatymas 1999 m. sausio 14 d. Nr. VIII-1031. URL: <https://www.e-tar.lt/portal/lt/legalAct/TAR.594F129CE9AD/asr> (дата звернення 30.11.2022).
8. Lietuvos Respublikos viešojo administravimo įstatymas 1999 m. birželio 17 d. Nr. VIII-1234. URL: <https://www.e-tar.lt/portal/lt/legalAct/TAR.0BDFFD850A66/KbVaECjKht> (дата звернення 30.11.2022).
9. Lietuvos Respublikos teisės gauti informaciją iš valstybės ir savivaldybių institucijų ir įstaigų įstatymas 2000 m. sausio 11 d. Nr. VIII-1524. URL: <https://www.e-tar.lt/portal/lt/legalAct/TAR.FA13E28615F6/IvVysWGEMJ> (дата звернення 30.11.2022).
10. Kauno apygardos skyriaus nagrinėjamos bylos. URL: <https://lagk.lrv.lt/lt/lietuvos-administraciniu-gincu-komisijoje-nagrinejamos-bylos/kauno-apygardos-skyriaus-nagrinejamos-bylos>. (дата звернення 30.11.2022).
11. Lietuvos Respublikos administracinių bylų teisenos įstatymas 1999 m. sausio 14 d. Nr. VIII-1029. URL: https://e-seimas.lrs.lt/portal/legalAct/lt/TAD/TAIS.72290/asr#part_f69f08cd3d1542ce861fc84ace25c9f5 (дата звернення 30.11.2022).
12. Тильчик В.В. Теоретико-методологічні та правові засади вирішення адміністративними судами спорів у сфері публічно-правових відносин : дис. ... д-ра юрид. наук : 12.00.07. Запоріжжя, 2020. 441 с.
13. Бортнікова А.Г. Правові засади застосування медіації як способу вирішення публічно-правових спорів : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.07. Київ, 2019. 286 с.
14. საქართველოს ადმინისტრაციული საპროცესო კოდექსი 23.07.1999 2352. URL: <https://matsne.gov.ge/ru/document/view/16492?publication=82> (дата звернення 30.11.2022).

15. Общий административный кодекс Грузии от 25.07.1999 № 2181- Пс <https://matsne.gov.ge/ka/document/download/16270/18/ru/pdf> (дата звернення 30.11.2022).
16. საქართველოს კანონი 18.09.2019 4954-Пს მედიაციის შესახებ . URL: <https://matsne.gov.ge/ka/document/view/4646868?publication=1> (дата звернення 30.11.2022).
17. Про адміністративну процедуру: Закон України від 17 лютого 2022 року № 2073-IX. Офіційний вісник України. 2022. № 49. Стор. 13. Ст. 2675.
18. Кодекс адміністративного судочинства України від 6 липня 2005 року № 2747-IV. *Відомості Верховної Ради України*. 2005. № 35-36, № 37. Ст.446.
19. Административный Кодекс Республики Молдова от 19.07.2018 № 116. URL: https://www.legis.md/cautare/getResults?doc_id=124406&lang=ru (дата звернення 30.11.2022).
20. Закон Республики Молдова от 03.07.2015 № 137 «О медиации». URL: https://www.legis.md/cautare/getResults?doc_id=110536&lang=ru (дата звернення 30.11.2022).
21. Про медіацію: Закон України від 16 листопада 2021 року № 1875-IX. *Відомості Верховної Ради*. 2022. № 7. Ст.51.

Лучанинов І.В.

*здобувач кафедри адміністративного та господарського права
Запорізький національний університет*

АДМІНІСТРАТИВНО-ПРАВОВИЙ МЕХАНІЗМ ЄВРОІНТЕГРАЦІЇ: СУЧАСНИЙ СТАН ТА НАПРЯМИ УДОСКОНАЛЕННЯ

Вступ. Українська держава зробила свій остаточний геополітичний вибір, тому інтеграція України в Європейський Союз є одним з основних завдань всіх органів публічної адміністрації. За останні роки була створена фундаментальна правова основа для євроінтеграційних процесів, проведені чисельні реформи з метою наближення національного законодавства та юридичної практики до права ЄС, результатом чого стало надання Україні статусу країни-кандидата на вступ до Європейського Союзу. Глави держав та урядів Європейського Союзу 23 червня 2022 року ухвалили відповідне рішення.

Проте, для успішного проходження шляху від статусу країни-кандидата до повноправного членства в ЄС перед суб'єктами владних повноважень, які здійснюють публічне адміністрування у сфері євроінтеграції, поставлено ряд завдань, від виконання яких залежить європейське майбутнє України в цілому та швидкість євроінтеграційних процесів зокрема.

Після виконання всіх необхідних для повної імплементації Угоди про асоціацію України з Євросоюзом регламентів і директив до кінця 2022 року Україна вимагатиме від Єврокомісії оцінки прогресу і визначення часових рамок та дорожньої карти для початку перемовин щодо членства в ЄС. Фактично, для того, щоб повністю виконати Угоду про асоціацію, Україні треба ще імплементувати 107 регламентів і директив Європейського Союзу, які є стандартами ЄС.

Наразі між Україною та ЄС запроваджено митний безвіз, а у 2023 році заплановано підписання угоди про промисловий безвіз для

нехарчової продукції. В той же час, Кабінет Міністрів України повинен розробити відповідну дорожню карту для виконання вимог вступу до ЄС.

Таким чином, дослідження сучасного стану та перспектив удосконалення адміністративно-правового механізму євроінтеграції є актуальним напрямом наукового пошуку та має практичне значення в контексті необхідності формулювання пропозицій щодо удосконалення чинного національного законодавства у сфері євроінтеграції.

Питанням адміністративно-правового забезпечення євроінтеграції науковці останнім часом приділяють значну увагу, теми дисертаційних досліджень, наукових публікацій часто закінчуються словами – «в умовах євроінтеграційних процесів» або «в контексті євроінтеграції». В таких роботах різним аспектам євроінтеграції приділяється один із підрозділів роботи. Із останніх наукових праць, присвячених безпосередньо адаптації національного законодавства до права ЄС, правовим засадам євроінтеграції, слід виділити роботи М. Федунь «Адаптація законодавства України до стандартів Європейського Союзу у сфері поводження з відходами» [1], О.Б. Чорномаз «Проблеми адаптації законодавства України до законодавства Європейського Союзу» [2], Г.В. Савенко «Адміністративно-правове забезпечення євроінтеграційних процесів в екологічній сфері України» [3], Б.Б. Мельниченко «Публічне управління в Україні в умовах євроінтеграції: адміністративно-правовий вимір» [4], О.М. Дорогіх «Правові засади європейської інтеграції України» [5].

Також слід звернути увагу на роботи, присвячені безпосередньо праву Європейського Союзу [6, 7].

Попри зростання інтересу науковців до теми євроінтеграції, питанням сучасного стану та напрямам удосконалення адміністративно-правового механізму євроінтеграції приділена недостатня увага, що актуалізує проведення даного дослідження.

Постановка завдання. Метою публікації є дослідження сучасного стану та перспектив удосконалення адміністративно-правового механізму євроінтеграції.

Методологія публікації включає групу загальнофілософських, загальнонаукових та спеціально-юридичних методів дослідження, серед яких більшою мірою застосовуються закони та прийоми діалектики, прийоми логічного методу, системний та структурно-функціональний методи, методологія порівняльного правознавства, а також метод юридичного моделювання.

Результати дослідження. Євроінтеграція є одним із найбільш вживаних термінів як в сучасній юридичній науці, так і в практичній діяльності органів публічної адміністрації, адже незворотність європейського та євроатлантичного курсу України закріплена на рівні Конституції України.

На офіційних веб-сайтах органів публічної адміністрації зазначається, що «європейська інтеграція – це зближення України з Європейським Союзом як на рівні законів, так і на рівні правил та звичаїв, що існують у суспільстві, її метою є вступ України до ЄС. Євроінтеграція спрямована на дуже практичні речі, які ведуть до покращення життя українців: безвізовий режим з Європейським Союзом; сучасні Центри надання адміністративних послуг; державні сервіси, які можна отримати без черг онлайн через додаток Дія; дороги, які будуються у відповідності до стандартів ЄС – це перші результати євроінтеграції, здійснені за підтримки Євросоюзу» [8].

Крім того, стверджується, що «Євросоюз є головним торговельним партнером України.

Завдяки євроінтеграції українські виробники отримали спрощений доступ на ринок Євросоюзу – один із найбільших ринків світу. Україна вже стала одним із лідерів експорту сільськогосподарської продукції до ЄС. Лише у 2019 році від торгівлі з ЄС Україна отримала понад 20 млрд євро. Це означає створення нових робочих місць та підвищення зарплат завдяки експорту нашої продукції до країн ЄС з високою купівельною спроможністю. 6 базових цінностей Європейського Союзу – Повага до людської гідності, Свобода, Демократія, Рівність, Верховенство права, Повага до прав людини. Саме європейський світогляд – 6 базових цінностей – є основою добробуту Європейського Союзу. Євроінтеграція України є зміною світоглядних принципів на всіх рівнях життя і рухом до європейського добробуту» [8].

23 червня 2022 року країни члени Європейського Союзу проголосували за надання Україні статусу країни-кандидата на вступ до Європейського Союзу. Проте, надання статусу кандидата на вступ до Європейського Союзу це тільки перший крок. На шляху до вступу Україні необхідно провести низку реформ та повністю адаптувати українське законодавство до права ЄС, привести його у відповідність до європейських критеріїв. Європейським Союзом було висунуто ряд вимог, які необхідно виконати на шляху до європейської інтеграції. Наразі перед Україною поставили ряд «завдань», які необхідно виконати, а саме: посилення боротьби з корупцією; проведення реформи Конституційного Суду України; продовження судової реформи в Україні; прийняття та реалізація антиолігархічного закону; здійснення боротьби з відмиванням коштів; прийняття «Закону про медіа» (приведення медіа-законодавства у відповідність до європейського); зміна законодавства про національні меншини. Виконання зазначених Європейським Союзом кроків передбачає внесення відповідних змін у законодавство України та налагодження механізмів виконання даного законодавства [9].

Отже, виконання вищезазначених завдань здійснюється за допомогою законотворчості та системи адміністративно-правових засобів регулювання суспільних відносин, які складають адміністративно-правовий механізм євроінтеграції. Даний механізм, в свою чергу, є складовою механізму адміністративно-правового регулювання.

Так, на думку С.Г. Стеценка, механізм адміністративно-правового регулювання – це сукупність правових засобів, за допомогою яких здійснюється правове регулювання суспільних відносин у сфері адміністративного права [10, с. 32].

Правові засоби є універсальною категорією. Їх сукупність складає зміст механізму правового регулювання. До правових засобів можна віднести і норми права в статтях нормативно-правових актів, і акти правозастосування, і інтерпретаційно-правові акти.

Так, А.М. Денисова визначає правові засоби як правові явища, що відображені в інструментах (постановах) та діях (технологіях), за допомогою яких задовольняються інтереси суб'єктів права, забезпечується досягнення особистих та публічних цілей. Загальні ознаки правових засобів, на її думку, полягають у тому, що вони: є основними інструментами суб'єктів права для забезпечення особистих та публічних інтересів, досягнення поставлених цілей; відображають соціальну, інструментальну та особистісну цінності права; визначають, певним чином поєднуючись, галузеві правові режими; є основними елементами правового впливу, механізму правового регулювання; є спеціальними та загальними засобами, які забезпечують дію правової системи в цілому; призводять до юридичних наслідків (конкретних результатів); забезпечують ефективність правового регулювання завдяки постійному взаємозв'язку один з одним; забезпечуються та підтримуються державою [11, с. 190-191].

Адміністративно-правові засоби є різноманітними правовими засобами і представляють собою правовий інструментарій адміністративного

права (як матеріального, так і процесуального).

До субстанціональних правових засобів (засобів-постанов, інструментів) А.М. Денисова відносить зобов'язання, дозволи, заборони, заохочення, пільги, норми права, принципи права тощо, в той час як до дієвих (засобів-дій, технологій) – акти реалізації права, акти застосування права, акти тлумачення права і всі процеси юридичної діяльності. Всі правові засоби, на її думку, в результаті їх узагальнення (трансформації), поділяються на правові стимули та правові обмеження. Правовий стимул є засобом формування у суб'єкта необхідної законослухняної поведінки шляхом створення необхідних умов щодо задоволення суб'єктивних інтересів суб'єкта завдяки виконанню правових приписів. А правові обмеження є правовим засобом стримування протиправного діяння, що створює умови для задоволення інтересів уповноваженого суб'єкта і публічних інтересів в охороні правопорядку й захисті цінностей суспільства та держави [11, с. 191-192].

Таким чином, адміністративно-правовий механізм євроінтеграції – це сукупність правових засобів приведення національного законодавства та юридичної практики у відповідність до права ЄС.

До таких правових засобів слід віднести:

- реалізацію Загальнодержавної програми адаптації законодавства України до законодавства Європейського Союзу, затвердженої Законом України від 18.03.2004 № 1629-IV;

- прийняття всієї збірки правил ЄС – тобто усіх законів та стандартів, які в Брюсселі називають *acquis* (Україна завдяки Угоді про асоціацію з ЄС уже виконала 70 відсотків *acquis*);

- імплементацію рекомендацій Європейської комісії, які необхідні для набуття членства в ЄС;

- виконання в повному обсязі Угоди про асоціацію між Україною, з однієї сторони, та Європейським Союзом, Європейським співтовариством з атомної енергії і їхніми держа-

вами-членами, з іншої сторони, ратифікованої із заявою Законом № 1678-VII від 16.09.2014 (набула чинності 01.09.2017);

- нормотворчість суб'єктів владних повноважень, які здійснюють публічне адміністрування у сфері євроінтеграції (Президента, Кабінету Міністрів України, окремих міністерств тощо);

- підписання та ратифікацію міждержавних угод з інституціями ЄС та окремими членами ЄС з метою інтеграції в загальноєвропейські механізми публічного адміністрування та подальшої адаптації національного законодавств до права ЄС;

- правове забезпечення проведення економічних реформ, спрямованих на підвищення рівня життя населення, збільшення внутрішнього валового продукту України, активізацію (стимулювання) експортно-імпорتنих операцій з метою виходу національних виробників на загальноєвропейський ринок та досягнення європейських стандартів (рівня) життя (значна частка ВВП на душу населення, середня заробітна плата суттєво вища за прожитковий мінімум тощо);

- практику Верховного Суду – правові позиції вищої судової інстанції щодо правильного та однакового застосування норм матеріального і процесуального права у справах, пов'язаних із євроінтеграційними процесами.

Таким чином, адміністративно-правовий механізм євроінтеграції можна визначити як систему правових засобів, яка включає нормотворчу, правозастосовчу, а також правоінтерпретаційну діяльність суб'єктів владних повноважень, які здійснюють публічне адміністрування у сфері євроінтеграції, з метою зближення України з Європейським Союзом як на рівні законодавства, так і на рівні правил та звичаїв, що існують у суспільстві, результатом чого має стати набуття Україною повноправного членства в ЄС.

Слід зазначити, що адміністративно-правовий механізм євроінтеграції є невід'ємною частиною механізму правового регулювання Української держави. Крім того, можна

впевнено стверджувати, що увесь механізм національної держави повинен злагоджено працювати для забезпечення ефективного функціонування адміністративно-правового механізму євроінтеграції. Від кожного суб'єкта владних повноважень, який здійснює публічне адміністрування у своїй сфері суспільних відносин, залежить досягнення стандартів ЄС. Кожне міністерство, кожна державна служба, всі державні агентства та інспекції, а також центральні органи виконавчої влади зі спеціальним статусом повинні узгоджувати та координувати свою діяльність у відповідності до Угоди про асоціацію між Україною, з однієї сторони, та Європейським Союзом, Європейським співтовариством з атомної енергії і їхніми державами-членами, з іншої сторони, з метою імплементації регламентів і директив Європейського Союзу, які є стандартами ЄС.

Ключовою посадовою особою, яка відповідає за євроінтеграційний напрям публічного адміністрування є віце-прем'єр-міністр з питань європейської та євроатлантичної інтеграції України.

У відповідності до ст. 43 Закону України «Про Кабінет Міністрів України», віце-прем'єр-міністр України згідно з визначеним Кабінетом Міністрів України розподілом повноважень: забезпечує виконання Програми діяльності Кабінету Міністрів України, виконання інших покладених на Кабінет Міністрів України завдань і повноважень у відповідних напрямках діяльності; забезпечує підготовку питань для розгляду на засіданнях Кабінету Міністрів України, попередньо розглядає і погоджує проекти законів, актів Президента України, що готуються Кабінетом Міністрів України, та проекти відповідних актів Кабінету Міністрів України, сприяє узгодженню позицій між членами Кабінету Міністрів України, вносить пропозиції щодо порядку денного засідань Кабінету Міністрів України; забезпечує взаємодію Кабінету Міністрів України з Президентом України та Верховною Радою України з питань діяльності Кабінету

Міністрів України, інших органів виконавчої влади; бере участь у розгляді питань на засіданнях Кабінету Міністрів України, має право бути присутнім на засіданнях Верховної Ради України та її органів, брати участь у роботі колегій міністерств та інших центральних органів виконавчої влади, у засіданнях Ради міністрів Автономної Республіки Крим; за рішенням Кабінету Міністрів України здійснює керівництво консультативними, дорадчими та іншими допоміжними органами, що утворюються Кабінетом Міністрів України; представляє в установленому порядку Кабінет Міністрів України у відносинах з іншими органами, підприємствами, установами та організаціями в Україні та за її межами; веде переговори і підписує міжнародні договори України відповідно до наданих йому повноважень; здійснює інші повноваження, передбачені цим та іншими законами [12].

Таким чином, віце-прем'єр-міністр з питань європейської та євроатлантичної інтеграції України є ключовим суб'єктом адміністративно-правового механізму євроінтеграції, адже колишнє профільне міністерство – «Міністерство економіки та з питань європейської інтеграції України» наразі має назву – «Міністерство економіки України». Тобто, урядом України фактично визначено, що кожне міністерство, кожна державна служба та кожне державне агентство залучені до імплементації стандартів ЄС в національне законодавство та юридично практику.

Так, в Положенні про Міністерство економіки України, затверджене постановою Кабінету Міністрів України від 20 серпня 2014 р. № 459 (в редакції постанови Кабінету Міністрів України від 17 лютого 2021 р. № 124), в п. 4 зазначено, що Мінекономіки відповідно до покладених на нього завдань:

- забезпечує і координує в межах повноважень, передбачених законом, виконання Українською Стороною зобов'язань за міжнародними договорами України з ЄС, бере участь у переговорах, спрямованих на забезпечення розвитку договірних відносин з ЄС, здійс-

нює захист прав та інтересів України під час вирішення спорів щодо положень розділу IV Угоди про асоціацію між Україною, з однієї сторони, та Європейським Союзом, Європейським співтовариством з атомної енергії і їхніми державами-членами, з іншої сторони, крім спорів із питань, пов'язаних з торгівлею енергоносіями;

- забезпечує координацію міжвідомчої роботи з питань імплементації торговельно-економічних положень Угоди про асоціацію між Україною, з однієї сторони, та Європейським Союзом, Європейським співтовариством з атомної енергії і їхніми державами-членами, з іншої сторони;

- бере в установленому порядку участь у забезпеченні функціонування двосторонніх органів формату Україна – ЄС;

- забезпечує координацію роботи української частини спільних інституційних органів з питань торговельного і торговельно-економічного співробітництва Україна – ЄС, утворених у рамках міжнародних договорів, а також секторальних діалогів, зокрема Діалогу високого рівня Україна – ЄС з горизонтальних питань та окремих секторів промисловості;

- забезпечує взаємодію центральних органів виконавчої влади, пов'язану з виконанням Угоди про асоціацію між Україною, з однієї сторони, та Європейським Союзом, Європейським співтовариством з атомної енергії і їхніми державами-членами, з іншої сторони, в економічній, секторальній сфері, а також взаємодію таких органів з питань створення та функціонування зони вільної торгівлі, розробляє пропозиції щодо вдосконалення механізму взаємодії центральних органів виконавчої влади з інституціями ЄС;

- сприяє місцевим органам виконавчої влади та органам місцевого самоврядування у налагодженні зв'язків з європейськими регіональними організаціями та їх участі в європейських регіональних програмах, залученню українських підприємств, установ та організацій до участі в галузевих програмах ЄС [13].

У відповідності до п. 4 Положення про Міністерство інфраструктури України, затвердженого постановою Кабінету Міністрів України від 30 червня 2015 р. № 460, Мінінфраструктури відповідно до покладених на нього завдань забезпечує відповідно до законодавства виконання зобов'язань за міжнародними договорами України та їх імплементацію в національне законодавство, виконання Угоди про асоціацію між Україною, з однієї сторони, та Європейським Союзом, Європейським співтовариством з атомної енергії і їхніми державами-членами, з іншої сторони, підготовку пропозицій щодо укладення, припинення чи зупинення дії, денонсації та приєднання до міжнародних договорів України з питань транспорту, туризму і курортів, дорожнього господарства та поштового зв'язку [14].

Згідно із п. 4 Положення про Міністерство цифрової трансформації України, затвердженого постановою Кабінету Міністрів України від 18 вересня 2019 р. № 856, Мінцифри відповідно до покладених на нього завдань організовує та координує діяльність органів виконавчої влади, пов'язану із співпрацею з програмою ЄС «Єдиний цифровий ринок» (Digital Single Market), інших міжнародних програм цифрового співробітництва [15].

Міністерство соціальної політики України, у відповідності до п. 4 Положення про нього, затвердженого постановою Кабінету Міністрів України від 17 червня 2015 р. № 423, бере в межах повноважень, передбачених законом, участь у здійсненні заходів щодо адаптації законодавства України до законодавства ЄС [16].

Відповідні функції закріплені і в інших Положеннях про міністерства, які входять до складу Кабінету Міністрів України.

Таким чином, кожне міністерство в рамках своїх повноважень та у відповідності до покладених на нього завдань виконує скоординовані віце-прем'єр-міністром з питань європейської та євроатлантичної інтеграції України функції щодо правового та організа-

ційного забезпечення євроінтеграції з метою реального виконання Угоди про асоціацію між Україною, з однієї сторони, та Європейським Союзом, Європейським співтовариством з атомної енергії і їхніми державами-членами, з іншої сторони. Така нормотворча, правозастосовча та організаційно-розпорядча діяльність кожного міністерства є частиною адміністративно-правового механізму євроінтеграції, спрямованого на досягнення чітко визначеної мети – набуття Україною повноправного членства в ЄС.

Висновки. Проведене дослідження сучасного стану та перспективних напрямів удосконалення адміністративно-правового механізму євроінтеграції дозволило запропонувати його авторське визначення. Зокрема, зазначений механізм пропонується розглядати як систему правових засобів, яка включає нормотворчу, правозастосовчу, а також правоінтерпретаційну діяльність суб'єктів владних повноважень, які здійснюють публічне адміністрування у сфері євроінтеграції, з метою зближення України з Європейським Союзом як на рівні законодавства, так і на рівні правил та звичаїв, що існують у суспільстві, результатом чого має стати набуття Україною повноправного членства в ЄС.

З метою удосконалення адміністративно-правового механізму євроінтеграції пропонується розробити та відкрити для громадськості інтерактивну дорожню карту виконання вимог для вступу до ЄС, яка повинна бути доступною в режимі онлайн на урядовому порталі та наочно демонструвати динаміку виконання Угоди про асоціацію між Україною, з однієї сторони, та Європейським Союзом, Європейським співтовариством з атомної енергії і їхніми державами-членами, з іншої сторони, а також відображати стан імплементації рекомендацій Європейської комісії, які необхідні для набуття членства в ЄС.

Крім того, з метою визначення ступеня ефективності функціонування адміністративно-правового механізму євроінтеграції доцільно проводити систематичні соціоло-

гічні опитування та статистичні дослідження, які будуть демонструвати реальні цифри підтримки громадянами тих або інших реформ, а також відображати в цифрах демографічні, економічні та інші результати реалізації вказаних реформ.

Перспективність подальшого дослідження даної теми обумовлена необхідністю детального аналізу всіх правових засобів євроінтеграції з метою формулювання конкретних пропозицій щодо напрямів та способів удосконалення національного законодавства.

Анотація

Наукова публікація присвячена дослідженню адміністративно-правового механізму євроінтеграції. Аналізується його сучасний стан та визначаються перспективні напрями удосконалення.

Адміністративно-правовий механізм євроінтеграції пропонується визначити як систему правових засобів, яка включає нормотворчу, правозастосовчу, а також правоінтерпретаційну діяльність суб'єктів владних повноважень, які здійснюють публічне адміністрування у сфері євроінтеграції, з метою зближення України з Європейським Союзом як на рівні законодавства, так і на рівні правил та звичаїв, що існують у суспільстві, результатом чого має стати набуття Україною повноправного членства в ЄС.

Пропонується розробити та розмістити у відкритому доступі для громадськості інтерактивну дорожню карту виконання вимог для вступу України до ЄС, яка буде доступна в режимі онлайн на урядовому порталі та наочно демонструвати динаміку виконання Угоди про асоціацію між Україною, з однієї сторони, та Європейським Союзом, Європейським співтовариством з атомної енергії і їхніми державами-членами, з іншої сторони, а також стан імплементації рекомендацій Європейської комісії, які необхідні для набуття членства в ЄС.

Крім того, з метою визначення ступеня ефективності функціонування адміністративно-правового механізму євроінтеграції доцільно проводити систематичні соціологічні опитування та статистичні дослідження, які будуть демонструвати реальні цифри підтримки громадянами тих або інших євроінтеграційних реформ, а також відображати в цифрах демографічні, економічні та інші результати реалізації вказаних реформ.

Ключові слова: механізм, євроінтеграція, правові засоби, правове регулювання, імплементація, адаптація, дорожня карта, угода, Європейський Союз, публічна адміністрація, суб'єкти владних повноважень, реформи.

Luchaninov I.V. Administrative-legal mechanism of european integration: current state and directions of improvement

Summary

The scientific publication is devoted to the study of the administrative-legal mechanism of European integration. Its current state is analyzed and promising directions for improvement are determined.

The administrative-legal mechanism of European integration is proposed to be defined as a system of legal means that includes rule-making, law-enforcement, as well as legal interpretation activities of subjects of power, which carry out public administration in the field of European integration, with the aim of bringing Ukraine closer to the European Union both at the level of legislation and at the level of rules and customs existing in society, the result of which should be Ukraine's acquisition of full membership in the EU.

It is proposed to develop and open to the public an interactive road map for meeting the requirements for joining the EU, which will be available online on the government portal and will clearly

demonstrate the dynamics of the implementation of the Association Agreement between Ukraine, on the one side, and the European Union, the European Atomic Energy Community and by their member states, on the other side, as well as the state of implementation of the recommendations of the European Commission, which are necessary for the acquisition of EU membership.

In addition, in order to determine the degree of effectiveness of the administrative and legal mechanism of European integration, it is advisable to conduct systematic sociological surveys and statistical studies that will demonstrate real numbers of citizens' support for certain reforms, as well as reflect in numbers the demographic, economic and other results of the implementation of these reforms.

Key words: mechanism, european integration, legal means, legal regulation, implementation, adaptation, road map, agreement, european union, public administration, subjects of power, reforms.

Список використаних джерел:

1. Федунь М. Адаптація законодавства України до стандартів Європейського Союзу у сфері поводження з відходами. *Вісник Львівського університету. Серія: Міжнародні відносини*. 2014. Вип. 36(2). С. 191-199. Режим доступу: [http://nbuv.gov.ua/UJRN/VLNU_Mv_2014_36\(2\)_23](http://nbuv.gov.ua/UJRN/VLNU_Mv_2014_36(2)_23)
2. Чорномаз О.Б. Проблеми адаптації законодавства України до законодавства Європейського Союзу. *Вісник Національного університету «Львівська політехніка»*. Серія: Юридичні науки. 2016. № 845. С. 188-192. Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/UJRN/vnulpurn_2016_845_31
3. Савенко Г.В. Адміністративно-правове забезпечення євроінтеграційних процесів в екологічній сфері України: автореф. дис. ... кандидата юридичних наук 12.00.07 «Адміністративне право і процес; фінансове право; інформаційне право»; Національний університет біоресурсів і природокористування України. К., 2018. 24 с.
4. Мельниченко Б.Б. Публічне управління в Україні в умовах євроінтеграції: адміністративно-правовий вимір: монографія; ПрАТ «ВНЗ «Міжрегіональна академія управління персоналом». Львів: Вид-во Львівської політехніки, 2019. 371 с.
5. Дорогіх О.М. Правові засади європейської інтеграції України. *Сучасні проблеми розвитку права та економіки в інноваційному суспільстві: зб. наук. праць за матеріалами Міжнародної науково-практичної конференції*. 20 березня 2020 р.. Велико-Тирново, Болгарія: ACCESS PRESS, 2020. С. 54-63.
6. Стрельцова О.В. Загальні принципи права як джерело права Європейського Союзу. *Альманах права*. 2012. Вип. 3. С. 265-269.
7. Москаленко О.М. Джерела права Європейського Союзу (міжнародно-правовий аналіз): автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.11 «Міжнародне право»; Інститут законодавства Верховної Ради України. К., 2006. 17 с.
8. Про Євроінтеграцію простими словами. Державна регуляторна служба України. Режим доступу: <https://www.drs.gov.ua/yevrointegratsiya/pro-yevrointegratsiyu-prostymy-slovamy/> (дата звернення: 05.12.2022).
9. Україна – кандидат в ЄС: які законодавчі зміни слід очікувати. Сфери практики. ЗЕД. ЮРЛІГА. LIGA ZAKON. Режим доступу: https://jurliga.ligazakon.net/news/212345_ukrana-kandidat-v-s-yak-zakonodavch-zmni-sld-ochkuvati (дата звернення: 05.12.2022).
10. Стеценко С.Г. Механізм адміністративно-правового регулювання: сучасні проблемні питання. *Актуальні проблеми держави і права: збірник наук. праць*. 1994-2007. Вип. 35: П'ята науково-теоретична конференція «Українське адміністративне право», ОНЮА, 2007. 512 с.
11. Денисова А. Правові засоби: поняття та види. *Право України*. 2010. № 7. С. 190-195.

12. Про Кабінет Міністрів України: Закон України від 27.02.2014 № 794-VII. Режим доступу: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/794-18#Text> (дата звернення: 02.12.2022).
13. Положення про Міністерство економіки України, затверджене постановою Кабінету Міністрів України від 20 серпня 2014 р. № 459 (в редакції постанови Кабінету Міністрів України від 17 лютого 2021 р. № 124). Режим доступу: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/459-2014-п#Text> (дата звернення: 02.12.2022).
14. Положення про Міністерство інфраструктури України, затверджене постановою Кабінету Міністрів України від 30 червня 2015 р. № 460. Режим доступу: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/460-2015-п#Text> (дата звернення: 02.12.2022).
15. Положення про Міністерство цифрової трансформації України, затверджене постановою Кабінету Міністрів України від 18 вересня 2019 р. № 856. Режим доступу: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/856-2019-п#Text> (дата звернення: 02.12.2022).
16. Положення про Міністерство соціальної політики України, затверджене постановою Кабінету Міністрів України від 17 червня 2015 р. № 423. Режим доступу: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/423-2015-п#Text> (дата звернення: 02.12.2022).

УДК 341.9

DOI <https://doi.org/10.32847/ln.2022.18.09>

Уварова М.В.

*студентка III курсу факультету міжнародного права
Національний юридичний університет імені Ярослава Мудрого***МІЖДЕРЖАВНЕ УСИНОВЛЕННЯ: ПОНЯТТЯ ТА ОСОБЛИВОСТІ ПРАВОВОГО
ВРЕГУЛЮВАННЯ ЗА ЗАКОНОДАВСТВОМ УКРАЇНИ**

Постановка питання. На сьогоднішній день проблема порушення прав і свобод дитини є однією з ключових у всьому світі. Кожна держава бере на себе обов'язок та гарантує зі свого боку належне дотримання та захист основоположних прав, свобод і законних інтересів людини та громадянина. Головним напрямом державної політики сучасної, демократичної держави є створення дієвих правових механізмів та інститутів, які будуть забезпечувати та розширювати коло прав людини і зокрема дитини. Значну увагу як в Україні, так і в інших країнах, приділяють питанню щодо охорони дитинства, соціального та правового статусу дитини, дотримання її прав, а також усиновлення дітей, позбавлених батьківського піклування, та забезпечення стабільних й комфортних умов життя для них. Прийняття нового ряду законодавчих актів, вдосконалення вже існуючого, посилення фінансової підтримки сімей, що беруть на виховання дитину, вироблення ефективних стратегій щодо забезпечення дітям права на сім'ю та належне виховання – одні з ключових завдань кожної розвинутої держави. Дедалі частіше трапляються випадки порушень прав дитини, а саме: торгівлі дітьми, примусової праці, викрадень, здійснення фізичного, психологічного та сексуального насилля над дітьми через їх незахищеність та підвищену уразливість, позбавлення необхідних умов для життєдіяльності та подальшого розвитку. Зрозуміло, що ці питання потребують особливої уваги та належного вирішення на найвищому державному рівні.

Аналіз наукової літератури та невірішені раніше питання. Протягом багатьох

років проблеми захисту прав та інтересів усиновлених дітей розглядали чимало як вітчизняних, так і зарубіжних вчених. Значний внесок у дослідження основоположних питань щодо правового регулювання міждержавного усиновлення зробили такі науковці-правники: Л.П. Ануфрієва, В.А. Рясанцева, Г.К. Матвєєва, С.М. Братуся, К.Д. Кавеліна, В.І. Сінайський, Г.І. Абраменко, О.І. Карпенко та інші. Проблемним аспектам щодо прав та обов'язків усиновлювачів, порядку скасування міждержавного усиновлення та діяльності органів, на яких покладено контроль за умовами проживання усиновлених дітей, було присвячено праці В.В. Заборовського, А.О. Кухар, К.І. Березовської, О.О. Грабовської, І.К. Городецької, В.В. Зуй, А.Т. Комзюк.

Мета статті. На основі дослідження існуючих наукових праць українських та зарубіжних вчених радянського та сучасного періодів, законодавства України та міжнародно-правових актів розглянути основні форми влаштування дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування в Україні, проаналізувати загальні положення інституту міждержавного усиновлення, виявити його позитивні та негативні аспекти, виокремити процедурні особливості усиновлення іноземцем дитини-громадянина України, та визначити нормативно-правові документи, якими воно регулюється, охарактеризувати права та обов'язки усиновлювачів, сформулювати ключові проблеми даного інституту.

Виклад основного матеріалу дослідження. Кожна дитина має право на сім'ю. Протягом останніх років кількість дітей-сиріт

та дітей, позбавлених батьківського піклування, в Україні зростає, більшість з них перебувають в інтернатах чи дитячих будинках, де не можуть отримати повноцінної уваги, любові та турботи. Відмова від дитини в пологовому будинку, смерть біологічних батьків чи визнання їх безвісно відсутніми або недієздатними, позбавлення батьківських прав – основні причини визнання дитини сиротою чи позбавленою батьківського піклування. У статті 51 та 52 Конституції України закріплено, що сім'я, дитинство, материнство і батьківство охороняються державою, утримання та виховання дітей-сиріт і дітей, позбавлених батьківського піклування, покладатиметься на державу [1]. Аналізуючи чинне законодавство України можна виділити три форми влаштування дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування: сімейна, інтернатна та квазісімейна. До сімейних форм відносять усиновлення або удочеріння, опіка та піклування, а також фактичне виховання. Інтернатна форма зазвичай має такі види: будинки дитини, дитячі будинки, загально-освітні та спеціалізовані школи-інтернати. Остання форма – квазісімейна – передбачає патронат, влаштування дітей до прийомних сімей та будинків сімейного типу. Надання переваги сімейним формам виховання є цілком очевидним, бо ні інтернат, ні дитячий будинок не зможуть стати справжньою сім'єю для дитини. Станом на 2021 рік кількість дітей сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування, перевищила 9 тисяч, серед них майже тисяча була усиновлена українцями, і більше двохсот – іноземцями [2].

Усиновлення є найбільш сприятливою та пріоритетною формою влаштування дитини. Відповідно до Сімейного кодексу України, усиновленням вважається юридичний процес, а саме здійснена на підставі рішення суду передача дитини на виховання усиновлювачу, на правах сина чи дочки, з усіма правами та обов'язками. Під поняттям «дитина» розуміють неповнолітню особу (віком до 18 років), якщо вона не набула прав повнолітньої раніше,

відповідно до визначених законодавством випадків. Одразу треба зазначити, що усиновленою може бути і повнолітня особа, яка не має батьків чи була позбавлена їхнього піклування. Окрім Сімейного кодексу у внутрішньому праві України, процес усиновлення, здійснення нагляду за додержанням прав дітей та умов, в яких вони проживають, права та обов'язки усиновлювачів та інші питання з цього приводу регулюються низкою й інших нормативно-правових актів: Цивільним кодексом України; Цивільним процесуальним кодексом України; Законами України «Про охорону дитинства», «Про державну допомогу сім'ям з дітьми», «Про органи і служби у справах дітей та спеціальні установи для дітей», «Про забезпечення організаційно-правових умов соціального захисту дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування», «Про сприяння соціальному становленню та розвитку молоді в Україні», «Про міжнародне приватне право», «Про внесення змін до Сімейного кодексу України щодо особливостей усиновлення окремих категорій дітей»; постановами Кабінету Міністрів України «Про затвердження Порядку провадження діяльності з усиновлення та здійснення нагляду за дотриманням прав усиновлених дітей» від 8.10.2008 р. № 905, «Про затвердження Порядку провадження органами опіки та піклування діяльності, пов'язаної із захистом прав дитини» від 24.09.2008 р. № 866. Протягом тривалого часу спостерігається негативна тенденція щодо щорічного зниження кількості бажаючих серед громадян України на всиновлення дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування. Незважаючи на велике бажання, багато українських сімей не мають можливості усиновити дитину через певні економічні та фінансові труднощі. Варто зазначити, що усиновлювачами можуть бути не тільки громадяни України, а й іноземці, але національне усиновлення є пріоритетним. Починаючи з 90-х років минулого століття іноземцями було усиновлено більше 15 тисяч дітей-громадян України. Більшість

з них наразі проживають в Італії, Іспанії, Ізраїлі, Канаді, Німеччині та Франції. Відомо, що Україна в 2019 році стала другою країною світу за кількістю дітей, які були усиновлені громадянами США.

Міждержавне усиновлення є надзвичайно важливим, самостійним інститутом міжнародного приватного права, що породжує приватно-правові відносини, ускладнені іноземним елементом. Досить цікаве трактування поняття «іноземний елемент» міститься у наукових доробках Л.П. Ануфрієвої [4, с. 47]. Так, на її думку, іноземний елемент – це будь-яка ситуація, у якій правовідносини пов'язані з правопорядками двох чи більше держав. Головним завданням даного інституту є усиновлення іноземцями дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування, задля створення відповідних сімейних умов виховання. Незважаючи на те, що інститут міждержавного усиновлення є достатньо новим та не всі його аспекти є врегульованими, він закріплений у багатьох правових системах світу. Насамперед, законодавство Грузії, Угорщини, Болгарії, Австрії, Німеччини, Швейцарії, Великої Британії, Франції та інших країн допускають усиновлення за участю іноземного елемента, якщо інших заходів вжити не вдалося. Як відомо, процедура міждержавного усиновлення є складною, тривалою та має ряд як позитивних, так і негативних рис. До позитивних можна віднести можливість зростання дитини у повноцінній сім'ї та її прийняття на правах народженої, тобто нарівні з біологічними дітьми. До негативних особливостей слід віднести такі: суттєві відмінності у врегулюванні інституту міждержавного усиновлення різними державами, недостатньо розвинений правовий механізм щодо нагляду за виконанням зобов'язань усиновлювачем та дотриманням прав дитини, зловживання з боку посадових осіб, усиновлення задля збагачення, корупція тощо [5, с. 9-11].

Правове регулювання міждержавного усиновлення в Україні забезпечується як націо-

нальними актами, так і міжнародними документами. Вважаємо доцільним розглянути класифікацію міжнародних актів, що містять положення щодо питань усиновлення, відповідно до їх мети. Перша група визначає загальні положення щодо правового статусу дитини під час усиновлення, ускладненого іноземним елементом. До неї можна віднести Женевську декларацію 1924 р., Загальну декларацію прав людини 1948 р., Декларацію прав дитини 1959 р., Декларацію ООН про соціальні та правові принципи стосовно захисту і благополуччя дітей 1986 р. та Конвенцію про права дитини 1989 р. За допомогою цих документів на міжнародному рівні було остаточно закріплено основні принципи щодо захисту прав та інтересів дітей. До другої групи уніфікованих актів, що регулюють загальні процедурні питання у сфері міждержавного усиновлення, можна віднести Гаазьку конвенцію про захист дітей та співробітництво в галузі міждержавного усиновлення 1993 р. та Європейську конвенцію з усиновлення дітей 2008 р. У третій групі, яка детально розглядає окремий перелік питань, що можуть виникати на певних етапах під час здійснення процедури міждержавного усиновлення, слід звернути увагу на такі документи: Європейська конвенція про здійснення прав дітей 1996 р., Конвенція про контакт з дітьми 2003 р., Віденська конвенція про консульські зносини 1963 р., Європейська конвенція про визнання та виконання рішень стосовно опіки над дітьми та про поновлення опіки над дітьми 1980 р., Конвенція про цивільно-правові аспекти міжнародного викрадення дітей 1996 р.

Ключовим завданням у дослідженні інституту міждержавного усиновлення є визначення кола дітей, які можуть бути усиновлені та осіб, які можуть вважатися усиновлювачами. Аналіз статті 283 Сімейного кодексу України свідчить про те, що усиновлення дитини-громадянина України може бути здійснено іноземцями лише у тих випадках, якщо: вона досягла п'яти років; протягом року з моменту

прийняття її на облік в органі державного управління з усиновлення та захисту прав дитини усі спроби щодо передачі під опіку чи піклування, виховання чи усиновлення громадянами України були вичерпані і не призвели до позитивного результату. Проте дана стаття передбачає деякі винятки, що дозволяють усиновлення дитини без сплину річного терміну.

Таким чином, усиновлення допускається без дотримання вищезазначених вимог, якщо:

- дитина має важку хворобу, що внесена до переліку, схваленого Міністерством охорони здоров'я України (наприклад, синдром Дауна)
- усновлювач-громадянин іншої країни є родичем дитини
- здійснюється передача в сім'ю усіх рідних сестер та братів, за умов якщо одному з них вже виповнилося п'ять років та він перебуває на обліку не менше одного року
- громадянин іншої держави вирішив усиновити дитину, яка є сестрою чи братом раніше вже усиновленої ним дитини

Право на усиновлення дитини громадянину іноземної держави надається лише у разі, якщо він є дієздатною особою, не молодше двадцяти одного року та перебуває у шлюбі (окрім випадків, коли усиновлювач є родичем дитини). Водночас, статтею 231 Сімейного кодексу України передбачено, що особи однієї статті, які перебувають у шлюбі, вважатися усиновлювачами не можуть. Іншими вимогами щодо кандидатів в усиновлювачі є такі: усиновлювач повинен бути старший за дитину не менше, ніж на п'ятнадцять років; сума спільного доходу на кожного члена сім'ї є не меншою за прожитковий мінімум, встановленого законодавством; санітарно-гігієнічні умови його житлового приміщення є задовільними, там є можливість облаштувати окреме місце для відпочинку та занять. Більш того, пріоритетним є усиновлення серед іноземців, які є громадянами держав, що підписали з Україною договір про надання правової допомоги [6, с. 108-112].

Надзвичайно важливим аспектом міждержавного усиновлення є діяльність органів, що забезпечують нагляд за дотриманням прав усиновлених іноземцями дітей, а також здійснюють контроль щодо умов проживання, виховання та розвитку. Звертаючись до міжнародних та національних нормативно-правових джерел треба підкреслити, що контроль може здійснюватися відповідно до права України, права держави (підданим якої є усиновлювач чи на території якої він має постійне місце проживання), а також міжнародних договорів, учасницею яких є Україна [7, с. 124-132]. Відповідно до законодавства України, задля забезпечення дотримання прав та інтересів усиновлених дітей, запобігання злочинам, що можуть бути вчинені при міждержавному усиновленні державні органи та посадові особи зобов'язані допомагати дитині у захисті та реалізації її прав, свобод та інтересів. Основними завданнями центральних органів виконавчої влади України, а саме Міністерства соціальної політики та Міністерства закордонних справ у сфері усиновлення є: створення бази даних та ведення обліку про дітей, позбавлених батьківського піклування, дітей-сиріт, опікунів, прийомних батьків та усиновлювачів; захист прав та інтересів дітей; надання кандидатам в усиновлювачі (громадянам України та іноземцям) відомостей про дітей, що можуть бути усиновлені, направлення їх до органу опіки та піклування для подальшого знамоства з дитиною; загальний моніторинг щодо здійснення заходів усиновлення громадянами інших країн; проведеної співбесіди з майбутніми усиновлювачами, спілкування з родинами усиновлювачів та усиновлених дітей, а також їх відвідування, складання актів у результаті аналізу отриманої інформації та звітів щодо стану здоров'я дитини та умов її проживання. Не менш важливе місце у сфері нагляду та контролю за правами українських дітей, усиновлених громадянами іноземних держав, належить Уповноваженому з прав дитини в Україні. До його функцій входить відвідувати заклади соціаль-

ного захисту дітей та слідкувати там за умовами їх проживання, взаємодіяти з міжнародними організаціями щодо захисту прав дітей, брати участь в розробці проектів законів Президента України та вносити власні пропозиції Президенту України щодо покращення механізму забезпечення законних інтересів дітей [8]. Через відсутність правової бази, що могла б передбачити порядок здійснення заходів контролю та нагляду консульськими установами, це питання наразі є досить проблемним та викликає безліч дискусій. Наприклад, законодавством не передбачено відповідальність усиновлювачів за несвоєчасну постановку на облік у консульських установах та відсутність звіту щодо умов виховання, проживання та розвитку дитини, її фізичного та психологічного стану, відносин з іншими членами сім'ї. Дедалі важливішим стає питання існування ефективного механізму міжнародного поліцейського зв'язку. Національне бюро Інтерполу – це служба, яка поєднує Інтерпол з поліцією країн-членів та надає змогу брати участь у боротьбі зі злочинністю на міжнародному рівні. Більш того, у своїй країні бюро взаємодіє з правоохоронними органами, а саме судом, прокуратурою, поліцією, імміграційними службами. Завданнями Інтерполу у сфері злочинів проти дітей є попередження комерційної експлуатації, торгівлі дітьми та запобігання усиновленню особами, що перебувають у міжнародному розшуку. Укрбюро Інтерполу, у свою чергу, має повноваження на здійснення ретельної перевірки стосовно іноземців, які виявили бажання усиновити дитину. Так, під час перевірки беруться до уваги відомості щодо їх загального стану здоров'я (психічне, фізичне, духовне та соціальне), наявності судимостей та матеріального становища. У разі надходження інформації компрометуючого характеру Міністерство внутрішніх справ України зобов'язано протягом трьох днів проінформувати про це Міністерство соціальної політики України.

Як свідчить практика, процедура міждержавного усиновлення є багатоетапною та

потребує велику кількість зібраних документів. Тому, на нашу думку, дану процедуру варто аналізувати покроково з урахування усіх особливостей. Першим етапом є збір усиновлювачем пакету документів в країні свого проживання, реєстрація на їх подання до Міністерства соціальної політики та взяття на облік. Надалі, якщо документи відповідають усім вимогам, кандидата в усиновлювачі запрошують на співбесіду до Департаменту захисту прав дітей та усиновлення Міністерства соціальної політики. Там відбувається загальне ознайомлення з інформацією про дітей та отримання дозволу на подальший візит дитини, яку бажають усиновити, за місцем її проживання. Наступним етапом йде подання заяви про бажання усиновити дитину до служби у справах дітей, після схвалення цієї заяви відповідні документи подаються вже до Міністерства соціальної політики, де надається офіційна згода на усиновлення. Останньої інстанцією є суд, так після подання документів до суду, проведення судового засідання та отримання рішення суду про усиновлення дитини, зазвичай відбувається оформлення органами реєстрації актів цивільного стану нового свідоцтва про народження дитини. Перед тим як вивезти усиновлену дитину закордон обов'язково потрібно зробити їй документи для постійного проживання за кордоном.

Статтею 232 Сімейного кодексу України закріплено, що у результаті усиновлення усиновлювачу надаються певні права та обов'язки. Що стосується кандидатів в усиновлювачі, то вони мають право: тричі ознайомитися з інформацією та фотографіями дітей, яких можна усиновити; отримати відомості про стать, вік, ім'я, фізичний та психічний стан здоров'я, інтелектуальний розвиток, форму влаштування дитини (але без назви та адреси її перебування); дізнатися про наявність братів та сестер, а також про правові підстави для усиновлення. Надалі передбачається право на отримання спеціального дозволу від служби у справах дітей за місцем

перебування дитини задля подальшого знайомства з нею, ознайомлення з документами дитини, її медичною карткою, історією життя, рисами характеру, особливостями поведінки та розвитку. До того ж, кандидат в усиновлювачі має право на проведення додаткового медичного огляду дитини у закладі охорони здоров'я за умови присутності працівників служби у справах дітей та дитячого чи іншого закладу, де проживає чи перебуває дитина. Після знайомства з дитиною кандидат в усиновлювачі має право на отримання рекомендацій від психологів та соціальних представників щодо подальших методів спілкування та встановлення контакту з дитиною, а також право на спілкування з дитиною за місцем її перебування протягом десяти днів, не менше трьох годин на день. Подальшими діями кандидатів в усиновлювачі є прийняття остаточного рішення та звернення до служби у справах дітей з метою подання заяви про бажання усиновити дитину. До набрання рішенням суду законної сили майбутній усиновлювач може продовжувати відвідувати дитину щоденно [9, с. 88-94].

Після отримання рішення суду про усиновлення, усиновлювач повинен віднести копію рішення до закладу, в якому знаходилася дитина. Після того, як відбувається передача дитини усиновлювачу, на нього покладаються певні обов'язки. Так, серед ключових обов'язків слід виділити такі: поставити дитину на облік в дипломатичному представництві України чи консульській установі; надсилати туди звіти щодо умов проживання та стану здоров'я дитини кожного року упродовж трьох років з моменту усиновлення та раз на три роки до досягнення дитиною вісімнадцяти років; надавати згоду на спілкування з дитиною представникам консульських установ чи дипломатичних представництв для здійснення контролю за умовами виховання та розвитку; інформувати про зміну місця проживання; сприяти полегшенню періоду адаптації дитину у новому середовищі, допомогти їй пізнати мову та культуру країни, у яку вона

була усиновлена, а також забезпечити право на зберігання дитиною громадянства України до настання вісімнадцяти років [10, с. 87-89].

Не менш актуальним питанням сьогодення є скасування міждержавного усиновлення, умови та порядок його здійснення. Стаття 238 Сімейного кодексу України зазначає, що скасування усиновлення може відбуватися через наступні причини: якщо усиновлення заперечує інтересам дитини; якщо між усиновлювачем та дитиною (незалежно від волі усиновлювача) виникає певна напруженість, складаються дуже проблемні стосунки і це унеможливує їх спільне проживання; а також якщо дитина має тяжку психічну або іншу хворобу, про яку усиновлювач раніше не знав. Усиновлення може бути визнано недійсним за умови звернення до суду усиновлювачем, усиновленою дитиною (яка досягла чотирнадцяти років) чи органом опіки та піклування із позовною заявою. Так, за підтримки консульської установи чи дипломатичного представництва України, усиновлювач або усиновлена дитина можуть звернутися до суду України із пакетом необхідних документів. Якщо орган опіки та піклування готує позовну заяву до суду іноземним усиновлювачам або усиновленій дитині, до консульської установи або дипломатичного представництва йому слід надати такий перелік документів: заява усиновлювача та усиновленої дитини щодо скасування усиновлення (у заяві дитини повинна міститися інформація щодо бажання чи небажання змінювати прізвище, ім'я та по батькові), копії документів дитини та батьків, що містять переклад на українську мову. Висновок щодо доцільності визнання усиновлення недійсним надається консульською посадовою особою. Оригінали даних документів зазвичай надсилаються до Департаменту консульської служби (підрозділу Міністерства закордонних справ України), Департамент передає їх до Міністерства соціальної політики, яке в свою чергу відправляє їх на опрацювання відповідному органу опіки та піклування [11, с. 241-255]. Після визнання

усиновлення невідсним протягом двох місяців дитина повертається в Україну за рахунок видатків державного бюджету.

Висновки. З кожним роком проблема влаштування дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування, набуває ще більшої актуальності. У результаті даного дослідження ми визначили, що усиновлення є пріоритетною формою сімейного виховання. Усиновлення дитини провадиться у її найвищих інтересах. Зрозуміло, що зазви-

чай перевага надається національному усиновленню, але якщо всі спроби щодо влаштування дитини у сім'ю громадян України були вичерпані, то усиновлювачами можуть стати і громадяни інших держав. Проаналізувавши статистику усиновлень іноземцями дітей-громадян України за останні десять років, можна зрозуміти, що міждержавне усиновлення є досить поширеним явищем, незважаючи на свою складну та довготривалу процедуру.

Анотація

Статтю присвячено висвітленню питань, що стосуються правового регулювання усиновлення, як важливого соціального явища. На початку даного дослідження було розглянуто основні форми влаштування дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування, та було встановлено, що усиновлення є найбільш вдалою формою влаштування дитини та дає їй можливість зростати у повноцінній сім'ї. Було проведено загальний аналіз положень інституту усиновлення в Україні та обґрунтовано необхідність його існування у сучасному суспільстві. Надано тлумачення поняття «усиновлення» та акцентовано увагу на тому, що усиновленою може бути не тільки дитина, а і повнолітня особа відповідно до визначених законом випадків. Зазначено, що іноді українські сім'ї не мають змоги усиновити дитину через скрутне фінансове становище, тому наразі спостерігається тенденція усиновлення дітей громадянами іноземних держав. Незважаючи на законодавче закріплення існування можливості усиновлення іноземцями, підкреслюється, що перевага все ж таки надається національному усиновленню. Розкрито зміст поняття «міждержавне усиновлення» та виявлено ряд певних позитивних та негативних рис даного інституту. Здійснено класифікацію міжнародних документів, що стосуються питань щодо захисту основоположних прав дітей. Вказано, що процедура міждержавного усиновлення складається з багатьох етапів та регулюється нормативно-правовими актами як внутрішнього, так і міжнародного законодавства. Досліджено коло осіб, які можуть бути усиновлені та які можуть вважатися кандидатами в усиновлювачі, а також виокремлено їх права та обов'язки. Охарактеризовано систему органів державної влади, що здійснюють нагляд та контроль за станом здоров'я дитини, за умовами проживання, виховання, а також за дотриманням її законних прав, свобод та інтересів. Серед ключових проблем даного інституту визначено відсутність чітко врегульованих норм законодавства, що передбачатимуть контроль за дотриманням прав усиновлених дітей. Окреслено основні причини та особливості процедури, що спрямована на скасування міждержавного усиновлення.

Ключові слова: дитина, усиновлення, усиновлювач, міждержавне усиновлення, іноземці, процедура усиновлення.

Uvarova M.V. Interstate adoption: concepts and features of legal regulation under the legislation of Ukraine

Summary

The article is devoted to the coverage of issues related to the legal regulation of adoption as an important social phenomenon. At the beginning of this study, the main forms of placement of orphans and children deprived of parental care were considered, and it was established that adoption is the

most successful form of placement of a child and gives him the opportunity to grow up in a full-fledged family. A general analysis of the provisions of the institution of adoption in Ukraine was conducted and the need for its existence in modern society was substantiated. An interpretation of the concept of "adoption" is provided and attention is focused on the fact that not only a child can be adopted, but also an adult in accordance with the cases defined by law. It is noted that sometimes Ukrainian families are unable to adopt a child due to a difficult financial situation, so there is currently a trend of adoption of children by citizens of foreign countries. Despite the legal confirmation of the existence of the possibility of adoption by foreigners, it is noted that preference is still given to national adoption. The meaning of the concept of "interstate adoption" has been revealed and a number of certain positive and negative features of this institute have been revealed. The classification of international documents related to issues related to the protection of the fundamental rights of children has been carried out. It is indicated that the procedure of interstate adoption consists of many stages and is regulated by normative legal acts of both domestic and international legislation. The circle of persons who can be adopted and who can be considered candidates for adopters has been studied, as well as their rights and responsibilities have been highlighted. The system of state authorities that supervise and control the child's health, living conditions, upbringing, as well as compliance with his legal rights, freedoms and interests is characterized. Among the key problems of this institute, the absence of clearly regulated legal norms, which provide for control over the observance of the rights of adopted children, has been identified. The main reasons and features of the procedure aimed at canceling interstate adoption are outlined.

Key words: child, adoption, adopter, interstate adoption, foreigners, adoption procedure.

Список використаних джерел:

1. Конституція України від 28.06.1996. *Відомості Верховної Ради України*. № 30. Ст. 141.
2. Як усиновити дитину в Україні: вимоги, правила і документи. URL: <https://fakty.com.ua/ua/ukraine/suspilstvo/20210930-yak-usynovyty-dytynu-v-ukrayini-pravyla-i-dokumenty/amp/>
3. Сімейний кодекс України: Закон України від 10 січня 2002 р. № 2947-III. *Відомості Верховної Ради України*. 2002. № 21–22. Ст. 135.
4. Ануфрієва Л.П. Міжнародне приватне право: у 3 т. Т.1. 2000.
5. Бабухіна С. Усиновлення дітей іноземцями: плюси і мінуси. 2003. № 24. С. 9–11.
6. Деркаченко Ю. Міжнародне усиновлення: визначення поняття та актуальні питання правового регулювання. 2006. С. 108–112.
7. Губанова О.В. До питання системи органів, які проваджують діяльність у сфері усиновлення та здійснюють нагляд за належним утриманням усиновлених дітей в Україні. Серія «Право». 2009. С. 124–132.
8. Питання Уповноваженого Президента України з прав дитини: Указ Президента України від 11 серпня 2011 р. № 811/2011 / Президент України. URL: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/811/2011>
9. Мельник О.В. До питання про аналіз інституту усиновлення: теоретико-правовий аспект. Правові новели. 2020. № 10. С. 88–94.
10. Пеша І.В. Соціальний захист дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування (проблеми реформування). 2000. С. 87–89.
11. Іванова М.М. Становлення і розвиток законодавства України про усиновлення. 2018. С. 241–255.

УДК 343:13

DOI <https://doi.org/10.32847/ln.2022.18.10>

Виходець Ю.О.

*доктор філософії, начальник
Департаменту кіберполіції Національної поліції України*

Тетерятник Г.К.

*доктор юридичних наук, професор, завідувач кафедри кримінального процесу
Одеського державного університету внутрішніх справ*

ОКРЕМІ ПИТАННЯ ВИКОРИСТАННЯ OSINT ПРИ РОЗСЛІДУВАННІ ЗЛОЧИНІВ В УМОВАХ ВІЙСЬКОВОЇ АГРЕСІЇ РФ

З 2014 року в Україні відбувається збройний конфлікт, який з 24 лютого 2022 року набув характеру широкомасштабної військової агресії рф. Частину територій нашої держави тимчасово окуповано іще з 2014 року, на низці територій ведуться активні бойові відтак відсутня можливість проведення слідчих (розшукових) дій, негласних слідчих (розшукових) дій, отримання інформації за запитами та іншими традиційними способами. Станом на кінець листопада 2022 року за офіційною інформацією Офісу Генерального прокурора було зареєстровано за ст. 437 КК України (планування, підготовка, розв'язування та ведення агресивної війни) 66 проваджень, за ст. 438 КК України (порушення законів та звичаїв війни) – 48 839 проваджень [1].

Задля забезпечення ефективного розслідування злочинів у таких умовах важливу роль відіграє робота з інформацією з відкритих джерел. Розвиток інформаційних, комп'ютерних технологій виводить на якісно новий рівень процеси розслідування: отримання криміналістично значущої інформації, доказів. Особливе значення має відповідне фіксування такої інформації для можливості використання її не тільки як доказів у національних судах, але й у Міжнародному кримінальному суді (далі – МКС).

У дослідженнях останніх років значна увага приділяється OSINT – розвідці з відкритих джерел. Ця методика та її інструментарій

зарекомендували себе і при розслідуванні воєнних злочинів, скоєних в Україні. До позитивних характеристик її використання слід віднести можливість опрацювання інформації з відкритих джерел не тільки спеціалістами у галузі комп'ютерних та інформаційних технологій, а і працівниками правоохоронних органів, які не мають спеціальних навичок, журналістами, які істотно допомагають у проведенні розслідувань, іншими громадянами; необмежений доступ до певних даних у соціальних мережах, публікаціях ЗМІ, сайтах, відкритих месенджерах. Така інформація може відображатися у фото-, відео- файлах, геолокаціях, текстовій формі. Вчені також виділяють такі позитивні сторони: її використання не вимагає додаткових фінансових витрат на: придбання спеціальної техніки та програмного забезпечення, адже достатньо мати лише доступ до всесвітньої мережі Інтернет та робочу станцію ПК (смартфон, планшет); вона є у вільному доступі, а тому може бути використана не лише суб'єктами правоохоронної діяльності (представниками державної влади), а й приватними детективами, волонтерами та ін.; її використання (за певних умов) не порушує прав громадян [2, с. 147].

Питанню використання OSINT при розслідуванні злочинів, у т.ч. воєнних, останні роки значно актуалізувалося у різних галузях вітчизняної науки, йому присвячені роботи багатьох вчених: С. В. Албула, О. В. Дуфе-

нюк, А. О. Кисельова, О.А. Кожевнікова, О. О. Кожушко, О.В. Одерія, М. І. Пашковського та багато інших.

Метою статті є отримання наукового результату у вигляді теоретично обґрунтованих положень щодо окремих питань використання OSINT при розслідуванні злочинів в умовах збройної агресії рф.

Вчені по-різному визначають сутність OSINT. Перша група обмежує її отриманням інформації виключно з кіберпростору [3, с. 203]. Друга – більш розширено підходить до тлумачення, визначаючи, що це одна з форм процесу організації та управління збором розвідувальних даних (Intelligence Collection Management), що включає їх пошук і відбір із публічних загальнодоступних джерел, добування та аналіз інформації, формування розвідувального документу для прийняття відповідного рішення [3, с. 204; 4; 5]. Третя – пропонує «...розглядати OSINT як таку форму роботи з розвідувальними даними, що включає їх пошук і відбір з публічних загальнодоступних джерел, подальшу класифікацію та аналіз інформації, з формуванням висновків, що надаються керівництву та можуть слугувати підставою для прийняття управлінських рішень» [3, с. 204]. І з посиланням на американські джерела відзначають, що є наступні категорії відкритих джерел інформації: 1. широко розповсюджені дані та інформація; 2. цільові комерційні дані; 3. експертні оцінки; 4. «сіра» література [3, с. 204; 6].

Водночас, спеціалісти звертають увагу на те, що пошук значущої інформації в мережі Інтернет пов'язаний з необхідністю долати низку викликів, зумовлених великими обсягами даних, складною динамікою інформаційних потоків, багатократним дублюванням інформації, наявністю «шумової інформації», відсутністю індексації у пошукових системах значної кількості інформації (навіть такій потужній пошуковій системі Google за деякими розрахунками потрібно 300 років для індексації всієї інформації, обсяги якої, нагадаємо, далі зростають) [7, с. 309 – 310; 8, с. 38].

Крім того, слід звернути увагу на забезпечення гарантій щодо особистої, конфіденційної інформації, вразливості до неточностей, упереджень та хибності [9], специфічний механізм процесуалізації такої інформації, тобто подальшої можливості її використання як доказів у кримінальних провадженнях, особливо з урахуванням перспектив подальшого подання до МКС.

Актуальним є дослідження В.Д. Щербаня щодо системи гарантій функціонування OSINT. І хоча проблематика викладена у контексті антикорупційної діяльності правоохоронних органів, на наш погляд, окремі з них є й орієнтиром для використання OSINT у сфері розслідування:

- гарантія права правоохоронних органів вільно збирати, зберігати, використовувати інформацію, якщо це не порушує таємницю листування, телефонних розмов, телеграфної та іншої кореспонденції та не полягає у збиранні, зберіганні, використанні конфіденційної інформації;

- гарантія створення механізмів для реалізації права на інформацію правоохоронними органами у процесі здійснення розвідки з відкритих джерел;

- гарантія забезпечення вільного доступу правоохоронних органів до статистичних даних, архівних, бібліотечних і музейних фондів, інших інформаційних банків, баз даних, інформаційних ресурсів та отримання необхідної інформації від усіх органів державної влади, підприємств, організацій і установ і т. ін. (прим. авторів – з урахуванням і процесуальних засобів отримання такої);

- гарантія одержання інформації від її розпорядників – передбачає визначення на нормативному рівні розпорядників передбачених законом видів інформації, яка не є конфіденційною та яка в обов'язковому порядку має надаватись правоохоронним органам, що здійснюють правоохоронну діяльність, на їх запит;

- гарантія максимального спрощення процедури отримання публічної інформації – дана

гарантія забезпечує швидкість та оперативність отримання інформації, якщо це не порушує таємницю листування, телефонних розмов, телеграфної та іншої кореспонденції та не полягає у збиранні, зберіганні, використанні конфіденційної інформації [10, с. 139 – 140].

Як справедливо зазначають IT-фахівці: «OSINT не передбачає несанкціонований доступ до інформації через шахрайство, злами, маніпуляції та кібератаки. Аналізуються цифрові сліди, що їх залишають користувачі на відкритих платформах» [11].

Натомість попри певні складнощі OSINT зарекомендувала себе у військовій, політичній сфері, у роботі поліції та приватних детективів, при проведенні журналістських розслідувань. Одним із показових прикладів використання OSINT при розслідуванні злочинів, вчинених в умовах збройної агресії РФ, є справа пасажирського літака Boeing 777 (рейс MH17), збитого 2014 році над окупованою територією Донецької області. Слід зауважити, що одними із доказів у цій справі стали саме дані з відкритих джерел: знімки та дописи з соціальних мереж російських військовослужбовців та представників т. зв. «ДНР», геодані, знімки уламків літака та ін. [12].

Іще одним прикладом є отримання інформації про вчинені воєнні злочини з відеокamer, які знаходилися у містах, що були під окупацією, за допомогою якої шляхом отримання додаткової інформації з відкритих джерел стала можливою ідентифікація російських військових. Слід зауважити, що така інформація може бути отримана з відповідних ресурсів: «Безпечне місце», камер ОСББ, реєстраторів, камер, встановлених у приватній власності, інтернет-аккаунтів, месенджерів та ін. ресурсів – відкритих джерел.

Зауважимо, що OSINT у розслідуванні злочинів використовують не тільки правоохоронні органи, але й журналісти, громадські організації та активісти. Одним із перших з часів збройного конфлікту таким став Центр «Миротворець», який є незалежною, недержавною організацією, яка створена ученими, журна-

лістами та спеціалістами з дослідження ознак злочинів проти національної безпеки України, миру, безпеки людства та міжнародного правопорядку [13]. Активну роль у такій діяльності відіграє Українська Гельсінська спілка з прав людини, Міжнародна волонтерська спільнота Inform Napalm, до якої входять представники більш ніж 10 країн [14], та багато інших організацій та осіб, які залучаються до діяльності зі збору, аналізу інформації щодо воєнних злочинів з використанням OSINT. Прикладом, з лютого по серпень 2022 року завдяки такій роботі був створений онлайн-реєстр, що містить персональні дані військових російської армії, полонених та вбитих росіян під час війни в Україні, який на той час уже налічував понад 150 тисяч російських військових, які беруть участь у війні проти України [15].

Натомість слід враховувати, що OSINT – це не просто процес пошуку інформації, це процес її збереження, відповідної обробки, співставлення з іншою інформацією задля отримання певного результату щодо встановлення обставин, що мають значення для кримінального провадження, побудови криміналістичних версій, планування процесу розслідування. Окремі фахівці у спрощеному вигляді виділяють наступні елементи: збір інформації, чищення даних та аналіз «чистих» даних [11]. Інші виділяють: ідентифікацію джерел, колекціонування даних, обробку даних, аналіз і звітність [8, с. 38-39].

Як зазначають вчені, можливість збирання інформації з відкритих джерел може здійснюватися вручну або автоматизовано за допомогою відповідного інструментарію та алгоритмів. Наприклад, актуальним є використання програмних інструментів або сценаріїв в процесі відшукування належної інформації, наприклад для вебскрапінгу – перетворення у структуровані дані інформації з вебсторінок: python-сценарій `snsrape` для служб соціальних мереж (SNS), який сканує профілі користувачів, хештеги або пошукові запити, групи, канали Facebook, Instagram, Telegram, Twitter, ВКонтакте, Weibo, Mastodon, Reddit,

і повертає виявлені елементи, наприклад відповідні публікації, Hunchly [16, с. 85].

В залежності від сценарію, завдань та кінцевої мети може аналізуватися як фактичне висвітлення інформації (наприклад, що, хто зображений на відео та/ чи фотознімку, відеозаписі, знімках з геолокаційних даних), так і метадані, а в решті-решт –здійснювати комплексна їх оцінка. Метаданими є інформація, що формується видавцями електронних ресурсів як обов’язковий мінімум відомостей, що дає каталогізатору можливість використати їх при систематизації у чітко регламентованому середовищі електронного каталогу з відповідними правилами і стандартами [17]. У спрощеному розумінні – це дані про дату, час, місце створення, «цифровий відбиток» відповідної цифрової інформації. Самі судді зазначають: «Метадані забезпечують необхідний контекст для оцінки доказів (даних) так само, як поштовий штампель забезпечує контекст для оцінки звичайного (паперового) листа та його змісту. Суди повинні усвідомлювати потенційну доказову цінність метаданих, у випадку коли інша сторона оспорує достовірність доказу (авторство, цілісність, автентичність). Метадані можуть бути використані для відстеження та ідентифікації джерела та адресата повідомлення, даних про пристрій, який створив електронні докази, дати, часу, тривалості та типу доказів. Метадані можуть бути релевантними або як непрямі докази (наприклад, вказівки на найбільш релевантну версію документа), або як прямі докази (наприклад, якщо даними файлу маніпулювали). Ця настанова також релевантна у випадку втрати метаданих» [18].

Ось чому правильне фіксування інформації з відкритих джерел під час розслідування відіграє дуже важливе значення. На сьогодні методичним путівником є Протокол Берклі – це практичний посібник з використання цифрової інформації з відкритим вихідним кодом при розслідуванні порушень міжнародного кримінального права, права людини та гуманітарного права, розроблений школою

права Університету Каліфорнії в Берклі разом з представниками ООН Протокол Берклі про дослідження цифрових відкритих джерел. У ньому містяться керівні положення щодо міжнародних стандартів для проведення інтернет-розслідувань передбачуваних порушень, керівництво про методи та процедури для збирання, аналізу та зберігання цифрової інформації з дотриманням професійних, правових та етичних принципів [19]. Відповідно до нього алгоритм передбачає (1) процес виявлення інформації (он-лайн запити, моніторинг); (2) процес попередньої оцінки даних; (3) процес колекціонування даних (4) процес збереження даних, тобто фіксація і вилучення цифрової інформації з Інтернету в такий спосіб, що дозволяє підтвердити певні факти навіть тоді, коли з першоджерела інформація була видалена (резервне копіювання даних, завантаження контенту, виготовлення скрінів екрану тощо); (5) процес верифікації (перевірка надійності джерел даних та правдивості їх змісту); (6) процес слідчого аналізу, тобто інтерпретація даних, формулювання висновків, ідентифікація прогалів, з’ясування значення отриманих даних для процесу розслідування [8, с. 40].

Таким чином, в умовах війни в Україні OSINT зарекомендував себе як ефективний інструмент роботи з інформацією з відкритих джерел. Серед вчених і фахівців на сьогодні тривають дискусії щодо поняття інформації з відкритих джерел, гарантій забезпечення законності отримання з окремих з них, апробуються різні види програмного забезпечення та методик його використання, роботи з отриманою інформацією. Водночас, слід зауважити, що важливою складовою використання отриманих за допомогою OSINT даних є перспектива їх подальшого використання у судах, у тому числі МКС, і хоча на сьогодні завдяки міжнародному досвіду та уже набутому досвіду вітчизняних фахівців напрацьовано низку стандартів, перспективним напрямком дослідження залишаються питання процесуалізації такої інформації: збирання, перевірки та оцінки отриманих фактичних даних.

Анотація

Стаття присвячена дослідженню окремих питань використання OSINT при розслідуванні злочинів в умовах військової агресії РФ.

Зазначається, що в умовах тимчасової окупації окремих територій, активних бойових дій можливість проведення слідчих (розшукових) дій, негласних слідчих (розшукових) дій, отримання інформації за запитом та іншими традиційними процесуальними способами унеможливлена чи ускладнена. Автори звертають увагу на значну кількість воєнних злочинів та необхідність їх ефективного розслідування. Констатується, що розвиток інформаційних, комп'ютерних технологій виводить на якісно новий рівень процеси розслідування: отримання криміналістично значущої інформації, важливу роль у яких має OSINT.

Авторами аналізується поняття OSINT та інформації з відкритих джерел, алгоритму роботи з ними. Звертається увага, як на позитивні сторони, так і труднощі, які можуть виникнути при роботі з інформацією з відкритих джерел. Вказується необхідність забезпечення відповідних гарантій функціонування OSINT задля ефективності, виконання завдань кримінального провадження, захисту персональних даних відповідно до законодавства, можливості процесуальної фіксації і використання у процесі доказування у національних судах та Міжнародному кримінальному суді.

Вказується, що в Україні сьогодні з інформацією з відкритих джерел, яка може бути використана у розслідуванні, працюють не тільки представники правоохоронних органів, а й фахівці у сфері ІТ, громадські організації, журналісти, волонтерські групи та ін.

Звертається увага на необхідності забезпечення відповідної процедури збирання, перевірки та оцінки інформації з відкритих джерел, важливості метаданих у процесі доказування. Акцентовується увага на особливому значенні відповідного фіксування такої інформації для можливості використання її як доказів у національних судах та у Міжнародному кримінальному суді. Як один із апробованих методів наводиться Протокол Берклі.

Ключові слова: OSINT, інформація, докази, доказування, відкриті джерела, дані, воєнні злочини, Міжнародний кримінальний суд, фіксування, Протокол Берклі, розслідування, військова агресія, воєнний стан.

Vykhodets Yu.O., Teteriatnyk H.K. Some issues of the use of osint in the investigation of crimes in the conditions of military aggression of the russian federation

Summary

The article is devoted to the study of certain issues of the use of OSINT in the investigation of crimes in the conditions of military aggression of the russian federation.

It is noted that in the conditions of temporary occupation of certain territories, active hostilities, the possibility of conducting investigative (search) actions, covert investigative (search) actions, obtaining information upon requests and other traditional procedural methods is impossible or complicated. The authors draw attention to the significant number of war crimes and the need for their effective investigation. It is noted that the development of information and computer technologies brings investigative processes to a qualitatively new level: obtaining forensically significant information, in which OSINT plays an important role.

The authors analyze the concept of OSINT and information from open sources, the algorithm for working with them. Attention is drawn to both the positive aspects and difficulties that may arise when working with information from open sources. It is indicated the need to provide appropriate guarantees of OSINT functioning for efficiency, performance of tasks of criminal proceedings, protection of personal data in accordance with legislation, possibility of procedural fixation and use in the process of proof in national courts and the International Criminal Court.

It is indicated that in Ukraine today, not only representatives of law enforcement agencies, but also specialists in the field of IT, public organizations, journalists, volunteer groups, etc. work with information from open sources that can be used in the investigation.

Attention is drawn to the need to ensure an appropriate procedure for collecting, checking and evaluating information from open sources, the importance of metadata in the process of proof. Attention is focused on the special importance of appropriate recording of such information for the possibility of using it as evidence in national courts and the International Criminal Court. The Berkeley Protocol is cited as one of the proven methods.

Key words: OSINT, information, evidence, proof, open sources, data, war crimes, International Criminal Court, recording, Berkeley Protocol, investigation, military aggression, martial law.

Список використаних джерел:

1. Єдиний звіт про кримінальні правопорушення по державі за листопад 2022 року. URL: <https://gp.gov.ua/ua/posts/pro-zareyestrovani-kriminalni-pravoporushennya-ta-rezultati-yih-dosudovogo-rozsliduvannya-2>.
2. Одерій О.В., Кожевніков О.А. отримання криміналістично значущої інформації шляхом аналізу відкритих інтернет-джерел. Правовий часопис Донбасу. 2020. № 4 (73) 2020. С. 144 – 155.
3. Яровий Т. С. OSINT, як перспективний інструмент контролю за лобістською діяльністю в контексті державної безпеки. *Експерт: парадигми юридичних наук і державного управління*. 2019. № 4(6). С. 201 – 208.
4. Ржевська Н.Ф. Розвідка відкритих джерел (OPEN SOURCE INTELLIGENCE) Ржевська Н. Ф., Кожушко О. О. Розвідка відкритих джерел. URL: <http://ena.lp.edu.ua/bitstream/ntb/19232/1/53-Rzhevska-257-261.pdf>.
5. Heather J. Williams, Ilana Blum. Defining Second Generation Open Source Intelligence (OSINT) for the Defense Enterprise https://www.rand.org/pubs/research_reports/RR1964.html
6. Open Source Intelligence (OSINT): Issues for Congress, December 5, 2007. (n.d.). fas.org. Retrieved from www.fas.org/sgp/crs/intel/RL34270.pdf
7. Гавловський В. Д. Окремі питання отримання інформації з відкритих джерел для правоохоронних органів. Боротьба з організованою злочинністю і корупцією (теорія і практика). 2010. Вип. 23. С. 308–315.
8. Дуфенюк О. Використання відкритих джерел цифрової інформації під час розслідування злочинів. Інформація та документ у сучасному науковому дискурсі: матеріали VII Всеукраїнської дистанційної науково-практичної конференції. (Івано-Франківськ, 20 травня 2022 р.). Івано-Франківськ: ІФНТУНГ, 2022. С. 36-41.
9. Війна та правосуддя: як слідчим ефективно використовувати Osint та що робити із рішеннями «судів» на непідконтрольних територіях. URL: <https://helsinki.org.ua/articles/viyna-ta-pravosuddia-iak-slidchym-efektyvno-vykorystovuvaty-osint-ta-shcho-robyty-iz-rishenniamy-sudiv-na-nepidkontrolnykh-terytoriakh/>.
10. Щербань В. Д. Система гарантій функціонування OSINT у сфері антикорупційної діяльності в правоохоронних органах. Часопис Київського університету права. 2019. №4. С. 137 – 141.
11. Що таке OSINT і як він допоміг викрити вбивства у Бучі. URL: <https://explainer.ua/shho-take-osint-i-yak-vin-dopomig-vikriti-vbivstva-u-buchi/>.
12. InformNapalm. URL: <https://informnapalm.org/ua/category/for-ato-fighter/osint-info/page/3/>.
13. Сайт «Миротворець». URL: <https://myrotvorets.center/about/>.

14. InformNapalm. URL: <https://informnapalm.rocks/>.
15. В Україні зібрали базу майже 150 тисяч російських військових-злочинців. Львівський портал. URL: <https://portal.lviv.ua/news/2022/08/31/v-ukraini-zibraly-bazu-majzhe-150-tysiach-rosijskykh-vijskovykh-zlochyntsiiv>.
16. Пашковський М.І. Особливості використання OSINT при документуванні та розслідуванні колабораційної діяльності. Актуальні питання кримінально-правової кваліфікації, документування та розслідування колабораціонізму : матеріали Всеукр. науково-практ. конф., м. Одеса, 21 лип. 2022 р. Одеса, 2022. С. 82–86.
17. Шаховська Н. Б., Пасічник В. В. Сховища та простори даних. Львів, 2009. 230 с.
18. Яновська О. Докази та доказування у кримінальному провадженні в умовах воєнного стану: практика Верховного Суду. URL: https://supreme.court.gov.ua/userfiles/media/new_folder_for_uploads/supreme/2022_prezent/2022_09_28_Ianovska_.pdf
19. Berkeley Protocol on Digital Open Source Investigations. URL: https://www.ohchr.org/sites/default/files/2022-04/ОНСНR_BerkeleyProtocol.pdf.

Легеза Ю.О.

*д.ю.н., професор, професор кафедри цивільного, господарського та екологічного права
Національного технічного університету «Дніпровська політехніка»*

РОЗСУД СУДДІ АДМІНІСТРАТИВНОГО СУДУ: ПОНЯТТЯ ТА КЛАСИФІКАЦІЯ

Постановка проблеми. Встановлення істини у публічно-правовому спорі, що є предметом розгляду у порядку адміністративного судочинства, вимагає від судді застосування вибору, що має бути базисом для обґрунтування як вжитих у справі процесуальних дій, так і тлумачення норм процесуального законодавства. Отже, реалізація покладеного на суддю чи колегію суддів процесуального завдання із врегулювання публічно-правового спору, завжди пов'язується із обґрунтуванням меж процесуального розсуду, встановленням меж дискреційних повноважень органів державної влади та місцевого самоврядування, що вимагає встановлення критеріїв правомірності його застосування, що обґрунтовує актуальність даного дослідження.

Ступінь наукової розробки проблеми. Визначення науково-теоретичного підґрунтя для встановлення змісту, особливостей та видів розсуду судді досліджувалось у наукових працях таких вчених, як В.Б. Авер'янов, В.М. Бевзенко, В.В. Галушко, І.П. Голосніченко, Т.О. Коломоєць, А.Т. Комзюк, О.В. Кузьменко, Р.О. Куйбіда, Г.В. Панова, М.І. Смокович, М.С. Сусак та ін. Досягнення, здобуті у наукових працях вітчизняних та зарубіжних вчених будуть покладені в основу висновків даної публікації.

Метою наукової статті є встановлення особливостей, змісту та класифікації процесуального розсуду судді адміністративного суду.

Виклад основного матеріалу. Критерії застосування процесуального розсуду судді чи колегії суддів адміністративного суду залежать від встановлення змісту нормативних приписів чинного законодавства України,

результатів правозастосовчої практики, та практики Європейського Суду з прав людини.

Допустимість наявності процесуального розсуду тривалий час розглядалася як недопустима практика суддів національної системи судустрою, і критикувалася представниками юридичної науки [1, с. 12]. Однак практика та науково-теоретичні підходи сьогодення є свідченням не лише допустимості неодноразовості застосування норм процесуального розсуду, а і фактичної його доцільності для належного захисту прав та інтересів особи в публічно-управлінських суспільних відносинах.

В одному категоріальному ряді перебувають такі категорії, як «процесуальний розсуд», «судова дискреція», «судовий розсуд», «розсуд судді», «дискреційні повноваження» [2, с. 125], що вимагає зосередження дослідницької уваги на встановленні змісту розсуду. А. Барак визначає розсуд судді як певну сукупність повноважень, якими наділений суддя, що полягають у здійсненні вибору між декількома «законними альтернативами» [3, с. 10]. Тобто вченим робиться акцент на розумінні доцільності здійснення розсуду через застосування критеріїв законності, обґрунтованості та доцільності вибору. Акцентування уваги на встановленні змісту розсуду судді адміністративного суду здійснено у монографічному дослідженні В.М. Бевзенка та Г.В. Панової. В межах досягнутих висновків вченими обґрунтовується розсуд адміністративного суду як певну встановлену законодавчими положеннями можливість вибору змісту процесуального рішення в публічно-правовому спорі [4, с. 71].

М. Савчин встановлює, що суддівським розсудом є певний принцип здійснення правосуддя, що здатен забезпечити найбільш оптимальне врегулювання публічно-правового чи приватно-правового спору, що обмежується змістом нормативно-правових актів, основоположних засад та концепцій права, його духу, та фактичних обставин справи [5]. Процесуальний розсуд суду С.О. Шатрава відносить до сукупності дискреційних правомочностей суб'єкта, що дозволяє особі обирати певну форму діяльності чи певне рішення залежно від здійсненої ним оцінки фактичних та юридичних обставин справи [6, с. 276-277]. Кореляційні зв'язки між тлумаченням змісту норми, обставин справи та прийняттям рішення проводить у наукових розробках Вель Гі Де [7, с. 51].

Нормативне закріплення можливості застосування процесуального розсуду адміністративного суду закріплюється шляхом вживання таких словосполучень, як «суд може», «на внутрішнє переконання», «суд має право», «за ініціативою суду», що, зокрема встановлено у положеннях ч. 2 ст. 45 – «з урахуванням конкретних обставин справи суд *може* визнати зловживанням процесуальними правами дії»; ч. 3 ст. 65 – «суд *може* дозволити свідку брати участь у судовому засіданні в режимі відеоконференції незалежно від заперечень учасників справи, якщо свідок не може з'явитися до суду через хворобу, похилий вік, інвалідність або з інших поважних причин»; ч. 2 ст. 76 – «питання про достатність доказів для встановлення обставин, що мають значення для справи, суд вирішує відповідно до свого *внутрішнього переконання*» тощо (курсив – авт.) [8].

Застосування процесуального розсуду часто пов'язується із тлумаченням змісту оціночних категорій, що містяться в нормах матеріального та процесуального права. Зокрема, вчинення процесуальних дій у формі неповнолітніх та малолітніх свідків має здійснюватися в присутності їх законних представників [8]. Застосування внутрішнього пере-

конання суддею не означає процесуального свавілля, все одно є необхідним встановлення обґрунтування, комплексність та доцільність прийнятого рішення у справі [9].

До обсягу дискреційних повноважень адміністративного суду першої інстанції відносяться повноваження із: задоволення позову; відмови в його задоволенні повністю або частково; встановлення зобов'язання для суб'єкта владних повноважень вчинити необхідні дії чи відмовитись від їх вчинення з метою відновлення прав, свобод, інтересів осіб; зупинення провадження із розгляду адміністративної справи; закриття провадження в адміністративній справі; відкриття провадження; відмови у відкритті провадження; залишення позову заяву без руху; повернення позовної заяви та інші.

До дискреційних повноважень апеляційних адміністративних судів відносяться повноваження із: залишення апеляційної скарги без задоволення, а судового рішення - без змін; скасування судового рішення повністю або частково і ухвалення нового судового рішення у відповідній частині або зміни судового рішення; скасування судового рішення повністю або частково і у відповідній частині закриття провадження у справі повністю або частково або залишення позовної заяви без розгляду повністю або частково; визнання нечинним судового рішення суду першої інстанції повністю або частково у визначених законодавством випадках і закриття провадження у справі у відповідній частині; скасування судового рішення і направлення справи для розгляду до іншого суду першої інстанції за встановленою підсудністю (ст. 315 КАС України).

До дискреційних повноважень Касаційного адміністративного суду у складі Верховного Суду відносяться: право залишити судові рішення судів першої та (або) апеляційної інстанцій без змін, а скаргу без задоволення; право скасувати судові рішення судів першої та (або) апеляційної інстанцій повністю або частково і передати справу повністю або частково на новий розгляд, зокрема за встановленою

підсудністю або для продовження розгляду; право скасувати судові рішення судів першої та (або) апеляційної інстанцій повністю або частково і ухвалити нове рішення у відповідній частині або змінити рішення, не передаючи справи на новий розгляд; право скасувати постанову суду апеляційної інстанції повністю або частково і залишити в силі рішення суду першої інстанції у відповідній частині; право скасувати судові рішення судів першої та (або) апеляційної інстанцій повністю або частково і закрити провадження у справі чи залишити позов без розгляду у відповідній частині; право у визначених КАС України випадках визнати нечинними судові рішення судів першої та (або) апеляційної інстанцій повністю або частково і закрити провадження у справі у відповідній частині; право у визначених КАС України випадках скасувати свою постанову (повністю або частково) і прийняти одне з рішень, визначених пунктами 1-6 частини першої статті 349 КАС України.

До дискреційних повноважень Великої Палати Верховного Суду відносяться повноваження із: здійснення перегляду судових рішень, спрямоване на унормування та реалізацію ідеї однакового застосування судами норм права; розгляду адміністративного спору; узагальнення судової практики [10]. Таким чином Велика Палата Верховного Суду відноситься до судової інстанції, яка є уповноваженою як на здійснення розгляду адміністративного спору, так і здійснення тлумачення змісту предметної та територіальної юрисдикції, тлумачення змісту процесуальних норм та норм матеріального права та узагальнення практики його застосування.

Встановлення змісту розсуду адміністративного суду вимагає здійснення його класифікації за рядом критеріїв. Одним із критеріїв класифікації процесуального розсуду є його спрямованість та мета застосування. За критерієм цільового спрямування В.М. Бевзенко та Г.В. Панова виділяються організуючий (що забезпечує управлінську підготовку до розгляду адміністративного спору та його безпо-

середній розгляд), правозахисний (що забезпечує реалізацію компенсаційної функції адміністративного права та процесу), подвійний (що полягає в обранні форми та способу тлумачення колізійних норм та оціночних категорій), процесуальний розсуд (що пов'язується із розглядом апеляційної та касаційної скарги) [4, с. 43-45, с. 60-61].

Нормативно закріплюються такі види розсуду адміністративного суду, як: розсуд, що базується на застосуванні внутрішнього переконання судді чи колегії судів; розсуд, що базується на тлумаченні змісту оціночних категорій; розсуд, що пов'язаний із застосування відносно визначених норм права [11, с. 10].

За часовим виміром застосування розсуду адміністративним судом можливим є виокремлення: розсуду, що застосовується на будь-якій стадії розгляду адміністративного спору; розсуд, що застосовується на етапі ухвалення процесуального рішення у справі; розсуд, що застосовується для визначення особливостей реалізації адміністративно-процесуального статусу суду та учасників адміністративного процесу.

За суб'єктивною ознакою розсуд адміністративного суду поділяється на: розсуд адміністративного суду першої інстанції; розсуд адміністративного суду апеляційної інстанції; розсуд адміністративного суду касаційної інстанції; розсуд Великої Палати Верховного Суду.

Процесуальний розсуд відрізняється від адміністративного (управлінського) розсуду суб'єкта владних повноважень за сферою його застосування. Цікавою є думка Й. Пудельки про те, що процесуальний розсуд дозволяє перевірити правомірність адміністративного розсуду, тобто розсуду, застосованого в процесі прийняття управлінського (адміністративного) акта [12, с. 195].

Отже, процесуальним розсудом адміністративного суду є основоположне право владного суб'єкта на вибір альтернативного застосування та/або тлумачення норм матеріального та процесуального права, що обмежується фактичними обставинами публічно-управлінського спору, духом та буквою закону.

Анотація

Метою наукової статті визначено встановлення особливостей, змісту та класифікації процесуального розсуду судді адміністративного суду. Встановлено, що критерії застосування процесуального розсуду судді чи колегії суддів адміністративного суду залежать від встановлення змісту нормативних приписів чинного законодавства України, результатів правозастосовчої практики, та практики Європейського Суду з прав людини. В межах даного дослідження проаналізовано обсяг дискреційних повноважень адміністративного суду першої інстанції, адміністративного суду апеляційної інстанції, адміністративного суду касаційної інстанції, Великої Палати Верховного Суду. Визначено, що нормативно закріплюються такі види розсуду адміністративного суду, як: розсуд, що базується на застосуванні внутрішнього переконання судді чи колегії судів; розсуд, що базується на тлумаченні змісту оціночних категорій; розсуд, що пов'язаний із застосування відносно визначених норм права. За часовим виміром застосування розсуд адміністративного суду класифіковано на: розсуд, що застосовується на будь-якій стадії розгляду адміністративного спору; розсуд, що застосовується на етапі ухвалення процесуального рішення у справі; розсуд, що застосовується для визначення особливостей реалізації адміністративно-процесуального статусу суду та учасників адміністративного процесу. Підтримано ідею, що процесуальний розсуд адміністративного суду відрізняється від адміністративного (управлінського) розсуду суб'єкта владних повноважень за сферою його застосування. Обґрунтовано, що під категорією процесуального розсуду адміністративного суду має розумітися основоположне право владного суб'єкта на вибір альтернативного застосування та/або тлумачення норм матеріального та процесуального права, що обмежується фактичними обставинами публічно-управлінського спору, духом та буквою закону.

Ключові слова: адміністративний суд, адміністративна справа, дискреційні повноваження, розсуд судді, розгляд, публічно-правовий спір.

Leheza Yu.A. Representation of the judge of the administrative court: concept and classification

Summary

The purpose of the scientific article is to establish the features, content and classification of the procedural discretion of an administrative court judge. It has been established that the criteria for applying the procedural discretion of a judge or a panel of judges of an administrative court depend on establishing the content of the normative prescriptions of the current legislation of Ukraine, the results of law enforcement practice and the practice of the European Court of Human Rights. Within the framework of this study, the volume of discretionary powers of the administrative court of first instance, the administrative court of appeal, the administrative court of cassation, the Grand Chamber of the Supreme Court is analyzed. It is determined that such types of discretion of the administrative court are normatively fixed, as: discretion based on the application of the inner conviction of a judge or a collegium of courts; discretion based on the interpretation of the content of the evaluation categories; discretion related to the application of relatively certain rules of law. According to the temporal dimension, the discretion of the administrative court is classified into: discretion applied at any stage of the consideration of an administrative dispute; discretion applied at the stage of making a procedural decision on the case; discretion applied to determine the features of the implementation of the administrative procedural status of the court and participants in the administrative process. The idea is supported that the procedural discretion of the administrative court differs from the administrative (managerial) discretion of the subject of power in the scope of its application. It is substantiated that the category of procedural discretion of the administrative court should be understood as the fundamental

right of an imperious subject to choose an alternative application and / or interpretation of substantive and procedural law, which is limited by the actual circumstances of a public administrative dispute, the spirit and letter of the law.

Key words: administrative court, administrative case, discretionary powers, judge's discretion, trial, public law dispute.

Список використаних джерел:

1. Польшиков В. В. Деякі аспекти визначення суддівського розсуду в теорії права. Право.ua. 2015. № 2. С. 12-16
2. Сусак М. С. Зміст процесуального розсуду адміністративного судочинства. *Концепція розвитку правової держави в Україні: матеріали міжнародної науково-практичної конференції*. Київ. 2017. С. 124-126.
3. Барак А. Судейское усмотрение: перев с англ. М.: Издательство Норма. 1999. 376 с.
4. Бевзенко В.М., Панова Г.В. Сутність та підстави втручання адміністративного суду у розсуд публічної адміністрації: монографія / за заг. ред. В. М. Бевзенка. К.: ВД «Дакор», 2018. 232 с.
5. Савчин М. Свобода суддівського розсуду у світлі обґрунтованості рішень судів апеляційної та касаційної інстанцій. *Юридичний вісник України*. 2016. 22 липня. № 28. URL: <http://yuricom.deploy.am.com.ua/svoboda-suddivskogo-rozsudu-u-svitli-obgruntovanosti-rishen-sudiv-apelyatsijnoyita-kasatsijnoyi-instantsij/>
6. Шатрава С.О. Дискреційні повноваження працівників ОВС, як корупційний ризик в діяльності органів внутрішніх справ. *Порівняльно-аналітичне право*. 2013. № 2. С. 276-277.
7. Вель Ги Де. Этика судьи: пособие для судей. М.: Изд-во РАП, 2002. 212 с.
8. Кодекс адміністративного судочинства України: Закон України від 6 липня 2005 року № 2747-І. URL.: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2747-15#Text>
9. Постанова Касаційного адміністративного суду у складі Верховного Суду від 27 березня 2018 року по справі № 816/809/17. URL: <http://reyestr.court.gov.ua/Review/72983261>
10. Про судоустрій та статус суддів: Закон України від 2 червня 2016 року № 1402-VIII. URL.: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1402-19#Text>
11. Заморська Л.І. Відносно визначені норми права: поняття, структура, функції: автореф. дис... канд. юрид. наук.: спец. 12.00.01 «Теорія та історія держави та права; історія політичних і правових вчень». Одеса. 2009. 24 с.
12. Пуделька Й. Адміністративний розсуд: поняття і розмежування із судовим розсудом. Питання адміністративного права. Кн. 1. Харків: Право, 2017. С. 193-200.

УДК 351/354:004

DOI <https://doi.org/10.32847/ln.2022.18.12>

Рядінська В.О.

*доктор юридичних наук, професор,
завідувач лабораторії проблем правового та організаційного
забезпечення діяльності
Міністерства Державного науково-дослідного інституту МВС України*

Канцер А.О.

*помічник судді
Малиновського районного суду м. Одеси*

ТРАНСПАРЕНТНІСТЬ ЯК ОСНОВНИЙ ПРИНЦИП ФУНКЦІОНУВАННЯ ІНСТИТУТУ ЕЛЕКТРОННОГО УРЯДУВАННЯ

Створення інформаційно-комунікаційних технологій, які сприяли масовому розширенню Інтернет-аудиторії, обумовили виділення нового вектору публічного управління – електронного урядування. Євроінтеграційний напрямок України зумовив обрання нею континентальної європейської моделі впровадження електронного урядування, що передбачає розвиток таких складових, як інформаційне суспільство, електронний уряд та електронна демократія.

Міністерство цифрової трансформації України наголошує, що саме електронне урядування є ключем до реформ в Україні, адже у сучасному світі в жодній сфері неможливо досягти високих темпів перетворень без впровадження цифрових технологій. Так, тільки за результатами 2021 року кількість користувачів Єдиного державного вебпорталу електронних послуг становить більше 13,5 мільйона; загальна кількість публічних послуг, що надаються органами виконавчої влади та органами місцевого самоврядування через портал «Дія» досягла 2000; кількість підключень інформаційно-телекомунікаційних систем до інтегрованої системи електронної ідентифікації осіб через ІСЕІ та частота її використання – зросли у середньому до 2 мільйонів раз на місяць; мережу ЦНАП збільшено удвічі – до 2700 точок доступу із середнім показником

кількості надання адміністративних послуг до 159; до навчання цифровій грамотності на порталі «Дія. Цифрова освіта» залучено понад 1,35 мільйона зареєстрованих користувачів; відсоток українців, цифрові навички яких знаходяться нижче позначки «базового рівня», скоротився на 5,2% або 1,42 мільйона осіб у порівнянні з 2020 роком. З огляду на зазначене, вкрай важливим для пришвидшення темпів впровадження електронного урядування є аналіз принципів функціонування інституту електронного урядування, визначених у міжнародних документах та в національному законодавстві.

Електронне урядування – форма організації публічного управління, зорієнтована на широке залучення до суспільних відносин між органами публічної влади та фізичними особами і суб'єктами господарювання, інформаційно-комунікаційних технологій, спрямованих на формування, впровадження та розвиток інформаційного суспільства, електронного уряду та електронної демократії з метою формування базових передумов для розбудови цифрової економіки і цифрового ринку та його подальшої інтеграції до єдиного цифрового ринку, що спростить торгівлю та пришвидшить економічний і соціальний розвиток.

У документах Організації Об'єднаних Націй закріплюються такі принципи функці-

онування інституту електронного урядування: використання інформаційно-комунікаційних технологій (надалі – ІКТ) для досягнення високого ступеня відкритості, прозорості та широкої участі суспільства; заохочення участі громадян у процесі прийняття управлінських рішень; підвищення підзвітності діяльності органів державної влади; прозорість управлінського процесу; ефективність урядування [1].

Зупинимось в першу чергу на принципі використання ІКТ у процесі функціонування органів публічного управління для досягнення високого ступеня відкритості, прозорості та широкої участі суспільства. З цього приводу сформувалася дискусія: одні науковці вважають, що навряд чи можна виносити це у принципи, бо використання ІКТ – не принципове положення, на якому буде вибудовуватись і реалізовуватись стратегія, а є скоріш констатацією того, що державне управління у своїй діяльності буде переходити на електронну (цифрову) форму [2], інші наполягають, що використання ІКТ в діяльності органів публічного управління є основним принципом, оскільки саме використання ІКТ може забезпечити широке включення громадськості в процес участі суспільства у формуванні державної політики у всіх сферах життя, а також у процес створення і розподілу суспільних благ, залучення в сферу прийняття рішень і управління суспільством нових недержавних суб'єктів (індивідуальних і колективних), створення інформаційної культури в суспільстві, зміцнення суспільної довіри до рівня безпеки і захисту громадян від втручання в особисте життя, визначення «золотої середини» між невтручанням в особисте життя і вимогами громадської безпеки, задоволення потреби адміністрації у повній та актуальній інформації на умовах подачі громадянами неточних/неповних даних, перегляд існуючих режимів забезпечення права на невтручання у приватне життя і громадської безпеки [3]. В інших роботах нам зустрічалася думка, що використання ІКТ в діяльності органів публічного управління є не принци-

пом, а технологією електронного урядування і саме ця позиція здається нам вірною. На наш погляд, використання ІКТ в діяльності органів публічного управління є не принципом, а інструментом, який покликаний забезпечити реалізацію принципів відкритості та прозорості у діяльності зазначених органів.

Принципи прозорості та відкритості, як принципи діяльності органів публічного управління, закріплені у ряді міжнародних документів: ч. 2 ст. 6 Конвенції про доступ до інформації, участь громадськості в процесі прийняття рішень та доступ до правосуддя з питань, що стосуються довкілля, ратифікованої Законом України від 06.07.1999 № 832-XIV, Кодексі кращих практик участі громадськості у процесі прийняття рішень від 01.10.2009, у Рекомендаціях Комітету Міністрів Ради Європи NR (2002)2 «Про доступ до офіційних документів» від 21.02.2002 тощо. На сучасному етапі принципи прозорості та відкритості, як принципи діяльності органів публічного управління, знайшли своє закріплення у ряді нормативно-правових актів України.

Дослідженню сутності зазначених принципів приділяли увагу Т. Андрійчук [4, с. 48-51], В. Нестерович [5], В. Мельниченко [6, с. 48-55], Н. Гудима [7, с. 77-83], А. І. Буханевич [8] тощо. Найбільш повно визначення цих принципів сформулював, на наш погляд, А. Буханевич, який зазначив, що принципи відкритості та прозорості реалізується через три складові: право «знати», «отримувати» та «впливати». Право «знати» – це можливість громадян мати необхідну інформацію про управлінські та інші державні рішення, без особливих часових затрат. Право «отримувати» – це можливість громадян, громадських інституцій та бізнесу отримати необхідні публічні послуги в найкоротші строки. Право «впливати» – це можливість громадян впливати на управлінські рішення, брати участь у їх прийнятті, а також донести свою точку зору [8]. З позицій узагальненого наукового визначення заслуговує уваги позиція

Н. Гудими, який під принципом прозорості розуміє обов'язок системи державної влади гарантувати громадянам можливість одержувати реальну інформацію про змістове навантаження державного управління та вплив управлінської діяльності на суспільство, а під принципом відкритості – здійснення громадянами управління державними справами шляхом прийняття або впливу на прийняття управлінських рішень [7, с. 77-83].

Основним засобом реалізації можливості одержувати реальну інформацію про змістове навантаження державного управління і вплив управлінської діяльності на суспільство та здійснення громадянами управління державними справами шляхом прийняття або впливу на прийняття управлінських рішень на сучасному етапі (реалізація права громадян знати, отримувати і впливати) є використання ІКТ в діяльності органів публічного управління, оскільки саме введення ІКТ – третього компонента, який постає між органами публічного управління та населенням, забезпечує створення та функціонування інформаційного суспільства, електронного уряду і впровадження електронної демократії. Отже, використання ІКТ в діяльності органів публічного управління є інструментом, за допомогою якого досягається реалізація принципів прозорості та відкритості.

Наступним принципом функціонування інституту електронного урядування, визначеним в документах ООН, є принцип заохочення участі громадян у процесі прийняття управлінських рішень. Досліджуючи принцип відкритості, нами, спираючись на роботи науковців, визначалося, що сутність цього принципу полягає у здійсненні громадянами управління державними справами шляхом прийняття або впливу на прийняття управлінських рішень (реалізація права громадян «впливати» – це можливість громадян впливати на управлінські рішення, брати участь у їх прийнятті, а також донести свою точку зору). Тобто, заохочення участі громадян у процесі прийняття управлінських рішень

фактично є окремим аспектом забезпечення доступності.

Наступним принципом функціонування інституту електронного урядування, визначеним в документах ООН, є підвищення підзвітності діяльності органів державної влади. Підзвітність діяльності органів публічного управління є окремим аспектом принципу відкритості, який забезпечує право громадян «знати» про управлінські та інші державні рішення. За вірним визначенням О. Костенко, саме електронне урядування є тим інструментом, який найвагомніше забезпечить контроль за діяльністю органів державної влади та місцевого самоврядування [2].

Прозорість управлінського процесу, визначена як принцип електронного урядування в документах ООН, є прямим відсиланням до принципу прозорості.

Наступним принципом функціонування інституту електронного урядування, визначеним в документах ООН, є ефективність урядування. Сутність такого принципу полягає в тому, що отримані кінцеві результати мають відповідати попередньо поставленим меті та цілям, з мінімальними витратами ресурсів. На думку О. Костенко, це є не принципом, а кінцевою метою електронного урядування, бо широке використання ІКТ покликане оптимізувати ресурсні витрати у фінансовому аспекті [2].

Підсумовуючи аналіз принципів функціонування інституту електронного урядування, визначених у документах ООН, зазначимо, що такими принципами можна назвати принципи прозорості, відкритості та доступності. Фактично, можна говорити про те, що основним принципом функціонування інституту електронного урядування є принцип транспарентності.

Транспарентність (англ. «transparency» – прозорий) визначається як основний принцип діяльності органів публічного управління О. Кошовою [9, с. 209-216], Е. Афоніним, О. Сушиєм [10], М. Пашковською [11, с. 135-143], Л. Наливайко, О. Чепік-Трегубенко [12, с. 148-156], В. Яро-

шенко [13, с. 85-91], Є. Романенко [14, с. 17-31], О. Кудіною [15, с. 33-38], Д. Співаком [16] тощо. Сутність зазначеного принципу розкривається через три основні елементи – прозорість, відкритість та доступність, які у взаємозв'язку визначають інтегративний зміст транспарентності [17, с. 128-132].

Підсумовуючи зазначене, констатуємо, що основним принципом функціонування інституту електронного урядування, визначеним у міжнародних документах, є принцип транспарентності.

В українському законодавстві принципи електронного урядування вперше було визначено у Концепції розвитку електронного урядування в Україні, схваленій розпорядженням Кабінету Міністрів України від 13.12.2010 № 2250-р., в якій до принципів електронного урядування відносилися прозорість і відкритість [19]. І хоча на сьогодні зазначена Концепція втратила чинність, український законодавець, визначаючи принципи функціонування інституту електронного урядування в Україні, спирався на міжнародний досвід у цьому питанні.

У новій Концепції розвитку електронного урядування, схваленій розпорядженням Кабінету Міністрів України від 20.09.2017 № 649-р, закріплюються нові принципи її реалізації – цифровий за замовчуванням, одноразове ведення інформації, сумісність за замовчуванням, доступність та залучення громадян, відкритість та прозорість, довіра та безпека [20].

Згідно норм зазначеної Концепції, сутність принципу цифрового за замовчуванням розкривається як те, що забезпечення будь-якої діяльності органів влади (у тому числі надання публічних послуг, забезпечення міжвідомчої взаємодії, взаємодії з фізичними та юридичними особами, інформаційно-аналітичної діяльності) передбачає електронну форму реалізації як пріоритетну, а планування та реалізацію будь-якої реформи, проекту чи завдання – із застосуванням інформаційно-комунікаційних технологій [20].

Вперше принцип Digital by Default (цифрового за замовчуванням) був сформульований

у «Стратегії цифрового уряду США», метою створення якої визнано формування «спільної платформи» у системі державного управління країни, яка представляє собою колективну технологічну інфраструктуру для конструктивної спільної роботи та залучення громадськості до процесу прийняття рішень [21]. Основним завданням реалізації цього принципу у вищевказаній Стратегії є заміна принципу обміну документами на оперування дискретними даними, що класифікуються та передаються у зручній для користувачів формі.

На сучасному етапі дослідженню принципу цифрового за замовчуванням присвячені роботи О. Івах [22], М. Міхровської [23, с. 772-776], І. Ушкаленка, Ю. Зелінської [24] тощо, проте аналіз їх робіт переконує, що вони лише відтворюють визначення, закріплене у Концепції. Причина цього полягає в тому, що зазначений принцип є вузькоспеціалізованим, його сутність повно і чітко розкривається у нормах Концепції розвитку електронного урядування. Як вірно зазначають В. Куйбіда, О. Карпенко, В. Наместнік, відповідно до цього принципу в нових нормативно-правових актах країни пріоритетним способом реалізації описаного в документі процесу за замовчуванням буде визначений саме електронний спосіб. Для цього нормативно-правові акти будуть проходити цифрову експертизу, внаслідок чого кожен новий ухвалений документ не гальмуватиме, а випереджатиме процес впровадження електронних проектів у державному управлінні [25]. Можна констатувати, що принцип «цифровий за замовчуванням» спрямований на забезпечення прозорості, відкритості функціонування інституту електронного урядування та доступності до такого урядування, а отже спрямований на забезпечення реалізації принципу транспарентності такого функціонування.

Наступним принципом впровадження електронного урядування, визначеним у Концепції розвитку електронного урядування, схваленій розпорядженням Кабінету Міні-

стрів України від 20.09.2017 № 649-р, є принцип одноразового ведення інформації, коли реалізується підхід, за якого фізичні та юридичні особи лише один раз подають інформацію до органів влади, а надалі ця інформація повторно використовується органами влади для надання публічних послуг та виконання інших владних повноважень з дотриманням вимог захисту інформації та персональних даних [20]. Як зазначається у нормах Концепції розвитку електронного урядування, схваленій розпорядженням Кабінету Міністрів України від 20.09.2017 № 649-р, принципи цифрового за замовчуванням та одноразового введення інформації є вихідними для впровадження всієї системи електронного урядування, адже у разі відсутності пріоритету електронної форми над паперовою, так само, як і відсутність принципу одноразового введення інформації чи єдиного вікна, впровадження інших аспектів електронного урядування просто втрачає сенс [20]. Зазначимо, що принцип одноразового ведення інформації спрямований на забезпечення доступності до електронного урядування, тобто – на забезпечення реалізації принципу транспарентності.

Наступним принципом впровадження електронного урядування, визначеним у Концепції розвитку електронного урядування, схваленій розпорядженням Кабінету Міністрів України від 20.09.2017 № 649-р, є сумісність за замовчуванням, сутність якого розкривається як здійснення проєктування та функціонування інформаційно-телекомунікаційних систем в органах влади відповідно до єдиних відкритих вимог та стандартів для забезпечення їх подальшої сумісності і електронної взаємодії та повторного використання [20]. Зазначимо, що принцип сумісності за замовчуванням спрямований на забезпечення доступності до електронного урядування, тобто – на забезпечення реалізації принципу транспарентності.

Крім цього, до принципів впровадження електронного урядування, визначених у Концепції розвитку електронного урядування, схваленій розпорядженням Кабінету Міні-

стрів України від 20.09.2017 № 649-р, відносяться доступність та залучення громадян. Принцип доступності є загальним принципом діяльності органів публічного управління, сутність якого полягає в тому, що діяльність цих органів повинна бути сформована таким чином, щоб кожній особі була забезпечена можливість звернутися за захистом свого права чи інтересу, отримання публічної послуги тощо. В. Венгер розглядає сутність цього принципу у двох значеннях, у широкому, в якому він передбачає здатність будь-якої особи безпосередньо та безперешкодно на умовах, визначених законом, мати реальний доступ до результатів публічної діяльності та суспільної активності будь-якого органу державної влади чи органу місцевого самоврядування, та вузькому, в якому цей принцип зводиться до конкретних заходів забезпечення реальної і фізичної здатності особи отримати публічну послугу, що передбачає сукупність правових вимог до організації діяльності органу публічної влади [26]. Фактично, доступність є одним з елементів принципу транспарентності.

Також до принципів впровадження електронного урядування у Концепції розвитку електронного урядування, схваленій розпорядженням Кабінету Міністрів України від 20.09.2017 № 649-р, відносяться також відкритість та прозорість [20], які також є елементами принципу транспарентності.

Також до принципів впровадження електронного урядування у Концепції розвитку електронного урядування, схваленій розпорядженням Кабінету Міністрів України від 20.09.2017 № 649-р, відносяться також довіра та безпека [20].

На наш погляд, віднесення довіри та безпеки до принципів впровадження електронного урядування в українському законодавстві є невдалим. У філософії під принципом довіри (англ. *Principle of charity*) у широкому розумінні розуміється інтерпретація чужих думок як раціональних, які мають найбільш розумну інтерпретацію з можливих; у вузь-

кому – в уникненні приписування ірраціональності, логічних протиріч чи хибності міркуванням, коли існує їхня раціональна інтерпретація [27]. Довіра – це не керівна засада, на якій повинна будуватися діяльність органів публічного управління в цілому і впровадження електронного урядування зокрема, бо довіра виникає у громадян та суб'єктів господарювання до таких органів в результаті їх діяльності. Принципи діяльності органів публічного управління для того і визначаються, щоб на їх основі сформувався такий механізм функціонування зазначених органів, який буде викликати довіру.

Безпека як принцип електронного урядування має важливе значення. На сучасному етапі до загроз в цій сфері можна віднести викрадення інформації, відомостей, які становлять таємницю, що охороняється законом; знищення інформації, програмних засобів, які забезпечують опрацювання даних або функціонування технічних засобів і систем; неправомірне «перехоплення» інформації;

модифікація інформації, програмних засобів; неправомірне використання інформації, програмних засобів; порушення функціонування або виведення з ладу комп'ютерів і мереж; приховування (неповідомлення) інформації, яка торкається інтересів людини, громадянина, суспільства; збирання, накопичення і використання даних про особу та інші дії, які порушують основні права людини і громадянина [28, с. 176]. З боку органів публічного управління в цілому і суб'єктів впровадження електронного урядування забезпечення безпеки в цій сфері повинно здійснюватися шляхом захисту інформації, отже до принципів впровадження електронного урядування можна було б віднести принцип захисту інформації.

Підсумовуючи зазначене, констатуємо, що основним принципом функціонування інституту електронного урядування є принцип транспарентності, окремі елементи якого, як окремі принципи закріплюються в нормах міжнародного та українського законодавства.

Анотація

У статті досліджено принцип транспарентності як базовий принцип функціонування інституту електронного урядування. Проаналізовано відображення в українському законодавстві принципів функціонування інституту електронного урядування, закріплених у документах ООН. Дано характеристику принципів: використання інформаційно-комунікаційних технологій для досягнення високого ступеня відкритості, прозорості та широкої участі суспільства; заохочення участі громадян у процесі прийняття рішень; підвищення підзвітності органів державної влади; прозорість процесу управління; ефективності управління. На основі аналізу принципів функціонування інституту електронного урядування, визначених у документах ООН, зазначено, що такими принципами можна назвати принципи прозорості, відкритості та доступності. Власне, можна сказати, що основним принципом функціонування інституту електронного урядування, є принцип транспарентності. Автором досліджено визначення поняття «транспарентність» та доведено, що сутність цього принципу розкривається через три основні елементи – прозорість, відкритість та доступність, які у взаємозв'язку визначають інтегративний зміст транспарентності. Проаналізована Концепція розвитку електронного урядування, затверджені розпорядженнями Кабінету Міністрів України від 13.12.2010 № 2250-р та від 20.09.2017 № 649-р. Вказано, що остання Концепція встановлює нові принципи його реалізації – цифровий за замовчуванням, одноразове інформаційне забезпечення, сумісність за замовчуванням, доступність та замученість громадян, відкритість та прозорість, довіра та безпека. Автором розглядаються сутність та механізми реалізації цих принципів електронного урядування. Обґрунтовано, що принципи: цифровий за замовчуванням, одноразового інформаційного забезпечення, інтероперабельності за замовчування, доступності та замученості гро-

мадян, відкритості та прозорості, довіри та безпеки фактично є елементами принципу транспарентності.. Узагальнено, що базовим принципом функціонування інституту електронного урядування є принцип транспарентності, окремі елементи якого, як окремі принципи, закріплені в нормах міжнародного та українського законодавства.

Ключові слова: транспарентність, електронне урядування, інформаційно-комунікаційні технології, органи державної влади та місцевого самоврядування, належне управління урядування.

Riadinska V.O., Cantser A.O. Transparency as a basic principle of e-governance institute functioning

The article examines the principle of transparency as the basic principle of the functioning of the institution of e-government. The reflection of the principles of functioning of the institute of e-government enshrined in the documents of the United Nations in Ukrainian legislation is analyzed. The characteristics of the principles are given: the use of information and communication technologies to achieve a high degree of openness, transparency and broad participation of society; encouragement of citizen participation in the decision-making process; increasing the accountability of public authorities; transparency of the management process; efficiency of governance. Based on the analysis of the principles of functioning of the institution of e-government, defined in the UN documents, it is stated that such principles can be called the principles of transparency, openness and accessibility. In fact, we can say that the basic principle of the functioning of the institution of e-government is the principle of transparency. The author investigates the definition of the concept of “transparency” and proves that the essence of this principle is revealed through three main elements – transparency, openness and accessibility, which in interconnection determine the integrative content of transparency. The Concepts of e-Governance Development approved by the Decrees of the Cabinet of Ministers of Ukraine No. 2250-p dated 13.12.2010 and No. 649-p dated 20.09.2017 are analyzed. The current Concept of e-Government Development establishes new principles of its implementation – digital by default, one-time information maintenance, compatibility by default, accessibility and involvement of citizens, openness and transparency, trust and security. The author considers the mechanisms for implementing these principles of e-government. It is substantiated that the principles: digital by default, one-time information maintenance, interoperability by default, accessibility and involvement of citizens, openness and transparency, trust and security are actually elements of the principle of transparency.

It is summarized that the basic principle of the functioning of the institute of e-government is the principle of transparency, some elements of which, as separate principles, are enshrined in the norms of international and Ukrainian legislation.

Key words: transparency, e-government, information and communication technologies, transparency of the management process, bodies of state power and local self-government, efficiency of government.

Список використаних джерел:

1. United Nation E-Government Survey. URL: https://publicadministration.un.org/egovkb/Portals/egovkb/Documents/un/2018-Survey/E-Government%20Survey%202018_FINAL%20for%20web.pdf/.
2. Костенко І. Основні принципи електронного урядування. URL: <file:///C:/Users/Admin/Downloads/123-Article%20Text-232-1-10-20200319.pdf>.
3. Погребняк І. Електронний уряд (e-government) і електронне урядування (e-governance): поняття та принципи функціонування. URL: <https://ndipzir.org.ua/wp-content/uploads/2014/10/Pogrebnyak7.pdf>.

4. Андрійчук Т. Принцип прозорості комунікації органів державної влади з населенням: понятійно-концептуальне бачення. *Вісник Книжкової палати*. 2009. № 4. С. 48 – 51.
5. Нестерович В. Принципи відкритості та прозорості в діяльності органів державної влади як передумова утвердження демократії участі. URL: <file:///C:/Users/Admin/Downloads/364-%D0%A2%D0%B5%D0%BA%D1%81%D1%82%20%D1%81%D1%82%D0%B0%D1%82%D1%82%D1%96-743-1-10-20171013.pdf>.
6. Мельниченко В. І. Прозорість і відкритість державного управління як чинники його стабілізації. *Вісник Національної академії державного управління при Президентові України*. 2003. № 4. С. 48 – 55.
7. Гудима Н. Принципи відкритості і прозорості та їх реалізація в державному управлінні України. *Вісник Національної академії державного управління при Президентові України*. 2005. № 3. С. 77 – 83.
8. Буханевич А. І. Забезпечення принципів відкритості та прозорості при налагодженні діалогу між владою та громадськістю. URL: <http://www.dy.nauka.com.ua/?op=1&z=133>.
9. Кошова О. Транспарентність сучасної судової влади. *Філософські та методологічні проблеми права*. 2015. № 1–2. С. 209–216.
10. Афонін Е., Суший О. Транспарентність влади в контексті європейської інтеграції України. URL: <http://lib.rada.gov.ua/static/about/text/transparentnist.pdf>.
11. Пашковська М. Поняття транспарентності в сучасній науці. *Державне управління. Ефективність державного управління*. 2013. Вип. 34. С. 135–143.
12. Наливайко Л., Чепік-Трегубенко О. Транспарентність публічної влади: вітчизняний і зарубіжний досвід. *Право України*. 2015. № 6. С. 148–156.
13. Ярошенко В. Транспарентність та відкритість влади як механізми становлення інституту демократичної громадянськості. *Наукові праці Чорноморського державного університету імені Петра Могили. Сер.: Політологія*. 2012. Т. 182, Вип. 170. С. 85–91.
14. Романенко Є. Відкритість та прозорість як структурні рівні транспарентності державного управління та їх комунікативні функції. *Теоретичні та прикладні питання державотворення*. 2014. Вип. 14. С. 17–31.
15. Кудіна О. Транспарентність влади в Україні: проблеми становлення та чинники забезпечення. *Вісник Дніпропетровського університету. Серія: Філософія. Соціологія. Політологія*. 2013. Т. 21, Вип. 23 (4). С. 33–38.
16. Співак Д. Інститут транспарентності у діяльності органів державної влади та органів місцевого самоврядування. *Політологічні записки*. 2011. № 4. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Polzap_2011_4_48.
17. Пилаєва В. М. Наукові підходи щодо визначення принципу транспарентності в діяльності органів виконавчої влади у вітчизняній науці адміністративного права. *Право і суспільство*. 2016. № 2 (2). С. 128–132.
18. Пилаєва В. М. Реалізація принципу транспарентності діяльності органів виконавчої влади: європейський досвід. *Наук. вісник Херсон. держ. ун-ту. Юрид. науки*. 2014. Вип. 6–1. Т. 3. С. 23–29.
19. Концепції розвитку електронного урядування в Україні: розпорядження Кабінету Міністрів України від 13.12.2010 № 2250-р. URL: <https://lib.kherson.ua/dose6-5.htm>.
20. Концепції розвитку електронного урядування: розпорядження Кабінету Міністрів України від 20.09.2017 № 649-р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/649-2017-%D1%80#Text>.
21. Fountain Jane E. Bureaucratic Reform and E-Government in the United States: An Institutional Perspective. *Routledge Handbook of Internet Politics*. ed. by Andrew Chadwick, Philip N. Howard. London: Routledge, 2008. P. 99–113. DOI: <https://doi.org/10.4324/9780203962541>

22. Івах О. «Цифровий за замовчуванням» як базовий принцип електронного урядування. URL: http://dspace.onua.edu.ua/bitstream/handle/11300/8975/Ivakh%20OL%20Verkh_prava_zb_18-11-2017-23.pdf?sequence=1&isAllowed=y.
23. Міхровська М. С. Цифрове урядування як новий рівень взаємодії держави та суспільства. *Юридичний науковий електронний журнал*. № 7/2020. С. 772 – 776.
24. Ушкаленко І. М., Зелінська Ю. С. Інформаційно-комунікаційні технології, як основа державного управління на шляху цифрової трансформації та реформування. URL: http://www.economy.nayka.com.ua/pdf/11_2019/53.pdf.
25. Куйбіда В. С., Карпенко О. В., Наместнік В. В. Цифрове врядування в Україні: базові дефініції понятійно-категоріального апарату. URL: <http://academy.gov.ua/infpol/pages/dop/2/files/974f8478-cfe8-4d31-971bd5116efff458.pdf>.
26. Венгер В. Принцип доступності в діяльності органів публічного адміністрування. URL: <https://core.ac.uk/download/pdf/249934762.pdf>.
27. The Principle of Charity in Philosophy. URL: <https://philosophy.lander.edu/oriental/charity.html>.
28. Дубов Д. В., Дубова С. В. Основи електронного урядування: *навчальний посібник*. Центр навчальної літератури, 2012. 176 с.

УДК 341

DOI <https://doi.org/10.32847/ln.2022.18.13>

Ратушний С.М.,

кандидат юридичних наук, доцент,

доцент кафедри публічного та міжнародного права

Юридичного інституту Київського національного економічного університету

імені Вадима Гетьмана

Намясенко О.К.,

кандидат юридичних наук, доцент,

доцент кафедри приватного права Юридичного інституту

Київського національного економічного університету імені Вадима Гетьмана

ОКРЕМІ ПРОЦЕСУАЛЬНІ ПИТАННЯ ВИРІШЕННЯ МІЖНАРОДНИХ КОМЕРЦІЙНИХ СПОРІВ В СУЧАСНИХ УМОВАХ

Вступ. Virішення міжнародних комерційних спорів сьогодні є одним ключових елементів ефективності правового регулювання міжнародної комерції та міжнародних економічних відносин в цілому. Зростання торгівлі товарами та послугами, збільшення потоку прямих іноземних інвестицій та технологій через кордони обумовлюють необхідність все більшої уніфікації правових норм щодо торгівлі, послуг, інвестицій або інтелектуальної власності міжнародними та регіональними організаціями, а також до створення все більшої кількості способів та органів врегулювання відповідних суперечок.

Зростаюча кількість способів, органів та правил, доступних для врегулювання суперечок, що виникають у сфері міжнародної торгівлі, інвестицій та інтелектуальної власності, вимагає кращого розуміння їх юрисдикції, чинного законодавства, процесуальних правил вирішення, прийняття та виконання рішень тощо.

Сучасні умови вирішення міжнародних комерційних спорів можна охарактеризувати виникненням нових обставин та швидкими змінами, які мають як об'єктивний, передбачуваний характер, так і є абсолютно непередбачуваними. Так, природними, передбачуваними чинниками, які вплинули

на регулювання міжнародних комерційних спорів, можна вважати поступовий розвиток нових способів та форм вирішення, наприклад, медіація, а також реальну необхідність запровадження сучасних електронних інструментів при укладанні договору, арбітражної угоди, підготовки до вирішення та вирішення міжнародних комерційних спорів, виконання рішення арбітражу тощо.

До абсолютно непередбачуваних подій, які неможливо або складно було передбачити, але вони відіграють величезний вплив на світову економіку, міжнародні комерційні відносини, вирішення міжнародних комерційних спорів тощо, відносяться COVID-19 та повномасштабна війна РФ проти України.

Аналіз останніх наукових досліджень. Дослідженню поняття міжнародного комерційного спору та окремих процесуальних питань вирішення міжнародних комерційних спорів в умовах сучасного світу присвячено роботи таких українських та зарубіжних вчених як: Нагнибіда В., Подцерковний О., Цірата Г., Adnan Ahmed, Ihab Amro, Rafal Morek, Sundaresh Menon, Matthew Kronby, Hugh Meighen, Benedict S. Wray, S. Halla та інші.

Мета дослідження. Аналіз сутності та основних характеристик поняття міжнародного комерційного спору, виділення основних

сучасних способів вирішення міжнародних комерційних спорів, з'ясування сучасних процесуальних проблем вирішення міжнародних комерційних спорів.

Виклад основного матеріалу. Іноземна доктрина також не містить сталого єдиного визначення поняття комерційного спору. Зазначається, що виникаючи як частина визначеної угоди або операції, комерційний спір - це процес, який дозволяє постраждалим сторонам вирішити свої суперечки. Комерційні суперечки можуть виникати в різних ситуаціях, таких як порушення договору, порушення інтелектуальної власності або будь-яка інша ситуація, що призводить до юридичних дій для бізнес-клієнтів та залучених сторін.

Інколи в літературі можна зустріти визначення міжнародних комерційних спорів як категорії *sui generis*, що означає унікальність правової конструкції в цілому, не зважаючи на наявність схожості з іншими подібними конструкціями [1].

Виокремлюють три ключові особливості міжнародного комерційного спору, які допомагають досягти загального розуміння цього явища:

1) за своєю суттю суперечка повинна мати комерційний (торговий) характер. Це залежить від основних відносин між сторонами, з яких виник спір;

2) сторони в суперечці, як правило, будуть приватними, а не державними суб'єктами. Певним виключенням є міжнародні інвестиційні суперечки між державами та приватними підприємствами, які вирішуються в міжнародному арбітражі за схожими правилами що й міжнародні комерційні спори;

3) спір має включати принаймні дві або більше юрисдикції. Зазвичай це відбувається, якщо, наприклад, сторони проживають у двох різних юрисдикціях, або якщо суть операції включає дві або більше юрисдикції [1].

Вирішення міжнародних комерційних спорів може відбуватись як в національних судах, так і іншими способами вирішення спорів за вибором сторін. Однак, сама специфіка сут-

ності даних суперечок призвела до того, що найбільш розповсюдженим способом їх вирішення став міжнародний комерційний арбітраж. Як швидка та неофіційна альтернатива судовому розгляду, арбітраж вирішує суперечки без обмеження багатьма процесуальними та доказовими структурами, які захищають цілісність офіційних судових процесів.

Насьогодні можна визнати, що в більшості випадків національні процесуальні правила місцевих судів не застосовуються у міжнародних арбітражах, більшість юрисдикцій вимагає, щоб арбітражне провадження задовольняло принаймні деякі мінімальні стандарти процесуальної справедливості та рівності. Однією з найбільш фундаментальних характеристик сучасного міжнародного арбітражу є широка свобода сторін узгоджувати процедури, яких слід дотримуватися під час арбітражу. Автономія волі сторін у виборі власних арбітражних процедур, застосовного процесуального права у міжнародних комерційних арбітражах часто обумовлюється обов'язковими вимогами чинного національного законодавства. Цей принцип визнається також на рівні міжнародного регулювання (в Нью-Йоркській конвенції 1958 р. та інших міжнародних документах щодо арбітражу), а також на рівні договірного регулювання та судової арбітражної практики: гарантується арбітражними статутами та регламентами, підтверджується в рішеннях національних судів і арбітражних судів, міститься в правилах більшості провідних арбітражних установ.

Не зважаючи на абсолютну популярність міжнародного комерційного арбітражу, інші альтернативні способи вирішення міжнародних комерційних спорів, зокрема медіація, посередництво, примирення, переговори та ін., поступово набувають все більшого застосування. Медіація та її філософія стримування суперечок швидко завойовує популярність в якості першої інстанції до того, як сторони звернуться до арбітражу або судового розгляду для вирішення спору.

В останні роки медіація все більше застосовується і як самостійний альтернативний спосіб вирішення міжнародних комерційних спорів, чому сприяє розвиток правового регулювання на всіх рівнях: прийняття в 2018 р. Конвенції ООН про Міжнародні угоди про врегулювання в результаті медіації (Сінгапурська конвенція про медіацію) [2] та Типового закону ЮНСІТРАЛ про міжнародне комерційне посередництво та міжнародні угоди про врегулювання в результаті медіації (зміни до Типового закону про міжнародне комерційне примирення 2002 р.) [3], процедури медіації включені до всіх основних арбітражних правил інституційних арбітражів, на національному рівні було прийнято Закон України «Про медіацію» від 16 листопада 2021 року № 1875-IX [4].

Міжнародна торгова палата в м. Париж (ICC) щорічно наводить показники вирішення спорів, які розглядаються Міжнародним арбітражним судом ICC та Міжнародним центром ICC з ADR, і які свідчать про зростання популярності альтернативних способів вирішення міжнародних комерційних спорів. Так, у 2020 році Міжнародний арбітражний суд ICC зареєстрував загалом 946 нових справ – це найбільша кількість справ, зареєстрованих з 2016 року. Міжнародний центр ICC також оприлюднив рекордні показники: 77 справ, зареєстровані згідно з Правилами медіації ICC, Експертними правилами та Правилами DOCDEX [5].

Доступ до даних через Інтернет сприяв величезному зростанню міжнародної торгівлі. Щороку за допомогою електронних засобів зв'язку здійснюються мільйони операцій. Два роки тому лише 17,8% світових роздрібних продажів припадало на онлайн-покупки. В 2023 році ця цифра досягне 20,8%, що на 2 відсоткові пункти збільшить частку ринку електронної комерції. Очікується, що зростання продовжиться і досягне 23% до 2025 року, що означає зростання на 5,2 відсоткових пункти всього за п'ять років [6; 7].

Електронний арбітраж невіддільний від розвитку електронної комерції. Торговцям

у таких операціях потрібен ефективний, приватний, економічно вигідний та швидкий механізм вирішення спорів і онлайн-арбітраж відповідає цим характеристикам. Дослідження показують, що дедалі більше національних і міжнародних нормативних актів дотримуються правил електронного арбітражу [8, с. 123].

Основні арбітражні установи в усьому світі пропонують сторонам спеціальні онлайн-інструменти для подання та адміністрування своїх справ онлайн. Наприклад ICC, який проводить щорічні статистичні дослідження, зазначає, що 2022 рік став грандіозним роком для ICC Dispute Resolution Services (ICC DRS) щодо цифрової трансформації: було запущено ICC Case Connect – захищену онлайн-платформу, яка спрощує керування справами, а також оновлено Бібліотеку онлайн-розв'язання суперечок ICC, розширивши існуюче партнерство з Jus Mundi [9].

Безсумнівно, сучасна арбітражна практика добре використовує сучасні засоби комунікації. З іншого боку, нові технології приносять нові проблеми на шляху їх впровадження, що також стосується міжнародного комерційного арбітражу, зокрема й проблеми, характерні для кіберпростору. Крім того, необхідно враховувати, що правова база для арбітражу на міжнародному рівні була створена ще до створення цифрового суспільства. Таким чином, он-лайн арбітраж стикається з власними проблемами.

Разом з цим зазначимо, що основні правові проблеми, з якими стикається арбітраж в онлайн-режимі, не залежать від «походження» спору», тобто не важливо, стосується спір по суті питань Інтернету або електронної комерції. Фактично будь-який спір, що виник в «реальному світі», може бути повністю або частково вирішено за допомогою «віртуального світу». Важливим є те, чи достатньо процесуальних засобів для вирішення спору в арбітражі онлайн.

Для вирішення процесуальних питань застосовуються дві основні моделі. Перша,

коли сторони укладають угоду в традиційній паперовій формі та включають арбітражне застереження, що вимагає віртуального арбітражного вирішення суперечки, намагаючись контролювати витрати та забезпечити ефективну процедуру вирішення. Друга, коли контрагенти використовують сучасні засоби для укладання контрактів і, відповідно, договір та арбітражне застереження укладаються шляхом обміну електронними листами [10, с. 217]. Основні процесуальні проблеми, які при цьому виникають, стосуються форми арбітражної угоди, визначення місця проведення арбітражу, дотримання належної правової процедури та рівного ставлення при використанні різних онлайн-методів спілкування, забезпечення примусового виконання рішень, винесених в «онлайн-арбітражі», дотримання правил кібер-безпеки та ін.

Деякі з зазначених питань вирішені на рівні національних законів про міжнародний комерційний арбітраж та Типового закону ЮНСІТРАЛ 1985 р. Наприклад, в ст. 7 Закону України «Про міжнародний комерційний арбітраж» від 24 лютого 1994 р. № 4002-ХІІ зазначено, що арбітражна угода вважається укладеною в письмовій формі, якщо вона укладена шляхом обміну листами, електронними повідомленнями, якщо інформація, що міститься в них, є доступною для подальшого використання, повідомленнями по телетайпу, телеграфу або з використанням інших засобів електрозв'язку, що забезпечують фіксацію такої угоди [11].

Дотримання форми арбітражної угоди впливає на визнання та виконання арбітражного рішення. «Сучасні вчені стверджують, що на онлайн-арбітраж безумовно впливає дія Нью-Йоркської конвенції, оскільки її положення підпадають під фразу «обмін телеграмами». Нью-Йоркська конвенція надає сторонам підвищену довіру щодо примусового виконання угод про участь в електронному арбітражі, а також примусового виконання арбітражних рішень, отриманих від електронного арбітражу» [8, с. 126-127].

Питання безпеки в електронному арбітражі набуває особливої актуальності, адже необхідність забезпечення конфіденційності обговорень є життєво важливим для розвитку довіри громадськості до онлайн-арбітражу як до законного способу вирішення спорів, що виникають внаслідок онлайн-транзакцій. Дані проведеного в 2022 році прогнозу вирішення спорів свідчать про те, що 72% респондентів вважають, що суперечки щодо кібер-безпеки/даних становлять найбільший ризик для їхньої організації у 2022 році [12].

Існують різні елементи безпеки в контексті електронного арбітражу. Дотримання принципу конфіденційності можна досягти шляхом надання залученим учасникам облікових даних для автентифікації, а також шифрування даних за допомогою криптографії з відкритим ключем. Гарантування цілісності переданих даних досягається за допомогою методів шифрування. Цифрові підписи осіб, які беруть участь в онлайн-суперечці, можуть додатково допомогти перевірити цілісність усіх повідомлень [8, с. 127].

COVID-19 та повномасштабна війна РФ проти України не впливають безпосередньо на зміст процесуальних правил вирішення міжнародних комерційних спорів, але вони стали тими зовнішніми чинниками, які складно було спрогнозувати та відповідно уникнути, і які мали масштабний вплив як на зміст міжнародних комерційних відносин, так і на особливості вирішення міжнародних комерційних спорів.

Опитування 2022 р. засвідчило, що COVID-19 є найбільшим зовнішнім чинником суперечок. 48% респондентів назвали це основною проблемою для збільшення вразливості організації до суперечок [12].

Вплив повномасштабної війни в Україні є набагато більш складним та довготривалим. Міжнародна реакція на початок повномасштабних воєнних дій була швидкою та значною. На урядовому рівні багато країн почали запроваджувати санкції, спрямовані на скорочення потоку іноземного капіталу в Росію, іноземні компанії

прийняли рішення припинити свою російську діяльність та залишити ринок. Росія відповіла ухваленням ряду нових законів, які часто називають «контрсанкціями». Наслідком цього стало неможливість або ускладнення належного виконання контрактів, виникнення спорів тощо. До основних процесуальних проблем вирішення міжнародних комерційних спорів, які при цьому виникли, можна віднести проблему визначення форс-мажорних обставин [13], встановлення арбітрабельності рішення та його відповідності публічному порядку країни, проблеми визнання й виконання арбітражного рішення з підсанкційним елементом в Україні [14] та ін.

В розрізі даного питання цікавою є публікація Сари Бронкхорст від 9 грудня 2022 р. в Eurasianet, де вона аналізує наслідки прийняття в РФ Закону «Про внесення змін до Арбітражного процесуального кодексу Російської Федерації» (Закон № 171-ФЗ) в 2020 р., який фактично тягне за собою вихід Росії з Нью-Йоркської конвенції 1958 року, яка

встановлює механізм примусового виконання рішень міжнародних арбітражів. Закон № 171-ФЗ дозволяє російській фізичній або юридичній особі, яка бере участь у міжнародному арбітражному розгляді, в односторонньому порядку передати справу до юрисдикції російської судової системи. По суті, російське законодавство робить арбітражні застереження в корпоративних контрактах між іноземними та російськими фірмами недійсними [15].

Висновки. Сучасне розширення можливостей використання нових способів та форм вирішення міжнародних комерційних спорів може мати далекосяжні наслідки для безперебійного функціонування міжнародних комерційних відносин. Разом із тим, це породжує нові виклики і наявність нових процесуальних проблем для подальшого розвитку міжнародної комерції в цілому. Відповідно, дослідження процесуальних питань вирішення міжнародних комерційних спорів в сучасних умовах залишатиметься актуальною темою.

Анотація

Стаття присвячена дослідженню поняття, сутності та особливостей міжнародного комерційного спору. Виокремлено ключові ознаки міжнародного комерційного спору, які допомагають досягти загального розуміння цього явища. Окрему увагу приділено визначенню основних сучасних способів вирішення міжнародних комерційних спорів та тенденції їх розвитку.

Розглянуто дві групи чинники, які впливають на сучасні процесуальні проблеми вирішення міжнародних комерційних спорів: 1) ті, що обумовлені природними підставами виникнення: розвиток нових способів вирішення міжнародних комерційних спорів, розвиток електронного арбітражу та ін.; 2) ті, що не впливають безпосередньо на процесуальні правила вирішення міжнародних комерційних спорів, але мають масштабний вплив як на зміст міжнародних комерційних відносин, так і на особливості вирішення міжнародних комерційних спорів (COVID-19, повномасштабна війна РФ проти України).

Сучасне розширення можливостей використання нових способів та форм вирішення міжнародних комерційних спорів може мати далекосяжні наслідки для безперебійного функціонування міжнародних комерційних відносин. Разом із тим, це породжує нові виклики і наявність нових процесуальних проблем для подальшого розвитку міжнародної комерції в цілому. Відповідно, дослідження процесуальних питань вирішення міжнародних комерційних спорів в сучасних умовах залишатиметься актуальною темою.

Міжнародні комерційні спори є особливою категорією суперечок, яка заслуговує на окремий розгляд. Необхідно зазначити, що саме поняття «міжнародний комерційний спір», його сутність та особливості досліджено достатньо мало. Відповідно до вітчизняного підходу, комерційні спори - спори з договірних та інших цивільно-правових відносин, що виникають між міжнародними комерсантами - господарюючими суб'єктами різних держав в процесі здійс-

нення зовнішньоекономічних та інших видів міжнародних економічних зв'язків. Комерційні спори вважалися різновидом господарських спорів, але таких, що мають міжнародний характер, тобто ускладнені іноземним елементом. Тому, на відміну від внутрішніх господарських спорів, їх прийнято називати комерційними (або торговими) спорами.

Ключові слова: міжнародне комерційне право, міжнародний комерційний спір, арбітраж, медіація, альтернативні способи вирішення, арбітражна угода, електронний арбітраж, автономія волі.

Ratushnyy S.M., Namiasenko O.K. Some procedural issues of the international commercial dispute resolution under the modern conditions

The article is devoted to the study of the concept, essence and features of an international commercial dispute. The key features of an international commercial dispute are highlighted, which help to achieve a general understanding of this phenomenon. Particular attention is paid to the definition of the main modern ways of solving international commercial disputes and their development trends.

Two groups of factors that influence modern procedural problems of resolving international commercial disputes are considered: 1) those due to the natural causes of their occurrence: the development of new ways of resolving international commercial disputes, the development of electronic arbitration, etc.; 2) those that do not directly affect the procedural rules for the resolution of international commercial disputes, but have a large-scale impact on both the content of international commercial relations and the specifics of the resolution of international commercial disputes (COVID-19, the full-scale war of the Russian Federation against Ukraine).

The modern expansion of opportunities to use new methods and forms of resolving international commercial disputes can have far-reaching consequences for the smooth functioning of international commercial relations. At the same time, it creates new challenges and the presence of new procedural problems for the further development of international commerce as a whole. Accordingly, the study of procedural issues in the resolution of international commercial disputes in modern conditions will remain a relevant topic.

International commercial disputes are a special category of disputes that deserve separate consideration. It should be noted that the very concept of “international commercial dispute”, its essence and features have been researched quite little. According to the domestic approach, commercial disputes are disputes arising from contractual and other civil law relations that arise between international merchants - business entities of different states in the process of foreign economic and other types of international economic relations. Commercial disputes were considered a type of economic disputes, but of an international nature, that is, complicated by a foreign element. Therefore, unlike internal economic disputes, they are usually called commercial (or trade) disputes.

Key words: international commercial law, international commercial dispute, arbitration, mediation, alternative dispute resolution, arbitration agreement, electronic arbitration, party autonomy.

Список використаних джерел:

1. Sundaresh Menon. The settlement of international commercial disputes: alternative dispute resolution, commercial courts, and the convergence of commercial laws. National Judges College, Beijing, 29 August 2019. URL: <https://www.judiciary.gov.sg/docs/default-source/news-docs/cj-39-s-speech-for-national-judges-college-beijing.pdf>
2. United Nations Convention on International Settlement Agreements Resulting from Mediation (New York, 2018) (the “Singapore Convention on Mediation”). 20 December 2018. URL: https://uncitral.un.org/en/texts/mediation/conventions/international_settlement_agreements

3. UNCITRAL Model Law on International Commercial Mediation and International Settlement Agreements Resulting from Mediation. 2018. URL: https://uncitral.un.org/en/texts/mediation/modellaw/commercial_conciliation
4. Про медіацію: Закон України від 16 листопада 2021 року № 1875-IX. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1875-20#Text>
5. ICC Dispute Resolution Statistics: 2020. URL: <https://iccwbo.org/publication/icc-dispute-resolution-statistics-2020/>
6. Michael Keenan. Global Ecommerce Explained: Stats and Trends to Watch. Global Commerce, Industry Insights and Trends. Nov. 24, 2022. URL: <https://www.shopify.com/enterprise/global-ecommerce-statistics>
7. 20+ Essential E-commerce Statistics that Shape Your Business Strategy in 2023. Posted BY: Chi Pham November 24, 2022. URL: <https://icts.io/2022/11/24/essential-statistics-in-e-commerce-for-2023/>
8. Adnan Ahmed. Challenges of electronic arbitration in electronic commerce transactions. Multi-Knowledge Electronic Comprehensive Journal for Education And Science Publications (MECSJ). Issue (2). May (2017) p. 122-131 URL: https://mecsaj.com/uplode/images/photo/Challenges_of_Electronic_Arbitration_in_Electronic_Commerce_transactions_2.pdf
9. ICC Dispute Resolution Services in 2022: a year in review. Paris. 22/12/2022. URL: <https://iccwbo.org/media-wall/news-speeches/icc-dispute-resolution-services-in-2022-a-year-in-review/>
10. S. Halla: Arbitration going online - new challenges in 21st century? Masaryk University Journal of Law and Technology. Vol. 5:2. 2011. p. 215-255.
11. Про міжнародний комерційний арбітраж: Закон України від 24 лютого 1994 р. № 4002-XII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4002-12#Text>
12. The Year Ahead: Global Disputes Forecast 2022. Claudia Benavides Galvis, Edward Poulton, William Devaney, Joanna Ludlam and others. January 20, 2022. URL: <https://www.globalcompliancenews.com/2022/01/20/year-ahead-global-disputes-forecast-2022-04012022/>
13. Inside arbitration: the war in Ukraine – implications for investments and contracts. 11 July 2022. URL: <https://www.herbertsmithfreehills.com/insight/inside-arbitration-the-war-in-ukraine-%E2%80%93-implications-for-investments-and-contracts>
14. Коч О. Визнати не можна виконати: статус «під санкціями» і міжнародний комерційний арбітраж. URL: <https://ips.ligazakon.net/document/DG220016?an=76>
15. Sarah Bronkhorst. Ukraine fallout: Russian law may weaken international arbitration framework. Eurasianet. Dec. 9, 2022. URL: <https://eurasianet.org/ukraine-fallout-russian-law-may-weaken-international-arbitration-framework>

UDC 341.7

DOI <https://doi.org/10.32847/ln.2022.18.14>

Vladyshevska V.V.

PhD in Law,

*Associate Professor of the Department of International and European Law,
National University "Odessa Law Academy"*

Hryb A.M.

PhD in Law,

*Associate Professor of the Department of International and European Law,
National University "Odessa Law Academy"*

ABOUT THE UKRAINIAN DIPLOMACY IN THE CONDITIONS OF RUSSIA'S FULL-SCALE AGGRESSION AGAINST UKRAINE

The beginning of the 21st century is full of numerous important socio-political processes, various events in the foreign policy activities of states all over the world, where the sovereign state of Ukraine also plays an active role in the international arena.

Since February 24, 2022 Ukrainian diplomacy, like all other spheres of our country's life, has gone into emergency mode. The diplomatic front actively helps the real front: it provides the Armed Forces with the necessary weapons from partner countries, works to weaken the aggressor through sanctions, and negotiates financial assistance to maintain the normal life of the country. And, in addition, it solves the accompanying overriding tasks for the development and reconstruction of the country – the issue of obtaining the status of a candidate country in the EU.

First of all, it is advisable to analyze the concept of "diplomacy". The word «diplomacy» comes from the ancient Greek *díploma*, which was used to designate the letters of credence (a formal diplomatic letter that designates a diplomat as ambassador to another sovereign state), which had the form of double boards. In modern legal and political discourse, there are several definitions of the concept of «diplomacy».

The word "diplomacy" firstly was used in 1645 in England and H. Leibniz in his work "Summary of Diplomatic Law" considered the latin word

"diplomaticus" as the one related to international relations. The term "diplomacy" in the modern sense was first introduced by François de Callier, an outstanding French diplomat of the time of Louis XIV, in his book "On the Methods of Negotiating with Monarchs", published in 1716.

Diplomacy can be understood as:

- implementation of international relations through negotiations;
- activities of the government and special bodies of external relations regarding the implementation of the state's international policy, as well as the protection of the state's interests abroad;
- is the conduct of international relations by means of negotiations, the method by which these relations are regulated and conducted by ambassadors and envoys, the work or art of a diplomat;
- a set of non-military practical measures, techniques and methods that are applied taking into account specific conditions and the nature of the tasks to be solved;
- official activity of the heads of state and government, ministers of foreign affairs, diplomatic missions for border, delegations at international conferences in order to achieve the goals and fulfillment of tasks of the state's foreign policy, protection of the rights and interests of the state, its institutions and citizens abroad.

The main forms of diplomacy should include the following:

- diplomatic conferences, meetings, congresses, which are periodically held on a bilateral and multilateral basis at the level of heads of state, heads of government, ministers of foreign affairs, special representatives;
- diplomatic correspondence in the form of statements, letters, notes, memoranda, declarations, etc.;
- preparation and conclusion of international treaties and agreements on various issues of international cooperation;
- permanent representation of the state abroad, carried out by embassies and missions;
- participation of state representatives in the activities of international organizations and institutions;
- coverage in the press of the position of the state and the government, the Ministry of Foreign Affairs regarding the events of international life;
- the official publication of international acts and documents in relation to which the state has assumed the relevant obligations [1, p.4].

In the current extremely difficult conditions for our country due to the full-scale invasion of the Russian Federation, it is worth considering:

- Classic diplomacy (public) – implementation of measures in accordance with the strategic goals of the state's development and the state's development strategy with the aim of forming the state's image at the international level (in peacetime);
- Military diplomacy – a type of public diplomacy that involves the use of all opportunities and communication channels aimed at conveying reliable and truthful information to foreign audiences in order to obtain military, financial, legal assistance and support in the fight against the Russian invader. (relevant for Ukraine since 2014, especially after February 24, 2022). This is a kind of military-political tool for the implementation of the state's foreign policy course on achievement of foreign policy goals, which is a mechanism of relations between sovereign states at the level of the armed forces, based on the mutual exchange

of defense attachés, military, naval and air force attachés. There are three forms of military diplomacy – open, secret and mixed, and the main methods – official and other (working, friendly) visits and negotiations; participation in the work of international organizations; preparation and conclusion of agreements on military issues; military conferences, meetings, meetings.

- Preventive diplomacy is actions aimed at preventing the emergence of disputes between parties, preventing the development of existing disputes into conflicts, and limiting the scale of conflicts after they arise. Preventive diplomacy can use a variety of diplomatic, political, economic, financial, legal, military and other tools to prevent the conflict from developing into a hot phase or to localize it [2]. Such instruments of peaceful conflict resolution are specified, in particular, in Article 33 of the UN Charter: “The parties to any dispute, the continuance of which is likely to endanger the maintenance of international peace and security, shall, first of all, seek a solution by negotiation, enquiry, mediation, conciliation, arbitration, judicial settlement, resort to regional agencies or arrangements, or other peaceful means of their own choice” [3].

Preventive deployment in response to an appeal by one of the parties to the conflict regarding its transition to the hot phase (in the period between peacetime diplomacy and crisis diplomacy) is considered to be potentially the most effective for avoiding full-scale wars and armed conflicts. Preventive diplomacy failed to prevent Russia's annexation of Crimea, armed conflict in eastern Ukraine, and full-scale war in February 2022. Therefore, in order to stop the genocide of the Ukrainian people, other forms of international intervention against this terrorist country are needed.

- Digital diplomacy (online diplomacy/cloud diplomacy/twitter diplomacy) is a new direction of public diplomacy, the main tool of which is social networks (it gained rapid development and use in the era of the COVID-19 pandemic and remains especially relevant for Ukraine during the war). Today, Ukraine includes digitalization

among the priorities of its domestic and foreign policy to ensure internal stability and security and advance its foreign policy course. Digital diplomacy is becoming more and more popular every day, and the main tools for diplomats and politicians are Zoom and social networks (Twitter, Facebook, YouTube, Instagram).

At the same time, the basics of diplomacy remain unchanged, only expressed through digital channels. For example, on May 12, 2020, the Minister of Foreign Affairs of Ukraine, Dmytro Kuleba, made his first virtual visit to Germany for online negotiations. This event was the first virtual visit of the head of foreign affairs in Europe for negotiations with foreign colleagues. The main topics of the videoconference visit were the deepening of bilateral relations, in particular, Germany's assistance in implementing reforms, countering russian aggression, and the joint fight against the spread of COVID-19. Apart from certain protocol details, most of the main elements of a normal working visit were retained, including a bilateral meeting and a joint press statement. It was one of the first steps towards borderless diplomacy.

Ukraine, both official structures and an active public, has unprecedented opportunities to convey its position, to establish and form an attractive image of the country in the world. Ukrainian diplomacy from the very beginning of our country's independence has always been quite effective, highly professional, and patriotic. However, at the same time, like the state in general, it was too calm, modest and quiet. President Volodymyr Zelenskyy certainly gave impetus to the formation of the new Ukrainian diplomacy. Currently, President Volodymyr Zelenskyy is personally the chief Ukrainian diplomat. As a matter of fact, foreign policy is within the competence of the head of state, and even more so at the present time. The style of foreign policy chosen by Zelensky is seriously different from «classical diplomacy», with its soft and streamlined formulations, mandatory and long bows to the interlocutor or the audience.

Sometimes, during negotiations with partners, the President speaks extremely directly and harshly,

using the approach of «non-diplomatic diplomacy». The most vivid example of this approach is the criticism of the key EU country, Germany, for the insufficient aid it provides to Ukraine and, conversely, for the excessive softness towards the aggressor country. Thus, on March 17, 2022, in a video message to German parliamentarians, the President of Ukraine, Volodymyr Zelenskyy, called on Germany to take additional measures to stop russia's aggression. «By invading Ukraine, russia is again building a «wall» through Europe that Germany doesn't notice. Not Berlin, but in the middle of Europe. Between freedom and slavery. And this wall is getting stronger with every bomb that falls on Ukraine, with every decision that is not made for the sake of peace, is not accepted, although it can help,» – Zelenskyy said. He reproached Germany for not understanding what Ukrainians are currently experiencing and said that due to Germany's failure to notice this «wall», some states across the ocean, presumably referring to the USA, have become closer to Ukraine than Germany [4].

Volodymyr Zelenskyy held many speeches and addresses in the format of a video conference before world leaders in order to ensure the support of Ukraine from the world community, for example :

– 25.03. – Speech of the President of Ukraine Volodymyr Zelenskyy at the meeting of the European Council [5] ;

– 08.04. Speech of the President of Ukraine Volodymyr Zelenskyy in Eduskunta, the Parliament of Finland [6] ;

– 05. 05. Speech of President Volodymyr Zelenskyy at the International High-Level Donor Conference in Support of Ukraine in Warsaw [7];

– 05.06 Speech of the President of Ukraine at the opening of the 26th governmental round table of The Economist [8] ;

– 24.11 Speech of President Volodymyr Zelenskyy at the meeting of the UN Security Council, convened after the missile strikes of the Russian Federation [9].....

In addition to the President of Ukraine, the Ministry of Foreign Affairs of Ukraine, the Verkhovna Rada of Ukraine, ambassadors and

the First Lady of Ukraine, Olena Zelenska, are influential subjects of Ukraine's international activities.

The most important documents that formed the political and legal foundations of Ukraine's international and diplomatic activities are the Constitution of Ukraine, the Law of Ukraine «On Diplomatic Service», the Law of Ukraine «On Committees of the Verkhovna Rada of Ukraine», the Law of Ukraine «On the Status of People's Deputies of Ukraine», the Presidential Decree on Regulations on diplomatic missions and consular institutions of foreign countries in Ukraine, Regulations on the Ministry of Foreign Affairs of Ukraine [10-15], which determined the main areas of activity in the international arena.

An important role in the formation and implementation of foreign diplomacy in the conditions of war is played by the Verkhovna Rada of Ukraine, the committees of the Verkhovna Rada (for example, the committee on Ukraine's integration into the EU, the committee on foreign policy and interparliamentary cooperation).

The Committee on Foreign Policy and Interparliamentary Cooperation participates in

the preparation of statements and resolutions of the Verkhovna Rada. This is extremely important, because in the first and, accordingly, the most difficult days, it was necessary to form a powerful political and legal position of the parliament. One of the most successful examples is the appeal initiated by the leadership of the Council to the world community with the demand to recognize Russia's crimes in Ukraine as genocide of the Ukrainian people.

Another direction is informing society. Almost every member of the committee regularly gives interviews to international mass media. from almost all over the world. This is important because it is necessary to tell the truth to audiences in different countries. This is one of the effective methods of combating Russian propaganda and the information war waged by the terrorist country [16].

Therefore, Ukrainian diplomacy and the international activities of the President of Ukraine and the Verkhovna Rada of Ukraine from February 24 to the present time prove their ability to actively influence the course of events related to the Ukrainian people's resistance to large-scale aggression by the Russian Federation.

Владишевська В.В., Гриб А.М. До питання про українську дипломатію в умовах широкомасштабної агресії РФ

Анотація

Актуальність обраної теми аргументується надзвичайною та вкрай важливою роллю дипломатії під час воєнного стану з урахуванням широкомасштабності та жорстокості російського вторгнення до України. В умовах широкомасштабної агресії російської федерації дипломатичний фронт має не менше значення, ніж воєнний фронт, адже саме завдяки дипломатії (як у державному вимірі, так і у публічному) реалізовується цілий ряд завдань, а саме: зброя; санкції проти РФ; кандидатський статус в ЄС; фінансова допомога від Заходу; формування позитивного іміджу держави на міжнародному рівні; формування і зміцнення антиросійської коаліції на міжнародному рівні; донесення достовірної та правдивої інформації іноземним аудиторіям з метою отримання воєнної, фінансової, правової допомоги та підтримки у боротьбі із російським загарбником.

Події останніх років (Ковід-19, повномасштабна війна в Україні) свідчать про те, що українська дипломатія стає більш мобільною, гнучкою, сучасною та адаптивною, яка миттєво реагує на всі виклики часу. Повномасштабна війна, як виклик глобального рівня, в епіцентрі якого опинилась наша країна стала серйозним кроком для активізації та пошуку нових підходів в аспекті здійснення зовнішньої політики Президентом України, Верховною Радою України, Міністерством закордонних справ України.

Українська дипломатія і міжнародна діяльність Президента України, Верховної Ради України, Міністра закордонних справ з 24 лютого і по теперешній час доводять свою спроможність активно впливати на події, пов'язані з опором українського народу широкомасштабній агресії з боку рф. Дипломатичний фронт не стоїть осторонь реального фронту і виконує надважливу місію у декількох вимірах: безпековому, політичному та гуманітарному та інформаційному. Станом на сьогоднішній день, завдяки щоденним зусиллям керівництва країни вдалось досягнути великих успіхів та безпрецедентної підтримки усіма цивілізованими країнами світу на шляху до нашої перемоги.

Ключові слова: дипломатія, превентивна дипломатія, воєнна дипломатія, цифрова дипломатія.

The relevance of the chosen topic is argued by the extraordinary and extremely important role of diplomacy during martial law, taking into account the large-scale and brutality of the russian invasion of Ukraine. In the conditions of large-scale aggression of the russian federation, the diplomatic front is no less important than the military front, because it is thanks to diplomacy (both in the state dimension and in the public dimension) a number of tasks are implemented, namely: weapons; sanctions against the russian federation; candidate status in the EU; financial assistance from the West; the formation and strengthening of an anti-russian coalition at the international level; formation of a positive image of the state at the international level; conveying reliable and truthful information to foreign audiences for the purpose of obtaining military, financial, legal assistance and support in the fight against the russian invader.

The events of recent years (Covid-19, full-scale war in Ukraine) show that Ukrainian diplomacy is becoming more mobile, flexible, modern and adaptive, which instantly responds to the challenges of the times. A full-scale war, as a challenge of a global level, in the epicenter of which our country found itself, became a serious step for activation and search for new approaches in the aspect of foreign policy implementation by the President of Ukraine, the Verkhovna Rada of Ukraine, and the Ministry of Foreign Affairs of Ukraine.

Ukrainian diplomacy and the international activities of the President of Ukraine, the Verkhovna Rada of Ukraine, and the Minister of Foreign Affairs from February 24 until nowadays have proven their ability to actively influence events related to the resistance of the Ukrainian people to large-scale aggression by the russian federation. The diplomatic front doesn't stand aside from the real front and performs an important mission in several dimensions: security, political and humanitarian, and informational. As of today, thanks to the daily efforts of the country's leadership, it was possible to achieve great success and unprecedented support from all civilized countries of the world on the way to our victory.

Keywords: diplomacy, preventive diplomacy, military diplomacy, digital diplomacy.

References:

1. Лекція 5. Дипломатія і розвідка. URL: <https://bintel.org.ua/wp-content/uploads/2020/03/>
2. Міжнародна миротворчість та війна на сході України: чи є точки дотику URL: https://icps.com.ua/assets/uploads/images/images/eu/t_mirotvorchist_a5.pdf
3. Статут ООН (повний текст) URL: <https://www.un.org/en/about-us/un-charter/full-text>
4. Зеленський у Бундестазі дорікнув ФРН за співпрацю з росією. URL: <https://www.dw.com/uk/zelenskyi-u-bundestazi-doriknuv-frn-za-spivpratsiu-z-rosiieiu/a-61158195>
5. Промова Президента України Володимира Зеленського на засіданні Європейської ради URL: <https://www.president.gov.ua/news/promova-prezidenta-ukrayini-volodimira-zelenskogo-na-zasidan-73809>

6. Промова Президента України Володимира Зеленського в Едускунті, парламенті Фінляндії URL: <https://www.president.gov.ua/news/promova-prezidenta-ukrayini-volodimira-zelenskogo-v-eduskunt-74181>
7. Виступ Президента Володимира Зеленського на Міжнародній донорській конференції високого рівня на підтримку України у Варшаві URL: <https://www.president.gov.ua/news/vistup-prezidenta-volodimira-zelenskogo-na-mizhnarodnij-dono-74793>
8. Виступ Президента України на відкритті 26-го урядового круглого столу The Economist URL: <https://www.president.gov.ua/news/vistup-prezidenta-ukrayini-na-vidkritti-26-go-uryadovogo-kru-76293>
9. Україна пропонує ухвалили резолюцію про засудження енергетичного терору – виступ Президента Володимира Зеленського на засіданні Ради Безпеки ООН, скликаному після ракетних ударів РФ URL: <https://www.president.gov.ua/news/ukrayina-proponuye-uhvalili-rezolyuciyu-pro-zasudzhennya-ene-79381>
10. Конституція України. Із змінами, внесеними згідно із Законом №27-IX від 03.09.2019. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80#Text>
11. Про дипломатичну службу: Закон України від 07.06.2018. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2449-19#Text>
12. Про Комітети Верховної Ради України: Закон України від 04.04.1995. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/116/95-%E2%F0#Text>
13. Про статус народних депутатів України: Закон України від 17.11.1992. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2790-12#Text>
14. Положення про депутатські групи Верховної Ради України з міжпарламентських зв'язків з іноземними державами. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/198/93#Text>
15. Про затвердження Положення про Міністерство закордонних справ України: Постанова Кабінету Міністрів України URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/281-2016-%D0%BF#Text>
16. О. Мережко путін може повторити долю диктаторів Каддафі та Чаушеску. URL: <https://www.ukrinform.ua/rubric-politics/3490096-oleksandr-merezko-golova-komitetu-vr-z-pitan-zovnisnoi-politiki-ta-mizparlamentskogo-spivrobotnictva.html>

УДК 351.74

DOI <https://doi.org/10.32847/ln.2022.18.15>

Мороз В.П.

доктор юридичних наук, професор

Завідувач Навчально-наукової лабораторії з дослідження проблем протидії організованих злочинності та корупції ННП та ПФПП Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ

<https://orcid.org/0000-0003-4433-3731>

АДМІНІСТРАТИВНО- ПРАВОВІ АСПЕКТИ НАДАННЯ АДМІНІСТРАТИВНИХ ПОСЛУГ УПОВНОВАЖЕНИМИ ОРГАНАМИ У СФЕРІ МІГРАЦІЇ

Постановка проблеми. Процеси міграції є невід’ємною частиною світової геополітики. Досліджуючи причини та умови переміщення громадян у всьому світі, через призму хочемо проілюструвати проблеми міграції з якими зіштовхнулася Україна в рамках військової агресії з боку Російської Федерації. Оскільки частина території України потрапила під окупацію і громадяни вимушені були мігрувати до інших країн залишившись без можливості фінансового та житлово-побутового забезпечення. Все це спричинило необхідність уповноважених органів Державної міграційної служби відповідати запитам сучасних потреб, та надавати послуги по оформленню документів особам які постраждали від агресії та з інших нагальних питань.

Аналіз публікацій, у яких започатковано вирішення цієї проблеми. Поняття міграції та проблема захисту прав мігрантів досліджувалися у численних працях науковців, які вивчають міграційні процеси, зокрема у наукових доробках В. Ніколаєвського, Н. Прохоренко, О. Малиновської, Т. Юдіної, Ю. Римаренка, В. Шелюка, В. Шамраєвої, Н. Пак, М. Лісовської та інших. Разом із тим активізація міграційних процесів зумовлює необхідність деталізації їх вивчення та глибшого аналізу напрямів міграційної політики як наднаціонального утворення, що зумовило вибір напряму наукового дослідження даної статті [9,12].

Мета. Головна мета написання статті – аналіз міграційної політики в контексті забез-

печення балансу прав людини та інтересів безпеки в Україні.

Виклад основного матеріалу. Після початку війни 24 лютого 2022 року чимало визнаних біженців в Україні та шукачів притулку були змушені знову покинути свої домівки у пошуках безпеки, захисту та допомоги, і виїхали за кордон до сусідніх країн.

Але були серед них і такі, які маючи офіційний статус біженця або особи, яка потребує додаткового захисту в Україні, не скористалися цим, а нелегально перетинали кордон, або виїхали до третьої країни не використовуючи документи, які були видані Україною, що це є порушенням законодавства. Така ситуація наптовхує на думку, що все навколо переслідувань було штучно інсценованим лише для того, щоб тимчасово легалізуватися на території України.

Відповідно до чинного законодавства оцінка заяви про визнання біженцем або особою, яка потребує додаткового захисту, здійснюється на індивідуальній основі і включає в себе вивчення наявних відомостей про всі відповідні факти, що стосуються країни походження на момент прийняття рішення щодо заяви, в тому числі закони і інші нормативно-правові акти країни походження заявника, а також порядок їх застосування.

В умовах сьогодення одним із основних завдань Державної міграційної служби України у напрямку роботи з іноземцями є недопущення незаконної легалізації на території

України іноземців, які походять із країн підвищеного ризику, оскільки вищевказана категорія осіб може становити загрозу для національної безпеки України, життю та здоров'ю наших громадян[2].

Повномасштабне вторгнення російської федерації на територію України значно змінило життя українців та відповідно вплинуло на міграційні процеси серед населення території України, до якого належать також іноземні громадяни.

Ефективність Національної поліції взагалі та Департаменту міграційної служби що є основними суб'єктами в сфері надання адміністративних послуг в сфері міграції. Забезпечується рядом законодавчих та практичних ініціатив у тому числі і готовністю особового складу до виконання завдань у сфері боротьби з організованою злочинністю та до дій в умовах ускладненої оперативної обстановки, яка ускладнена військовою агресією російської федерації [5].

На сьогодні робота уповноважених органів в сфері надання адміністративних послуг, попередження порушення законодавства належить органам Державної міграційної служби та органам міграційної поліції Національної поліції України. Станом на теперішній час надання адміністративних послуг іноземцям на території України здійснюється в умовах воєнного стану, який введено та продовжено на території України Указами Президента України, а також із врахуванням вимог постанов Кабінету Міністрів України від 21.10.2022 № 1202 та від 01.11.2022 № 1232 [1].

Відповідно до норм Постанови № 1202, у період дії в Україні воєнного стану та протягом 30 календарних днів з дня його припинення чи скасування проживання іноземних громадян (крім громадян російської федерації) по посвідках на тимчасове чи постійне проживання, строк дії яких закінчився після 24 лютого 2022 року, не є порушенням законодавства і підстави для притягнення зазначених осіб до адміністративної відповідальності за вказані дії відсутні. Зазначені посвідки

підтверджують законні підстави для тимчасового чи постійного проживання в Україні, а також дають право на в'їзд в Україну протягом вище вказаного періоду. Дана категорія осіб зобов'язана в установленому законодавством порядку подати документи для обміну таких посвідок на тимчасове чи постійне проживання протягом 30 календарних днів з дня припинення або скасування воєнного стану[1].

– Водночас документування громадян російської федерації на період дії воєнного стану та протягом 30 календарних днів з дня його припинення або скасування регламентується Постановою № 1232, згідно якої адміністративні послуги зазначеним іноземцям щодо надання дозволу на імміграцію в Україну, продовження строку перебування, оформлення (у тому числі замість втрачених або викрадених) та обміну посвідок на постійне чи тимчасове проживання не надаються[1].

Тому управлінням міграційної поліції (далі – УМП) проводяться профілактичні заходи щодо виявлення, документування фактів порушення міграційного законодавства України та в подальшому притягнення правопорушників до адміністративної відповідальності.

Одним з таких заходів є проведення спільної всеукраїнської операції «Мігрант». Під час проведення операції «Мігрант» на території України виявляються тисячі мігрантів, які незаконно перебувають на території України і не можуть пояснити, чому вони власне тут перебувають за . Відносно них були складені адміністративні протоколи, в рамках яких накладено штрафи на суму близько 10 млн гривень платежів, які надійшли в державний бюджет у звітності за 2022 рік.

Хочемо окремо проаналізувати Дніпровський регіон, у зв'язку з наявністю статистики. Оскільки на території Дніпропетровської області зареєстровано 37 закладів вищої освіти, 18 з яких мають ліцензію на підготовку іноземних студентів.

На початок 2022 року в вищевказаних ЗВО навчалось 18557 громадян інших держав.

Також на початок 2022 року в Дніпропетровській області працюють та зареєстровані 49 фірм посередників та агентів, 12 з яких здійснюють постійне супроводження іноземців.

Під час відпрацювання дотримання міграційного законодавства громадянами інших держав, здійснюються перевірки на законність перебування на території України. Якщо особа прибула на територію України по «безвізу», то потрібно перевірити штамп у паспорті щодо останнього перетину кордону. У разі відсутності паспорта особа за її анкетними даними перевіряється по центральній підсистемі «АРКАН». Між Україною та іноземними державами заключені міжнародні договори на законне безвізове перебування іноземних громадян на території України, найчастіше такий термін складає до 90 діб, але слід перевіряти кожну державу окремо.

В разі перевищення терміну 90 діб та у разі відсутності інших документів, підтверджуючих законність перебування на території України відносно особи виникає підозра щодо незаконного перебування на території України, за яке передбачена відповідальність згідно ст. 203 КУпАП[2].

Також у іноземного громадянина може бути посвідка про тимчасове або постійне перебування на території України. Найчастіше термін дії посвідки про тимчасове перебування на території України складає 1 рік, а термін дії посвідки про постійне перебування на території України – 10 років. В разі закінчення терміну дії посвідки, відносно особи виникає підозра щодо незаконного перебування на території України, за яке передбачена відповідальність ст. 203 КУпАП[3].

Тобто законними підставами перебування на території України є:

Посвідки на тимчасове перебування. Підстави отримання:

– які відповідно до закону прибули в Україну для працевлаштування або укладення гіг-контракту на період роботи в Україні. *Строк дії посвідки на тимчасове проживання*

становить строк дії дозволу на застосування праці іноземців та осіб без громадянства, якщо інше не встановлено законом чи міжнародним договором України;

– які під час перебування на законних підставах на території України, отримали дозвіл на застосування праці іноземців та осіб без громадянства в Україні. *Строк дії посвідки на тимчасове проживання становить строк дії дозволу на застосування праці іноземців та осіб без громадянства, якщо інше не встановлено законом чи міжнародним договором України*[2];

– приймають участь у реалізації проектів міжнародної технічної допомоги. *Строк дії посвідки на тимчасове проживання становить строк реалізації проекту міжнародної технічної допомоги, який зазначається в реєстраційній картці проекту;*

– з метою проповідування релігійних віровчень, виконання релігійних обрядів чи іншої канонічної діяльності за запрошенням релігійних організацій та погодженням з державним органом, який здійснив реєстрацію відповідної релігійної організації. *Строк дії посвідки на тимчасове проживання становить один рік*[2];

– приймають участь у діяльності філій, відділень, представництв та інших структурних осередків громадських (неурядових) організацій іноземних держав, зареєстрованих у встановленому порядку. *Строк дії посвідки на тимчасове проживання становить один рік;*

– для роботи у представництвах іноземних суб'єктів господарювання в Україні, зареєстрованих у встановленому порядку. *Строк дії посвідки на тимчасове проживання становить один рік;*

– для роботи у філіях або представництвах іноземних банків, зареєстрованих у встановленому порядку. *Строк дії посвідки на тимчасове проживання становить один рік*[2];

– для провадження культурної, наукової, освітньої діяльності на підставах і в порядку, встановлених міжнародними договорами України або спеціальними програмами *Строк*

дії посвідки на тимчасове проживання становить один рік[2];

– приймають участь в міжнародних та регіональних волонтерських програмах чи участі в діяльності організацій та установ, що залучають до своєї діяльності волонтерів відповідно до Закону України «Про волонтерську діяльність», інформація про які розміщена на офіційному веб-сайті центрального органу виконавчої влади, що реалізує державну політику у сфері волонтерської діяльності; *Строк дії посвідки на тимчасове проживання становить один рік;*

– які в період дії воєнного стану прибули в Україну для надання медичної допомоги, реабілітаційної допомоги на волонтерських засадах як медичні працівники, фахівці з реабілітації (крім громадян Російської Федерації та Республіки Білорусь); *Строк дії посвідки на тимчасове проживання становить один рік;*

– для роботи кореспондентом або представником іноземних засобів масової інформації; *Строк дії посвідки на тимчасове проживання становить один рік;*

– які є засновниками та/або учасниками, та/або бенефіціарними власниками (контролерами) юридичної особи, зареєстрованої в Україні, та прибули в Україну з метою контролю за діяльністю таких юридичних осіб; *Строк дії посвідки на тимчасове проживання становить два роки;*

– які прибули в Україну з метою навчання; *Строк дії посвідки на тимчасове проживання становить період навчання, який зазначається в документі, що підтверджує факт навчання в Україні [2];*

– які прибули в Україну з метою возз'єднання сім'ї з особами, які є громадянами України. *Строк дії посвідки на тимчасове проживання становить два роки;*

– які уклали шлюб з громадянами України. *Строк дії посвідки на тимчасове проживання становить один рік;*

– які прибули в Україну з метою возз'єднання сім'ї з особами, зазначеними у частинах другій - тринадцятій статті 4 Закону України

«Про правовий статус іноземців та осіб без громадянства». *Строк дії посвідки на тимчасове проживання становить один рік[2];*

– які надавали інструкторську (стрілецьку, тактичну, медичну, радіотехнічну, вибухотехнічну та іншу) допомогу підрозділам Збройних Сил України, інших утворених відповідно до законів України військових формувань, правоохоронних органів спеціального призначення, Міністерства внутрішніх справ України, залученим до проведення антитерористичної операції, перебуваючи безпосередньо у районах її проведення, та/або залученим до здійснення заходів із забезпечення національної безпеки і оборони, відсічі і стримування збройної агресії Російської Федерації у Донецькій та Луганській областях, перебуваючи безпосередньо у районах їх проведення, або добровольчим формуванням, що були утворені або самоорганізувалися для захисту незалежності, суверенітету та територіальної цілісності України та спільно з вищезазначеними підрозділами брали безпосередню участь в антитерористичній операції, забезпеченні її проведення, перебуваючи безпосередньо в районах антитерористичної операції у період її проведення, а також які брали участь у виконанні бойових або службових завдань антитерористичної операції та/або заходів із забезпечення національної безпеки і оборони, відсічі і стримування збройної агресії Російської Федерації у Донецькій та Луганській областях спільно із вищезазначеними підрозділами та добровольчими формуваннями. *Строк дії посвідки на тимчасове проживання становить один рік [7,8].*

Посвідки на постійне перебування:

– іноземці та особи без громадянства можуть відповідно до Закону України «Про імміграцію» іммігрувати в Україну на постійне проживання.

– яких визнано біженцями в Україні або яким надано притулок в Україні, вважаються такими, які постійно проживають на території України з моменту визнання біженцем в Україні або надання притулку в Україні.

– яких визнано особами, що потребують додаткового захисту, або яким надано тимчасовий захист в Україні, вважаються такими, які на законних підставах тимчасово проживають на території України на період дії обставин, за наявності яких додатковий чи тимчасовий захист було надано. Тимчасове проживання на території України таких іноземців та осіб без громадянства підтверджується посвідченням особи, яка потребує додаткового захисту в Україні, або посвідченням особи, якій надано тимчасовий захист в Україні.

– які відповідно до закону прибули в Україну для працевлаштування або укладення гіг-контракту на період роботи в Україні.

– які під час перебування на законних підставах на території України у випадку, передбаченому частиною тринадцятою цієї статті, отримали дозвіл на застосування праці іноземців та осіб без громадянства в Україні на період роботи в Україні.

– які прибули в Україну для участі у реалізації проектів міжнародної технічної допомоги, зареєстрованих у встановленому порядку на період роботи в Україні[2].

– які прибули в Україну з метою проповідування релігійних віровчень, виконання релігійних обрядів чи іншої канонічної діяльності за запрошенням релігійних організацій та погодженням з державним органом, який здійснив реєстрацію відповідної релігійної організації на період діяльності в Україні.

– які прибули в Україну для участі у діяльності філій, відділень, представництв та інших структурних осередків громадських (неурядових) організацій іноземних держав, зареєстрованих у встановленому порядку на період діяльності в Україні.

– які прибули в Україну для роботи у представництвах іноземних суб'єктів господарювання в Україні, зареєстрованих у встановленому порядку на період роботи в Україні.

– які прибули в Україну для роботи у філіях або представництвах іноземних банків, зареєстрованих у встановленому порядку на період роботи в Україні[2].

– які прибули в Україну для провадження культурної, наукової, освітньої діяльності на підставах і в порядку, встановлених міжнародними договорами України або спеціальними програмами

– які прибули в Україну з метою участі в міжнародних та регіональних волонтерських програмах чи участі в діяльності організацій та установ, що залучають до своєї діяльності волонтерів відповідно до Закону України «Про волонтерську діяльність», інформація про які розміщена на офіційному веб-сайті центрального органу виконавчої влади, що реалізує державну політику у сфері волонтерської діяльності та здійснюють волонтерську діяльність на базі зазначених організацій та установ на період провадження такої діяльності.

– які в період дії воєнного стану прибули в Україну для надання медичної допомоги, реабілітаційної допомоги на волонтерських засадах як медичні працівники, фахівці з реабілітації на період надання такої допомоги. (крім громадян Російської Федерації та Республіки Білорусь)

– які прибули в Україну для роботи кореспондентом або представником іноземних засобів масової інформації;

– які є засновниками та/або учасниками, та/або бенефіціарними власниками (контролерами) юридичної особи, зареєстрованої в Україні, та прибули в Україну з метою контролю за діяльністю таких юридичних осіб;

– які прибули в Україну з метою навчання на території України на період навчання;

– які прибули в Україну з метою возз'єднання сім'ї з особами, які є громадянами України[2];

– які під час перебування на законних підставах на території України у випадках, зазначених у частинах третій - тринадцятій статті 4, уклали шлюб з громадянами України;

– які прибули в Україну з метою возз'єднання сім'ї з особами, зазначеними у частинах другій - тринадцятій статті 4, на період, зазначений в частинах другій - тринадцятій статті 4;

– які в'їхали в Україну на інших законних підставах, вважаються такими, які тимчасово перебувають на території України на законних підставах на період наданого візою дозволу на в'їзд або на період, встановлений законодавством чи міжнародним договором України[2].

Для окреслення проблеми зростання кількості, активізації некерованих міграційних процесів необхідно визначити, що іноземці та особи без громадянства, які перебувають на території України на законних підставах, зобов'язані мати дійсний паспортний документ. Іноземець або особа без громадянства у разі втрати або обміну паспортного документа повинні протягом трьох робочих днів письмово повідомити про це центральний орган виконавчої влади, що реалізує державну політику у сфері міграції (імміграції та еміграції), у тому числі протидії нелегальній (незаконній) міграції, громадянства, реєстрації фізичних осіб, біженців та інших визначених законодавством категорій мігрантів[9].

Особа, яка не може отримати паспортний документ у зв'язку з тим, що вона не розглядається як громадянин будь-якою державою в силу дії її закону, має право звернутися до центрального органу виконавчої влади, що реалізує державну політику у сфері міграції (імміграції та еміграції), у тому числі протидії нелегальній (незаконній) міграції, громадянства, реєстрації фізичних осіб, біженців та інших визначених законодавством категорій мігрантів, із заявою про визнання особою без громадянства, незважаючи на законність чи незаконність її перебування на території України.

Тобто, якщо особа має дозвіл на законне перебування на території України, але термін дії його паспорту закінчився така особа вважається нелегальним мігрантом.

З метою підтвердження або спростування вищевказаної підозри особа повинна бути затримана та доставлена до найближчого територіального відділу Державної міграційної служби. Під час затримання працівник

поліції повинен ознайомити особу з її правами та обов'язками, передбаченими ст. 55, 56, 59, 63 Конституції України та ст. 268 КУпАП та скласти протокол про адміністративне затримання за ст. 261 КУпАП[3].

Працівниками Державної міграційної служби в разі підтвердження вчинення вищевказаного адміністративного правопорушення складається протокол про адміністративне правопорушення за ч. 1 ст. 203 КУпАП, постанову про накладання адміністративного стягнення та рішення про примусове повернення до країни походження або третьої країни іноземця або особи без громадянства[3].

Вищевказане рішення про примусове повернення складається в окремих випадках. Іноземцям, які мають підстави для подальшого перебування в Україні, надається можливість подати документи для продовження строку перебування або для оформлення посвідки на тимчасове проживання. В першу чергу це стосувалось тих, хто має в Україні родину чи офіційне працевлаштування. Відповідно вищевказаного рішення іноземний громадянин повинен добровільно залишити територію України в період від 14 до 30 діб.

В разі невиконання вищевказаного рішення особа повинна бути затримана та доставлена до найближчого відділу ДМС.

У разі приховування особи від працівників ДМС та національної поліції України приводиться в дію План «щодо виявлення іноземців, які не виконали рішення ДМС про примусове повернення»:

Отримання максимальної інформації щодо іноземця за допомоги: Державного реєстру речових прав на нерухоме майно (ІС ДП «НАІС»), Інтегрована міжвідомча автоматизована система обміну інформацією з питань контролю осіб, транспортних засобів та вантажів, які перетинають державний кордон - «АРКАН», єдиного державного демографічного реєстру, реєстру судових рішень, реєстру стану розгляду справ Судової влади України, Єдиного державного реєстру юридичних осіб, фізичних осіб-підприємців та громадських

формувань, реєстру державної реєстрації актів цивільного стану та інформаційної бази Національної поліції. Відпрацювання місць скупчення іноземців, місць реєстрації іноземців, отриманих з ДМС. Відпрацювання місць компактного проживання, роботи та збору іноземців, які прибули з «критичних» регіонів країни та світу, а також переселенців зі сходу України. Моніторинг соціальних мереж на предмет встановлення місцезнаходження іноземців. Відпрацювання інформації, отриманої з соціальних мереж. Відпрацювання осіб, які сприяють перебуванню нелегальних мігрантів на території області, надають їм житло, автотранспорт та забезпечують нелегальним працевлаштуванням. Внесення іноземців до інформаційної бази «Блокпост».

В разі затримання та доставляння до ДМС вищевказаних осіб працівники ДМС звертаються з позовом до суду відносно постанови щодо примусового поміщення до пунктів тимчасового перебування іноземців та осіб без громадянства, які незаконно перебувають на території України, з метою забезпечення їх ідентифікації та подальшого примусового видворення з держави[10, 12].

Також під час виявлення особи, яка незаконно перебуває на території України, в межах можливості потрібно встановити, хто саме запросив його на територію України, надав йому житло для фактичного мешкання або надав роботу на території України. Згідно законодавства України вищевказані особи вчинили адміністративне правопорушення за ч. 204 КУпАП «Порушення посадовими особами підприємств, установ і організацій, незалежно від форм власності, у тому числі іноземних суб'єктів господарської діяльності, що діють на території України, фізичними особами - підприємцями, які використовують найману працю, встановленого порядку працевлаштування, прийняття на навчання іно-

земців та осіб без громадянства, надання їм житла, а також інші порушення, якщо вони будь-яким чином сприяють іноземцям та особам без громадянства в ухиленні від виїзду з України після закінчення терміну перебування або спрямовані на їх незаконну реєстрацію, оформлення документів на проживання» та адміністративне правопорушення за ч. 205 КУпАП «Невжиття громадянами, які запросили в Україну іноземців і осіб без громадянства в приватних справах і надали їм жилу площу, заходів до забезпечення у встановленому порядку їх своєчасної реєстрації»[3, 11].

Після встановлення, вищевказані особи повинні бути затримані та доставлені до найближчого відділу ДМС, де на них складається протокол про адміністративне правопорушення за ч. 1 ст. 204 КУпАП та за ч. 1 ст. 205 КУпАП та постанова про накладення адміністративного стягнення [3].

Висновки

Спровокована напливом біженців міграційна криза стала викликом етнополітичної безпеки, вказавши на неефективність міграційної політики, що проводиться ЄС. Підхід до вирішення проблеми повинен бути комплексним, а міграційна політика – враховувати вплив історичних, політичних, культурних та етнічних факторів. Для вдосконалення міграційної політики пропонується посилити законодавство для знову прибуваючих іммігрантів, для осіб, які вчинили злочини і правопорушення на території України, а також для нелегальних мігрантів. Важливим елементом нової міграційної політики повинна стати інтеграція, але в більш інтенсивній формі: слід сформувати чітку концепцію, що забезпечує збереження гармонійних взаємин місцевого населення і мігрантів. Розв'язання кризи принципів солідарності і справедливої відповідальності полегшить вирішення міграційної кризи.

Анотація

Міграційна політика Європейського союзу залишається серйозною проблемою як у фінансовому плані, так і в контексті безпеки країн Європейського союзу в цілому. Неможливість

обмежити міграційний тиск погіршує міжнародні відносини між державами-членами і викликає розбіжності між лідерами, які блокують швидкі й ефективні рішення щодо повернення незаконних мігрантів на їхню батьківщину.

Досліджується створення ефективної безпечної міграційної політики, з дотриманням Женевської конвенції і враховуючи захист прав людини. У статті розглянуто проблеми міграції, надання окремих послуг органами уповноваженими до виконання функцій у сфері міграції, їх причини, загрози для національної безпеки. Вивчено нормативно-правові акти, прийняті для врегулювання даного питання. Подано визначення міграційної політики та ключові моменти її визначення з врахуванням воєнного стану в Україні. Здійснено аналіз наслідків для внутрішньої безпеки України в умовах військової агресії Російської Федерації.

У статті піднімаються проблеми міграції громадян як за кордон у зв'язку з воєнними станом, так і іноземців які приїжджають до України для участі у війні, продовження навчання чи зайняття бізнесом, що потребує оформлення ряду процедур для легального знаходження їх на території України. А саме наданні іноземцям всіх відповідних адміністративних послуг уповноваженими органами в сфері міграції.

Особливо це необхідно враховувати в даний період, коли світова спільнота зіткнулась з відкритим військовим вторгненням з боку російської федерації на територію України, безпрецедентним розмахом терористичних загроз та насилля, яке воно принесло.

Велика кількість іноземних громадян прибули до нашої країни з метою надання відсічі агресору в складі Збройних сил України та добровольчих формувань, проте на території держави перебувають і такі іноземці, що користуються військовим станом для прикриття своєї злочинної діяльності.

Ключові слова: адміністративні послуги, міграція, міграційна політика, Державна міграційна служба, Європейський союз, міграційна криза, Національна поліція.

Moroz V.P. Administrative and legal aspects of provision of administrative services by authorized bodies in the field of migration

The migration policy of the European Union remains a serious problem both financially and in the context of the security of the countries of the European Union as a whole. The failure to limit migratory pressures worsens international relations between member states and causes divisions among leaders, which block quick and effective solutions to return illegal migrants to their homelands.

The creation of an effective and safe migration policy, in compliance with the Geneva Convention and taking into account the protection of human rights, is being studied. The article discusses the problems of migration, the provision of certain services by bodies authorized to perform functions in the field of migration, their causes, threats to national security. The normative legal acts adopted to settle this issue have been studied. The definition of migration policy and the key points of its definition, taking into account the state of war in Ukraine, are presented. The analysis of the consequences for the internal security of Ukraine in the conditions of the military aggression of the Russian Federation was carried out.

The article raises the question of the crisis of the principles of solidarity and fair distribution of responsibility. The development of the modern world is already impossible to imagine without processes of population migration. Being one of the manifestations of the globalization process, migration in general has a positive effect on the socio-economic and political development of states, contributes to the integration of the international community, the cultural rapprochement of peoples, and the development of productive forces.

At the same time, if the migration processes are not controlled, this leads to a violation of the established migration norms and rules, the level of state security is sharply reduced due to the

possibility of infiltrating the territory of the state by persons whose main goal is criminal activity. It is especially necessary to take this into account in the current period, when the world community was faced with an open military invasion by the Russian Federation on the territory of Ukraine, an unprecedented scale of terrorist threats and the violence that it brought.

A large number of foreign citizens arrived in our country with the aim of repelling the aggressor as part of the Armed Forces of Ukraine and volunteer formations, but there are also such foreigners on the territory of the state who use martial law to cover up their criminal activities.

Key words: administrative services, migration, migration policy, State Migration Service, European Union, migration crisis, National Police.

Список використаних джерел:

1. Постанова Кабінету Міністрів України від 1 листопада 2022 р. № 1232 «Деякі питання надання Державною міграційною службою адміністративних послуг в умовах воєнного стану», <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1232-2022-%D0%BF#Text>
2. Постанова Кабінету Міністрів України від 25 квітня 2018 р. № 32 Про затвердження зразка, технічного опису бланка та Порядку оформлення, видачі, обміну, скасування, пересилання, вилучення, повернення державі, визнання недійсною та знищення посвідки на тимчасове проживання // Документ 322-2018-п// поточна редакція від 19.04.2022, підстава 456-2022-п
3. Кодекс України про адміністративні правопорушення від 07.12.1984 № 8073-X URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/80731-10#Text>
4. Europe's Migration and Asylum Policy, Eurostat // Official site of the European Commission. URL: http://ec.europa.eu/eurostat/statisticsexplained/index.php/Asylum_quarterly_report (дата звернення: 30.12.2020).
5. Вімон П. Міграція в Європі: подолання кризи солідарності. Брюссель, 2017. URL: <http://carnegie.ru/2017/02/09/ru-pub-67923> (дата звернення: 01.12.2020).
6. Міграційна політика ЄС – це катастрофа. Politiken. URL: <https://inosmi.ru/social/20170403/239022762.html> (дата звернення: 01.12.2020).
7. Конвенція про статус біженців (Женевська конвенція) від 28 липня 1951 року. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_011 (дата звернення 02.01.2020).
8. Стрілець М. Політика Європейського Союзу та провідних європейських держав щодо зниження рівня нелегальної міграції / Науково-дослідний центр проблем національної безпеки. URL: <http://nicpnb.ru/analytics/politika-evropejskogo-soyuza-i-vedushhih-evropejskih-gosudarstv-po-snizheniyu-urovnyanelegalnoj-migratsii/> (дата звернення: 02.12.2020).
9. Moroz, V. Brusakova, O., Karmaza, O., Vasylenko, V. Public Administration and the Protection of Private Rights: Questioning Its Recognition and Application Under Ukrainian Law. *Ius Humani. Law Journal*, 11(1), 29-41. <https://doi.org/https://doi.org/10.31207/ih.v11i1.294> no. 1, 2022.
10. Drozd O., Romanov M., Stremenovskyi S., Zelenyi V , Moroz V. The right of citizens to assemble peacefully, unarmed, to hold rallies and demonstrations: historical origins and genesis of formation. Drozd O., Romanov M., Stremenovskyi S., Zelenyi V Moroz V. *Amazonia Investiga*, 2022. 11(51), 257-266.
11. Panova, N., Shapovalova, I., Ishchenko, I., Moroz, V., & Kurbatova, I. Protection of human rights and freedoms as a component of the preventive function of the police force: La protección de los derechos humanos y las libertades como componente de la función preventiva de los cuerpos de policía. *Cuestiones Políticas*, 2022. 40 (74), 383-392.
12. Yevhen, L.; Prymachenko, D.; Moroz, V.; Pakulova, T.; Salo, O. Legal status of the territory of crimea after the accession of russia r. *Curso dir. Unifor-mg, Formiga*, v. 13, n. 2, p. 28-37, jul./dez. 2022.
13. Moroz Vita. Modern tools for preventing self-destructive and suicidal behavior of minors using information technology. «Philosophy, Economics and Law Review». Volume 2, no. 1, 2022. 212-227

УДК 342.9

DOI <https://doi.org/10.32847/ln.2022.18.16>

Кобрусева Є.А.

*доктор юридичних наук, доцент,
професор кафедри адміністративного і кримінального права
Дніпровського національного університету імені О. Гончара
ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-4225-9657>*

ДОЗВІЛЬНА СИСТЕМА ЯК ОДИН ІЗ ЗАСОБІВ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ СУСПІЛЬНОЇ БЕЗПЕКИ ТА ГРОМАДСЬКОГО ПОРЯДКУ

Людство вже доволі давно веде війни між собою, використовуючи різні способи для знешкодження супротивника. Але необхідність у дозвільній системі з'явилась лише декілька століть тому, коли часовий проміжок між війнами або збройними конфліктами скоротився, коли люди після проходження військової служби мають достатні навички володіння зброєю, коли наявність зброї та боєприпасів стосується не тільки військовослужбовців, але й звичайних людей, адже все більше кожен з нас почав задумуватися про придбання зброї для самозахисту. Тому наявність розвиненої дозвільної системи для держави, яка прагне захисту своїх громадян є доволі актуальним питанням на сьогоднішній день [2].

Дозвільна система, як вид розпорядчо-виконавчої діяльності держави здійснюється низкою державних органів. Одним із центральних органів виконавчої влади, що здійснюють функції у сфері дозвільної системи є органи Національної поліції України, адже саме уповноважені особи Національної поліції України мають право притягати до відповідальності осіб, які здійснили протиправні дії у сфері дозвільної системи. Хоча поліцейські і мають доволі розширені можливості у зазначеній сфері правових відносин, сучасний стан нормативно-правового забезпечення дозвільної системи доволі важко назвати досконалим, адже існують деякі прогалини: розмите, нечітке визначення задач та повноважень поліції у дозвільній системі, під час процесу

доказування у суді під час розгляду справи про відповідне правопорушення, оформлення та складання необхідних процесуальних матеріалів по справі про правопорушення тощо [3].

Останніми роками, на тлі російської збройної агресії проти нашої держави, певними українськими політиками, громадськими діячами, у засобах масової інформації час від часу порушуються питання щодо необхідності введення в Україні правового режиму воєнного стану. Водночас, як показала практика, законодавче врегулювання питання введення правового режиму воєнного стану не відповідало умовам, що склались під час російської збройної агресії проти України. Через це керівництвом держави було ініційоване внесення суттєвих змін до законодавства для правового забезпечення протидії збройній агресії РФ, зокрема й у питанні запровадження правового режиму воєнного стану.

Розглядаючи діяльність суспільно-небезпечних явищ, які становлять загрозу нормальному функціонуванню нашої держави, негативно впливають на права та свободи людини, велику кількість становлять правопорушення, здійснені з використанням зброї. Незаконний обіг зброї є одним із чинників, які негативно впливають на стан безпеки в нашій державі. Незаконний обіг вогнепальної зброї, вибухових речовин та пристроїв завжди становив серйозну загрозу громадській безпеці. Напади з використанням зброї завдають невинуватної шкоди життю і здоров'ю громадян, мають резонансний характер, посилюють

страх і відчуття незахищеності у населення, нівелюють у суспільній свідомості зусилля держави, спрямовані на стабільний розвиток суспільства, забезпечення прав і свобод людини, створення гідних умов життя. Міжнародне співтовариство також все більше визнає загрозу незаконного обігу зброї як внутрішню проблему держави, а і як суттєвий чинник впливу на транснаціональну організацію злочинності [4].

Необхідність забезпечення громадського порядку обумовлює необхідність законодавчого регулювання певних проблемних питань, що виникають у сфері дозвільної системи. Через це у розділі 13 Кодексу України про адміністративні правопорушення виділено блок статей, які передбачають відповідальність за правопорушення у сфері дозвільної системи (ст. 190-195-6), наприклад, за такі правопорушення як порушення громадянами порядку придбання, зберігання, передачі іншим особам або порядку продажу вогнепальної, холодної чи пневматичної зброї (ст. 190 КУпАП) [1].

Якщо розглядати необхідність забезпечення суспільної безпеки, то потрібно враховувати необхідність законодавчого регулювання у сфері дозвільної системи з точки зору, наприклад, кримінальної відповідальності, наприклад, відповідно до ст. 263 КК України, де відповідальність настає за вчинення наступних форм незаконного обігу зброї: незаконного носіння, зберігання, придбання, виготовлення, ремонту, передачі чи збуту однієї або декількох основних частин вогнепальної зброї. Оскільки вказані форми вчинення злочину тісно пов'язані між собою, доповнюють і продовжують одна одну, відповідальність за ці діяння передбачена в одній статті Кримінального кодексу [1].

Варто звернути увагу й на те, що діяльність із реалізації дозвільної системи здійснюється великою кількістю суб'єктів, які є відмінними між собою за організаційною структурою, державно-владними повноваженнями та відповідним правовим статусом. В юридичній

літературі пропонується поділяти суб'єктів дозвільної системи залежно від обсягу державно-владних повноважень суб'єктів на три категорії: 1) Президент, Кабінет Міністрів, окремі центральні органи виконавчої влади (наприклад, МВС, МОЗ та ін.). Президент України та зазначені органи виконавчої влади на-ділені юридично-владними повноваженнями щодо прийняття нормативно-правових актів у сфері функціонування дозвільної системи; 2) уповноважені державою органи, наділені юридично-владними повноваженнями щодо видачі дозволів на право здійснення діяльності, пов'язаної з обігом спеціально визначених предметів, матеріалів і речовин, а також на відкриття і функціонування окремих підприємств, майстерень і лабораторій та нагляду за виконанням підконтрольними суб'єктами покладених на них обов'язків; 3) фізичні та юридичні особи, які, відповідно до чинного законодавства, отримали дозвіл на здійснення дозвільної діяльності. До них, зокрема, треба віднести: міністерства й інші центральні органи виконавчої влади; підприємства, установи, організації та господарські об'єднання, фізичних осіб - підприємців і громадян України та іноземців [5, с. 112-113].

Таким чином, дозвільна система знаходить своє вираження через діяльність вповноважених державою суб'єктів із видачі документів дозвільного характеру, одним з яких є Міністерство внутрішніх справ України. Зокрема, в структурі цього органу виконавчої влади дозвільна діяльність здійснюється органами Національної поліції України, а саме, відповідно до Наказу МВС України від 29 грудня 2015 р. № 1644 «Про реалізацію повноважень Національної поліції України з видачі та анулювання дозволів», такі повноваження покладені на: 1) Департамент превентивної діяльності Національної поліції України; 2) уповноважений підрозділ (управління, відділ, сектор) із контролю за обігом зброї у сфері дозвільної системи Департаменту превентивної діяльності Національної поліції України; 3) відповідні підрозділи територі-

альних органів Національної поліції України в Автономній Республіці Крим та м. Севастополі, областях, м. Києві, районах, містах, районах у містах [6].

Реалізація повноважень у дозвільній системі вказаних вище підрозділів Національної поліції України направлена на створення належного стану громадської безпеки і стосується реалізації державної політики у сфері особливого порядку виготовлення, придбання, зберігання, перевезення, обліку використання спеціально визначених предметів, матеріалів і речовин, а також відкриття та функціонування окремих підприємств, майстерень і лабораторій із метою охорони інтересів держави та безпеки громадян.

Така діяльність із реалізації дозвільної системи є доволі складною та різноплановою. Зміст її проявляється через впровадження державних програм та концепцій, в основі яких лежить завдання щодо забезпечення життя та здоров'я людини і громадянина, а також вчинення комплексу заходів із забезпечення громадського порядку та державної безпеки. Окрім того, дозвільна діяльність органів Національної поліції України пов'язана з профілактикою злочинів, які можуть виникнути в результаті безконтрольного та несанкціонованого використання предметів, що обмежені в цивільному обігу за законодавством України та на які поширюється дозвільна система.

Отже, можемо зробити висновок, що одним із найголовніших засобів забезпечення суспільної безпеки та громадського порядку

можна визначити реалізацію норм у суспільних відносинах стосовно дозвільної системи. При здійсненні дозвільної системи, наприклад, органи Національної поліції України реалізують нормотворчу діяльність за допомогою встановлення загальнообов'язкових розпоряджень (видача відповідних дозволів на придбання, носіння, зберігання вогнепальної та пневматичної зброї і т.д.), застосовують необхідні заходи примусу за правопорушення норм дозвільної системи і здійснюють іншу діяльність передбачену законодавством України.

Тому дозвільна система є тією сферою діяльності органів державної влади де забезпечення прав та свобод людини та громадянина є пріоритетним завданням. У свою чергу, Міністерство внутрішніх справ України є активним суб'єктом реалізації державної політики у дозвільній сфері. Здійснення дозвільної системи органами Національної поліції України відбувається шляхом надання адміністративних послуг фізичним та юридичним особам на підставі заяви. Окрім того, ми вважаємо, що адміністративні послуги Національної поліції України в сфері дозвільної системи варто визначити як формально визначену, законну, платну публічно-сервісну діяльність структурних підрозділів Національної поліції України щодо видачі фізичним або юридичним особам дозволів на здійснення відповідної діяльності (дій) у сфері обігу спеціально визначених предметів, матеріалів і речовин, а також відкриття і функціонування об'єктів дозвільно системи.

Анотація

Важливе місце в охороні громадського порядку та громадської безпеки займає дозвільна система, яка передбачає обов'язкове отримання дозволів на здійснення певних дій підприємствами, установами та організаціями, а також окремими громадянами. Це організаційно-правова діяльність, що здійснюється державою з метою забезпечення своїх економічних та соціально-політичних інтересів, створення необхідних умов нормальної діяльності державних та громадських організацій, додержання законності, охорони власності та забезпечення громадської безпеки. Для цього держава закріплює в законодавчих та інших нормативних актах певний порядок суспільних відносин, забезпечення якого покладено на органи виконавчої влади, зокрема й на органи Національної поліції України. Зміст дозвільної системи пояснюється не тільки наявністю встановленого порядку, а також тим, що цей порядок необхідно забезпечити певними правовими засобами і дотримуватись

усім учасникам зазначених правовідносин, а це, як правило, передбачає здійснення функцій контролю та нагляду з боку органів виконавчої влади, яким надано право видавати дозволи. Дослідження дозвільної системи є доцільним і для розвитку та удосконалення адміністративного законодавства, розробки проектів ряду нормативних актів, зокрема: «Про зброю», «Про обіг вибухових речовин і матеріалів» та інших, необхідність прийняття яких на сьогоднішній день набуває особливої гостроти. Адже дане питання є актуальним в період правового режиму дії воєнного стану в Україні, яке в першу чергу впливає на суспільну безпеку та громадський порядок серед населення у сфері забезпечення та надання послуг дозвільного характеру.

Ключові слова: дозвільна система, обіг зброї, дозвільна діяльність, зброя.

Kobrusieva Ye.A. The permit system as a means of ensuring public safety and public order

The permit system plays an important role in the protection of public order and public safety, as it requires that enterprises, institutions and organizations, as well as individuals, obtain permits to carry out certain actions. This is an organizational and legal activity carried out by the state to ensure its economic and socio-political interests, create the necessary conditions for the normal operation of state and public organizations, uphold the rule of law, protect property, and ensure public safety. To this end, the state establishes a certain order of social relations in legislative and other regulatory acts, which is the responsibility of executive authorities, including the National Police of Ukraine. The content of the permitting system is explained not only by the existence of an established procedure, but also by the fact that this procedure must be ensured by certain legal means and observed by all participants in the said legal relations, and this usually involves the exercise of control and supervision functions by executive authorities authorized to issue permits. A study of the permit system is also advisable for the development and improvement of administrative legislation, drafting a number of regulatory acts, in particular: «On Weapons», «On the Circulation of Explosives and Materials» and others, the need for which is particularly acute today. After all, this issue is relevant during the legal regime of martial law in Ukraine, which primarily affects public safety and public order among the population in the field of providing and providing licensing services.

Key words: licensing system, arms trafficking, licensing activities, weapons.

Список використаних джерел:

1. Кримінальний кодекс України: Закон від 05.04.2001 № 2341-III. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341-14#Text>.
2. Відомості Верховної Ради Української РСР (ВВР) 1984, додаток до № 51, ст.1122
3. Ю.Р. Лозинський «Дозвільна система як адміністративно-правовий інститут» : *Порівняльно-аналітичне право*: 2017. №6. URL: <https://journals.indexcopernicus.com/api/file/viewByFileId/527787.pdf>
4. Щодо правових аспектів організації протидії незаконному обігу вогнепальної зброї / Аналітична записка. Національний інститут стратегічних досліджень URL: <http://www.niss.gov.ua/articles/969>.
5. Правові засоби здійснення дозвільної системи органами внутрішніх справ України : практ. посіб. : у 2-х ч. - Ч. 1 / Л. В. Карабут, В. І. Ткаченко. - Луганськ, 2007. - 382 с.
6. Правові засоби здійснення дозвільної системи органами внутрішніх справ України практ. посіб. : у 2-х ч. - Ч. 1 / Л. В. Карабут, В. І. Ткаченко. - Луганськ, 2007. - 382 с.
7. Про реалізацію повноважень Національної поліції України з видачі та анулювання дозволів : Наказ МВС України від 29 грудня 2015 р. № 1644. URL. <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/z1665-15>.

УДК 343

DOI <https://doi.org/10.32847/ln.2022.18.17>

Загороднюк С.О.

*к.ю.н., доцент, доцент кафедри кримінального права, процесу та криміналістики
Міжнародний гуманітарний університет*

Подобний О.О.

*д.ю.н., професор, завідувач кафедри кримінального права, процесу та криміналістики
Міжнародний гуманітарний університет*

Слатвінська В.М.

*викладач кафедри кримінального права, процесу та криміналістики
Міжнародний гуманітарний університет*

«ПОЛІТИКА У СФЕРІ БОРОТЬБИ ЗІ ЗЛОЧИННІСТЮ» ТА «КРИМІНАЛЬНО-ПРАВОВА ПОЛІТИКА»: ПІДХОДИ ДО ВИЗНАЧЕННЯ ПОНЯТТЯ

Постановка проблеми. Кримінально-правова політика є системним елементом державної політики у сфері протидії злочинності та формулює стратегію і тактику боротьби зі злочинністю засобами кримінального права. Кримінально-правова політика визначає кримінально-правові заходи впливу на злочинність (зміни та доповнення до закону про кримінальну відповідальність, її диференціацію та індивідуалізацію, криміналізацію та декриміналізацію діянь, регламентацію завдань кримінально-виконавчої системи та видів покарань, їх зміст, а також звільнення від покарання). Також використовується термін "політика щодо виконання кримінальних покарань" (у зв'язку з нещодавніми змінами до законодавства до нього додано "та пробації"). Тому необхідно з'ясувати, який з термінів, що використовуються в науці, більш точно відображає суть досліджуваного поняття.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Питання кримінальної політики зазвичай не залишаються поза увагою академічної спільноти. Однак, все ще залишається місце для дебатів щодо визначення, розташування та взаємозв'язок підсистем. Існування проблем у різних сферах політики в Україні підкреслюється багатьма науковцями. Про це свідчать, зокрема, нестабільність сучасних глобаліза-

ційних процесів на шляху інтеграції України в Європу [1, с. 177]. Три роботи, які містять комплексний аналіз теоретичних питань кримінально-правової політики, - це докторська дисертація П. Л. Фріса "Кримінально-правова політика України" (2006), монографія П. Л. Фріса "Кримінально-правова політика України" (2005) та комплексна монографія "Сучасна кримінально-правова система України: реалії та перспективи" (2015). До початку XXI століття в Україні питання політики у сфері боротьби зі злочинністю та її складових: кримінально-правової, кримінальної процесуальної, кримінально-виконавчої та кримінологічної (профілактичної) політики практично не досліджувались, а якщо їм і приділялась увага, то, на жаль, лише фрагментарно в контексті інших правових досліджень у сферах відповідних наук. В українській кримінально-правовій теорії поняття «політика у сфері боротьби зі злочинністю» і «кримінально-правова політика» здебільшого розглядаються як окремі феномени. Водночас є підхід до розуміння як політики у сфері боротьби зі злочинністю, так і кримінально-правової політики.

Метою статті є на основі наявних у науці кримінально-виконавчого права підходів дослідити, який із уживаних в доктрині кри-

мінально-виконавчого права термінів: «кримінально-правова політика» чи «політика у сфері боротьби зі злочинністю» точніше віддзеркалює зміст досліджуваного поняття.

Виклад основного матеріалу. Том 5 Української правової доктрини визначає кримінально-правову політику наступним чином: «системний елемент загальної політики у сфері боротьби зі злочинністю, який розробляє стратегію і тактику та формулює основні завдання, принципи, напрями і цілі кримінально-правового впливу на злочинність та засоби їх досягнення» [2, с.71].

Розробниками вчення про кримінально-правову політику держави є М. І. Бажанов, Ю. В. Баулін, Ф. Г. Бурчак, А. А. Герцензон, П. С. Дагель, І. М. Даньшин, М. І. Загородніков, В. В. Сташис, В. Я. Тацій. Усі вони, незважаючи на деякі розбіжності у трактуванні цього поняття, вважали, що на певному етапі лінія політики в галузі боротьби зі злочинністю складається з системи відносно самостійних векторів, в якій вектор ОРД також виконує певну позитивну функцію [3, с. 174].

Коли йдеться про кримінально-правову політику, існує достатньо визначень, які вказують на різні аспекти цього явища (діяльність держави, концепція держави щодо такої діяльності, сукупність наукових знань (наука), відповідні навчальні дисципліни). В українській кримінально-правовій науці це визначення певною мірою базується на визначенні П.Л. Фріса, який присвятив свою докторську дисертацію кримінально-правовій політиці, а коли йдеться про країни колишнього Радянського Союзу, то ситуація збігається з думкою дослідниці політики Н.А. Лопашенко.

Лопашенко Н.А. зазначає: «Кримінально-правову політику можна визначити як частину внутрішньої політики держави, основну складову державної політики боротьби зі злочинністю, напрям діяльності держави у сфері захисту особи, суспільства, держави, законних інтересів і що особливо важливо суспільних відносин від злочинних посягань». Це знайшло своє відображення у роз-

робці принципів визначення обсягу злочинних діянь і законодавчого характеру останніх, а також у формулюванні ідей, принципів, форм і методів кримінально-правового впливу на злочинні діяння. Також зазначається, що кримінально-правова політика є важливою складовою політики держави у сфері боротьби зі злочинністю, на основі якої формуються стратегія і тактика кримінально-виконавчої політики, кримінально-процесуального права та кримінології.

«Кримінально-правова політика - це системний елемент державної політики у сфері протидії злочинності, який формулює стратегію і тактику боротьби зі злочинністю кримінально-правовими засобами» [4, с. 98].

Кримінально-правова політика є багатовимірним явищем, що зумовлює її тлумачення з різних аспектів, але будь-яке тлумачення починається з базового поняття: політика [5, с.178].

«Кримінально-правова політика - це системний елемент загальної політики у сфері протидії злочинності, який формулює стратегію і тактику та розробляє основні питання, принципи, напрями і цілі кримінально-правового впливу на злочинність та засоби їх досягнення». Слід також зазначити, що процес становлення та розвитку соціального явища кримінально-виконавчої політики відбувався в суспільстві на певному історичному етапі, залежав від єдиної правової політики держави. Кримінально-виконавча політика відображає результати еволюції суспільства, держави та її інститутів, що відповідають певному періоду їх функціонування [6, с. 130].

Кримінально-правова політика - це різновид кримінальної політики, яка протидіє злочинності за допомогою заходів кримінально-правового характеру, таких як правотворча діяльність держави з видання кримінально-правових норм, діяльність, пов'язана з їх офіційним тлумаченням, а також діяльність судів та органів, що здійснюють правосуддя, із застосування кримінально-правових норм, які регламентують покарання та інші заходи кримінальної відповідальності [7, с. 103].

По-перше, кримінально-правову політику слід розглядати як напрям діяльності держави. По-друге, кримінально-правова політика є галузевою наукою кримінального циклу. Водночас кримінально-правова політика як діяльність і як наука може бути предметом однойменної дисципліни, що є третім значенням складного і багатогранного явища кримінально-правової політики [8, с. 141].

П. Л. Фріс трактує політику у сфері протидії злочинності як: «генеральну лінію, вироблену Українською державою, яка визначає стратегії, основні концепції, напрями, цілі та засоби впливу на злочинність шляхом формування Кримінального, Кримінально-процесуального та Кримінально-виконавчого кодексів, регламентації практики їх застосування, а також розробки та здійснення заходів, спрямованих на запобігання злочинності. Тлумачиться як "визначальний» [9, с. 32].

Як зазначає І. В. Козич: «Говорячи про кримінальну політику як певну систему, необхідно враховувати, що будь-яку систему утворюють дві важливі складові: 1) її структура (необхідна сукупність елементів); 2) у своїй єдності, повноті, взаємопов'язаності та обумовленості цей елемент елементи, які роблять це можливим» [10, с. 114]. Щодо системи політики у сфері протидії злочинності, то її можна охарактеризувати як складне функціональне явище, яке характеризується: 1) складністю - наявністю багатьох компонентів та елементів; 2) структурою - наявністю стійкого набору базових компонентів; 3) упорядкованістю (організованістю) - наявністю зв'язків між компонентами кримінальної політики, а також між цими компонентами та елементів та існування зв'язків між ними та кримінальною політикою в цілому; 4) відокремленість - існує певна відокремленість кримінальної політики від інших видів соціальної політики.

З огляду на структуру політики у сфері протидії злочинності, очевидно, що серед науковців точаться дискусії щодо розподілу підсистем політики у сфері протидії злочинності. Так, сьогодні науковці виділяють такі під-

системи кримінальної політики: кримінально-правову, кримінально-процесуальну (правосуддя), виправно-трудова (кримінальна), політику запобігання злочинності (превентивну або кримінологічну), кримінально-виконавчу, профілактичну, превентивну, поступатенціарну, оперативно-розшукову. Основні компоненти кримінальної політики повинні бути взаємопов'язаними і відрізнятися від інших видів соціальної політики. Основними підсистемами кримінальної політики є кримінальне право, кримінально-процесуальне право, кримінально-виконавча та кримінологічна (превентивна) політика [11, с. 14].

Загалом, політика у сфері боротьби зі злочинністю - це, безперечно, метод управління діяльністю, спрямованою на зниження рівня злочинності в країні. Їх ефективність (за умови наявності розроблених доктрин і концепцій, як загальних, так і окремих складових) наочно демонструють ці показники. І сьогодні вони не лише сумні, а й шокуючі [12, с. 110].

Складність боротьби з організованою злочинністю пов'язана з новими можливостями злочинців, які постійно вдосконалюються. Цьому сприяє процес глобалізації суспільства та інформаційно-технологічний розвиток. Використовуються нові маршрути, застосовуються нові форми і методи. Форми та методи роботи з правопорушниками регулярно перевіряються та впроваджуються [13, с. 214].

Одразу зазначимо, що багато дослідників (В. К. Гришук, О. О. Дудоров, М. І. Хавронюк, Я. А. Пономаренко та деякі інші), визначаючи кримінально-правову політику, фактично мають на увазі політику у сфері боротьби зі злочинністю, складовою якої є кримінально-правова політика. Хочемо зазначити, що кримінально-правова політика є її складовою. Вони не акцентують увагу на особливостях кримінального права, зокрема на тому, що кримінально-правова політика є складовою політики у сфері боротьби зі злочинністю, її інституційних елементах, на тому, що кримінально-правова політика реалізується через визначення того, що таке злочин, що таке кри-

мінальне покарання, які діяння слід вважати злочинними, їх перелік тощо [14, с. 184].

С.В. Черкасов обґрунтував виділення в системі загальної державної політики у сфері боротьби зі злочинністю в (превентивної) політики як самостійної складової кримінологічної та кримінологічної. Крім того, науковець стверджує, що в одній структурі кримінальної політики, яку не слід ототожнювати з політикою у сфері Існує три основні напрями кримінальної політики: кримінально-правова політика (кримінальна політика у вузькому розумінні), кримінально-процесуальна політика (кримінально-процесуальне право у вузькому розумінні), кримінально-виконавча політика (кримінальна політика у вузькому розумінні), кримінальна політика у сфері кримінальної юстиції та кримінально-виконавча (пенітенціарна) політика [15, с. 7]. Є. С. Назимко не виключає існування кримінально-правової політики [16, с. 136-138], але "пропонується все питання кримінально-виконавчої системи відносити до предмета регулювання кримінальної політики і розуміти її як інституційний аспект правової політики держави у сфері боротьби зі злочинністю" [17, с. 11]. Автор стверджує: «Кримінальна політика охоплює лише інститути, пов'язані з покаранням, і дійсно розрізняє їх». Кримінальна політика як інституційна складова системи кримінальної юстиції, і зрозуміло, що сфери кримінальної політики є ширшим поняттям [18, с. 22].

Кримінально-правова політика суттєво відрізняється від політики боротьби зі зло-

чинністю. Остання є комплексною політикою боротьби зі злочинністю. Остання здійснюється всіма наявними в суспільстві правовими засобами і включає в себе: Кримінально-процесуальний кодекс, Кримінально-виконавчий кодекс та Кримінальний процесуальний кодекс, кримінологічну (превентивну) політику. У свою чергу, кримінальна політика є одним із внутрішніх і зовнішніх орієнтирів України. Зовнішня політика України базується на її загальній стратегії. Слід розглядати злочинність з соціальної, економічної та демографічної точок зору. Демографічна та інші види політики, спрямовані на зменшення ризиків від національної та міжнародної злочинності. Кримінально-правова політика є невід'ємною частиною політики у сфері боротьби зі злочинністю. Політика у сфері боротьби зі злочинністю, оскільки вона є системним елементом цієї визначає поняття злочину та коло діянь, які визнаються злочинними визначає можливість "включення" інших компонентів у роботу.

Висновки та перспективи подальших досліджень. Автори під кримінально-правовою політикою (кримінальною) у широкому значенні теж, загалом, розуміють політику у сфері протидії злочинності, а у вузькому – власне, кримінально-правову політику як підсистему політики у сфері протидії злочинності. Перспективи подальших наукових розвідок у досліджуваній сфері вбачаються у з'ясуванні змісту поняття «політика у сфері поведінки із засудженими» визначенні наукової приналежності цього поняття.

Анотація

У статті на основі наявних у науці кримінально-виконавчого права підходів досліджено який із уживаних в доктрині кримінально-виконавчого права термінів: «кримінально-правова політика» чи «політика у сфері боротьби зі злочинністю» точніше віддзеркалює зміст досліджуваного поняття. Розглянуто сутність визначення «кримінально-правова політика» у наукових працях К.М. Данченко, О.В. Ільїни, В.К. Грищука, О.О. Дудорова, М.І. Хавронюка, Я.А. Пономаренко, І.В. Козича, С.І. Спільника, О.В. Острогляда, П.Л. Фріса, А.А. Широкової. З'ясовано сутність концепту «політика у сфері боротьби зі злочинністю» шляхом опрацювання наукових праць С.В. Черкасова, Д. Санакоєва, А. Вашко, В. Єфімова.

Констатовано, що за загальним правилом під кримінально-правовою політикою (кримінальною) у широкому значенні теж, загалом, розуміють політику у сфері протидії злочинності,

а у вузькому – власне, кримінально-правову політику як підсистему політики у сфері протидії злочинності. Доведено, що кримінально-правова політика суттєво відрізняється від політики боротьби зі злочинністю і не слід ці поняття ототожнювати. Остання є комплексною політикою боротьби зі злочинністю. Остання здійснюється всіма наявними в суспільстві правовими засобами і включає в себе: Кримінально-процесуальний кодекс, Кримінально-виконавчий кодекс та Кримінальний процесуальний кодекс, кримінологічну (превентивну) політику. У свою чергу, кримінальна політика є одним із внутрішніх і зовнішніх орієнтирів України.

Наостанок авторами підкреслено, що кримінально-правова політика є невід'ємною частиною політики у сфері боротьби зі злочинністю. Політика у сфері боротьби зі злочинністю, оскільки вона є системним елементом цієї визначає поняття злочину та коло діянь, які визнаються злочинними визначає можливість "включення" інших компонентів у роботу.

Ключові слова: політика у сфері боротьби зі злочинністю, кримінально-правова політика, правова політика, злочинність, теорія політики в сфері боротьби зі злочинністю, стратегія та тактика протидії злочинності.

Zahorodniuk S.O., Podobnyi O.O., Slatvinska V.M. "Policy on crime prevention" and "criminal policy": approaches to defining the concept

Based on the approaches available in the science of criminal executive law, the article examines which of the terms used in the doctrine of criminal executive law "criminal law policy" or "policy in the field of combating crime" more accurately reflects the content of the concept under study. The author examines the essence of the definition of "criminal law policy" in the scientific works of K.M. Danchenko, O.V. Ilyina, V.K. Hryshchuk, O.O. Dudorov, M.I. Khavroniuk, Y.A. Ponomarenko, I.V. Kozych, S.I. Spilnyk, O.V. Ostroglyad, P.L. Fries, and A.A. Shirokova. The essence of the concept of "policy in the field of combating crime" is clarified by studying the scientific works of S.V. Cherkasov, D. Sanakoev, A. Vashko, V. Yefimov.

The author states that, as a general rule, criminal law policy (criminal) in the broad sense also generally means policy in the field of combating crime, and in the narrow sense - criminal law policy itself as a subsystem of policy in the field of combating crime. The author proves that criminal law policy differs significantly from crime policy and that these concepts should not be equated. The latter is a comprehensive crime policy. The latter is implemented by all legal means available in society and includes: The Criminal Procedure Code, the Criminal Executive Code and the Criminal Procedure Code, and criminological (preventive) policy. In turn, criminal policy is one of the internal and external guidelines of Ukraine.

In conclusion, the authors emphasize that criminal law policy is an integral part of crime policy. The crime policy, being a systemic element of this policy, defines the concept of crime and the range of acts recognized as criminal, and determines the possibility of "including" other components in the work.

Key words: crime policy, criminal law policy, legal policy, crime, theory of crime policy, strategy and tactics of combating crime.

Список використаних джерел:

1. Спільник С. І. Кримінологічна діяльність державної кримінально-виконавчої служби України як окремий напрямок державної політики у сфері боротьби зі злочинністю. *Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету*. Сер.: Юриспруденція. 2021 № 51. С. 176-179. DOI: <https://doi.org/10.32841/2307-1745.2021.51.35>
2. Правова доктрина України (у 5 томах). Том 5 - Кримінально-правові науки в Україні: стан, проблеми та шляхи розвитку. За заг. ред. В. Я. Тація, В. І. Борисова. 1240 с.

3. Подобний О. Окремі аспекти вдосконалення системи внутрішньої правової політики України у сфері боротьби зі злочинністю. *Юридичний вісник*. 2015. № 3. С. 173-177. URL: <http://yuv.onua.edu.ua/index.php/yuv/article/view/1656/1621>
4. Острогляд О.В. Поняття та ознаки кримінально-правової політики. *National law journal: Theory and practice*. 2020. С. 95-99.
5. Сучасна кримінально-правова система в Україні: реалії та перспективи. Ю.В. Баулін, М.В. Буроменський, В.В. Голіна, В.К. Гришук, О.В. Зайчук, В.О. Навроцький, О.В. Наден, Ю.В. Нікітін, Н.М. Оніщенко, Ю.А. Пономаренко, М.І. Хавронюк, О.В. Харитонova, В.І. Шаkun. Київ: ВАІТЕ, 2015. 688 с.
6. Данченко К.М., Широкова А.А. Поняття кримінально-правової політики України у сфері виконання покарань. *Право і суспільство*. № 6 ч. 2. 2019. С. 124-130. DOI: <https://doi.org/10.32842/2078-3736-2019-6-2-20>
7. Ільїна О. В. Співвідношення кримінально-правової політики з кримінально-виконавчою політикою. *Актуальні проблеми вітчизняної юриспруденції* № 3. 2022. С. 98-104. DOI: <https://doi.org/10.32782/3922103>
8. Кернякевич-Танасійчук Ю. В. Кримінально-виконавча політика України: монографія. Івано-Франківськ: Прикарпат. нац. ун-т ім. Василя Стефаника, 2019. 336 с.
9. Фріс П. Л. Кримінально-правова політика України: дис. ...докт. юрид. наук. Київ, 2006. 440 с.
10. Козич І. В. Чи має сучасна політика в сфері протидії злочинності систему?. *Політика в сфері боротьби зі злочинністю: матеріали Всеукраїнської науково-практичної конференції (м. Івано-Франківськ, 1-2 березня 2013 р.)*. Івано-Франківськ. 2013. С. 113-115.
11. Красій М. О. Політика в сфері боротьби зі злочинністю: взаємозв'язок кримінальноправової та кримінально-процесуальної підсистем : монографія / М. О. Красій. – Калус : Петраш К.Т., 2020. 153 с.
12. Фріс П.Л. Політика у сфері боротьби зі злочинністю: ілюзія існування. Матеріали Міжнародної науково-практичної конференції "Політика в сфері боротьби зі злочинністю". - Івано-Франківськ, 2017. С. 110-112.
13. Санакоєв Д., Вашко А., Єфімов В. Імплементация європейської методології СОСТА в протидії організованій злочинності в країні. *Науковий вісник Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ*. 2022. № 1. С. 213-220. DOI: [10.31733/2078-3566-2022-1-213-220](https://doi.org/10.31733/2078-3566-2022-1-213-220)
14. Фріс П. Л. Ідеологія кримінально-правової політики : монографія / Павло Львович Фріс – Івано-Франківськ : Супрун В. П. 2021. 389 с.
15. Черкасов С. В. Кримінологічна концепція альтернативних мір покарання: автореф. дис... канд. юрид. наук. Одеса, 2005. 19 с.
16. Назимко Є. С. Аналіз чинників трансформації сучасної кримінально-правової політики у сфері покарання неповнолітніх на законодавчому рівні. *Політика в сфері боротьби зі злочинністю : Матеріали Всеукраїнської науково-практичної конференції (м.Івано-Франківськ, 1- 2 березня 2013 р.)*. Івано-Франківськ, 2013. С. 136-138.
17. Назимко Є. С. Депеналізація як елемент пенальної політики України: автореф. дис... канд. юрид. наук. Київ, 2011. 19 с.
18. Козич І. В. Функції кримінально-правової політики. Дисертація на здобуття наукового ступеня доктора юридичних наук за спеціальністю 12.00.08 – «Кримінальне право та кримінологія; кримінальновиконавче право» – Державний вищий навчальний заклад «Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника» Міністерства освіти і науки України, Івано-Франківськ; Інститут держави і права ім. В. М. Корецького Національної академії наук України, Київ, 2021. 502 с.

УДК 342.341

DOI <https://doi.org/10.32847/ln.2022.18.18>

Логвиненко Б.О.

*доктор юридичних наук, професор
професор кафедри адміністративного права,
процесу та адміністративної діяльності
Дніпропетровського державного
університету внутрішніх справ
ORCID ID: 0000-0003-1894-4889*

«LEAN GOVERNMENT» ЯК НОВІТНЯ МОДЕЛЬ ПУБЛІЧНОГО АДМІНІСТРУВАННЯ У СФЕРІ ДОРОЖНЬОЇ ІНФРАСТРУКТУРИ: ПЕРСПЕКТИВИ ДЛЯ УКРАЇНИ

Постановка проблеми. Курс України на здобуття членства у складі Європейського Союзу (далі – ЄС) став не лише вектором розвитку нашої держави, а й національним прагненням українців увійти до європейської демократичної спільноти. Втім, практична реалізація євроінтеграційних прагнень супроводжується низкою негативних чинників, серед яких можна вказати на: а) недосконалість національного законодавства; б) недостатність фінансування; в) архаїчність моделей публічного адміністрування ключовими сферами суспільного життя; г) неефективне планування та реалізацію реформ; ґ) внутрішні та зовнішні загрози (збройна агресія російської федерації, пандемія COVID-19 тощо).

З іншого боку, можна вести мову про «час можливостей», коли основою для якісних змін у відносинах між людиною та державою можуть стати сучасні моделі публічного адміністрування. В такому випадку дія негативних чинників може не лише перешкоджати впровадженню новачків, а обумовити прискорення відповідних змін.

Традиційно можна виділити сфери, де впровадження реформ відбувається більш продуктивно, натомість, в силу низки зовнішніх і внутрішніх факторів, існують проблемні галузі, де реформування відбувається непослідовно, безсистемно та поверхнево [1, с. 59]. В Україні до таких можна віднести

і сферу дорожньої інфраструктури, розвиток якої протягом останніх років характеризувався непослідовною державною політикою, високими корупційними ризиками та вадами адміністрування.

Виходячи з цього, впровадження нової моделі публічного адміністрування у сферу дорожньої інфраструктури в Україні може не тільки сприяти її приведенню у відповідність до високих стандартів ЄС, а й стимулювати швидко реінтеграцію та відбудову тимчасово окупованої території України.

Аналіз досліджень та публікацій. Дослідженням різноманітних аспектів публічного адміністрування присвячені праці фахівців у царинах адміністративного права, публічного управління та адміністрування, теорії управління тощо. Можна виокремити праці В.Б. Авер'янова, В.В. Баштанника, Т.О. Гуржія, Н.А. Липовської, Р.В. Миронюка, А.О. Собакаря, В.І. Теремецького, Н.В. Уварової, О.С. Юніна та багатьох інших. Водночас, визначення перспективної моделі публічного адміністрування сферою дорожньої інфраструктури вимагає поглибленого дослідження.

Мета статті є розкриття особливостей моделі публічного адміністрування у сфері дорожньої інфраструктури «Lean government» та окреслення перспектив її впровадження в Україні.

Виклад основного матеріалу. Характеризуючи сферу дорожньої інфраструктури в Україні варто, насамперед, зупинитися на її нормативно-правовому регулюванні. Окрім загальних положень, проголошених Конституцією України [2], варто вказати на Закони України «Про джерела фінансування дорожнього господарства України» від 18.09.1991 [3], «Про транспорт» від 10.11.1994 [4], «Про автомобільні дороги» від 08.09.2005 [5] та «Про автомобільний транспорт» від 05.04.2001 [6]. Викладене дозволяє підсумувати, що найновішим актом законодавчого рівня у досліджуваній сфері лишається закон 2005 року, тоді як внесенням змін і доповнень не можна забезпечити належне правове врегулювання у сфері дорожньої інфраструктури. Тим більш, що в основі будь-якої управлінської моделі лежать норми права, які, власне і виступають регуляторами суспільних відносин.

Поряд із цим, варто вказати про триваючу сьогодні реалізацію масштабної розбудови якісної інфраструктури України – Проект «Велике будівництво». Водночас, єдиним нормативно-правовим актом з цього питання досі лишається Указ Президента від 23.06.2020 № 246/2020 «Про Координаційну раду з реалізації програми «Велике будівництво» [7, 8]. За таких умов розробка сучасної нормативно-правової основи виступає запорукою для втілення організаційних змін, конкретизованих у підзаконних актах.

Слід погодитись із думкою Р. Миронюка, С. Миронюк та Ю. Кунцевич, які вказують на важливість запровадження організаційних заходів щодо удосконалення публічного адміністрування у сфері дорожньої інфраструктури (затвердження довгострокової програми концесії автомобільних доріг в Україні; розробка процедури звільнення власників автотранспорту, які використовують платні дороги від сплати додаткового акцизу на паливо; запровадження договорів страхування об'єктів дорожньої інфраструктури тощо) [9, с. 96].

Отже, правова основа має кореспондуватися з моделлю публічного адміністрування у сфері дорожньої інфраструктури в Україні. Натомість, ефективна модель публічного адміністрування виступає наріжним каменем для успішної трансформації досліджуваної сфери.

Нагадаємо, що поняття «публічне адміністрування» вперше було згадане у 1887 році, в есе «Вивчення адміністрації» (The Study of Administration) під авторством 28-го президента США Вудро Вільсона. У цій роботі Вудро Вільсон писав: «Мета адміністративної науки полягає в тому, щоб визначити, по-перше, у чому полягає діяльність уряду, а по-друге, як він повинен здійснювати цю діяльність ефективно і з найменшими фінансовими та енергетичними витратами» [10, с. 5]. Саме ощадливість публічного адміністрування стала основою ідеології ощадливого урядування (Lean government) та суміжних із ним понять ощадливого Уряду, ощадливого менеджменту, ощадливого мислення та ощадливого будівництва.

У основі цієї моделі лежить збереження балансу між необхідними ресурсами, ефективністю та низькими витратами в ході процесу адміністрування у подальшому.

Досліджуючи ефективність адміністрування будівництвом автомобільних доріг, група китайських дослідників наголошує на тому, що модель «Lean government» визначає відходи як будь-який вид процесу чи ресурсу, який є надлишковим або збільшує витрати чи час. Тобто, говорячи про управління відходами під час будівництва доріг, ощадливий підхід визначає ними не лише матеріальні відходи, а й будь-які втрати часу, ресурсів чи провадження змін. Прикладом «Lean government» може слугувати те, коли замість того, щоб просто планувати бюджет, вартість і етапи усього проекту, це передбачено для кожного окремого етапу. Після первинних витрат, в ході реалізації проекту буде легше відстежувати та покращувати окремі складові, які не відповідають необхідному часу, або бюджету [11].

Підтримуючи ощадливе урядування, Пол Кребтрі зазначає, що останні шість десятиліть марнотратство, дешева нафта, завищені національні стандарти до виконання публічних робіт і поширення автомобільного транспорту призвели до включення дорогих функцій у проектування без потреби, в ім'я надмірних «факторів безпеки». Завдяки цьому згодом виникають бар'єри для досягнення якісного урбанізму у вигляді експлуатаційних витрат, витрат на технічне обслуговування та заміну. Це призводить до надмірних витрат бюджетних коштів муніципальними органами влади, а також зменшує зелені зони (зелені насадження) у містах. Дослідник вважає «Lean government» шляхом до вирішення цієї проблеми [12].

Отже, модель публічного адміністрування «Lean government» вбачається доволі перспективною для ощадливого користування ресурсами. У чому ж її користь і перспектива для впровадження в Україні?

Перший заступник голови Державного агентства автомобільних доріг України (УКРАВТОДОР) А. Івко відмічав, що інфраструктура є другою ціллю ворога після військових об'єктів. Станом на жовтень 2022 року, за орієнтовними оцінками, інфраструктурних руйнувань зазнали 15 областей, понад 25 тисяч кілометрів доріг пошкоджено, з яких 8,8 тисячі кілометрів – державних; зруйновано 326 мостів та шляхопроводів, 140 – на автошляхах державного значення. У ході повномасштабної війни з росією державній мережі доріг вже завдано збитків на 973 млрд гривень. Причому зазначена цифра

має тенденцію до зростання [13].

Ми вважаємо, що ощадливе урядування має стати головною ідеологією повоєнної відбудови України та реінтеграції тимчасово окупованої території. Завдяки допомозі та сприянню передових демократичних держав світу, Україна матиме виключну нагоду для залучення зарубіжних держав до процесу відбудови об'єктів вітчизняної інфраструктури. Готовність міжнародних партнерів надати допомогу може стати каталізатором для перегляду засад публічного адміністрування ключовими сферами суспільного життя та наблизити Україну до входження в ЄС на правах держави-учасниці.

Висновки. «Lean government» як сучасна модель публічного адміністрування вирізняється низкою особливостей. Вони стосуються ставлення до початкових та подальших витрат, ефективності та економічності урядування. В зв'язку із цим, зазначена модель має велике коло і критиків, і прихильників. На наше переконання, позитивними сторонами цієї моделі у застосунку до сфери дорожньої інфраструктури в Україні є висока мобільність стосовно коригування напрямку змін, низька експлуатаційна витратність, а також економічна ефективність. Натомість, головним недоліком «Lean government» слід вважати складний для впровадження початковий етап, який є найбільш витратним. Так, створити мережу платних доріг з якісним покриттям та системою контролю вбачається доволі дороговартісним, тоді як подальша експлуатація таких об'єктів матиме більшу ефективність за рахунок якісного наповнення та економічної вигоди.

Анотація

У статті розкрито особливості моделі публічного адміністрування у сфері дорожньої інфраструктури «Lean government» та окреслено перспективи її впровадження в Україні. Актуальність дослідження обумовлена тим, що впровадження нової моделі публічного адміністрування у сферу дорожньої інфраструктури в Україні може не тільки сприяти її приведенню у відповідність до високих стандартів Європейського Союзу, а й стимулювати швидку реінтеграцію та відбудову тимчасово окупованої території України. Наголошено, що правова основа має кореспондуватися з моделлю публічного адміністрування у сфері дорожньої інфраструктури в Україні. Натомість, ефективна модель публічного адміністрування виступає наріжним каме-

нем для успішної трансформації сфери дорожньої інфраструктури. В основі моделі публічного адміністрування «Lean government» лежить збереження балансу між необхідними ресурсами, ефективністю та низькими витратами в ході процесу адміністрування у подальшому. Витратами визначено не лише матеріальні відходи, а й будь-які витрати часу, ресурсів чи провадження змін. Наголошено, що новітня модель публічного адміністрування «Lean government» має стати головною ідеологією повоєнної відбудови України та реінтеграції тимчасово окупованої території. Підкреслено, що модель публічного адміністрування «Lean government» має низку особливостей які стосуються ставлення до початкових та подальших витрат, ефективності та економічності урядування. Позитивними сторонами названої моделі у застосунку до сфери дорожньої інфраструктури в Україні вбачаються: висока мобільність стосовно коригування напрямку змін, низька експлуатаційна витратність, а також економічна ефективність. Головним недоліком «Lean government» визначено високу вартість та складність впровадження початкового етапу реформування.

Ключові слова: публічне адміністрування, ощадливе урядування, дорожня інфраструктура, перспективи розвитку, нормативна основа, відбудова, модель.

Lohvynenko B.O. «Lean government» as the newest model of public administration in the field of road infrastructure: prospects for Ukraine

The article reveals the features of the model of public administration in the field of road infrastructure «Lean government» and outlines the prospects for its implementation in Ukraine. The relevance of the study is due to the fact that the introduction of a newest model of public administration in the field of road infrastructure in Ukraine can not only contribute to its compliance with the high standards of the European Union, but also stimulate the rapid reintegration and reconstruction of the temporarily occupied territory of Ukraine. It is emphasized that the legal basis should correspond to the model of public administration in the field of road infrastructure in Ukraine. Instead, an effective model of public administration acts as a cornerstone for the successful transformation of the road infrastructure sector. The basis of the public administration model «Lean government» is to maintain a balance between the necessary resources, efficiency and low costs during the administration process in the future. Costs are not only material waste, but also any costs of time, resources or implementation of reforms. It was emphasized that the newest model of public administration «Lean government» should become the main ideology of the post-war reconstruction of Ukraine and the reintegration of the temporarily occupied territory. It is emphasized that the «Lean government» model of public administration has a number of features related to the attitude to initial and subsequent costs, efficiency and economy of governance. The positive sides of the named model in the application to the field of road infrastructure in Ukraine are considered to be: high mobility in terms of adjusting the direction of changes, low operating costs, as well as economic efficiency. The main drawback of «Lean government» is the high cost and complexity of the implementation of the initial stage of reform.

Key words: public administration, lean government, road infrastructure, development prospects, regulatory framework, reconstruction, model.

Список використаних джерел:

1. Логвиненко Б.О. Основні типи моделей публічного адміністрування сферою охорони здоров'я. Наше право. 2015. № 5. С. 59-63.
2. Конституція України: Закон від 28.06.1996 № 254к/96-ВР URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80#Text> (дата звернення 30.11.2022).

3. Про джерела фінансування дорожнього господарства України: Закон України від 18.09.1991 № 1562-XII URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1562-12#Text> (дата звернення 30.11.2022).
4. Про транспорт: Закон України від 10.11.1994 № 232/94-ВР. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/232/94-%D0%B2%D1%80#Text> (дата звернення 30.11.2022).
5. Про автомобільні дороги. Закон України від 08.09.2005 № 2862-IV. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2862-15#Text> (дата звернення 30.11.2022).
6. Про автомобільний транспорт Закон України від 05.04.2001 № 2344-III. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2344-14#Text> (дата звернення 30.11.2022).
7. Указ Президента України № 246/2020 «Про Координаційну раду з реалізації програми «Велике будівництво». URL: <https://www.president.gov.ua/documents/2462020-34241> (дата звернення 30.11.2022).
8. Констанкевич І. Маленькі нюанси «Великого будівництва». Українська правда від 31.08.2020 URL: <https://www.pravda.com.ua/columns/2020/08/31/7264735/> (дата звернення 30.11.2022).
9. Myroniuk R. Features of public administration in the field of road infrastructure in Ukraine and taking into account the EU standards for its improvement. R. Myroniuk, S. Myroniuk, I. Kuntsevych. *Philosophy, Economics and Law Review*. 2021. Vol. 1 (1). С. 86-97.
10. Ястремська О.М. Публічне адміністрування : навчальний посібник / О.М. Ястремська, Л.О. Мажник. Харків: ХНЕУ ім. С. Кузнеця, 2015. 132 с.
11. Wu X. Improving the Efficiency of Highway Construction Project Management Using Lean Management. Wu X, Zhao W, Ma T, Yang Z. *Sustainability*. 2019. № 11 (13). 3646. Doi: <https://doi.org/10.3390/su11133646>.
12. Paul Crabtree. Lean Infrastructure – Better Than Gold-Plating URL: <https://leanurbanism.org/lean-infrastructure-better-than-gold-plating/> (дата звернення 30.11.2022).
13. В Укравтодорі назвали суму збитків дорогам внаслідок війни. 28.10.2022. Слово і діло. URL: <https://www.slovoidilo.ua/2022/10/28/novyna/ekonomika/ukravtodori-nazvaly-sumu-zbytkiv-doroham-vnaslidok-vijny> (дата звернення 30.11.2022).

Руденко Л.Д.

канд. юрид. наук, доцент,

Сумський державний університет

ОКРЕМІ АСПЕКТИ ПРАВОВОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ТРАНСПАРЕНТНОСТІ У СФЕРІ ПУБЛІЧНОГО УПРАВЛІННЯ

Питання правового забезпечення транспарентності діяльності органів публічного управління пройшло декілька етапів. Сучасний етап розвитку суспільства характеризується інтенсивним розвитком технологій, трансформацією правового регулювання інформаційних відносин. Більшість таких перетворень пов'язана з забезпеченням доступу до інформації про діяльність органів публічного управління. Демократичні перетворення передбачають законодавче забезпечення транспарентності діяльності органів публічної влади, оскільки це є передумовою налагодження комунікації між особою, інституціями громадянського суспільства та державою.

Питання транспарентності діяльності органів публічної влади досліджувалися у працях І.В. Арістової [1], С.С. Єсімової, В.А. Бондаренка [2], Л.В. Кузенка [3], М. Павловської [4], Є. Романенка [5], Г.А. Терещук [6]. Проте виклики воєнного стану, цифровізація вказують на доцільність комплексного аналізу транспарентності діяльності органів публічної влади.

Таким чином, метою дослідження є розробка пропозицій щодо удосконалення правового забезпечення транспарентності діяльності органів публічної влади.

Інформаційні відносини є органічною частиною транспарентності публічного управління. Ці відносини пов'язані не тільки з матеріальними цінностями, а й з духовними потребами громадян.

Закон України «Про інформацію» визначає засади транспарентності діяльності органів публічної влади. Зокрема, це:

– забезпечення доступу громадян до інформації;

– створення національних систем і мереж інформації;

– зміцнення матеріально-технічних, фінансових, організаційних, правових і наукових основ інформаційної діяльності;

– забезпечення ефективного використання інформації;

– сприяння постійному оновленню, збагаченню і збереженню національних інформаційних ресурсів;

– створення загальної системи охорони інформації;

– сприяння міжнародному співробітництву в галузі інформації і гарантування інформаційного суверенітету України (ст. 6) [7].

Цим же законом (ст. 10) держава гарантує право на інформацію і його забезпечення:

1. Органи державної влади, органи місцевого та регіонального самоврядування зобов'язані інформувати про свою діяльність і прийняті рішення.

2. Державні органи включають спеціальні інформаційні служби або системи, які забезпечують доступ до інформації.

3. Суб'єкти інформаційних відносин мають вільний доступ до статистичних даних, архівних, бібліотечних та музейних фондів.

4. Держава здійснює контроль за дотриманням законодавства про інформацію.

5. Держава встановлює відповідальність за порушення законодавства про інформацію [7].

Основи транспарентності діяльності органів публічного управління також забезпечують норми Закону України «Про особливості

надання публічних (електронних публічних) послуг», «Про адміністративні послуги», «Про запобігання корупції», «Про порядок висвітлення діяльності органів державної влади та органів місцевого самоврядування в Україні засобами масової інформації», «Про доступ до публічної інформації», «Про електронні документи та електронний документообіг».

Транспарентність відображається у трьох формах діяльності людини. Перша форма відображається у тому, що людина безпосередньо бере участь у роботі органів публічного управління, її праця пов'язана з інформацією, а процеси інформатизації суспільства сприяють підвищенню її творчої ролі.

У другій формі діяльності людина звертається до органів публічного управління, управлінських структур, посадових осіб з приводу реалізації своїх прав, їх захисту та охорони. Таким чином людина задовольняє свої потреби, зокрема й інформаційні, що регулюються Законом «Про інформацію».

У третій формі взаємодії людини з системою публічного управління виявляється необхідність захисту особистих прав і свобод (повага до особи, право на недоторканність особистого життя). Особливої уваги вимагає законодавче регулювання відносин, пов'язаних із охороною і захистом інформації, що містить персональні дані про громадян і є доступною в умовах відкритості багатьох автоматизованих інформаційних систем у телекомунікаційних мережах.

Можна визначити наступний зміст правового забезпечення транспарентності публічного управління:

- правове регулювання відносин шляхом прийняття законодавчих актів, рішень органів публічної влади, спрямованих на реалізацію державної політики у цій сфері;
- створення системи центральних та місцевих органів управління інформаційною галуззю, визначення їх структури і компетенції;
- застосування інформаційних та інших заходів щодо вдосконалення їхньої структури

та поліпшення організації, підвищення ефективності роботи;

– розгляд Верховною Радою України, Президентом України, Кабінетом Міністрів України найважливіших питань щодо інформаційних відносин, визначення пріоритетів державної політики в цій сфері в конкретний період розвитку держави шляхом розробки та реалізації цільових комплексних програм;

– достатнє фінансування і матеріально-технічне забезпечення інформаційної сфери; виділення у державному та місцевих бюджетах цільових коштів для цього, залучення матеріальних і фінансових ресурсів підприємств, установ і організацій, об'єднань громадян, що функціонують в інформаційній сфері;

– створення системи гарантій захисту прав громадян на інформацію;

– створення достатньої мережі державних закладів та установ широкого й різноманітного призначення з урахуванням специфіки того чи іншого регіону (економічної та соціальної структури, традицій, демографічного складу населення, особливостей географічного і кліматичного характеру тощо);

– утворення спеціальних фондів.

Центральним постає питання про обмеження, зокрема про захист таємної інформації та режими встановлення доступу до інформації. Цей режим, як атрибут влади, є показником рівня політичного розвитку суспільства та демократизації його соціальних інститутів. Чим сильніші адміністративні бюрократичні структури, тим більшої ваги набуває система захисту таємності, яка породжує відчуження влади від суспільства у політиці, економіці, соціальній сфері.

Виходячи з аналізу існуючої системи органів публічної влади, необхідно зауважити про необхідність комплексного, узгодженого підходу до забезпечення транспарентності їх діяльності.

Державні органи, що здійснюють загальне керівництво інформаційною сферою, повинні мати єдину програму впровадження транспарентності. Згідно з Конституцією та чинним

законодавством управління інформаційним простором здійснюється компетентними органами влади. Ключовими тут є Верховна Рада України, Президент України, Кабінет Міністрів України та органи управління інформаційним простором: Міністерство цифрової трансформації України, Міністерство культури та інформаційної політики України, Національне антикорупційне бюро України, Державний комітет телебачення і радіомовлення України, Адміністрація Державної служби спеціального зв'язку та захисту інформації України.

Відповідно до Конституції України (ст. 85) засади внутрішньої і зовнішньої політики України визначаються Верховною Радою України. Парламент відіграє визначальну роль у керівництві інформаційною сферою:

- визначає засади зовнішньої та внутрішньої державної політики, здійснює контроль за реалізацією державної програми;
- визначає законодавчі основи реалізації державної політики щодо телебачення і радіомовлення, гарантії соціального та правового захисту працівників цієї галузі.

У складі Верховної Ради України працює Комітет з питань свободи слова. Він користується правом законодавчої ініціативи. При Комітеті створено Громадську раду з питань свободи слова та інформації, представники якої працюють у регіонах, здійснюють моніторинг засобів масової інформації, моніторинг порушень свободи слова.

Уповноважений Верховної Ради з прав людини забезпечує здійснення парламентського контролю за дотриманням конституційних прав і свобод людини і громадянина, а також сприяє правовій інформованості населення та захист конфіденційної інформації про особу.

Загальне керівництво даною сферою забезпечує Кабінет Міністрів. Кабінет Міністрів та підвідомчі йому органи державного управління:

- забезпечують реалізацію політики держави у сфері інформаційних відносин;

– забезпечують підготовку кадрів, створення необхідної мережі державних навчальних закладів, науково-дослідних установ, стимулюють розвиток наукових досліджень з даних проблем.

Кабінет Міністрів України затвердив положення про міністерства і відомства, які здійснюють управління конкретною галуззю з правом:

- вносити пропозиції щодо формування державної політики в інформаційній та видавничій сферах, забезпечувати їх реалізацію, здійснювати управління у цих сферах;
- узагальнювати практику застосування законодавства з питань, що належать до його компетенції, розробляти пропозиції щодо вдосконалення законодавства.

Основні завдання визначаються:

- участь у формуванні та забезпечення реалізації державної політики в інформаційній та видавничій сферах;
 - аналіз і прогнозування розвитку інформаційного простору України, ринку друкованої, теле– і радіопродукції;
 - координація діяльності державних ЗМІ.
- Основними напрямками діяльності є:
- організація і здійснення заходів, спрямованих на забезпечення захисту інформаційного простору України;
 - сприяння розповсюдженню інформації про діяльність органів виконавчої влади;
 - здійснення заходів щодо розвитку ринкових відносин в інформаційній та видавничій сферах;
 - забезпечення в межах своєї компетенції реалізацію державної політики стосовно державної таємниці, контроль за її збереженням.

Головними проблемами забезпечення транспарентності діяльності органів публічної влади є:

- відсутність комплексної програми забезпечення транспарентності діяльності органів публічної влади;
- цифрова нерівність;
- відсутність кодифікованого акту у сфері інформаційних відносин.

Проведений аналіз вказує на основну проблему законодавчого забезпечення транспарентності діяльності органів публічного управління: ситуаційний підхід до формування інформаційного законодавства України. Слід констатувати відсутність легальної, чіткої, ієрархічної єдності законів, що викликає суперечливе тлумачення для застосування норм на практиці. У зв'язку з тим, що різні закони та підзаконні акти, які регулюють суспільні відносини, об'єктом котрих є доступ до інформації про діяльність органів публічної влади, приймалися у різні часи без узгодження понятійного апарату, вони мають ряд термінів, які недостатньо коректні, не викликають відповідну інформаційну рефлексію або взагалі не мають чіткого визначення змісту. Термінологічні неточності, різне тлумачення однакових за назвою та формою понять і категорій призводить до їх неоднозначного розуміння і застосування на практиці. Немає єдиної термінології щодо таких категорій, як «таємна інформація», «таємниця», «документ», «документована інформація», «автоматизована система», «система інформаційних відносин» тощо. Велика кількість законів і підзаконних норма-

тивних актів у сфері інформаційних відносин ускладнює їх пошук, аналіз та узгодження для практичного застосування. Має місце розбіжність щодо розуміння структури і складу системи законодавства у сфері інформаційних відносин та підходів до їх формування. Нерідко в окремих законах передбачається застосування норм, виражених в підзаконних актах. Це створює в практиці правозастосування деякими учасниками суспільних відносин колізію норм, ігнорування норм закону на користь норм підзаконного акта. Нові нормативно-правові акти у сфері суспільних інформаційних відносин часто не узгоджені концептуально з раніше прийнятими, що призводить до правового хаосу.

Таким чином, проведений аналіз вказує на доцільність удосконалення правового забезпечення транспарентності діяльності органів публічного управління шляхом прийняття кодифікованого нормативно-правового акту у сфері інформаційних відносин. Інкорпорація чинних норм у Інформаційний кодекс забезпечить міжгалузевий механізм забезпечення транспарентності діяльності органів публічного управління.

Анотація

У статті розроблено пропозиції щодо удосконалення правового забезпечення транспарентності у сфері публічного управління. Визначено зміст правового забезпечення транспарентності публічного управління: правове регулювання відносин шляхом прийняття законодавчих актів, рішень органів публічної влади, спрямованих на реалізацію державної політики у цій сфері; створення системи центральних та місцевих органів управління інформаційною галуззю, визначення їх структури і компетенції; застосування інформаційних та інших заходів щодо вдосконалення їхньої структури та поліпшення організації, підвищення ефективності роботи; розгляд Верховною Радою України, Президентом України, Кабінетом Міністрів України найважливіших питань щодо інформаційних відносин, визначення пріоритетів державної політики в цій сфері в конкретний період розвитку держави шляхом розробки та реалізації цільових комплексних програм; достатнє фінансування і матеріально-технічне забезпечення інформаційної сфери; виділення у державному та місцевих бюджетах цільових коштів для цього, залучення матеріальних і фінансових ресурсів підприємств, установ і організацій, об'єднань громадян, що функціонують в інформаційній сфері; створення системи гарантій захисту прав громадян на інформацію; створення достатньої мережі державних закладів та установ широкого й різноманітного призначення з урахуванням специфіки того чи іншого регіону (економічної та соціальної структури, традицій, демографічного складу населення, особливостей географічного і кліматичного характеру тощо); утворення спеціальних фондів. Аргументовано

доцільність прийняття кодифікованого нормативно-правового акту у сфері інформаційних відносин. Інкorporація чинних норм у Інформаційний кодекс забезпечить міжгалузевий механізм забезпечення транспарентності діяльності органів публічного управління.

Ключові слова: транспарентність, публічне управління, інформація, інформаційні відносини, кодифікований нормативно-правовий акт.

Rudenko L.D. Individual aspects of legal maintenance of transparency in public administration

The article develops proposals for improving the legal provision of transparency in the field of public administration. The content of the legal provision of transparency of public administration is determined: legal regulation of relations through the adoption of legislative acts, decisions of public authorities aimed at the implementation of state policy in this area; creation of a system of central and local management bodies in the information industry, determination of their structure and competence; application of informational and other measures to improve their structure and organization, increase work efficiency; consideration by the Verkhovna Rada of Ukraine, the President of Ukraine, the Cabinet of Ministers of Ukraine of the most important issues regarding information relations, determination of state policy priorities in this area in a specific period of state development through the development and implementation of target complex programs; sufficient funding and material and technical support of the information sphere; allocation of targeted funds for this purpose in the state and local budgets, attraction of material and financial resources of enterprises, institutions and organizations, associations of citizens operating in the information sphere; creation of a system of guarantees for the protection of citizens' rights to information; creation of a sufficient network of public institutions and institutions of a wide and diverse purpose, taking into account the specifics of one or another region (economic and social structure, traditions, demographic composition of the population, geographical and climatic features, etc.); formation of special funds. The expediency of adopting a codified legal act in the field of information relations is argued. Incorporation of current norms into the Information Code will provide an interdisciplinary mechanism for ensuring the transparency of the activities of public administration bodies.

Key words: transparency, public administration, information, information relations, codified legal act.

Список використаних джерел:

1. Арістова І.В. Державна інформаційна політика: організаційноправові аспекти. За загальною редакцією д-ра юрид. наук, проф. Бандурки О.М.: монографія. Харків: Вид-во Ун-ту внутр. справ, 2000. 368 с.
2. Кузенко Л.В. Правове регулювання права громадян на інформацію в сфері державного управління. Автореф. дис. канд. юрид. наук. 12.00.07 – теорія управління; адміністративне право і процес; фінансове право. – Національний університет внутрішніх справ, Україна, Харків, 2003. 20 с.
3. Пашковська М. Поняття транспарентності в сучасній науці «Державне управління». Ефективність державного управління. 2013. Вип. 34. С. 135–143.
4. Єсімов С.С., Бондаренко В.А. Транспарентність як принцип діяльності органів публічного управління в умовах використання інформаційних технологій. Соціально-правові студії. 2018. Випуск 1. С. 42-49.
5. Романенко Є. Відкритість та прозорість як структурні рівні транспарентності державного управління та їх комунікативні функції. Теоретичні та прикладні питання державотворення. 2014. Вип. 14. С. 17–31
6. Терещук Г.А. Поняття принципу транспарентності органів публічної адміністрації. Актуальні проблеми правознавства. 2017. №1. Т.2. С. 38-48.
7. Про інформацію : Закон України від 2 жовтня 1992 року №2657-ХІІ. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2657-12#Text>

Манько Д.Г.

*доктор юридичних наук, доцент,
завідувач кафедри державно-правових дисциплін
Міжнародного гуманітарного університету*

МІЖГАЛУЗЕВІ АСПЕКТИ ПРАВОВОГО РЕГУЛЮВАННЯ ПРИКОРДОННОЇ ДІЯЛЬНОСТІ

Актуальність. Враховуючи російське вторгнення в Україну у 2022 році, одним з найважливіших напрямів загальнотеоретичних розробок у площині юридичних наук, стало питання щодо змісту та правової природи прикордонної (кордонної) діяльності в нашій державі. Переосмислення вихідних засад правового регулювання прикордонної діяльності, потребує суттєвого аналізу генези її правового регулювання, розкриття ціннісних, інтегративних та інституційних характеристик. Прикордонна діяльність є складно-організованим, суспільно-політичним та правовим явищем, яке значною мірою відображає природу і стан нинішнього етапу української державності. У зв'язку із цим, особливу увагу, у зазначеному напрямку, слід приділяти специфіці її правового регулювання, міжгалузевим та комплексним компонентам її структури.

Мета статті. Провести загальнотеоретичний аналіз міжгалузевих аспектів правового регулювання прикордонної діяльності.

Окремі, загальнотеоретичні аспекти правового регулювання прикордонної діяльності, досліджувалися: П. Богуцьким, С. Гусаревим, А. Крижановським, Н. Оніщенко, О. Тихомировим та ін.

Галузевими особливостями розуміння прикордонної діяльності, займалися такі науковці як: О. Ананьїн, О. Басараб, Ю. Курилюк, Р. Ляшук, А. Мота, А. Притула, І. Чекмарьова та ін.

Текст статті. Визнання держави в якості «сучасної», саме за ціннісними, а не темпоральними ознаками, які підкреслюють мож-

ливість реалізації та захисту прав і свобод її громадян, можливо лише тоді, коли належним чином забезпечена недоторканість її державного кордону, створені умови для організації його перетину та налагоджена система взаємодії із прикордонними державами.

Магістральний напрям правового регулювання правової регламентації прикордонної діяльності в Україні визначає Регламент Європейського парламенту і Ради (ЄС) 2016/399 від 9 березня 2016 р. про Кодекс Союзу про режим перетину людьми кордонів (Шенгенський кодекс про кордони) [17].

Базовими вітчизняними нормативно-правовими актами, якими регламентовано прикордонну діяльність в Україні є: Воєнна доктрина України [4], Концепція інтегрованого управління кордонами [14], Стратегія розвитку Державної прикордонної служби України до 2020 року [16], Стратегія інтегрованого управління кордонами на період до 2025 року [15], Закони України «Про Державний кордон», Закон України «Про Державну прикордонну службу України» та ін [8].

На Державну прикордонну службу України покладаються завдання щодо забезпечення недоторканності державного кордону та охорони суверенних прав України в її прилеглий зоні та виключній (морській) економічній зоні.

Згідно із положеннями Закону України «Про Державну прикордонну службу України», основними функціями Державної прикордонної служби України є:

охорона державного кордону України на суші, морі, річках, озерах та інших водоймах

з метою недопущення незаконної зміни проходження його лінії, забезпечення дотримання режиму державного кордону та прикордонного режиму;

здійснення в установленому порядку прикордонного контролю і пропуску через державний кордон України та до тимчасово окупованої території і з неї осіб, транспортних засобів, вантажів, а також виявлення і припинення випадків незаконного їх переміщення;

охорона суверенних прав України в її виключній (морській) економічній зоні та контроль за реалізацією прав і виконанням зобов'язань у цій зоні інших держав, українських та іноземних юридичних і фізичних осіб, міжнародних організацій;

ведення розвідувальної, інформаційно-аналітичної та оперативно-розшукової діяльності в інтересах забезпечення захисту державного кордону України;

участь у боротьбі з організованою злочинністю та протидія незаконній міграції на державному кордоні України та в межах контрольованих прикордонних районів;

участь у заходах, спрямованих на боротьбу з тероризмом, а також припинення діяльності незаконних воєнізованих або збройних формувань (груп), організованих груп та злочинних організацій, що порушили порядок перетинання державного кордону України;

участь у здійсненні державної охорони місць постійного і тимчасового перебування Президента України та посадових осіб;

охорона закордонних дипломатичних установ України;

координація діяльності військових формувань та відповідних правоохоронних органів, пов'язаної із захистом державного кордону України та пропуску до тимчасово окупованої території і з неї, а також діяльності державних органів, що здійснюють різні види контролю при перетинанні державного кордону України та пропуску до тимчасово окупованої території і з неї або беруть участь у забезпеченні режиму державного кордону, прикордонного режиму і режиму в пунктах пропуску через

державний кордон України та в контрольних пунктах в'їзду – виїзду [9].

Слід зазначити, що велику частку нормативної бази регламентації прикордонної діяльності складають підзаконні нормативно-правові акти, зокрема: укази Президента України [13]; постанови і розпорядження Кабінету Міністрів України; міжвідомчі та відомчі нормативно-правові акти; міжнародні договори України з іншими державами [3, с. 35].

Поряд із цим, цілком слушно, О. Б. Ганьба, зазначає, що предмет правового регулювання відносин у сфері прикордонної безпеки представляють здебільшого публічні адміністративні відносини державно-владного характеру, які уособлюють найголовніші особистісні, суспільні та державні інтереси, що у сукупності являють собою національні інтереси України [5, с. 64].

Слід враховувати, що специфіка прикордонної діяльності, особливо на її локальному рівні, вимагає використання як форм і методів гласної, так і негласної діяльності. Це пов'язане і з тим, що на суб'єктів прикордонної діяльності покладається здійснення заходів оперативно-розшукової діяльності, яка регулюється спеціальним законом [12].

На думку Р. М. Ляшука, «широке застосування гласних і негласних форм і методів охорони кордону відділом прикордонної служби досягається всебічним залученням до охорони державного кордону населення прикордонних регіонів з одночасним використанням осіб, з якими встановлено конфіденційне співробітництво для виконання завдань оперативно-розшукової діяльності, в інтересах охорони державного кордону [11, с. 239].

Зазначений обсяг нормативної бази, підкреслює високий рівень затребуваності наявності регламентованих алгоритмів перетину кордону. При чому, така система потребує не тільки внутрішньої регламентації, але й сприйняття та, відповідного відображення у законодавстві, зовнішніх запозичень.

Як зазначає П. П. Богуцький, система укра-

їнського права у сучасному вигляді є не лише відкритою, але й такою, що зазнає активного розвитку. Відкритість системи вітчизняного права передбачає, у першу чергу, сприйняття усього сучасного та прогресивного з інших правових систем, адаптування прийнятих системою правовстановлень з урахуванням національних особливостей та соціальної необхідності у здійсненні ефективного механізму дії права. Вхідження до розмаїтості правового інструментарію європейського середовища, зумовлює формування новітніх інституцій у нашій правовій системі. Інституційованість та функціональна характеристика вітчизняного права, визначаючи будову його системи, стають основою для утворення компонентів цієї системи. [1, с. 1-5].

У цьому аспекті, слід звернути увагу на дослідження О. Б. Ганьби, який, посилаючись на ст.1 Закону України «Про національну безпеку України», зазначає, що «предмет правового регулювання відносин у сфері прикордонної безпеки представляють здебільшого публічні адміністративні відносини державно-владного характеру, які уособлюють найголовніші особистісні, суспільні та державні інтереси, що у сукупності являють собою національні інтереси України» [5, с. 64].

Вказаний спектр правового регулювання відносин у сфері прикордонної безпеки орієнтує нас на те, що у рамках прикордонної діяльності присутня як адміністративно-правова складова так і компоненти: військового права, оперативно-розшукової діяльності та ін. Зазначене, зумовлює міжінституціональний (комплексний) характер прикордонної діяльності.

Комплексність прикордонної діяльності має витоки у її власній системі юридичних джерел, які склалися у результаті правового регулювання суспільних відносин у сфері забезпечення безпеки державного кордону. Ця нормативно-правова сукупність різноманітних форм права відцентрована до конкретного предмету – державний кордон та прикордонна діяльність (при чому, предметна сфера

також передбачає певну комплексність: наявність громадянства (конституційне право), перевезення товарів вимагає посвідчення їхнього походження (цивільне право), влаштування на роботу за кордоном – належно оформленого трудового договору та ін.) але, має у своєму арсеналі, кілька методів правового регулювання. Відтак, можливо, більш вірним, під час характеристики правової природи прикордонної діяльності, слід говорити про її правовий режим за аналогією (військове право, поліцейське право та ін.).

З цього приводу, П. П. Богущкий цілком слушно зазначає, що найбільш виваженою та науково обґрунтованою задля класифікації галузей права є категорія правового режиму [2, с. 37].

Зазначений підхід, уможливорює розуміння прикордонного права (як певної сукупності нормативно-правових актів орієнтованих на впорядкування відносин у сфері державного кордону та прикордонній діяльності) у якості відносно-самостійної складової системи національного права України.

З цього приводу, А. Ф. Крижановський та О. В. Матвеев обґрунтовують, що «кордонне (прикордонне) право на сучасному етапі його розвитку має власну досить розгалужену систему юридичних джерел, які поєднуються завданням регулювання суспільних відносин у сфері контролю за державним кордоном. До цих джерел прикордонного права відноситься Конституція України, органічні закони (закон про державний кордон і закон про прикордонну службу), звичайні закони, підзаконні нормативно-правові акти, міжнародні угоди тощо, які становлять обов'язковий компонент галузі, його своєрідне нормативно-правове тіло. Без такого «тіла» (корпусу законодавства) жодна галузь права не може визнаватися як існуюча. Причому це «тіло» має скріплюватися в цілісність тяжінням до єдиного центру: і ця ознака в кордонного (прикордонного) права є наявною. Цей нормативно-правовий корпус законодавства тяжіє до феномена державного кордону, має регулювати ті суспільні

відносини, які виникають на державному кордоні. Державний кордон виступає тут тією суспільною і правовою цінністю, яка скріплює суспільні відносини та правові засоби їх регулювання в єдиний, цілісний комплекс. Звідси – і системність кордонного (прикордонного) законодавства, яке є нормативним складником кордонного (прикордонного) права» [10, с.33-34].

Кількість та «різномірність» нормативно-правових актів, які орієнтовані на врегулювання прикордонної діяльності, є знаковою характеристикою комплексності та міжгалузевого характеру прикордонного (кордонного) права України.

Особливо важливою складовою прикордонного права України є наявність у системі його правових актів міжнародних договорів. Міжнародні угоди України з цілим рядом держав, з якими межує наша територія, укладені з метою врегулювання широкого комплексу питань, які відносяться до делімітації і демаркації державних кордонів, влаштування пунктів пропуску, порядку перетинання кордону особами і товарами та ін. Ці угоди закріплюють правові механізми організації партнерських відносин між Україною та прикордонними державами. Зокрема, такі угоди укладені із: Республікою Польща [7], Республікою Молдова [6] та іншими державами. Ці угоди також складають джерельну базу кордонного (прикордонного) права України.

Вказані правові акти характеризують такі аспекти прикордонної діяльності як: міждержавне співробітництво, контрольні функції сучасних держав, реакцію на виклики транскордонної злочинності, орієнтованість на створення належних та правовідповідних умов перетину кордону.

Слід підтримати наукові пропозиції О. Є. Цевельова, щодо аналізу стратегічних підходів до процесу врегулювання проблемних питань забезпечення національної безпеки у сфері безпеки державного кордону набули в ХХІ столітті універсального змісту в контексті актуалізації світових глобальних

викликів та загроз. Для України вирішення проблемних питань забезпечення безпеки державного кордону набуває дедалі більшої актуальності в загальному процесі пов'язаного з формуванням багатополарної моделі світоустрою, агресивною політикою Російської Федерації проти України, що веде до переділу державних кордонів, наявністю сепаратистських настроїв у прикордонних регіонах України, що мають наміри переглянути належність частини державної території, зростанням ролі фінансово-економічних та енергетичних чинників у міжнародних відносинах.

На теперішній час, перед Україною стоять зовнішні виклики та загрози національній безпеці у сфері безпеки державного кордону, що пов'язані із військовою агресією Російської Федерації проти України, що зумовлюють необхідність проведення радикальних реформ державного управління та системи забезпечення національної безпеки України.

Сфера безпеки державного кордону розглядається через призму загроз, що завдають або можуть завдавати небезпеку в організації та охороні державного кордону і прикордонному відомству в цілому, що змушує удосконалювати систему захисту власних інтересів на визначених ділянках.

Оперативно-службова діяльність Державної прикордонної служби України потребує постійного вдосконалення через зміну факторів зовнішнього та внутрішнього середовища, тому результати її діяльності важливо проводити враховуючи динаміку всіх процесів, що відбуваються на державному кордоні.

Ідентифікація сукупності факторів в яких здійснює свою діяльність Державна прикордонна служба або окремо взятий орган охорони державного кордону стає необхідною передумовою побудови і створення цілісної картини безпеки в цілому. У такій площині система факторів впливу має розглядатися не як детальний перелік її окремих частин, органів, а як структурна сукупність взаємопов'язаних компонентів [18].

Правовідповідність режиму перетину кордону, є одним з найголовніших маркерів «сучасності» держави. При чому, тут враховується не тільки нормативно-правова складова, але й фактичні блага, які створені для учасників цього процесу. Від паспортного контролю, до зручних можливостей задовольнити базові потреби сучасної людини. Безумовно, для України вже визначено напрям розвитку – європейська інтеграція. Це необхідний, але й не простий шлях. Шлях, який потребує якісних змін, як у процесах правової регламентації (шляхом удосконалення вітчизняного законодавства через процедури адаптації та гармонізації), так і процесах фактичної модернізації системи відносин пов'язаних із прикордонною (кордонною) діяльністю.

Анотація

Враховуючи російське вторгнення в Україну у 2022 році, одним з найважливіших напрямів загальнотеоретичних розробок у площині юридичних наук, стало питання щодо змісту та правової природи прикордонної (кордонної) діяльності в нашій державі. Прикордонна діяльність є складно-організованим, суспільно-політичним та правовим явищем, яке значною мірою відображає природу і стан нинішнього етапу української державності. У зв'язку із цим, особливу увагу, у зазначеному напрямку, слід приділяти специфіці її правового регулювання, міжгалузевим та комплексним компонентам її структури.

Визнання держави в якості «сучасної», саме за ціннісними, а не темпоральними ознаками, які підкреслюють можливість реалізації та захисту прав і свобод її громадян, можливо лише тоді, коли належним чином забезпечена недоторканість її державного кордону, створені умови для організації його перетину та налагоджена система взаємодії із прикордонними державами.

Та величезна сукупність нормативно-правових актів яка формує правовий фундамент впорядкування відносин пов'язаних із перетином кордону, цілком відображає сучасні тенденції того, як право реагує на сучасні виклики соціуму пропорційним ускладненням своєї структури та розвитком способів регулювання новосформованих суспільних відносин. Правові норми у сфері прикордонного права мають потенціал бути вписаними окремим компонентом у рамках класичної структури права. Вони об'єктивно формують нове утворення у цій площині, сукупність, яка забезпечує комплексність і міжгалузевість правового регулювання цього зрізу суспільних відносин.

Ключові слова: галузь права, міжгалузевість, сучасна держава, сучасне право, правове регулювання, прикордонна діяльність.

Manko D.H. Inter-branch aspects of legal regulation of cross-border activities

Taking into account the Russian invasion of Ukraine in 2022, one of the most important directions of general theoretical developments in the field of legal sciences is the question of the content and legal nature of border (border) activities in our country. Border activity is a complex, organized, socio-political and legal phenomenon that largely reflects the nature and state of the current stage

Висновки. Міжгалузевий характер прикордонного права не викликає сумнівів. Та величезна сукупність нормативно-правових актів яка формує правовий фундамент впорядкування відносин пов'язаних із перетином кордону, цілком відображає сучасні тенденції того, як право реагує на сучасні виклики соціуму пропорційним ускладненням своєї структури та розвитком способів регулювання новосформованих суспільних відносин. Правові норми у сфері прикордонного права мають потенціал бути вписаними окремим компонентом у рамках класичної структури права. Вони об'єктивно формують нове утворення у цій площині, сукупність, яка забезпечує комплексність і міжгалузевість правового регулювання цього зрізу суспільних відносин.

of Ukrainian statehood. In this regard, special attention should be paid to the specificity of its legal regulation, interdisciplinary and complex components of its structure.

The recognition of a state as "modern" precisely on the basis of value rather than temporal characteristics, which emphasize the possibility of realizing and protecting the rights and freedoms of its citizens, is possible only when the inviolability of its state border is properly ensured, conditions are created for the organization of its crossing and established system of interaction with border states.

The huge set of normative legal acts that forms the legal foundation for the regulation of relations related to crossing the border fully reflects the modern trends of how law responds to the modern challenges of society by proportionally complicating its structure and developing ways of regulating newly formed social relations. Legal norms in the field of border law have the potential to be included as a separate component within the classical structure of law. They objectively form a new formation in this plane, an aggregate that ensures the complexity and interdisciplinary nature of the legal regulation of this section of social relations.

Key words: branch of law, inter-branches, modern state, modern law, legal regulation, border activity.

Список використаних джерел:

1. Богуцький П. П. Військове право у системі права України : Автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.01. Одеса, 2009. 23 с.
2. Богуцький П. П. Військове право України: джерела, структура та розвиток : монографія. Одеса, : Фенікс, 2008. 188 с.
3. Будзінський Т. Державний кордон України: нормативно-правове забезпечення ефективного управління та захисту. *Вісник Львівського університету. Серія : Міжнародні відносини*. 2012. Вип. 30. С. 33-43.
4. Воєнна доктрина України. Затверджена Указом Президента України від 24 вересня 2015 року № 555/2015. Офіційний вісник Президента України. 2015. № 22.
5. Ганьба О. Б. Правові відносини у сфері прикордонної безпеки України: теоретичні і прикладні проблеми : монографія. Вінниця : ТОВ "ТВОРИ"., 2020. 448 с.
6. Договір між Україною і Республікою Молдова про державний кордон. Договір ратифіковано Законом N№ 1633-III (1633-14) від 06.04.2000 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/498_046#Text
7. Договір між Україною і Республікою Польща про правовий режим українсько-польського державного кордону, співробітництво та взаємну допомогу з прикордонних питань. (м. Київ, 12 січня 1993 р.). Договір ратифіковано Постановою ВР № 3379-XII від 14.07.1993. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/616_208#Text
8. Закон України «Про державний кордон», ВРУ від 04.11.1991 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1777-12#Text>
9. Закону України «Про Державну прикордонну службу України» від 03.04.2003 № 661-IV. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/661-15>
10. Крижановський А. Ф., Матвеев О. В. Jus limitis кордонне (прикордонне) право в системі права України: щодо постановки проблеми. *Київський часопис права*. 2021. № 4. С. 31–37.
11. Ляшук Р. М. Спеціальні принципи діяльності відділів прикордонної служби. *Науковий вісник Львівського державного університету внутрішніх справ*. 2013. № 1. С. 238 – 247.
12. Про оперативно-розшукову діяльність. : Закон України від 18.02.1992 р. № 2135-XII; із змінами і доп. *Відомості Верховної Ради України*. 1992. № 22. Ст. 303.

13. Про рішення Ради національної безпеки і оборони України від 6 травня 2015 року «Про Стратегію національної безпеки України» : Указ Президента України 26.05.2015 р. № 287/2015. Офіційний вісник Президента України. 2015. № 13. Ст. 50.
14. Про схвалення Концепції інтегрованого управління кордонами. : Розпорядження Кабінету Міністрів України від 28.10. жовтня 2015 р. № 1149-р. Офіційний вісник України. 2015. № 90. ст. 126.
15. Про схвалення Стратегії інтегрованого управління кордонами на період до 2025 року : Розпорядження Кабінету Міністрів України 24.07.2019 р. № 687-р. Офіційний вісник Президента України. 2019. № 70. Ст. 184.
16. Про схвалення Стратегії розвитку Державної прикордонної служби України : Розпорядження Кабінету Міністрів України від 23.11.2015 р. № 1189-р. Офіційний вісник України. 2015. № 94. Ст. 136.
17. Регламент Європейського Парламенту та Ради (ЄС) 2016/399 від 9 березня 2016 р. (Шенгенський кодекс про кордони). URL: <https://eulaw.edu.ru/spisok-dokumentov-po-pravu-evropejskogo-soyuza/reglament-es-2016-399-evropejskogo-parlamenta-i-soveta>
18. Цевельов О. Є. Умови та фактори, що впливають на стан безпеки державного кордону України. *Державне управління: удосконалення та розвиток* № 9, 2016. URL: <http://www.dy.nayka.com.ua/?op=1&z=1072>

Арабаджи Н.Б.

кандидат юридичних наук,

доцент, доцент кафедри Державно-правових дисциплін

Міжнародний гуманітарний університет

ІНСТИТУЦІОНАЛІЗАЦІЯ ПРАВОВОГО ПОРЯДКУ НА ДЕРЖАВНОМУ КОРДОНІ

Проблематика дослідження. З набуттям державної незалежності зовнішньополітичний курс України концентрує в собі національні інтереси як країни, що не має жодних територіальних претензій до суміжних держав та жодним чином не посягає на суверенітет та територіальну цілісність будь-якої країни світу. Водночас, українська сторона рішуче засуджує будь-яке втручання у внутрішні справи нашої держави з боку інших держав, особливо на тлі значного загострення внутрішньополітичної ситуації в країні.

На превеликий жаль, необхідно зазначити, що упродовж останнього часу спостерігається інтенсивна політизація питань державно-територіального статусу окремих регіонів України з боку деяких країн, що мають наміри порушити політичну стабільність та зовнішньополітичну безпеку України. Тому для нашої держави одним з пріоритетних і найважливіших напрямків діяльності з точки зору безпеки людини, охорони її прав і свобод є забезпечення стійкого правового порядку. Саме він може забезпечити охорону людини як від сваволі самої держави та її органів, так і від протиправних дій інших суб'єктів. Тому забезпечення функціональності державного кордону сприяє інституціоналізації правового порядку.

Аналіз досліджень. Аналіз останніх досліджень і публікацій у науці свідчить, що дослідженню процесів інституціоналізації правового порядку на державному кордоні присвячені роботи дослідників: А.Л. Боднаря, А.М. Дьогтяря, М.О. Трюхана, М.М. Литвина,

М.А. Нартова, Л.В. Осовалюка, В.К. Плешка, В.С. Сіцінського, Б.Д. Трегубова та інших науковців. Водночас, врегулювання вище зазначеного аспекту, обумовлює необхідність у проведенні подальших наукових досліджень з цієї проблематики.

Мета статті — проаналізувати сутність та особливості «правового порядку» на державному кордоні.

Виклад основного матеріалу. Аналізуючи сучасний стан та проблемні питання інституціоналізації правового порядку на державному кордоні, необхідно, на нашу думку, розпочати з загальної характеристики базової термінології.

Кордон представляє собою не просто «лінію» на карті. Кордони – це результат протистояння і взаємодії соціальних спільнот (у тому числі і держав), зіткнення і асиміляції різних ідентичностей, і тому виконують різні функції, у тому числі й символічні, що є важливими як для соціуму, так і для держави. Кордон не тільки розмежовує, роз'єднує. Він також консолідує людей, території, інтегрує і інституціоналізує різні суспільні спільноти, культурні, економічні і політичні процеси, спрямовує їх у єдине, властиве даній конфігурації прикордоння, русло і динаміку.

Державний кордон є одним із складників цивілізованого людського існування, який, супроводжуючи соціум з давніх-давен, перетворився у своєрідну двомірну константу, що володіє здатністю і розмежовувати, і об'єднувати території, людей, культури, інтереси, політику, економіку, ідеологію тощо. Ця «дво-

їстість» природи державного кордону виявляє себе і у тому, що державний кордон, відділяючи (розділяючи) території різних держав, насправді одночасно є «лінією дотику» цих прикордонних територій з усією їхньою інфраструктурою.

Щодо ролі правопорядку в науковій літературі, то це питання розглядається з різних позицій, і насамперед, із погляду інтересів особи та держави, адже потреби та інтереси суспільства й держави у всі часи вимагали впорядкованості і стабільності соціального життя. «Правопорядок, – зазначає Ю. Оборот, – виступає як смислове призначення права, яке досягається забезпеченням стабільності людського буття» [1, с. 6]

Показово, що правовий порядок найчастіше розглядають у контексті саме правових цінностей, тим самим підкреслюючи винятковий статус цього феномена. На користь такої позиції, як наголошується в літературі, свідчить те, що право за своєю природою є ціннісно-нормативною системою порядку, а тому саме явище порядку, як правило, лежить в основі будь-якого права. Отже, це дає змогу вченим стверджувати, що правовий порядок є саме тією правовою цінністю, яка значною мірою визначає цінність самого права [2, с. 28–29].

Відсутність правового порядку справляє руйнівний вплив на суспільство, унеможливує задоволення потреб, забезпечення інтересів та цілей. Це може виявлятися, насамперед, у незахищеності прав, свобод та інтересів громадян, загрозі життю, здоров'ю та гідності людей, позбавленні гарантій соціального захисту і добробуту, у соціальному розшаруванні суспільства, свавіллі з боку органів влади, недосконалості прийнятих законів та інших нормативно-правових актів, низькій якості діяльності правозастосовних органів і, нарешті, в неправомірній поведінці інших суб'єктів права. Тобто з позицій особи правовий порядок виступає, в першу чергу, як засіб захисту її прав, свобод і законних інтересів. Він забезпечує охорону людини як від

сваволі самої держави та її органів, так і від протиправних дій інших суб'єктів. «Держава з цієї точки зору виступає як специфічне утворення, призначення якої полягає в забезпеченні стабільності та стійкого розвитку соціуму» [3, с. 138], – наголошує О. Петришин. Зважаючи на це, забезпечення правопорядку є одним з основних і найважливіших напрямів діяльності держави з точки зору безпеки людини, охорони її прав і свобод.

Щодо його кордонів, то вагому роль відіграють саме зовнішні кордони, які проходять, насамперед, у трьох основних вимірах. По-перше, це межа приватного життя, де регулятивний вплив права має опосередкований характер, а правовий порядок як такий відсутній. При цьому особливість такого кордону правового порядку визначається, насамперед, межами свободи індивіда та соціальних груп. По-друге, це межа громадянського суспільства, яке, також будучи аутопойезисною системою, має власні кордони та внутрішні структури, однак вплив правового порядку на порядок, встановлений у громадянському суспільстві, є таким, що визначається як частка цілого. При цьому в громадянському суспільстві існують і інші порядки. Нарешті, по-третє, правовий порядок має кордони, встановлені просторовими межами дії права, яке є ціннісно-нормативною основою для цього правового порядку. Існування правового порядку поза межами дії права є неможливою, у зв'язку з чим межею правового порядку є межа правової системи. Тут варто підкреслити, що саме внутрішня структурованість правового порядку визначає, що входить в його систему, а що є середовищем, фоном його існування.

Інституціоналізація правового порядку на державному кордоні відбувається під впливом цілого комплексу факторів, найважливішими серед яких є функціональність державних кордонів. Виконання державним кордоном цілого комплексу функцій – контактних (пов'язуючих), фільтруючих (наприклад, митних кордонів), та поділяючих (бар'єрних) [4, с.66] потре-

бує відповідного правового підґрунтя. Правове регулювання функціонування кордону має забезпечувати ефективне виконання кордоном цих та інших важливих для суспільства і держави функцій, формує певну сферу суспільних (правових) відносин, які виникають на цьому ґрунті і утворюють впорядкований таким чином правовий простір.

Про актуальність проблеми забезпечення правового порядку на державному кордоні для України свідчить те, що стан безпечності і захищеності громадян у цілому ряді територій країни викликає обґрунтовані претензії суспільства. Так, виявилось, що значна частина державного кордону з Білоруссю на тридцять першому році незалежності України виявилася надійно не облаштованим. Як зазначає директор Центру досліджень проблем національної безпеки університету «Острозька академія» Т. Жовтенко, «прикро констатувати, але українсько-білоруський кордон з точки зору його захищеності реальної, з точки зору практичних речей, які б захищали цей кордон від несанкціонованого перетину, на жаль, він далеко не в такому стані, в якому можна було би очікувати. Тим більше, враховуючи загрози, які є сьогодні [5].

Значення цієї проблеми для забезпечення загальнонаціонального правового порядку в Україні підсилюється і тим, що при загальній протяжності сухопутних кордонів більш ніж 5,6 тис км, у нас склалося дуже значне різноманіття прикордонних регіонів (на Закарпатті, на Поліссі, на Слобожанщині, у Приазов'ї та Причорномор'ї, у Бесарабії та ін.), які відрізняються як межуванням з різними державами (Угорщиною, Польщею, Білоруссю, Росією, Румунією, Молдовою та ін.), етнічним складом населення, його політичними орієнтаціями, характером і гостротою соціальних та інших проблем, викликів і загроз. Це вимагає ґрунтовного дослідження задля того, як наша країна може запобігати негативним для своєї національної безпеки негативним подіям і процесам у цих регіонах, зміцнюючи тут правовий порядок, що буде

позитивно відбиватися на стані правового життя усього суспільства.

Проблематика правового порядку у контексті державного кордону має два відносно самостійних аспекти. Перший – вплив державного кордону, правового порядку на кордоні на правовий порядок у суспільстві. Друге – вплив стану загальносуспільного правового порядку на рівень охорони державного кордону, правовий порядок на кордоні. Ці дві сторони проблематики співвідношення кордону і правового порядку, існуючі тут взаємозв'язки і залежності поки-що не отримали адекватного їй значення дослідження і висвітлення у юридичній літературі.

Першими кроками у цьому напрямку стали кандидатська дисертація А.А. Радзілевича та докторська дисертація Ю.Б. Курилюка. Щоправда, А.А. Радзілевичем сюжет щодо прикордонного правового порядку презентується з позицій його місця у національному правовому порядку як різновиду регіонального [6]. У дослідженні Ю.Б.Курилюка його предметом було обрано правовий порядок у контексті адміністративно-правового та кримінологічного забезпечення [7]. Як невід'ємний і обов'язковий чинник формування цілісного державнотериторіального організму [7, с.36], саме державний кордон підкреслює цю територіально-суспільно-політичну (і правову) цілісність. кордон і правовий порядок, як і інші одне до одного дотичні явища, взаємодіють у діалогічному режимі, тобто здійснюють обоюсторонній вплив одне на одного.

Ю.Б. Курилюк позначив питання ролі і значення кордону для правового порядку, присвятивши у своїй докторській дисертації цій проблемі окремий підрозділ, так і назвавши його: «Значення державного кордону для забезпечення правопорядку». Учений справедливо зазначає, що державний кордон і правопорядок - взаємозалежні категорії. Державний кордон є першоосновою та цінністю правопорядку будь-якої держави, адже без існування чітко окреслених і нормативно-врегульованих меж свого суверенітету

держава, як основний суб'єкт забезпечення правопорядку, не спроможна окреслити і межі того простору, в якому діятимуть установлені нею правові норми й уповноважені державні органи охорони правопорядку [7, с. 39].

Феномен державного кордону є свого роду символом потуги держави, інтегрованим показником її здатності протидіяти зовнішнім (інколи і внутрішнім) загрозам. Як зазначає Ю.Б.Курилюк, кордон споконвіку вважається природним місцем розташування прикордонних, митних та інших, здебільшого мілітаризованих, структур, покликаних забезпечувати прикордонну безпеку держави як складову національної безпеки. Мета діяльності таких структур полягає в тому, щоб зменшити вразливість (хаос і безладдя) неконтрольованого кордону, щоб поліпшити якість життя мешканців і законних підприємств і зменшити ризик для економічної життєздатності країни.

Шлях для досягнення цього полягає в тому, що єдиний спосіб увійти до України – це через законні канали, а ті, хто порушує законодавство про державний кордон, обов'язково був за це покараний [7, с.37]. Феномен державного кордону у його правовій формі конститує не тільки концепт правового порядку на самому державному кордоні, що саме по собі вже є важливим, але й його поширенням вглиб території країни, передусім, на прикордонні місцевості.

Як зазначають дослідники, кордон, як один із факторів, що «конструє» людське світобачення, створює і такий феномен, як прикордоння [8, с.16], де стикаються хаос і порядок, тут формуються точки перетину і вогнища біфуркацій, і саме тут формується своєрідна «прикордонна свідомість» [9, с.127]. Кордони відгороджують мешканців відповідної території від загроз, що йдуть з-за них, які, в свою чергу, в масовій уяві мають здебільшого негативний характер. Звідси розуміння кордону невіддільно зв'язується з поняттям державної безпеки та неминучістю задіяння для її забезпечення уповноважених державних інституцій [7, с. 37].

Концепт державного кордону є одним із системоутворюючих для держави компонентів: саме державний кордон визначає чіткі територіальні координати функціонування державної влади, просторові межі населення і громадянства, влади і державного суверенітету, і лежить в основі концептуалізації суспільної системи (з її політичними, економічними, соціальними, культурними, ідеологічними складовими) як цілісного утворення.

Концепт кордону асоціюється зі свободою і несвободою, можливостями та обмеженістю тощо. Більше того, кордони виступають у якості своєрідної «мембрани», скрізь яку здійснюється зовнішній тиск на державу як суспільний інститут, що призводить до її трансформації. Це зазначав С. Гантінгтон: «Державна влада значною мірою втратила можливість контролювати потік коштів, які спрямовуються у країну і назовні, і зіштовхується зі все більшими труднощами у контролюванні потоку ідей, технологій, товарів і людей. Коротше кажучи, державні кордони стали максимально прозорими. Усі ці зміни призвели до того, що ми стали свідками поступового відмирання твердої держави «білярдної кулі»... і виникнення складного, різноманітного і багаторівневого міжнародного порядку, який дуже нагадує середньовічний» [9, с. 37]. Можливо дискутувати з відомим мислителем відносно того, чи дійсно державні кордони були колись надійними і непроникними, «як фортечні мури», але цілком очевидно, що стан державного кордону, рівень і якість його охорони значною мірою відбивається на внутрішньому стані держави і суспільства, правовому порядку у них. Це наочно свідчить ситуація в Україні, багаторічне протистояння з Росією, яка використовує слабкості охорони державних кордонів для підкорення України.

Дуже важливий потенціал впливу кордону на загальну ситуацію в країні, у тому числі і у правовій сфері, відзначає О. Ю. Малиновська «...пропускаючи корисні для національної економіки комунікації із зовнішнім світом

і затримуючи негативні й шкідливі, державні кордони впливають на геополітичну ситуацію в регіоні, внутрішню і зовнішню політику держави та розвиток прикордонних районів» [10, с. 8]. Це вказує на масштабність, комплексність ролі і значення державного кордону для функціонування суспільства у цілому, і правового порядку як його складової. З іншого боку, саме сучасна держава, яка є правовою у тісній взаємодії з громадянським суспільством, зазначає В.К.Колпаков, є надійним підґрунтям для підтримання національної безпеки у прикордонній сфері [11, с. 162], а також прикордонного правового порядку.

Справедливою є і думка, що відсутність належного правопорядку чинить безпосередній негативний вплив на ефективність системи охорони державного кордону, призводить до нехтування правовими основами прикордонної безпеки держави, постійних незаконних перетинань державного кордону чи руйнування інших упорядкованих внутрішньодер-

жавних відносин у прикордонній сфері, аж до «перетворення правопорядку в антипорядок та гібридизацію права, за якої принцип доцільності поглине законність і невідворотність відповідальності» [12, с. 24].

Висновки. Державний кордон є не тільки «зовнішньою лінією», яка відділяє «наш» і «чужий» правові порядки, звичний для нашого суспільства, і не притаманний йому устрої суспільного і правового буття. Він є своєрідним показником здатності держави забезпечувати порядок і безпеку суспільства на периферії, на найбільш вразливих рубежах своєї території.

Саме таке значення кордону уявляється сьогодні дуже значущим у тому сенсі, що навіть найбільш потужні і розвинені сучасні держави мають певні труднощі з забезпеченням правового порядку безпосередньо на своїх кордонах у зв'язку з посиленням еміграційних потоків на європейському та американському континентах та ін.

Анотація

У статті проаналізовано поняття кордону, що представляє собою не просто «лінію» на карті, а як результат протистояння і взаємодії соціальних спільнот (у тому числі і держав), зіткнення і асиміляції різних ідентичностей, і тому виконує різні функції, у тому числі й символічні, що є важливим як для соціуму, так і для держави.

Визначена двояка природа державного кордону: кордон не тільки розмежовує і роз'єднує. Він також консолідує людей, території, інтегрує і інституціоналізує різні суспільні спільноти, культурні, економічні і політичні процеси, спрямовує їх у єдине, властиве конкретній конфігурації прикордоння, русло і динаміку. Ця «двоїстість» природи державного кордону виявляє себе і у тому, що державний кордон, відділяючи (розділяючи) території різних держав, насправді одночасно є «лінією дотику» цих прикордонних територій з усією їхньою інфраструктурою.

Встановлено, що під категорією правовий порядок розуміється смислове призначення права, яке досягається забезпеченням стабільності людського буття.

Продемонстровано, що правовий порядок найчастіше розглядають у контексті правових цінностей. В цьому контексті, правовий порядок є саме тією правовою цінністю, яка значною мірою визначає цінність самого права.

Стверджується, що відсутність правового порядку справляє руйнівний вплив на суспільство, унеможливорює задоволення потреб, забезпечення інтересів та цілей. Тобто з позицій особи правовий порядок виступає, в першу чергу, як засіб захисту її прав, свобод і законних інтересів. Він забезпечує охорону людини як від сваволі самої держави та її органів, так і від протиправних дій інших суб'єктів. З цієї позиції, право, за своєю природою, є ціннісно-нормативною системою порядку, а тому саме явище порядку, як правило, лежить в основі будь-якого права.

Акцентується увага на тому, що одним з основних і найважливіших напрямів діяльності держави з точки зору безпеки людини, охорони її прав і свобод є забезпечення стійкого правового порядку.

Підкреслюється, що вагому роль в державі відіграють саме зовнішні кордони, які проходять у трьох основних вимірах. По-перше, це межа приватного життя, де регулятивний вплив права має опосередкований характер, а правовий порядок як такий відсутній. При цьому особливість такого кордону правового порядку визначається, насамперед, межами свободи індивіда та соціальних груп. По-друге, це межа громадянського суспільства, яке, також будучи аутопойезисною системою, має власні кордони та внутрішні структури, однак вплив правового порядку на порядок, встановлений у громадянському суспільстві, є таким, що визначається як частка цілого. При цьому в громадянському суспільстві існують і інші порядки. Нарешті, по-третє, правовий порядок має кордони, встановлені просторовими межами дії права, яке є ціннісно-нормативною основою для цього правового порядку. Існування правового порядку поза межами дії права є неможливою, у зв'язку з чим межею правового порядку є межа правової системи держави.

Зазначається, що інституціоналізація правового порядку на державному кордоні відбувається під впливом цілого комплексу факторів, найважливішими серед яких є функціональність державних кордонів.

Ключові слова: правовий порядок, забезпечення правопорядку, державний кордон, інституціоналізація, захист державного кордону, межі кордону.

Arabadzhy N.B. Institutionalization of the legal order at the state border

In the article analyzed the concept of the border, which is not just a “line” on the map, but as a result of the confrontation and interaction of social communities (including states), the collision and assimilation of different identities, and therefore performs various functions, including symbolic ones, is analyzed. is important for both society and the state.

The dual nature of the state border is defined: the border not only demarcates and separates. It also consolidates people, territories, integrates and institutionalizes various social communities, cultural, economic and political processes, directs them into a single channel and dynamics characteristic of the specific border configuration. This “duality” of the nature of the state border also manifests itself in the fact that the state border, separating (separating) the territories of different states, is actually at the same time a “line of contact” of these border territories with all their infrastructure.

It was established that the category of legal order means the meaningful purpose of law, which is achieved by ensuring the stability of human existence.

It has been demonstrated that the legal order is most often considered in the context of legal values. In this context, the legal order is precisely that legal value that largely determines the value of the law itself.

It is claimed that the lack of legal order has a destructive effect on society, makes it impossible to satisfy needs, ensure interests and goals. That is, from the point of view of a person, the legal order acts, first of all, as a means of protecting his rights, freedoms and legitimate interests. It ensures the protection of a person both from the arbitrariness of the state itself and its bodies, and from the illegal actions of other subjects. From this position, law, by its very nature, is a value-normative system of order, and therefore the very phenomenon of order, as a rule, lies at the basis of any law.

Attention is focused on the fact that one of the main and most important directions of the state's activity from the point of view of human security, protection of his rights and freedoms is the provision of a stable legal order.

It is emphasized that an important role in the state is played by the external borders, which pass in three main dimensions. First, it is the limit of private life, where the regulatory influence of the law is indirect, and the legal order as such is absent. At the same time, the peculiarity of such a border of the legal order is determined, first of all, by the limits of the freedom of the individual and social groups. Secondly, it is the limit of civil society, which, being also an autopoietic system, has its own boundaries and internal structures, but the influence of the legal order on the order established in civil society is such that it is defined as a part of the whole. At the same time, there are other orders in civil society. Finally, thirdly, the legal order has boundaries established by the spatial boundaries of the law, which is the value-normative basis for this legal order. The existence of a legal order outside the scope of the law is impossible, therefore the limit of the legal order is the limit of the legal system of the state.

It is noted that the institutionalization of the legal order at the state border occurs under the influence of a whole set of factors, the most important of which is the functionality of state borders.

Key words: legal order, law enforcement, state border, institutionalization, protection of the state border, border boundaries.

Список використаних джерел:

1. Оборотов Ю. Н. Аксионормативные начала правопорядка. Сучасний правопорядок: національний, інтегративний та міжнародний виміри: тези Міжнар. наук.-практ. конф. / за заг. ред. Ю. М. Оборотова. Одеса: Феникс, 2008. С. 5–7
2. Арабаджи Н. Б. Економічна цінність правового порядку. Часопис Київського університету права. 2016. № 1. С. 28–31
3. Петришин О. Проблеми соціалізації правової науки. *Право України*. 2010. № 4. С. 133–142
4. Цветкова О. В. Феномен государственной границы. *Власть*. 2015. Том 22. № 8. С. 66–69.
5. Подорож кордоном України і Білорусі: тисяча кілометрів під загрозою вторгнення мігрантів? URL: <https://www.radiosvoboda.org/a/kordon-migranty-ukraine-bilorus/315.html>
6. Радзілевич Д. А. Регіональний правовий порядок в Україні: загальнотеоретичне дослідження. Дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук. Одеса. 2019. 266 с.
7. Курилюк, Ю. Б. Адміністративно-правові та кримінологічні засади забезпечення правопорядку в прикордонній сфері України. Дис... докт. юрид. наук. 12.00.07, 12.00.08. Київ-Запоріжжя 2020. 472 с
8. Радзілевич Д. А. Регіональний правовий порядок в Україні: загальнотеоретичне дослідження. Автореф.. дис... канд. юрид. наук. Одеса, 2019. 24 с.
9. Хантингтон С. Столкновение цивилизаций. М. : АСТ. 2005. 603 с.
10. Малиновська О. Ю. Політико-географічні аспекти формування та функціонування західного державного кордону України : автореф. дис. ... канд. геогр. наук.: спец. 11.00.02. К., 2002. 19 с
11. Колпаков В. К. Охорона національних інтересів України у прикордонній сфері (адміністративно-правовий аспект). *Науковий вісник Ужгородського національного університету*. Серія: ПРАВО. 2015. Вип. 32(1). С. 162.
12. Туляков В. О. Сингулярність кримінального права та державний примус. Правовий вплив на неправомірну поведінку: актуальні грані : монографія. За ред. О. В. Козаченка, Є. Л. Стрельцова. Миколаїв: Іліон. 2016. С. 23–30.

УДК 342.9:5.08

DOI <https://doi.org/10.32847/ln.2022.18.22>

Легеца Ю. О.

*професор кафедри цивільного, господарського та екологічного права,
доктор юридичних наук, професор
Національний технічний університет «Дніпровська політехніка»*

Пушкіна О. В.

*доктор юридичних наук, професор, завідувач кафедри цивільного,
господарського та екологічного права
Національного технічного університету*

МІЖНАРОДНІ СТАНДАРТИ ПРАВОВОГО РЕГУЛЮВАННЯ РЕАЛІЗАЦІЇ ТА ЗАХИСТУ ПРАВА НА ОХОРОНУ ЗДОРОВ'Я

The relevance of the problem. The normative establishment of a system of guarantees and a mechanism for exercising the human right to health care was firstly reflected in certain legislative and by-laws adopted in the middle of the 20th century. However, separate references to the need to consolidate the legal mechanisms of a person's right to health care appear as early as the 19th century. At the same time, it cannot be said that the state and society, starting from the 19th century, began to think about the issue of regulating the rights of patients and protecting their interests in protecting their health and the safety of treatment. Separate references to the right to health care still belong to the times of the legislation of Kievan Rus, where there were references to the grounds for applying criminal liability for committing unlawful acts, the negative consequences of which were harm to human life and health. The rapid development of industry, which has been characteristic since the beginning of the 17th century, raises the urgent issue of protecting the health of workers, in particular, due to harm to human health at work. Such a legislative act, which was one of the first to consolidate the mechanism for protecting the human right to health care, is the English Poor Law, which became the regulatory basis for the future Public Health Law. Thus, gradually, since the 19th century, legislation in the field of healthcare (medical legislation) has been formed.

Analysis of recent research and publications. The issues of research into the normative regulation of the rights of the patient as subjects of medical law are the subject of separate scientific developments of such scientists as Yu.A. Volkova, R.Yu. Grevtsova, L.A. Zolotukhina, B.A. Logvinenko, G.M. Sarybaeva, S.G. Stetsenko and others. However, the problems of studying the issues of establishing the status of a patient as a subject of a medical legal relationship in general, and in particular, on the issues of conducting medical experiments and complying with the requirements of bioethics, are defined as fragmentary, which justifies the grounds for the relevance of this publication.

This scientific development and its issues correlate with the conceptual foundations for the development of medical reform in Ukraine, the postulates of which are approved in accordance with the Sustainable Development Strategy "Ukraine - 2020", approved by Decree of the President of Ukraine dated January 12, 2015 No. 5/2015, the National Strategy for Activity in Ukraine for the period up to 2025 "Motor activity - a healthy lifestyle - a healthy nation", approved by the Decree of the President of Ukraine dated February 09, 2016 No. 42/2016, the Concept for the Development of the Public Health System, approved by the Order of the

Cabinet of Ministers of Ukraine dated November 30, 2016. No. 1002-r, Concepts for the reform of financing the healthcare system, approved by the Order of the Cabinet of Ministers of Ukraine dated November 30, 2016 No. 1013-r and other strategic documents.

The purpose of the article is to characterize the international standards of legal regulation of the implementation and protection of the right to health care. The achievement of the goals set by the authors is associated with the solution of such problems as: 1) establishing the content of international standards in the field of healthcare; 2) search for directions to ensure the effectiveness of legislative regulation of the right to health care through the prism of the implementation and protection of personal non-property rights of the individual, ensuring his physical existence.

Presentation of the main material of the study. At the normative level, the subjective private (personal) right to health care, which should be guaranteed by the state, was enshrined in the middle of the 20th century. At the same time, in separate documents, starting from the 19th century, the concept of "right to health" is mentioned here and there. However, even before, society and the state understood the need and expediency of taking measures aimed at ensuring the requirements of sanitary and hygienic safety. Even in the days of ancient Rome, Egypt and India, measures were taken to ensure the requirements of sanitation and hygiene.

The germs of medical legislation are observed in accordance with the laws of Kiyevska Rus, in particular, in the context of the application of criminal liability for causing harm to human life and health.

Starting from the 17th century, with the development of industry, the issue of protecting the health of workers, as well as compensation for harm caused by pollution and activities with chemicals, has become relevant. One of the first laws to protect the individual's right to health was the bill adopted in England - "On the Poor", which indicated the relationship between the human right to a safe environment and the

right to receive medical care, which was later enshrined in 1848 by introduction of the Law "On Public Health" into the legal system [1]. In fact, this act fixed the healthcare structure at the state level in the form of the creation of special departments, which were engaged not only in the administration of the processes of organizing the provision of medical care, but also in ensuring the improvement of settlements.

Therefore, only in the middle of the XIX century. For the first time, the legal institution of health care was normatively fixed and certain approaches to the establishment of an administrative-legal mechanism and its structure were introduced.

The normative regulation of the right to health care is carried out at the international, national and local levels.

The beginning of the 20th century was outlined for the development of administrative and legal legislation on health issues by the conclusion on the eve of the First World War of an agreement on the formation of the International Organization of Public Hygiene (1907), the successor of which in 1919 became the International Labor Organization. Thus, the development of medical legislation has shown trends towards the normative consolidation of the institution of the healthcare system as a certain administrative-structured system, the effectiveness of which should be guaranteed by the state.

The history of the development and formation of the protection of the human right to health at the international level is associated with the UN conference in San Francisco in 1945, where it was determined that the functioning of the countries of the world community in accordance with Article 55 of the UN Charter should contribute to the settlement of socio-economic and social problems in the healthcare sector. To implement this strategy, the task was adopted by the Declaration on the Establishment of the World Health Organization in 1946, which is a special body of the UN (Article 57 of the UN Charter) [2]. According to the provisions of the WHO Charter, it is established that the right to

health care is one of the priorities of the structural development of the countries of the world, requiring the latter to create and implement high medical standards that do not depend on race, religion, political preferences, or socioeconomic status. Thus, in accordance with the provisions of the statutory documents of the UN and WHO, the responsibility of the state for violation and non-compliance with medical standards in the healthcare sector is fixed.

Despite the obvious need to create a WHO, its activities are often assessed negatively, as declarative, low effective. However, it should be emphasized that at the international legal level, a person, his right to life and health are recognized as the most important and valuable resource, which is also reflected at the level of national legislation of the countries of the world. Each person has the right to guarantee for him the highest standard of physical and mental health, which requires the activation of management processes for the implementation of public administration functions in the healthcare sector.

Thus, the international level of legal regulation of the healthcare sector is characterized mainly by acts, declarative conceptual provisions that are important in terms of determining the vector of development of modern states of the world. The international level of legal regulation of the right to health care includes such norms as the norms of the Universal Declaration of Human Rights of 1948 [3], the International Covenant on Economic, Social and Cultural Rights of 1966 [4], the Declaration on the Rights of Persons with Disabilities of 2006 [5], Declaration on the Rights of Mentally Retarded Persons of 1971, etc. [6]. In particular, in accordance with the Declaration on the Rights of Mentally Retarded Persons, it is stated that a mentally retarded person has the same patient rights as any other person, in particular, the right to proper medical care and treatment, the right to information about the state of his health, the right to the restoration of working capacity and rehabilitation, the right to the spiritual and cultural development of the individual (clause 2); the right to material security and an adequate standard of

living (paragraph 3); the right to be protected from exploitation, abuse and degrading treatment (paragraph 6). In the absence of the possibility of ensuring the realization of the rights of mentally retarded patients, such persons should live with their families or in other conditions that do not differ as much as possible from the usual living conditions of a person, which together should maximize the socialization of the individual. However, despite the obvious relevance and importance of the Declaration on the Rights of Mentally Retarded Persons, it is not ratified by the Verkhovna Rada of Ukraine, and therefore is not a source of the system of national law and legislation.

The consolidation of the human right to health care at the international level is enshrined in the Universal Declaration of Human Rights, adopted on December 10, 1948 [3]. The right to health care belongs to the system of social human rights. According to the provisions of Article 25 of the Universal Declaration of Human Rights of 1948, it is enshrined that a person has the right to an appropriate "quality" standard of living, which contains the human right to food, clothing, housing, medical care and necessary social services, which constitute the basis for physical. the existence of man. The human right to health includes the human right to a healthy physical and social environment, including the human right to a safe environment; the right to clean water; the right to quality, safe food; the right to comfortable living conditions; the right to privacy.

Subsequently, the human right to health care was detailed in the International Covenant on Economic, Social and Cultural Rights of 1966 [4]. In particular, according to article 12 of the International Covenant on Economic, Social and Cultural, it is established that the right to health care is the creation of conditions for maintaining the physical and mental health of a person, requiring the state to take appropriate organizational and legal measures that require the development and implementation of regional, national and interstate cooperation programs. At the international level, the legal status of patients

is enshrined in a number of international legal instruments, in particular in the Convention on the Elimination of All Forms of Discrimination against Women (1979) [7], the Convention on the Rights of the Child (1989) [8], the International Convention on the Elimination of All Forms of Racial Discrimination (1965)[9].

The standards of social protection and security, medical care and assistance are established in accordance with special international documents adopted by the UN, in particular, in accordance with the Declaration of Social Progress and Development (1969)[10], the Convention on the Protection of the Rights of Foreign Workers and Members of Their families (1990) [11], the Standard Minimum Rules for the Treatment of Prisoners [12], a number of ILO Conventions (for example, the Convention on the Elimination of All Forms of Discrimination Against Women of 1979 [13], the right of women “to health care” is enshrined and safe working conditions, including protection of the reproductive function” (art. 11), which means that working conditions should not interfere with or in any other way affect the right of a woman to have children, have a family, etc. 1969) is valuable setting goals for the functioning of the health care system, one of which is “<...> achieving the highest level of health, providing, if possible, free health care for of the entire population”, correlated with the provisions of the Constitution of Ukraine.

A child has a special administrative and legal status as a patient, as a consumer of medical services, which is enshrined at the international level in the Convention on the Rights of the Child [14], which enshrines the inalienable right of every child to life, and also guarantees the fulfillment of the obligations of the state to promote spiritual, cultural and physical development of the child, which is associated with the creation of conditions for the consumption of medical services at the proper level in institutions providing healthcare services.

Thus, it is reasonable to conclude this. The international level of legal regulation of the individual's right to health care refers to

the system of guarantees of belonging to the fulfillment of social functions assigned to the modern state. The purpose of these documents is to classify workers into certain categories and define work standards that do not adversely affect health. In the context of the formation and constant reformation of the system of medical legislation in Ukraine, international legal acts and treaties are a necessary basis that should be used to form the foundation of rule-making and adapt national regulations to European and world standards.

Further development of international legislation in the field of healthcare is linked to the adoption in 1995 of the Copenhagen Declaration and Program of Action [15]. The Copenhagen Declaration on Social Development dated 01.01.1995 contains a provision on establishing the expediency of introducing guarantees for the effectiveness of the healthcare sector, administrative and legal support for its mechanism, creating effective institutions for the provision of medical services, medical care, the fight against AIDS and global pandemics, reproductive activities , quality environment, social protection of vulnerable segments of the population.

In 1995, the Beijing Resolution on Human Rights was adopted on the need for equal rights for women and men in the provision of medical care, creating equal conditions for access to medical institutions, mental health protection, and educational work. The provisions of the Beijing Resolution determined that the health care system includes the prevention of sexually transmitted diseases; activation of scientific and practical research on the problems of solving problems of reproductive health and its resource intensity.

Conclusions. Consequently, the effectiveness of ensuring human rights and freedoms in general, and in particular, the human right to health care, requires not only their normative consolidation, but also the creation of an administrative and legal mechanism for their implementation and protection.

Thus, it is necessary to conclude that fundamental rights and values are fixed at the international legal level, which, in their content, establish important guiding principles for organization and efficiency, determine the priority of the humanistic attitude of the doctor to the patient, overcoming the manifestations of any form of discrimination. Thus, at the international legal normative level, the human right to health care is enshrined in the Universal Declaration of Human Rights, the International Covenant on Economic, Social and Cultural Rights, the Convention on the Rights of the Child, the Convention on the Elimination of All Forms of Discrimination against Women, the

WHO Charter, a number of conventions ILO. The international institutions whose competence includes the protection of the human right to life and a quality healthcare system include the UN, WHO, and the ILO.

According to international law, the human right to health care is a socio-economic right, the success of its implementation and protection determines the quality of human life. The effectiveness of the implementation of the human right to health care should be fixed not only at the international level, but also at the level of national legislation in general, and in particular, in the field of preventing corruption.

Анотація

У статті досліджуються міжнародні стандарти правового регулювання реалізації та захисту права на охорону здоров'я. Авторами встановлено, що в умовах сьогодення визначаються кореляційні зв'язки міжнародних та національних стандартів реалізації та захисту права особи на охорону здоров'я. Метою статті є здійснення характеристики міжнародних та національних стандартів правового регулювання реалізації та захисту права на охорону здоров'я. Досягнення поставленої мети авторами пов'язується із вирішенням таких завдань, як: 1) встановлення змісту міжнародних стандартів у сфері охорони здоров'я; 2) пошук напрямів забезпечення ефективності законодавчого регулювання права на охорону здоров'я крізь призму реалізації та захисту особистих немайнових прав особи, що забезпечують її фізичне буття. Наукова новизна. У статті обґрунтовується доцільність нормативного розуміння права на охорону здоров'я як міжгалузевого правового інституту, що регулюється як в межах публічно-правових норм, так і із застосування приватно-правових стандартів захисту особистих немайнових інтересів. Як висновок, у статті урахуванням визначення пріоритету захисту життя та здоров'я людини обґрунтована доцільність здійснення конкретизації норм чинного законодавства з питань застосування обставин, що виключають злочинність діяння. Авторами визначено, що здійснення професійних обов'язків медичними працівниками пов'язується з існуванням щоденних ризиків, з прийняття нестандартних рішень, з необхідністю застосування інноваційних методів лікування, але подекуди без такого є неможливим дотриматися реалізації права особи на охорону здоров'я. Зроблено висновок, що міжнародно-правовому рівні закріплюються основоположні права та цінності, що за своїм змістом встановлюють важливі керівні принципи організації та ефективності, визначають пріоритетність гуманістичного ставлення лікаря до пацієнта, подолання проявів будь-яких форм дискримінації. Таким чином, на міжнародно-правовому нормативному рівні право особи на охорону здоров'я закріплено у Загальній декларації прав людини, Міжнародному пакті про економічні, соціальні і культурні права, Конвенції про права дитини, Конвенції про ліквідацію усіх форм дискримінації щодо жінок, Статуті ВООЗ, ряді конвенцій МОП. Міжнародними інституціями, до компетенції яких відноситься захист права особи на життя та якісну систему забезпечення охорони здоров'я відносяться ООН, ВООЗ, МОП.

Ключові слова: медичні правовідносини, захист, звільнення від покарання, медичний працівник, медичне право, пацієнт, правореалізація, юридична відповідальність.

Leheza Yu.O., Pushkina O.V. International standards of legal regulation of the implementation and protection of the rights to health care

The article studies international standards of legal regulation of the implementation and protection of the right to health care. The authors found that in today's conditions, correlations between international and national standards for the implementation and protection of the human right to health care are determined. The purpose of the article is to characterize international and national standards of legal regulation of the implementation and protection of the right to health care. The achievement of the goals set by the authors is associated with the solution of such problems as: 1) establishing the content of international standards in the field of healthcare; 2) search for directions to ensure the effectiveness of legislative regulation of the right to health care through the prism of the implementation and protection of personal non-property rights of the individual, ensuring his physical existence. Scientific novelty. The article substantiates the expediency of a normative understanding of the right to health care as an intersectoral legal institution, regulated both within public law norms and by the application of private law standards for the protection of personal non-property interests. As a conclusion, taking into account the determination of the priority of protection and human health, the article substantiates the expediency of concretizing the norms of the current legislation on the application of circumstances precluding the criminality of the act. The authors determined that the implementation of professional duties by medical workers is associated with the existence of daily risks, with the adoption of non-standard decisions, with the need to use innovative methods of treatment, but sometimes without this it is impossible to observe the realization of a person's right to healthcare. It is concluded that fundamental rights and values are fixed at the international legal level, which, in their content, establish important guidelines for organization and efficiency, determine the priority of the humanistic attitude of the doctor to the patient, overcoming the manifestations of any form of discrimination. Thus, at the international legal normative level, the human right to health care is enshrined in the Universal Declaration of Human Rights, the International Covenant on Economic, Social and Cultural Rights, the Convention on the Rights of the Child, the Convention on the Elimination of All Forms of Discrimination against Women, the WHO Charter, a number of conventions ILO. The international institutions whose competence includes the protection of the human right to life and a quality healthcare system include the UN, the World Health Organization, and the International Labor Organization.

Key words: medical legal relationship, protection, release from punishment, medical worker, medical law, patient, law enforcement, legal liability.

Список використаних джерел:

1. Москаленко В.Ф., Грузєва Т.С., Іншакова Г.В. Регламентація права на охорону здоров'я у міжнародних нормативно-правових актах. *Медичне право України: правовий статус пацієнтів в Україні та його законодавче забезпечення (генезис, розвиток, проблеми і перспективи вдосконалення)*. Матеріали II Всеукраїнської науково-практичної конференції 17—18.04.2008, м. Львів. С. 186-201.
2. United Nations Charter (full text). <https://www.un.org/en/about-us/un-charter/full-text>
3. Загальна декларація прав людини, прийнята і проголошена резолюцією 217 А (III) Генеральної Асамблеї ООН від 10 грудня 1948 року. URL.: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_015#Text
4. Міжнародний пакт про економічні, соціальні і культурні права 1966 року. URL.: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_042#Text
5. Конвенція про права осіб з інвалідністю від 13.12.2006 року. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_g71#Text

6. Декларация о правах умственно отсталых лиц, принята резолюцией 2856 (XXVI) Генеральной Ассамблеи от 20 декабря 1971 года. URL.: https://zakononline.com.ua/documents/show/169900___169900
7. Конвенція про ліквідацію всіх форм дискримінації щодо жінок. URL.: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_207#Text
8. Конвенція про права дитини. URL.: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_021#Text
9. Міжнародна конвенція про ліквідацію всіх форм расової дискримінації. URL.: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_105#Text
10. Декларация социального прогрессу і розвитку. URL.: https://www.un.org/ru/documents/decl_conv/declarations/socdev.shtml
11. Конвенція про захист прав іноземних робітників і членів їх сімей. https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/997_j82#Text
12. Мінімальні стандартні правила поводження з ув'язненими. URL.: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_212#Text
13. Конвенція Організація Об'єднаних Націй про ліквідацію всіх форм дискримінації щодо жінок. URL.: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_207#Text
14. Конвенція про права дитини. URL.: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_021#Text
15. Копенгагенская декларация о социальном развитии від 01.01.1995 року. URL.: https://ips.ligazakon.net/document/view/MU95379?ed=1995_01_01

УДК 342.951

DOI <https://doi.org/10.32847/ln.2022.18.23>

Новицька Н.Б.

*доктор юридичних наук, старший науковий співробітник,
професор кафедри приватного права
Державний податковий університет,
м. Ірпінь, Україна
ORCID 0000-0003-4753-7625*

Новицький А.М.

*доктор юридичних наук, професор, заступник директора ДНДІ МВС України,
м. Київ, Україна
ORCID: 0000-0001-6860-9654*

Приймаченко Д.В.

*доктор юридичних наук, професор,
проректор з наукових робіт
Університету митної справи та фінансів.
ORCID: 0000-0001-8504-2450*

ФОРМУВАННЯ ІНФОРМАЦІЙНИХ КОМПЕТЕНТНОСТЕЙ ЯК СТРАТЕГІЧНИЙ НАПРЯМОК ПІДГОТОВКИ ЮРИСТІВ У ЗАКЛАДАХ ПЕРЕДВИЩОЇ ФАХОВОЇ ОСВІТИ

Постановка проблеми. Сучасний етап розвитку суспільства характеризується швидкими темпами інформатизації усіх сфер суспільного життя. В умовах побудови розвинутого інформаційного суспільства кардинально змінюється вектор освіти як ціннісно змістовна основа її розвитку, спираючись на який визначається її зміст, мета методи та технології навчання. Основною особливістю освіти стає її особистісна орієнтованість, яка жодним чином не повинна зводитися до простої передачі готових знань.

Проблемою змін в освіті є той факт, що в Україні досі існує суперечка у баченні цілі в освіті: дати структуровані фундаментальні знання або навчити вільно мислити та вчитися самостійно за допомогою доступних засобів. Застаріла інформація, недостатня кваліфікація, низьке фінансування системи освіти, відсутність чіткого бачення реформування початкових та вищих шкіл у їх взаємо-

зв'язку та взаємовпливі тощо. Усі ці потреби вказують на необхідність розробки комплексної системи реформування освіти на основі національних традицій, досвіду та мислення, з урахуванням найкращих європейських практик, вдосконалення системи підготовки викладачів та викладачів у університетах, з урахуванням нових тенденцій освіти [1].

2016 рік став переломним в підході щодо підготовки юристів високо рівня. Міністерство освіти і науки взяло на себе нелегке завдання реформування всієї системи підготовки юристів, забезпечення належного методичного, методологічного забезпечення освітнього процесу в сфері юриспруденції. Вперше в історії вищої освіти було запропоновано запровадження зовнішнього незалежного оцінювання при вступі до юридичних закладів вищої освіти. Це зовнішні ознаки реформування юридичної освіти. Проте є потреба окреслити і інші проблеми, що впливають на

якісні показники підготовки майбутніх правників.

Питанням модернізації моделі вищої юридичної освіти і підготовки фахових правників присвячені роботи багатьох визнаних вітчизняних науковців, зокрема, В.І. Андрейцева, Д.О. Білінського, К.В. Воронцової, С.Д. Гусарева, Г.П. Клімової, В.В. Комарова, О.М. Котикової, Н.І. Костової, О.В. Петришина, В.М. Суценка, В.Я. Тація та ін.

Метою статті є саме висвітлення тих змін, які відбуваються у діджиталізованому суспільстві та вимагають нових підходів до підготовки юристів у закладах фахової передвищої освіти, та показати важливість формування нових компетентностей юристів щодо роботи з інформацією у закладах фахової передвищої освіти.

Виклад основного матеріалу.

Інформаційні технології несуть зміни не тільки у внутрішню політику самих різних за рівнем розвитку країн світу, але і у відносини між людьми. Змінюється сам формат відносин, мало того він зміщується в інформаційну сферу переходячи в мережу Інтернет. Отже нове суспільство вимагає підготовки нового типу фахівця здатного якісно виконувати завдання в основі яких лежать процеси інформатизації. Фахова передвища освіта не залишається осторонь зазначених процесів, адже її основною метою є підготовка конкурентоспроможних фахівців для забезпечення потреб суспільства, ринку праці та держави [2].

Одним із проблемних питань сучасної вищої юридичної освіти є становлення певних компетентностей. Серед цих компетентностей слід визначити ті, які визначають професійний рівень вмінь підготовки документів, формування підбору нормативних джерел для вирішення конкретної ситуації, вміння аналізувати динаміку змін чинного законодавства тощо. Таким чином, для високого професійного рівня юриста стає нагальним знання не тільки юриспруденції, а і інших наукових галузей суспільних відносин.

Інформатизація юридичної освіти в закладах передвищої освіти має передбачати використання в навчальному процесі онлайн платформ, повноцінних дистанційних курсів, спеціально облаштовані аудиторії для набуття практичних навичок дистанційної юридичної діяльності (наприклад, он-лайн консультування, використання он-лайн сервісів інформаційних порталів органів державної влади та місцевого самоврядування, проталу Дія, он-лайн досудове розслідування та інше), роботу з державними реєстрами (наприклад, Єдиний державний реєстр юридичних осіб, фізичних осіб-підприємців та громадських формувань, Єдиний державний реєстр судових рішень, Державний реєстр речових прав на нерухоме майно, Єдиний реєстр підприємств щодо яких порушено провадження у справі про банкрутство тощо) та аналітичними онлайн-системами (наприклад, YouControl, YouScore, Verdictum, ZakonOnline, PravoSud). Отже, інформатизація юридичної освіти – це важливий стратегічний напрямок розвитку сучасної юридичної освіти, який являє собою процес підготовки майбутнього юриста до юридичної діяльності в умовах інформаційного суспільства та діджиталізації. Реформування юридичної освіти з урахуванням цифрових технологій сприятиме створенню ефективної моделі сучасної юридичної освіти в Україні.

Міністерством освіти і науки України була підготовлена Концепція вдосконалення правничої (юридичної) освіти для фахової підготовки правника відповідно до європейських стандартів вищої освіти та правничої професії [3]. Метою даної концепції є вдосконалення правничої освіти для фахової підготовки правника відповідно до європейських стандартів вищої освіти та правничої професії є сприяння становленню в Україні правничої освіти як системи стандартів змісту та методики викладання правничих дисциплін, базованих на формуванні правничих навичок, обізнаності щодо питань етики та прав людини, розумінні фундаментальної ролі

правника в утвердженні верховенства права через захист прав і свобод людини, а також стандартів доступу до правничої професії.

Стандарти вищої юридичної освіти в галузі знань «Право» для першого [4] та другого рівнів [5] передбачають досить велику кількість soft skills і світоглядних предметів, а також практико-орієнтовну компоненту, що відповідає концепції інформатизації та підготовки висококваліфікованих всебічно розвинутих фахівців у галузі права, включає загальні та спеціальні компетентності, якими повинні оволодіти студенти.

Серед загальних компетентностей що охоплюють сприйняття світоглядних та морально-етичних цінностей, широку соціально-гуманітарну ерудованість і усвідомлення мультикультурного розмаїття сучасного життя, зокрема, визначених Концепцією, віднесено навички збору і аналізу інформації, а серед спеціальних компетентностей, які охоплюють теоретичні і прикладні знання про природу і призначення права, його доктрини, принципи та інститути, а також уміння і навички у процесі правозастосування - навички збору інформації. Таким чином робота із збору та аналізу інформації визначені як загальні так і спеціальні компетентності.

Директоратом з прав людини, доступу до правосуддя та правової обізнаності Міністерства юстиції України було проведено дослідження, наскільки сучасний стан підготовки випускників-юристів відповідає потребам юридичного ринку праці. В опитуванні взяли участь 41 юридична компанія, 2 неюридичні організації та 33 центральні органи державної виконавчої влади. Зокрема, роботодавці визначили ключові практичні навички молодого фахівця. На їх думку випускник юридичного вишу повинен мати достатній обсяг практичних навичок, зокрема, складання юридичних документів, ділового спілкування та комунікації, аналітичного та критичного мислення, роботи з базами даних та реєстрами [7].

Осмислення стану та перспектив, векторів розвитку юридичної освіти передбачає

визнання освітнього процесу таким, який має орієнтуватися не на передавання статичних знань, а передусім на формування технології роботи з правовою інформацією, на основі чого майбутні юристи отримують компетентності для розв'язання практичних проблем у галузі професійної юридичної діяльності. Цей інноваційний процес має ґрунтуватися на формуванні компетентностей, що необхідні для досягнення успіху в мінливому й технологічно орієнтованому суспільстві [6, с. 126].

Можемо констатувати, що більшість державних органів виконавчої влади, суди різних рівнів переходять на інтернет-спілкування, більшість публічної інформації передано до відкритих баз даних. Важливу роль в роботі юристів відіграє використання можливостей комп'ютерних інформаційних систем, автоматизованих пошукових та довідкових правових систем, використання електронних баз даних правової інформації, що викликає необхідність введення у закладах передвищої фахової освіти, діяльність яких спрямована на підготовку юристів інформаційного права як обов'язкової навчальної дисципліни. Основний предмет правового регулювання інформаційного права - інформаційні відносини, тобто відносини, що виникають при здійсненні інформаційних процесів - процесів виробництва, збору, обробки, накопичення, зберігання, пошуку, передачі, розповсюдження і споживання інформації.

Сьогодні на перший план вийшла проблема підготовки юристів, які можуть інформаційно забезпечити ухвалення оптимального рішення в умовах недостатньої визначеності. Тому формування інформаційної культури студентів - дуже важлива задача на сьогоднішній день. Основою інформаційної культури майбутніх юристів є їхнє уміння ефективно вести пошук, аналіз, генерування поширення та зберігання інформації.

Ще однією надзвичайно важливою вимогою суспільства взагалі та працедавців в сфері права зокрема, є вимога щодо рівня компетентності сучасного юриста є досконале воло-

діння комп'ютерною технікою, вміння роботи із інформаційними базами даних, формування інформаційних запитів за допомогою комунікативних мереж. Окремі види спеціальної професійної діяльності вимагають (наприклад, нотаріуси) потребують постійного користування комп'ютера та підключення до Інтернет та інформаційних баз Міністерства юстиції.

Професія юриста сьогодні вимагає достатньо високого рівня володіння інформаційними технологіями. З кожним роком така вимога постійно зростає, а це, в свою чергу, створює певний рівень очкування від випускників закладів вищої освіти щодо відповідної кваліфікації, в тому числі і знання та вміння в сфері IT-технологій.

Юриспруденція не може залишатися осторонь від такого універсального наукового завдання, як пошук закономірностей в інформаційній сфері. Саме на основі закономірностей виробляються базові наукові положення, робляться довгострокові прогнози і приймаються стратегічні рішення у сфері державного регулювання.

Правова інформатика покликана виробляти найзагальніші, найуніверсальніші положення про інформаційно-правові явища, а це означає, що до предмета її дослідження входять саме закономірності, які відображаються у наукових категоріях, класифікаціях, інших узагальнених судженнях про інформацію, технологіях її обробки, телекомунікаційних процесах, програмно-технічних і організаційних системах надання інформаційних послуг з використанням інформаційних технологій і права.

Сучасний рівень розвитку правової інформатики дає можливість забезпечити достатній рівень засвоєння необхідної бази знань для студентів-юристів закладів передвищої фахової освіти щодо їх подальшої адаптації у практичній діяльності.

Зокрема, викладання правової інформатики студентам юридичних напрямків підготовки може забезпечити оволодіння наступними знаннями, уміннями та навичками:

- організація робочого місця юриста;
- освоєння основ інформатизації роботи в сфері юриспруденції;
- ознайомлення із провідними юридичними інформаційними ресурсами та основи щодо їх застосування в практичній діяльності;
- практичне ознайомлення із можливостями сучасних інформаційних систем правового напряму та набуття навичок щодо підготовки документів юридичного спрямування;
- створення умов для набуття студентами професійних навичок роботи із інформаційними базами даних нормативних документів (пошук, правозастосування, використання коментарів, використання базових нормативних документів, історія розвитку конкретної правової норми, правозастосування конкретної норми в часі тощо).

Крім того, викладання курсу правової інформатики забезпечить :

- конкурентність студентів на ринку праці;
- підтвердження професійності фахівця у сфері юриспруденції;
- підвищення можливості набуття практичних навиків студентів юридичних напрямків підготовки;
- підтвердження професіоналізму та перспективного розвитку майбутніх юристів в інформаційному суспільстві;
- можливість отримання додаткових умінь та навичок, які можуть бути сертифікованими та виступати додатковим стимулом в освітній сфері.

Таким чином вбачається за необхідне внесення до обов'язкових компетентностей юриста питання володіння комп'ютерною технікою, користування інформаційними базами для забезпечення збору та аналізу інформації. Саме правова інформатика є тим оптимальним навчальним предметом, який зможе забезпечити виконання завдань, що ставляться в Концепції щодо рівня підготовки юристів. А предмет «Правова інформатика» повинен мати два напрямки викладання: загальні особливості користування спеціальними засобами комп'ютерної техніки, пра-

вила формування електронних документів, доступ до Інтернет тощо, і другий – вміння користування спеціальними інформаційними базами даних щодо специфіки підготовки правника.

Висновок. Сьогодення вносить суттєві якісні зміни і в методологію сучасної освіти ставить нові вимоги перед юридичними закладами фахової передвищої освіти. У відповідь на появу нових сфер науки і технологій потребують змін традиційні дисципліни. Нові форми генерування знань потребують не лише реконфігурації закладів вищої освіти, університетських кафедр і факультетів, а й комплексного підходу у підготовці майбутніх юристів. У зв'язку з цим істотно зростає роль методологічних, системних, міждисциплінарних знань, необхідних для раціонального й осмисленого оперування з різноманітними знаннями і даними з метою вирішення нових, нестандартних проблем. Саме тому найголовніше місце відводиться розвитку аналітичних здібностей майбутніх юристів, тобто спроможності шукати і знаходити необхідну інформацію, точно формулювати проблеми і гіпотези, вбачати в сукупностях даних певні закономірності, знаходити розв'язок складних міждисциплінарних задач.

Один із шляхів розв'язання перерахованих вище проблем ми бачимо, у введенні курсів “Інформаційна культура”, “Інформаційна безпека”, “Правова інформатика”, «Міжнародне інформаційне право», «Правові аспекти

інформаційного суспільства», «Захист персональних даних», «Доступ до публічної інформації», «ІТ-право» та інші напрями інформаційної діяльності в залежності від потреб навчальних програм Закладу передвищої фахової освіти, з попередньою розробкою відповідного навчально-методичного забезпечення, виданням навчальної літератури. Тим самим можна було б підготувати майбутніх юристів, які будуть мати високу інформаційну культуру та вмітимуть застосовувати нові інформаційні технології в процесі навчання та в подальшому можуть стати висококваліфікованими фахівцями. Крім того перспективним напрямком розвитку сучасного закладу фахової передвищої освіти юридичного спрямування може стати створення лабораторії правової інформатики з відповідним технічним обладнанням та програмним забезпеченням на базі якої студенти будуть набувати практичних компетентностей щодо он-лайн консультування, використання он-лайн сервісів інформаційних порталів органів державної влади та місцевого самоврядування, проталу Дія, он-лайн досудове розслідування та інше), роботу з державними реєстрами (наприклад, Єдиний державний реєстр юридичних осіб, фізичних осіб-підприємців та громадських формувань, Єдиний державний реєстр судових рішень, Державний реєстр речових прав на нерухоме майно, Єдиний реєстр підприємств щодо яких порушено провадження у справі про банкрутство тощо.

Анотація

Стаття присвячена висвітленню тих змін, які відбуваються у діджиталізованому суспільстві та вимагають нових підходів до підготовки юристів у закладах фахової передаищої освіти, та показати важливість формування нових компетентностей юристів щодо роботи з інформацією у закладах фахової передвищої освіти.

У сучасному світі знання й інформація породжують нові знання, їхні обсяги і вплив на продуктивний розвиток суспільства постійно зростають. Цей виклик вимагає від людства нових способів і засобів поширення і використання глобальних знань з метою подальшого прогресу, що і є головною властивістю інформаційного суспільства. Сьогодення вносить суттєві якісні зміни і в методологію сучасної освіти ставить нові вимоги перед юридичними закладами фахової передвищої освіти. У відповідь на появу нових сфер науки і технологій потребують змін традиційні дисципліни. Нові форми генерування знань потребують не лише реконфігурації

закладів вищої освіти, університетських кафедр і факультетів, а й комплексного підходу у підготовці майбутніх юристів. У зв'язку з цим істотно зростає роль методологічних, системних, міждисциплінарних знань, необхідних для раціонального й осмисленого оперування з різноманітними знаннями і даними з метою вирішення нових, нестандартних проблем. Саме тому найголовніше місце відводиться розвитку аналітичних здібностей майбутніх юристів, тобто спроможності шукати і знаходити необхідну інформацію, точно формулювати проблеми і гіпотези, вбачати в сукупностях даних певні закономірності, знаходити розв'язок складних міждисциплінарних задач.

Крім того запропоновано як перспективний напрямок розвитку сучасного закладу фахової передвищої освіти юридичного спрямування - створення лабораторії правової інформатики з відповідним технічним обладнанням та програмним забезпеченням на базі якої студенти будуть набувати практичних компетентностей.

Ключові слова: фахова передвища освіта, інформаційні компетентності, підготовка юристів, державна політика, формування і реалізація, завдання, здобувачі фахової передвищої освіти.

Novytska N.B., Novytskiy A.M., Pryimachenko D.V. Formation of information competences as a strategic direction of training lawyers in institutions of higher professional education

The article is devoted to highlighting those changes that are taking place in the digitalized society and require new approaches to the training of lawyers in institutions of professional further education, and to show the importance of forming new competencies of lawyers in working with information in institutions of professional pre-higher education.

In the modern world, knowledge and information generate new knowledge, their volume and influence on the productive development of society is constantly growing. This challenge requires humanity to find new ways and means of spreading and using global knowledge for the purpose of further progress, which is the main property of the information society. Today brings significant qualitative changes and sets new requirements for legal institutions of professional pre-higher education in the methodology of modern education. In response to the emergence of new areas of science and technology, traditional disciplines require changes. New forms of knowledge generation require not only the reconfiguration of higher education institutions, university departments and faculties, but also a comprehensive approach to the training of future lawyers. In this regard, the role of methodological, systemic, interdisciplinary knowledge, necessary for rational and meaningful operation with various knowledge and data in order to solve new, non-standard problems, is significantly increasing. That is why the most important place is given to the development of analytical abilities of future lawyers, that is, the ability to search and find the necessary information, accurately formulate problems and hypotheses, see certain regularities in data sets, and find solutions to complex interdisciplinary problems.

In addition, the creation of a legal informatics laboratory with appropriate technical equipment and software, on the basis of which students will acquire practical competencies, is proposed as a promising direction for the development of a modern institution of professional pre-university legal education.

Key words: professional preliminary higher education, informational competences, training of lawyers, state policy, formation and implementation, tasks, applicants of professional preliminary higher education.

Список використаних джерел:

1. Сопілко І.М. Нові виклики освіти в інформаційному суспільстві. *Сучасне право в епоху соціальних змін*: матеріали XI Міжнародної науково-практичної конференції 26 лютого 2021 р. Київ Т.1. – Тернопіль: Вектор. С.199-201
2. Про фахову передвищу освіту : Закон України від 6 червня 2019 року. № 2745-VIII. станом на 24.10.2022р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2745-19?find=1&text=%D0%BA%D1%83%D0%BB%D1%8C%D1%82%D1%83%D1%80#Text>
3. Концепція вдосконалення правничої (юридичної) освіти для фахової підготовки правника відповідно до європейських стандартів вищої освіти та правничої професії URL: <http://mon.gov.ua/activity/education/vishha/>
4. Стандарт вищої освіти України: перший (бакалаврський) рівень вищої освіти, галузь знань 08 «Право», спеціальність 081 «Право» : Затверджено і введено в дію наказом Міністерства освіти і науки України від 12.12.2018 р. № 1379. URL: <https://mon.gov.ua/storage/app/media/vishcha-osvita/zatverdzeni%20standarty/12/21/081-pravo-bakalavr.pdf>.
5. Стандарт вищої освіти України другого (магістерського) рівня вищої освіти для отримання освітнього ступеня вищої освіти «магістр» за спеціальністю 081 «Право» у галузі знань 08 «Право» : Затверджено і введено в дію наказом Міністерства освіти і науки України від 17.08.2020 р. № 1053. URL: <https://mon.gov.ua/storage/app/media/vyshcha/standarty/2020/08/081-pravo-magistr.pdf>
6. Завальний А.М. Інновації юридичної освіти: осмислення, виклики, перспективи. *Науковий вісник Національної академії внутрішніх справ*. № 4 (109). 2018. С. 113–132. 13.
7. У Мініюсті заявили про кризу юридичної освіти. URL: <https://osvita.ua/vnz/62132/>
1. Sopilko I.M. Novi vyklyky osvity v informatsiinomu suspilstvi. Suchasne pravo v epokhu sotsialnykh zmin: materialy KhI Mizhnarodnoi naukovo-praktychnoi konferentsii 26 liutoho 2021 r. Kyiv T.1. – Ternopil: Vektor. S.199-201
2. Pro fakhovu peredvyshchu osvitu : Zakon Ukrainy vid 6 chervnia 2019 roku. № 2745-VIII. stanom na 24.10.2022r. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2745-19?find=1&text=%D0%BA%D1%83%D0%BB%D1%8C%D1%82%D1%83%D1%80#Text>
3. Kontsepsiia vdoskonalennia pravnychoi (iurydychnoi) osvity dlia fakhovoi pidhotovky pravnyka vidpovidno do yevropeiskyykh standartiv vyshchoi osvity ta pravnychoi profesii URL: <http://mon.gov.ua/activity/education/vishha/>
4. Standart vyshchoi osvity Ukrainy: pershyi (bakalavrskiy) riven vyshchoi osvity, haluz znan 08 «Pravo», spetsialnist 081 «Pravo» : Zatverdzheno i vvedeno v diiu nakazom Ministerstva osvity i nauky Ukrainy vid 12.12.2018 r. № 1379. URL: <https://mon.gov.ua/storage/app/media/vishcha-osvita/zatverdzeni%20standarty/12/21/081-pravo-bakalavr.pdf>.
5. Standart vyshchoi osvity Ukrainy druhoho (mahisterskoho) rivnia vyshchoi osvity dlia otrymannia osvitnoho stupenia vyshchoi osvity «mahistr» za spetsialnistiu 081 «Pravo» u haluzi znan 08 «Pravo» : Zatverdzheno i vvedeno v diiu nakazom Ministerstva osvity i nauky Ukrainy vid 17.08.2020 r. № 1053. URL: <https://mon.gov.ua/storage/app/media/vyshcha/standarty/2020/08/081-pravo-magistr.pdf>
6. Zavalnyi A.M. Innovatsii yurydychnoi osvity: osmyslennia, vyklyky, perspektyvy. Naukovyi visnyk Natsionalnoi akademii vnutrishnikh sprav. № 4 (109). 2018. S. 113–132. 13.
7. U Miniusti zaiavyly pro kryzu yurydychnoi osvity. URL: <https://osvita.ua/vnz/62132/>

УДК 349.2: 331.2 (477)

DOI <https://doi.org/10.32847/ln.2022.18.24>

Малюга Л.Ю.

доктор юридичних наук,

доцент кафедри трудового права та права соціального забезпечення

Навчально-наукового інституту права

Київського національного університету імені Тараса Шевченка

ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-0523-221X>

Юрескул І.В.

здобувач другого освітнього рівня за спеціальністю 081 – Право

Навчально-наукового інституту права

Київського національного університету імені Тараса Шевченка

ПРОБЛЕМИ РЕАЛІЗАЦІЇ ДЕРЖАВНОЇ ПОЛІТИКИ У СФЕРІ СОЦІАЛЬНОГО ЗАХИСТУ ОСІБ З ІНВАЛІДНІСТЮ В УКРАЇНІ

Закріплення на конституційному рівні права кожного на соціальний захист є важливим кроком, який дозволяє за будь-яких обставин через систему соціально-захисних благ забезпечити кожній людині задоволення її необхідних потреб та гідний рівень життя у разі виникнення складної життєвої ситуації. Серед усього населення країни особливої уваги у сфері соціального захисту потребують особи з обмеженими можливостями. Інвалідність у сучасному світі є однією з глобальних проблем, що стосується інтересів практично всіх сфер діяльності. Проте, незважаючи на існуючі національні, регіональні та міжнародні правові норми, а також діяльність міжнародних організацій та зусилля неурядових організацій, на нашу думку, права осіб з інвалідністю не забезпечуються на належному рівні.

Особи з обмеженими можливостями зіштовхуються із проблемами дискримінації, відчуження, ізоляції. Довгий час вважалося, що такі проблеми є неминучим наслідком наявності у них фізичних, психічних, інтелектуальних чи сенсорних порушень. Крім того, велика кількість осіб з інвалідністю живуть в умовах бідності, у спеціальних установах і не мають можливості для здобуття освіти, працевлаштування тощо. На сьогодні,

питання соціальної інтеграції та захисту прав осіб з інвалідністю залишаються актуальними у всьому світі, оскільки їх кількісні показники постійно зростають, хоча причини і наслідки інвалідності можуть бути різними.

Підняте питання не може знаходитися поза увагою суспільства та держави внаслідок своєї безумовної практичної актуальності, а також з огляду на те, що, по-перше, соціальна держава, якою проголосила себе Україна, не може стояти осторонь проблем, наявних у суспільстві. По-друге, на практиці доволі часто виникають труднощі із належним їх соціальним захистом через те, що задекларовані в нормативно-правових актах права та свободи не можуть бути у достатній мірі реалізовані внаслідок дефіциту бюджету, переобтяженості бюджету пільгами, невідповідністю наявних пільг та виплат існуючим реальним умовам сьогодення. Таким чином, питання реалізації державної політики соціального захисту осіб з інвалідністю потребує наукового дослідження та вказує на актуальність і своєчасність цієї публікації.

Аналіз останніх досліджень. У сучасних наукових працях (при чому, не тільки юридичних) приділяється увага захисту осіб з інвалідністю в Україні, що засвідчує

про їх багатогранність і необмеженість для дослідження. Вагомий внесок у дослідження даного питання зробили В. М. Андріїв, Н. Б. Болотіна, С. В. Вишновецька, С. І. Запара, М. І. Іншин, В. Л. Костюк, С. С. Лукаш, В. П. Мельник, О. В. Москаленко, П. Д. Пилипенко, С. М. Синчук, О. В. Тищенко, Г. І. Чанишева, Л. П. Шумна, О. М. Ярошенко та інші. Незважаючи на наявність ґрунтовних досліджень, сучасні проблеми реалізації права осіб з інвалідністю свідчать про необхідність подальшого вивчення та пошуку шляхів їх забезпечення в Україні.

Виклад основного матеріалу. Складність соціального захисту осіб з обмеженими можливостями обумовлюється як реформуванням економіки, проблемами правового регулювання відносин у цій сфері, так і впровадження правового режиму воєнного стану в Україні. Постійний моніторинг стану соціального захисту осіб з інвалідністю, вирішення проблем, пов'язаних з реалізацією їх права на соціальний захист, а також удосконалення чинного законодавства викликають потребу в модифікації правових засад функціонування соціальної політики та соціального законодавства України.

Сучасний стан вітчизняного законодавства, що регулює соціальний захист осіб з інвалідністю, характеризується як незадовільний, внаслідок його безсистемності, наявності численних підзаконних нормативно-правових актів, які часто не відповідають базовим законам у цій сфері та звужують обсяг та зміст їх прав. Актуальними проблемами щодо забезпечення та гарантування прав осіб з інвалідністю на сьогодні вчені вважають наступними: недостатність заходів, що приймаються у сфері визначення політики та стандартів; негативне відношення та упередженість, що створюють перешкоди на шляху до здобуття освіти, працевлаштування, медико-санітарної допомоги та участі осіб з інвалідністю в соціальному житті; обмеження доступу до послуг; недостатнє фінансування; обмежений доступ до транспортних систем; відсутність інтегра-

ції осіб з інвалідністю у суспільне життя та інші [14, с. 21].

За таких умов поінформованість про загальну чисельність та умови життя осіб з інвалідністю може сприяти підвищенню ефективності зусиль, спрямованих на усунення зазначених перешкод, пов'язаних з інвалідністю, та надання послуг, що дозволить таким особам успішно інтегруватися у життя суспільства. Людина з обмеженими можливостями здоров'я має потребу у соціальному захисті, оскільки існує низка факторів, що зумовлюють цю необхідність. Основними факторами, що обмежують життєдіяльність особи з інвалідністю, визнаються повна чи часткова втрата особою здатності чи можливості здійснювати самообслуговування, самостійно пересуватися, орієнтуватися, спілкуватися, контролювати свою поведінку, навчатися та займатися трудовою діяльністю [14, с. 59].

Традиційно соціальний захист являє собою сукупність державних заходів щодо надання соціальної допомоги та соціального обслуговування, а також розподілу коштів для задоволення потреб фізичних осіб, позбавлених можливості самостійно забезпечувати себе коштами в обсязі прожиткового мінімуму з незалежних від них причин. Для забезпечення соціального захисту осіб з інвалідністю держава створює праві, економі, політичні, соціальні, психологічні та інших умови, формує соціальну політику. Так, у доктрині права соціального забезпечення по-різному трактують категорію «соціальна політика»: 1) як сукупність владних управлінських рішень, що забезпечують підтримку життєдіяльності груп населення, схильних до ризиків з метою консолідації суспільства [3, с. 56]; 2) як механізм регулювання державою та іншими інститутами соціально-економічних відносин у суспільстві з метою створення сприятливого соціокультурного середовища для їх життєдіяльності, гармонізації всіх сфер суспільства, забезпечення стабільності та громадянської свідомості [4, с. 120]; 3) як складова частина

внутрішньої політики держави, втілена в її соціальних програмах і практиці, метою якої є врегулювання відносини в суспільстві в інтересах та через інтереси основних соціальних груп населення [5, с. 37]. Проаналізувавши вищезазначені підходи, можемо стверджувати, що соціальна політика була спрямована на стабілізацію суспільства та узгодження інтересів різних груп населення та забезпечення його добробуту.

Суб'єктами соціальної політики є держава в особі уповноважених державних органів управління, органів місцевого самоврядування, інститутів громадянського суспільства (підприємства, соціальні політичні та економічні організації). Діяльність цих суб'єктів спрямована на забезпечення добробуту в суспільстві та реалізацію принципу соціальної справедливості [6, с. 63]. Тому, державною соціальною політикою слід вважати цілеспрямовану діяльність держави щодо управління суспільними процесами та відносинами у соціально-культурній сфері.

У цілому нині державна соціальна політика є інструментом забезпечення добробуту суспільстві, а часткова реалізація цієї політики здійснюється через надання соціальних послуг. Соціальна послуга, у свою чергу, є дією у сфері соціального обслуговування з надання постійної, періодичної, разової допомоги, у тому числі термінової допомоги, громадянину з метою покращення умов його життєдіяльності та/або розширення його можливостей самостійно забезпечувати свої основні життєві потреби. Важливо розрізняти поняття соціальної послуги та соціальної підтримки. Соціальна підтримка – це ширше поняття, що являє собою систему заходів для надання допомоги деяким категоріям громадян, які тимчасово опинилися у важкому економічному становищі (частково чи повністю безробітні, студенти та інші). Соціальна підтримка здійснюється шляхом надання допомоги, необхідної інформації, фінансових коштів, кредитів, навчання, правового захисту та встановлення інших пільг) [7, с. 45].

Досліджуючи соціальну політику держави щодо осіб з інвалідністю, варто зазначити, що основними принципами формування державної політики щодо осіб з інвалідністю традиційно вважаються наступні: - мінімізація факторів, що призводять до інвалідності, та ліквідація її наслідків; - забезпечення особам з інвалідністю можливості досягнення однакового з іншими громадянами рівня життя (у сфері доходів, освіти, зайнятості, охорони здоров'я та участі у громадському житті); - надання особам з інвалідністю рівних з іншими громадянами прав та обов'язків; - забезпечення індивідуального підходу до кожної особи з інвалідністю, виходячи з особливостей обмежень здоров'я [8, с. 72].

Зауважимо, що державна система соціальної допомоги особам з інвалідністю включає такі державні повноваження: 1) розробка індивідуальних програм реабілітації та абілітація осіб з інвалідністю (поняття «реабілітація» відрізняється від «абілітації» тим, що під «реабілітацією» необхідно розуміти відновлення втрачених колись можливостей і здібностей, а «абілітація» спрямована на розвиток потенційних відсутніх можливостей; 2) надання реабілітаційних та абілітаційних заходів; 3) контроль над реалізацією індивідуальних програм реабілітації, абілітації осіб з інвалідністю; 4) ведення та використання державної інформаційної системи у відповідній сфері [9, с. 44].

Аналізуючи систему соціальної допомоги особам з інвалідністю, не можна не зазначити про надання таким особам загальної освіти, професійної освіти та професійного навчання. Державні заходи підтримки забезпечують осіб з інвалідністю та їхніх батьків (законних представників) інформацією з питань здобуття загальної освіти, професійної освіти, професійного навчання та реабілітації, а також надають психолого-педагогічну підтримку при здобутті освіти.

Ще однією важливою складовою державної системи соціальної допомоги особи з інвалідністю є забезпечення зайнятості осіб

з інвалідністю. Професійна та трудова діяльність осіб з інвалідністю сприяє відчуттю їх власної витребуваності й корисності як для родин, так і для суспільства в цілому, поліпшенню їхнього добробуту, забезпечення особистих прагнень до самореалізації. В Україні держава через відповідні органи, що реалізують державну політику у сфері зайнятості населення, сприяє інвалідам у пошуку роботи та працевлаштуванню, яке здійснюється з врахуванням особливостей інваліда, за умови набуття ним статусу безробітного. Окрім того, на підприємствах, установах, організаціях встановлюються нормативи робочих місць для їх зайнятості. Разом з тим, існують проблеми щодо забезпечення зайнятості осіб з обмеженими можливостями, які необхідно вирішувати з метою забезпечення одного із основних прав людини – права на працю.

Аналізуючи державну політику у сфері соціального захисту осіб з інвалідністю в Україні, необхідно зазначити, що вона здійснюється через прийняття державних цільових програм. Так, з моменту здобуття Україною незалежності державна соціальна політика України зазнала кардинальних змін. За часів входження України до ССР соціальне забезпечення було направлене лише на одну категорію громадян. Проте, сучасна державна політика України у сфері соціального захисту осіб з інвалідністю спрямована на гарантування та забезпечення захисту осіб з інвалідністю за допомогою створення для них рівних можливостей та відповідних умов у суспільстві для реалізації життєвих потреб [10, с. 16]. Ще з 1991 року на законодавчому рівні встановлено, що соціальний захист осіб з інвалідністю є складовою діяльності держави щодо забезпечення прав і можливостей осіб з інвалідністю нарівні з іншими громадянами та полягає у наданні пенсії, державної допомоги, компенсаційних та інших виплат, пільг, соціальних послуг, здійсненні реабілітаційних заходів, встановленні опіки (піклування) або забезпеченні стороннього догляду [11].

Важливу роль у забезпеченні правових гарантій у сфері соціального захисту осіб

з інвалідністю відіграло прийняття Закону України «Про реабілітацію осіб з інвалідністю в Україні» [12]. Крім того, реалізується низка державних цільових програм в сфері соціального захисту осіб з інвалідністю, видатки на виконання яких чинне законодавство відносить до захищених статей Державного бюджету України. Зокрема, це видатки на забезпечення протезно-ортопедичні вироби, матеріальне забезпечення осіб з інвалідністю, трудова, професійна та соціальна реабілітація осіб з інвалідністю, забезпечення спеціальним транспортом [13, с. 119]. Проте, незважаючи на нормативне закріплення гарантій та прав осіб з інвалідністю, фінансування заходів щодо соціального захисту осіб з інвалідністю встановлюються виходячи не з потреб вказаної категорії осіб, а з економічних і фінансових можливостей держави.

Головним завданням держави в сфері соціального захисту осіб з інвалідністю є забезпечення рівного доступу осіб з інвалідністю до соціального захисту, а також формування політики, яка направлена на перехід від залежності осіб з інвалідністю до автономії, від державного забезпечення та самостійної зайнятості. На даний час реалізується Національний план дій з реалізації Конвенції про права осіб з інвалідністю на період до 2025 року, затверджений розпорядженням Кабінету Міністрів України від 07.04.2021 р. № 285-р [14]. Даний нормативний акт визначає першочергові завдання, пріоритетні напрями та стратегічні цілі державної політики у сфері соціального захисту осіб з інвалідністю, а також заходи щодо приведення чинного законодавства України відповідно до положень Конвенції про права осіб з інвалідністю.

На думку науковців, сучасна політика України передбачає систему заходів спрямованих на поліпшення життєдіяльності осіб з інвалідністю, досягнення матеріальної незалежності інтеграції в суспільство, відновлення соціального статусу, а також має на меті всебічний соціальний захист осіб з інвалідністю. Державні програми у сфері соціаль-

ного захисту осіб з інвалідністю належать до пріоритетних програм. Однак, незважаючи на пріоритетність в національній політиці у сфері соціального захисту осіб з інвалідністю є проблеми, які потребують вирішення. Зокрема, однією з таких проблем є відсутність правового механізму щодо попередження інвалідності. Тому, сучасна національна політика та законодавство повинні бути спрямовані не тільки на осіб з інвалідністю, а й на тих осіб, яким загрожує інвалідність.

Соціальний захист осіб з інвалідністю займає особливе місце в політиці держави та має на меті дотримання соціальних гарантій, нормативів та умов за допомогою використання принципів системності, адресності та послідовності задля їхньої інтеграції в діючу систему суспільних відносин стосовно осіб з інвалідністю. Проте, війна породила нові виклики та проблеми у її реалізації. Зокрема, щоденне зростання навантаження на систему соціальної підтримки та соціального страхування населення через постійне збільшення кількості громадян, які потребують отримання соціальних, реабілітаційних послуг та виплат при одночасному зменшенні надходжень до бюджетів та фондів; система соціальної підтримки не встигає адаптуватися до значних міграційних рухів громадян, зміною активної лінії ведення бойових дій та зміни переліку тимчасово окупованих територій, що, серед іншого, ускладнює здійснення соціальних, страхових та пенсійних виплат громадянам; руйнування об'єктів соціальної інфраструктури та ін.

Зазначені фактори є наслідками екстенсивної соціальної політики, практику якої Україна успадкувала від радянських часів: чим більше пільг, дотацій і соціальних переваг надано громадянам, тим кращим вважався прояв турботи держави про своїх громадян. При цьому, не враховувалися економічні можливості держави, доцільність та якість забезпечення обіцяного та нарахованого. Як результат – постійно зростаюча кількість неструктурованих, малозрозумілих пільг, дотацій і соціальних переваг,

не підкріплених фінансовою спроможністю держави, особливо в умовах воєнного стану. Це становить загрозу економічній стабільності держави та формуванню і реалізації ефективної соціальної політики. Очевидною є недостатня адресність та ефективність використання коштів, відсутність важливості видатків, що розпорощує ресурси та не дозволяє вирішити проблеми бенефіціарів [15]. Вважаємо, що необхідно говорити про потребу нової моделі соціальної політики України, яка повинна відповідати принципам і стандартам соціальної політики ЄС, покращувати якість людського життя, протистояти демографічним змінам, посилювати рівень соціального захисту, сприяти скороченню бідності та відповідати фінансовим можливостям держави. Існує потреба у перегляді складових діючої соціальної системи для забезпечення можливостей людині жити повноцінним і самостійним життям, встановивши чіткі, прозорі та об'єктивні критерії отримання права на соціальні послуги та соціальні виплати.

В умовах воєнного стану, держава має ухвалити складне рішення щодо перегляду діючих програм соціального захисту з позиції їх доцільності та спроможності виконання, що вимагає твердої політичної волі та системного контролю над його впровадженням. Актуальними проблемами у сфері соціального захисту осіб з інвалідністю в Україні залишаються забезпечення соціальних та пенсійних виплат в розмірах, що могли б гарантувати гідний рівень життя осіб з інвалідністю, отримання якісної освіти, працевлаштування, створення безперешкодної комунікації та доступного середовища для відного їх пересування.

Висновки. В умовах впровадження правового режиму воєнного стану в Україні внаслідок збройної агресії проти України істотно актуалізується потреба в забезпеченні якісного соціального захисту вразливим верствам населення. Потреба модифікації правових засад функціонування національної економіки в цілому та всіх її складових, які в особливих умовах її існування забезпечили

б відповідність запитів держави та суб'єктів соціального захисту, є необхідною умовою розвитку соціальної держави.

За таких умов важливим є подолання вказаних недоліків функціонування системи соціального захисту осіб з інвалідністю, що можливе при переорієнтації політики держави щодо таких осіб у напрямі гарантування їм рівних можливостей та прав на ряду з іншими громадянами, запровадження ефективного механізму забезпечення та дотри-

мання їх конституційних прав, а також захисту від дискримінації. Головним напрямом модифікації державної соціальної політики у сфері соціального захисту осіб з інвалідністю повинно бути поєднання організаційних, правових і фінансових механізмів захисту таких осіб, перегляд тих правових приписів, які вже діяли впродовж тривалого часу, ефективно себе зарекомендували і зміст яких цілком можна було б змінити на період дії особливого правового режиму в Україні.

Анотація

У статті досліджено окремі аспекти проблем реалізації державної політики у сфері соціального захисту осіб з інвалідністю в Україні. Встановлено, що незважаючи на існуючі національні, регіональні та міжнародні правові норми, а також діяльність міжнародних організацій та зусилля неурядових організацій, права осіб з інвалідністю не забезпечуються на належному рівні в Україні. Авторами статті на підставі аналізу положень національного соціального законодавства та юридичної наукової літератури наголошено, що велика кількість осіб з інвалідністю живуть в умовах бідності, у спеціальних установах, не мають можливості для здобуття освіти, працевлаштування тощо та їх кількісні показники постійно зростають.

Проаналізовано принципи формування державної політики у сфері соціального захисту осіб з інвалідністю, повноваження державної системи їх соціальної допомоги. Визначено, що незважаючи на нормативне закріплення гарантій та прав осіб з інвалідністю, фінансування заходів щодо їх соціального захисту встановлюються виходячи не з потреб вказаної категорії осіб, а з економічних і фінансових можливостей держави.

Авторами були зроблені висновки, що в умовах воєнного стану, держава має ухвалити складне рішення щодо перегляду діючих програм соціального захисту осіб з інвалідністю з позиції їх доцільності та спроможності виконання, що вимагає твердої політичної волі та системного контролю над його впровадженням. Головним напрямом модифікації державної соціальної політики у сфері соціального захисту осіб з інвалідністю повинно бути поєднання організаційних, правових і фінансових механізмів захисту таких осіб, перегляд тих правових приписів, які вже діяли впродовж тривалого часу, ефективно себе зарекомендували і зміст яких цілком можна було б змінити на період дії особливого правового режиму в Україні.

Ключові слова. Право на соціальний захист, особи з інвалідністю, державна політика, соціальна держава, інвалідність, порушення прав, соціальна інтеграція, механізм реалізації права на соціальний захист, гідний рівень життя.

Maliuha L.Yu., Yureskul I.V. Problems of implementation of the state policy in the field of social protection of individuals with disabilities in Ukraine

The article examines particular elements of the challenges in implementing the State's social protection policy for individuals with disabilities in Ukraine. It is concluded that despite existing national, regional, and international legislative standards, as well as the actions of international organisations and the efforts of non-governmental organisations, the rights of individuals with disabilities in Ukraine are not protected to an adequate degree. According to the analysis of the provisions of national social legislation and legal and scientific literature, the authors of this article

emphasise that a large number of disabled individuals live in poverty, in special institutions, have no access to education, employment, etc., and that their numbers are steadily increasing.

The author examines the concepts behind the establishment of the State's social protection policy for individuals with disabilities and the capabilities of the State's system for their social assistance. It is decided that, notwithstanding the formal consolidation of the guarantees and rights of individuals with disabilities, the funding of measures for their social protection is based not on the requirements of this group of individuals but on the economic and financial resources of the State.

The authors conclude that under martial law, the State must make a difficult choice to update current social protection programmes for people with disabilities in terms of their implementability, which needs strong political will and systematic oversight of its execution. The main direction of modification of the state social policy in the field of social protection of individuals with disabilities should be a combination of organisational, legal, and financial mechanisms for the protection of such individuals, as well as a review of those legal provisions that have been in place for a long time, have proven to be effective, and whose content could be modified for the duration of the special legal regime in Ukraine.

Key words. The right to social protection, persons with disabilities, public policy, the welfare state, disability, violation of rights, social integration, mechanism of realization of the right to social protection, and a decent standard of living.

Список використаних джерел:

1. Інвалідність та суспільство: навчально-методичний посібник. За заг. ред. Байди Л.Ю., Красюкової-Еннс О.В./ Кол. авторів: Байда Л.Ю., Красюкова-Еннс О.В., Буров С.Ю., Азін В.О., Грибальський Я.В., Найда Ю.М. К., 2012. С. 21.
2. Крупнік А.С. Соціально-захисна спрямованість державної соціальної політики в умовах трансформації українського суспільства: монографія. Одеса, 2002. С. 59.
3. Головащенко О.С. Соціальна держава на сучасному етапі розвитку. Державне будівництво та місцеве самоврядування. 2009. № 18. С. 56.
4. Сіленко А.О. Соціальна політика та її пріоритети у перехідному суспільстві. Людина і політика. 2003. № 1 С. 120.
5. Спікер П. Соціальна політика: теми та підходи. К.: Фенікс, 2000. С. 37.
6. Дзевелюк М. В. Сервісна держава як функціональна модель сучасної держави. *Актуальні проблеми держави і права*: зб. наук.пр./ редкол.: В. В. Завальнюк та ін. Одеса: Видавничий дім «Гельветика», 2017. Вип. 78. С. 63.
7. Лопушняк Г. С. Державна соціальна політика як передумова економічного розвитку України. Львів: ЛРІДУ НАДУ, 2011. С. 45.
8. Коляденко Н.В. Теоретико-методичні основи та інструментарій сприяння розвитку трудової активності і конкурентоспроможності інвалідів на ринку праці: монографія. К. : ІПК ДСЗУ, 2014. С. 72.
9. Тюленєва Ю.В. Особливості державної соціальної політики в Україні. Сучасні проблеми економіки і підприємництва. Випуск 24. 2019. С. 44.
10. Чорна Л.О. Соціальна політика України: особливості та напрями розвитку / Л.О. Чорна, С.В. Кудлаєнко. Агросвіт. 2018. № 18. С. 16.
11. Закон України «Про основи соціальної захищеності осіб з інвалідністю в Україні» від 21 березня 1991 року № 875-XII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/875-12#Text>
12. Про реабілітацію осіб з інвалідністю в Україні: Закон України від 06.10.2005 № 2961-IV. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2961-15>

13. Мних М.В. Соціальна політика нашої держави в умовах асоційованого членства України в ЄС. Український соціум. 2015. № 3. С.119.
14. Національний план дій з реалізації Конвенції про права осіб з інвалідністю на період до 2025 року: розпорядження Кабінету Міністрів України від 07.04.2021 р. № 285-р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/285-2021-%D1%80>
15. Проект Плану відновлення України. Матеріали робочої групи «Соціальний захист». 2022. URL: <https://www.kmu.gov.ua/storage/app/sites/1/recoveryrada/ua/social-protection.pdf>

УДК 351.81.085 (477)

DOI <https://doi.org/10.32847/ln.2022.18.25>

Назимко Є.С.

перший проректор

Донецького державного університету внутрішніх справ,

доктор юридичних наук, професор

Малаховська І.Б.

кандидат юридичних наук

Пономарьова Т.І.

завідувач науково–дослідної лабораторії з проблем запобігання

кримінальним правопорушенням

Донецького державного університету внутрішніх справ,

кандидат юридичних наук

НОРМАТИВНО-ПРАВОВЕ РЕГУЛЮВАННЯ ЗАХИСТУ ПЕРСОНАЛЬНИХ ДАНИХ В ЕЛЕКТРОННИХ КОМУНІКАЦІЙНИХ МЕРЕЖАХ

Постановка проблеми. Захист персональних даних громадян є одним із пріоритетних завдань, які на сьогоднішній день стоять перед державою. На ґрунті стрімкого розвитку глобального інформаційного суспільства, інформаційних та електронних комунікаційних технологій наразі спостерігаються кардинальні трансформаційні процеси у сфері захисту інформації, що не може не позначатися на діяльності Національної поліції в процесі доступу до інформаційних ресурсів, які містять персональні дані. Нерідкими є випадки несанкціонованого розповсюдження персональних даних, що не тільки спричиняє збитки численним вітчизняним та міжнародним організаціям, але й порушує права громадян на недоторканність приватного життя, особисту та сімейну таємницю.

Особливої актуальності це питання набуває у зв'язку із необхідністю доступу правоохоронних органів до різного роду інформації під час реалізації службових повноважень. Аналіз нормативно-правової бази свідчить про те, що, не дивлячись на достатню кількість нормативних актів і документів, низка проблемних питань, пов'язаних із регулюван-

ням особливостей доступу поліції до персональних даних залишається відкритою для дискусій. Зокрема це також стосується тих даних, які знаходяться в електронних комунікаційних мережах.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблема забезпечення захисту персональних даних в діяльності Національної поліції України не є новою для правових наук та розглядалась у працях таких учених як Ю.К. Базанов, В.М. Брижко, В.М. Гуцалюк, І.В. Костенко, Д.В. Цвірюк, В.С. Цимбалюк, М.Я. Швець, О.М. Шевчук та інші. При цьому, окремі проблеми встановлення правових засад доступу уповноважених підрозділів Національної поліції до персональних даних в електронних комунікаційних мережах залишаються невирішеними, що і зумовлює актуальність обраної для дослідження теми.

Метою статті є розгляд та узагальнення правових засад доступу уповноважених підрозділів Національної поліції до персональних даних в електронних комунікаційних мережах.

Викладення основного матеріалу. Забезпечення Національною поліцією захисту гро-

мадян від кримінально протиправних посягань, ефективне розкриття та розслідування вчинених правопорушень за сучасних умов неможливе без використання інформації, значна концентрація якої фокусується у мережах електронного комунікаційного зв'язку. Разом із цим, діяльність органів та підрозділів Національної поліції в цьому напрямі обмежується положеннями статті 31 Конституції України, яка гарантує кожній особі таємницю листування, телефонних розмов, телеграфної та іншої кореспонденції. При цьому, винятки можуть бути встановлені лише судом у випадках, передбачених законом, з метою запобігти кримінальному правопорушенню чи з'ясувати істину в кримінальному провадженні, якщо іншими способами одержати інформацію неможливо [1]. Забезпечення інформаційної безпеки під час кримінального провадження та реалізації функціональних обов'язків працівниками правоохоронних органів є важливим аспектом в межах правової діяльності, що сприяє дотриманню прав та свобод людини і громадянина, а також свідчить про прагнення держави відповідати європейським та міжнародним стандартам відправлення правосуддя.

У загальному вигляді ключовим аспектом триваючої й дотепер дискусії залишається пошук розумного балансу між дотриманням прав громадян на невтручання у їх особисте життя, в частині доступу до їх персональних даних, а з іншого – законна діяльність правоохоронних органів щодо забезпечення публічного порядку та державної безпеки. Т. Обуховська з цього приводу зазначає про необхідність поєднання принципу недоторканності особи із принципом недоторканності власності. Тобто, на думку вченої, «особливої уваги потребує проблема врегулювання балансу інтересів сторін: особистості, суспільства і держави, на основі механізму взаємоврахування інтересів [2, с. 101]. Пошук оптимального балансу потребує створення виваженої нормативно-правової бази, яка б створювала алгоритм, необхідний для

забезпечення нормального перебігу досудового розслідування із урахуванням прав та особистих інтересів громадян країни.

При цьому, необхідно також звернути увагу на те, що в контексті першого аспекту ефективна організація процесу надання електронних комунікаційних послуг виступає надійною гарантією реалізації громадянами права на приватність, в тому числі, й у сфері захисту персональних даних [3, с. 90]. Разом з цим, один із суттєвих проявів безпосереднього втручання у особисте та сімейне життя громадян дійсно пов'язаний із діяльністю органів та підрозділів Національної поліції, в процесі зняття інформації з електронних комунікаційних мереж.

У національному законодавстві право на таємницю особистого та сімейного життя врегульовано низкою законодавчих актів, першорядне місце серед яких посідає Конституція України, стаття 32 якої передбачає заборону втручання у особисте та сімейне життя осіб, за винятком випадків, передбачених Конституцією України. Частина 2 коментованої статті також містить заборону обігу конфіденційної інформації про особу без її згоди, однак, передбачає й певні виключення із цього правила, а саме: а) підстави, визначені законом; б) інтереси національної безпеки, економічного добробуту та прав людини [1]. Отже, на конституційному рівні визначено цінність захисту особистого життя громадян, що, в свою чергу, створює платформу для формування відповідної нормативно-правової бази, яка забезпечить можливість здійснювати правоохоронні та судові функції із урахуванням принципу законності.

Низку основоположних правил щодо забезпечення захисту особистого життя від свавільного втручання містить й Цивільний кодекс України, стаття 301 якого прямо передбачає право фізичної особи на особисте життя. Доволі чіткою та справедливою є позиція законодавця, висловлена у частині 2 цієї статті, яка пов'язана із власним визначенням фізичної особи кола та меж свого особистого життя та можливості ознайомлення з ним

інших осіб [4]. Також із змісту статті 306 ЦК України можемо зробити висновок, що правовою категорією «кореспонденція» охоплюються не тільки листи та будь-які письмові документи, але й всі інші матеріальні та віртуальні носії інформації, а саме: телеграми, телефонні розмови, телеграфні повідомлення та інші види кореспонденції. Така позиція підтверджується й переважною більшістю науковців, які вкладають у термін «кореспонденція» такі її різновиди, як: телефонні розмови, телеграфні повідомлення, повідомлення електронною поштою, пейджером, SMS-повідомлення тощо. В ч. 5 цієї статті вказано, що порушення таємниці кореспонденції може бути дозволено судом у випадках, встановлених законом, з метою запобігання кримінальному правопорушенню чи під час кримінального провадження, якщо іншими способами одержати інформацію неможливо [4]. Отже, останнім положенням законодавець чітко окреслив випадки, в яких доступ до кореспонденції може бути дозволений, зокрема, такими випадками було встановлено саме необхідність захисту інтересів суспільства та держави, які можуть бути порушені у зв'язку зі вчиненням чи потенційною загрозою вчинення кримінального правопорушення.

Водночас, охорона права громадян на втручання у їх особисте життя на законодавчому рівні визначена Кримінальним кодексом України, стаття 163 якого передбачає відповідальність за порушення таємниці листування, телефонних розмов, телеграфної чи іншої кореспонденції, що передаються засобами зв'язку або через комп'ютер [5].

Таким чином, аналіз вищенаведених законодавчих актів надав змогу висловити з цього приводу певні міркування.

1. Слід констатувати доволі значний масив законодавчих актів, які визначають, на перший погляд, досконалий механізм забезпечення захисту особистої інформації громадян від втручання правоохоронних органів.

2. Складається доволі парадоксальна ситуація, коли законодавець на конституційному

та законодавчому рівні намагається доволі ретельно захистити особисту таємницю, не визначаючи при цьому її зміст. Наприклад, за результатами аналізу конституційних норм доходимо висновку, що всі врегульовані національним законодавством таємниці можна розділити на: а) державні; б) особисті; в) інші, під якими, вірогідно, розуміються таємниці за сферами соціально-економічних відносин, а саме: банківська, лікарська, адвокатська та ін.

3. У той же час, на відміну від особистої, розуміння державної таємниці доволі повно розкрито в Законі України «Про державну таємницю», стаття 1 якого визначає останню як «вид таємної інформації, що охоплює відомості у сфері оборони, економіки, науки і техніки, зовнішніх відносин, державної безпеки та охорони правопорядку, розголошення яких може завдати шкоди національній безпеці України та які визнані у порядку, встановленому цим Законом, державною таємницею і підлягають охороні державою» [6]. Тобто державна таємниця представлена у вигляді сукупності відомостей у різних сферах державного управління, які функціонують в режимі таємної інформації.

4. Разом з цим, сукупність відомостей, які утворюють поняття особистої таємниці в жодному з проаналізованих законодавчих актів не визначено. Наприклад, якщо вважати, що зміст особистої таємниці складатиме таємниця листування, телефонних розмов, телеграфної та іншої кореспонденції, то як визначити правовий режим захисту персональних даних, які містяться в мережі Інтернет, а саме: в хмарних сервісах, соціальних мережах, Інтернет-магазинах тощо. Уявляється, що вказана персоніфікована інформація також буде складати зміст особистої таємниці.

Тому, вважаємо за доцільне сформулювати визначення особистої таємниці як виду таємної інформації про фізичну особу, яка включає персональні дані цієї особи та іншу персоніфіковану інформацію, яка підлягає охороні державою, а її розголошення може завдати шкоди інтересам фізичної особи. Із наведеного визна-

чення стає зрозумілим, що особиста таємниця включає два різновиди інформації: а) персональні дані; б) інша персоніфікована інформація, яка, на нашу думку, включає персональні дані, функціонування яких врегульоване спеціальними законами України.

З іншого боку, аналіз законодавчих актів у сфері захисту персональних даних дає підстави для висновку про наявність виключень із загального конституційного правила про заборону втручання у особисте життя громадян. Саме такі виключення й слугують підставою для правомірного втручання Національної поліції у приватне життя громадян, шляхом доступу до їх персональних даних в електронних комунікаційних мережах.

Слід зазначити, що порядок доступу до персональних даних, які містяться у електронних комунікаційних мережах врегульований низкою законодавчих та підзаконних актів.

Зокрема, Кримінальний процесуальний кодекс України доволі докладно врегульовує порядок втручання у приватне спілкування громадян, різновидами якого, відповідно до статті 258 КПК, є: 1) аудіо-, відеоконтроль особи; 2) арешт, огляд і виїмка кореспонденції; 3) зняття інформації з електронних комунікаційних мереж; 4) зняття інформації з електронних інформаційних систем [7]. Стаття 263 коментованого законодавчого акту врегульовує процедурні питання щодо зняття інформації з електронних комунікаційних мереж. Так, в ч. 4 коментованої статті вказано, що зняття інформації з електронних комунікаційних мереж покладається на уповноважені підрозділи органів Національної поліції, Бюро економічної безпеки України, Національного антикорупційного бюро України, Державного бюро розслідувань та органів безпеки. Керівники та працівники операторів електронних комунікацій зобов'язані сприяти виконанню дій із зняття інформації з електронних комунікаційних мереж, вживати необхідних заходів щодо нерозголошення факту проведення таких дій та отриманої інформації, зберігати її в незмінному вигляді [7]. Таким чином, кри-

мінальне процесуальне законодавство передбачає чіткий перелік суб'єктів, які можуть мати доступ до електронних комунікаційних мереж з метою зняття інформації.

Водночас, уявляється, що в наведеному правовому положенні дискусійним виглядає розуміння сприяння правоохоронним органам та його змістовного наповнення. Відповідь на це запитання частково надана в Законі України «Про електронні комунікації». Так, в ст. 121 вказано, що доступ до інформації про споживача, факти надання електронних комунікаційних послуг, у тому числі до даних, що обробляються з метою передачі такої інформації в електронних комунікаційних мережах, здійснюється виключно на підставі рішення прокурора, суду, слідчого судді у випадках та порядку, передбачених законом. Зняття інформації з електронних комунікаційних мереж постачальників електронних комунікаційних послуг забезпечується єдиною системою технічних засобів, що використовується всіма уповноваженими законом органами, на умовах автономного доступу до інформації у порядку, визначеному законодавством. Постачальник електронних комунікаційних послуг та/або мереж повинен забезпечити можливість підключення технічних засобів, зазначених у частині другій цієї статті, в точці для такого доступу в електронній комунікаційній мережі, визначеній постачальником електронних комунікаційних мереж та/або послуг [8]. Отже, наведені положення свідчать про наявність чіткого алгоритму надання доступу до інформації, яка міститься в електронних комунікаційних мережах, зокрема увага законодавцем акцентована на необхідності наявності рішення прокурора, суду, слідчого судді для зняття даних з таких мереж.

Підстави та порядок зняття інформації з каналів зв'язку в електронних комунікаційних мережах підрозділами Національної поліції, які здійснюють оперативно-розшукову діяльність, також визначено статтею 8 Закону України «Про оперативно-розшукову діяльність», в якій вказано, що оперативним

підрозділам для виконання завдань оперативно-розшукової діяльності надається прав здійснювати аудіо-, відеоконтроль особи, зняття інформації з електронних комунікаційних мереж, електронних інформаційних мереж згідно з положеннями статей 260, 263-265 Кримінального процесуального кодексу України [9]. Вказана норма має відсильний характер, адже передбачає реалізацію цієї діяльності відповідно до ст.ст. 260, 263-265 Кримінального процесуального кодексу України.

У той же час, в ч. 3 коментованої статті вказано, що негласне обстеження публічно недоступних місць, житла чи іншого володіння особи, аудіо-, відеоконтроль особи, аудіо-, відеоконтроль місця, спостереження за особою, зняття інформації з електронних комунікаційних мереж, електронних інформаційних мереж, накладення арешту на кореспонденцію, здійснення її огляду та виїмки, установлення місцезнаходження радіоелектронного засобу проводяться на підставі ухвали слідчого судді, постановленої за клопотанням керівника відповідного оперативного підрозділу або його заступника, погодженого з прокурором. Ці заходи застосовуються виключно з метою запобігання вчиненню тяжкого або особливо тяжкого злочину, запобігання і припинення терористичних актів та інших посягань спеціальних служб іноземних держав та організацій, якщо іншим способом одержати інформацію неможливо [9]. Вказане правове положення яскраво демонструє намагання законодавця встановити суворо визначені правові межі діяльності правоохоронних органів у сфері доступу до персональних даних, які містяться в електронних комунікаційних мережах. Такий висновок підтверджується й сформульованою метою застосування вищевведених оперативно-розшукових заходів, які здійснюються, відповідно до тієї ж норми, виключно з метою запобігання вчиненню тяжкого або особливо тяжкого злочину, запобігання і припинення терористичних актів та інших посягань спеціальних служб іноземних

держав та організацій, якщо іншим способом одержати інформацію неможливо [9].

Закон України «Про державний захист працівників суду і правоохоронних органів», серед видів спеціальних заходів забезпечення безпеки передбачає використання технічних засобів контролю і прослуховування телефонних та інших переговорів, а також візуальне спостереження, що також можна розцінювати в якості збору персоналізованої інформації (стаття 5 Закону). Підстави та умови застосування наведених заходів деталізовані у статті 8 коментованого законодавчого акту, яка, зокрема, передбачає, що в разі загрози вчинення насильства або інших протиправних дій щодо осіб, взятих під захист, за письмовими заявами або згодою цих осіб може проводитися прослуховування телефонних та інших переговорів. У ході прослуховування переговорів осіб, взятих під захист, може застосовуватися звукозапис [10]. Аналогічні додаткові підстави доступу до персональних даних осіб, які беруть участь у кримінальному судочинстві викладені у ст.ст. 7, 10 Закону України «Про забезпечення безпеки осіб, які беруть участь у кримінальному судочинстві» [11].

Аналіз вказаних норм дозволяє класифікувати підстави доступу уповноважених підрозділів Національної поліції до персональних даних на основні та додаткові. Основні підстави визначені Кримінальним процесуальним кодексом України, та передбачають обов'язкову наявність: а) клопотання керівника відповідного оперативного підрозділу Національної поліції або його заступника; б) погодження прокурора; в) ухвали слідчого судді. Разом з цим, існують і додаткові підстави доступу до персональних даних, які, наприклад, в Законах «Про державний захист працівників суду і правоохоронних органів» та «Про забезпечення безпеки осіб, які беруть участь у кримінальному судочинстві» виражені у наявності загрози вчинення насильства або інших протиправних дій щодо осіб, взятих під захист. Крім того, закон вимагає обов'язкової згоди охоронюваних осіб на

фактичне втручання уповноважених підрозділів Національної поліції у їх особисте життя або написання ними письмової заяви. Уявляється, що головна особливість застосування основних та додаткових підстав доступу до персональних даних полягає у взаємозалежності цих підстав, жодна з них не застосовується самостійно, а застосування додаткових підстав є процесуальним продовженням щодо застосування основних.

Висновки. Проведене дослідження дозволило підсумувати, що обрання конкретних заходів захисту, технічних рішень, керівних стандартів, архітекtonіки інформаційних систем, оцінювання ризиків неправомірного доступу до конфіденційної інформації залишається у віданні розпорядників персональних даних. Останні самостійно визначають

необхідні заходи захисту даних, із врахування їх правової природи та обсягу, вартості захисного обладнання, характеристик інформаційних систем тощо. Крім цього, у більшості законодавчих актів країн ЄС міститься норма про необхідність врахування економічної доцільності заходів щодо захисту персональних даних, за умови відсутності вимог щодо встановлення будь-яких конкретних заходів захисту персональних даних. Тобто в законодавчих актах зарубіжних країн встановлюються вимоги стосовно змістовної характеристики захисту персональних даних, тоді як у національній правовій практиці підзаконними нормативно-правовими актами встановлені формальні вимоги, які фактично не мають відношення до змістовного забезпечення захисту персональних даних.

Анотація

У статті розглядаються особливості захисту персональних даних, які містяться в електронних комунікаційних мережах. Вказано, що особливої актуальності це питання набуває у зв'язку із необхідністю доступу правоохоронних органів до різного роду інформації під час реалізації службових повноважень. Аналіз нормативно-правової бази свідчить про те, що, не дивлячись на достатню кількість нормативних актів і документів, низка проблемних питань, пов'язаних із регулюванням особливостей доступу поліції до персональних даних залишається відкритою для дискусій. Зокрема це також стосується тих даних, які знаходяться в електронних комунікаційних мережах. Звертається увага на те, що в країнах, які імплементували у національне законодавство норми міжнародних документів, відсутні будь-які спеціальні заходи захисту, крім загальноприйнятих, які висуваються до володільців персональних даних, компетенція яких обмежується питаннями управління інформаційною безпекою та підготовкою кваліфікованого персоналу. Поряд з цим, обрання конкретних заходів захисту, технічних рішень, керівних стандартів, архітекtonіки інформаційних систем, оцінювання ризиків неправомірного доступу до конфіденційної інформації залишається у віданні розпорядників персональних даних. Останні самостійно визначають необхідні заходи захисту даних, із врахування їх правової природи та обсягу, вартості захисного обладнання, характеристик інформаційних систем тощо. Пошук оптимального балансу потребує створення виваженої нормативно-правової бази, яка б створювала алгоритм, необхідний для забезпечення нормального перебігу досудового розслідування із урахуванням прав та особистих інтересів громадян країни. Констатовано, що доволі значний масив законодавчих актів, які визначають, на перший погляд, досконалий механізм забезпечення захисту особистої інформації громадян від втручання правоохоронних органів, фактично не відповідає вимогам сьогодення.

Ключові слова: персональні дані, електронні комунікаційні мережі, досудове розслідування, кримінальне провадження, захист прав, Національна поліція, державна таємниця, несанкціоноване розповсюдження.

Nazymko Ye.S., Malakhovska I.B., Ponomarova T.I. Legal regulation of personal data protection in electronic communication networks

The article considers the features of protection of personal data contained in electronic communication networks. It is indicated that this issue becomes particularly relevant in connection with the need for law enforcement agencies to access various types of information during the exercise of their official powers. The analysis of the legal framework shows that, despite the sufficient number of normative acts and documents, a number of problematic issues related to the regulation of the peculiarities of police access to personal data remain open for discussion. In particular, this also applies to those data that are in electronic communication networks. Attention is drawn to the fact that in countries that have implemented the norms of international documents into national legislation, there are no special protection measures, other than generally accepted ones, which are put forward to the owners of personal data, whose competence is limited to issues of information security management and the training of qualified personnel. Along with this, the selection of specific protection measures, technical solutions, management standards, architecture of information systems, assessment of risks of unauthorized access to confidential information remains in the hands of personal data controllers. The latter independently determine the necessary data protection measures, taking into account their legal nature and scope, the cost of protective equipment, characteristics of information systems, etc. The search for an optimal balance requires the creation of a balanced regulatory and legal framework, which would create an algorithm necessary to ensure the normal course of the pre-trial investigation, taking into account the rights and personal interests of the country's citizens. It was established that a rather significant array of legislative acts, which define, at first glance, a perfect mechanism for ensuring the protection of personal information of citizens from interference by law enforcement agencies, actually do not meet the requirements of today.

Key words: personal data, electronic communication networks, pre-trial investigation, criminal proceedings, protection of rights, National Police, state secret, unauthorized distribution.

Список використаних джерел:

1. Конституція України від 28.06.1996 № 254к/96-ВР. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254к/96-вр#Text>
2. Обуховська Т. Захист персональних даних в умовах розвитку інформаційного суспільства: передумови, принципи та міжнародне законодавство. *Вісник НАДУ*. 2014. №1. С. 95-103.
3. Курочка М.І. Законність в ОРД та прокурорський нагляд за її дотриманням: Монографія / За ред. члена-кореспондента АПН України. Луган. ін-т внутр. справ. Луганськ: РВВ ЛІВО, 2001. 210 с.
4. Цивільний кодекс України від 16 січня 2003 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/435-15#Text>
5. Кримінальний кодекс України від 05.04.2001 № 2341-III. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341-14>
6. Про державну таємницю від 21.01.1994 № 3855-XII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3855-12#Text>
7. Кримінальний процесуальний кодекс України від 13.04.2012 № 4651-VI. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4651-17#Text>
8. Про електронні комунікації від 16.12.2020 № 1089-IX. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1089-20#Text>
9. Про оперативно-розшукову діяльність від 18.02.1992 № 2135-XII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2135-12#Text>
10. Про державний захист працівників суду та правоохоронних органів від 23.12.1993 № 3781-XII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3781-12#Text>
11. Про забезпечення безпеки осіб, які беруть участь у кримінальному судочинстві від 23.12.1993 № 3782-XII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3782-12#Text>

Вахонєва Т.М.

*доктор юридичних наук, професор кафедри трудового права та права соціального
забезпечення Київського національного
університету ім. Тараса Шевченка, м.Київ
tatiana_vah@ukr.net
<https://orcid.org/0000-0002-3495-3622>*

СУТНІСТЬ ТА ПОНЯТТЯ ПРАВ ТА СВОБОД ЛЮДИНИ І ГРОМАДЯНИНА

Аналіз трудових прав працівників як необхідне передбачає розгляд їх в системі і взаємодії з іншими правами людини та громадянина правової, демократичної, соціальної держави Україна. Проблематика прав людини і громадянина була предметом досліджень усіх без винятку теоретиків права та переважної більшості вчених галузевих правових наук. Однак її важливість, різноманітність підходів до з'ясування сутності цих категорій, їх загальних та спеціальних ознак, обумовлює подальшу її актуальність. З'ясування загального поняття „права людини та громадянина” дозволить з найбільшою виваженістю і науковою обґрунтованістю підійти до визначення поняття трудових прав працівників.

Метою цієї статті є аналіз розповсюджених у науковій літературі думок та теорій щодо сутності прав та свобод людини і громадянина, і на цій основі вироблення власного їх розуміння, проведення між ними розмежування та визначення їх понять.

Наразі майже усі дослідники прав та свобод людини і громадянина єдині в тому, що вони мають природний характер, тобто надані індивіду від народження: держава ж повинна визнавати невід'ємність цих прав від людини і закріплювати їх нормативно з метою більшої забезпеченості та реалізації останніх учасниками суспільних відносин. Права людини, як відмічають дослідники, з давніх часів традиційно розуміються в сууго „особистісному” значенні – як статус чи природні, невід'ємні права і свободи особистості, індивіда”. Про

це писали свого часу і Г. Гроцій, Ф. Бекон, Т. Гоббс, Д. Локк, Ш. Монтеск'є, Д. Юм, К. Гельвецій, Д. Медисон, Т. Джеферсон, Т. Лейн, Е. Кабе, С. Сімон та багато інших мислителів минулих століть [1, с.45; 3, 53]. О.В. Петришин стверджує, що права і свободи людини і громадянина – це правові можливості (надбання), необхідні для існування і розвитку особи, які визнаються невід'ємними, мають бути загальними і рівними для кожного, забезпечуватись і захищатись державою в обсязі міжнародних стандартів [2, с. 134,]. Спочатку виникають права людини, бо вона з ними народжується, а потім, вже об'єктивно право. Тому, права та свободи можуть і не мати ознак правових, як про це вказує дослідник, бо ще можуть бути не закріплені правовими нормами. Однак, це аж ніяк настільки не применшує їх роль, адже держава і право виникають потім, а відтак повинні у своїй діяльності керуватись невід'ємними та невідчужуваними правами і свободами людини. Звідси, держава у своїй правозахисній діяльності повинна керуватись не лише міжнародними стандартами, але й національними. Сьогодні визнання і юридична захищеність прав і свобод людини та громадянина справедливо вважається головною ознакою правової державності. Саме за цією ознакою сучасна демократія відрізняється від своїх історичних прототипів, стає більш виваженою і гуманною. Ст. 4 Конституції України [4] прямо позначає, що людина, її життя і здоров'я, честь і гідність, недоторканість і безпека визнаються в Україні

найвищою соціальною цінністю; права і свободи людини та їх гарантії визначають зміст і спрямованість діяльності держави; держава відповідає перед людиною за свою діяльність; утвердження і забезпечення прав і свобод людини є головним обов'язком держави. Таким чином, держава – це таке організаційно-інституційне утворення, продукт розвитку та життєдіяльності суспільства, який покликаний захистити природні права і свободи усіх і кожного. Держава – це лише частина громадянського суспільства, покликана забезпечувати вільний розвиток індивідів, які мешкають на її території. Спочатку виникла людина, потім суспільство, а потім держава. Держава і суспільство не тотожні поняття. Держава виокремилася з суспільства на певному ступені його зрілості. Суспільство – мати держави, відповідно держава – дитина суспільства, продукт суспільного розвитку. Яке суспільство, така і держава. Держава проявляє турботу про суспільство або, навпаки, паразитує або навіть руйнує суспільний організм. По мірі того як суспільство переходить у своєму поступовому розвитку від однієї формації до іншої, від нижчого ступеню до вищого, змінюється і держава. Вона також стає досконалішою та цивілізованішою” [5, с. 78].

З'ясування закономірностей співвідношення громадянського суспільства і держави дозволяє правильно проаналізувати увесь шлях, пройдений людством, зрозуміти сучасні проблеми прав і свобод людини та громадянина. Водночас відзначимо, що саме суспільство – це не просто певна сукупність індивідів. Це складний соціальний організм, продукт взаємодії людей, певна організація їх життя, пов'язана насамперед з виробництвом, обміном і споживанням життєвих благ. Суспільство – складна динамічна система зв'язку людей, об'єднаних різноманітними за природою і характером відносинами. Це така спільність індивідів, де діють вже не біологічні, а соціальні засади. Ця складна динамічна система взаємовідносин об'єктивно вимагає свого

впорядкування з тим, щоб забезпечити передбачуваність і стабільність найрізноманітніших процесів. Виникають різні форми впорядкування соціальних відносин і процесів. Найважливішими такими формами є держава і об'єктивне право. Ось чому забезпечення прав і свобод людини і громадянина є одним з найважливіших принципів правової системи організації і функціонування основних державно-правових інститутів, органів державної влади, місцевого самоврядування, їх посадових та службових осіб.

Отже, в будь-якій демократичній, правовій, соціальній державі права і свободи людини та громадянина складають найважливіший соціальний і політично-юридичний інститут, який об'єктивно є виміром досягнень даного суспільства, показником його зрілості, цивілізованості. Він є засобом доступу особистості до духовних і матеріальних благ, механізму влади, законним формам волевиявлення, реалізації своїх інтересів. Поряд з цим це обов'язкова умова удосконалення самого індивіда, зміцнення його статусу, достоїнства. У цьому зв'язку відмітимо, що пошук оптимальних моделей взаємовідносин держави і особистості завжди було складною та багатоаспектною проблемою. Ці моделі прямо залежали від характеру суспільства, типу власності, демократії, розвиненості економіки, культури та інших об'єктивних умов. Однак, багато в чому вони визначались також владою, законами, правлячими класами, тобто факторами суб'єктивного порядку. Головне завдання в процесі створення оптимальних моделей взаємовідносин держави і особистості завжди полягало і полягає в установленні такої системи і такого порядку, коли особистість мала б можливість безперешкодно розвивати свій потенціал, а з іншого боку, визнавалися б і поважалися загальнодержавні цілі – те, що об'єднує усіх. Подібний баланс якраз і отримує своє виявлення в правах, свободах та обов'язках людини і громадянина. Саме тому високорозвинені країни і народи, світова спільність розглядають права людини

та їх захист в якості універсального ідеалу, основи прогресивного розвитку і розквіту суспільства, фактора сталості й стабільності суспільних процесів. Увесь сучасний світ рухається по цьому магістральному шляху. Досвід багатьох століть свідчить: нічого немає незмінного, крім природних і невід'ємних прав людини [3, с. 364].

П.М. Рабінович визначає права людини як певні можливості, котрі необхідні для її існування та розвитку в конкретно-історичних умовах, об'єктивно визначаються досягнутим рівнем розвитку людства і мають бути загальними та рівними для всіх людей [6, с. 114]. Відтак, за думкою вчених, права – це певні можливості людини, тобто її спроможність діяти певним чином або ж утримуватися від певних вчинків з тим, аби забезпечити собі належне існування, розвиток, задоволення тих потреб, що сформувалися. Мабуть, поняття, подане вченими, набагато виграло б від того, якби в ньому більш конкретно було вказано на мету цих „можливостей людини” – задоволення потреб та інтересів людини. Такий підхід до розуміння прав і свобод людини дозволяє відзначити їх інструментальний, забезпечувальний характер.

Як ми засвідчилися, права людини і громадянина, їх генезис, соціальні корені, призначення, їх практична реалізація – одна з довічних проблем історичного, соціально-культурного розвитку суспільства, розвитку людства, що пройшла через тисячоліття і незмінно знаходилась у центрі уваги політичної, правової, морально-етичної, релігійної і філософської думки. У сучасному світі немає суспільства, в якому не використовувалося б, не культивувалося поняття права. Тому правильне розуміння явищ, що цим поняттям відображаються, набуває безпосередньо світоглядного значення. Світогляд людини не може бути повним і досконалим, якщо в ньому відсутні знання про сутність прав людини і громадянина. Однак визначення поняття останнього в правовій науці ще триває [7 с. 14].

Єдине, в чому сходяться більшість вчених, і ми про це вже відмічали, це те, що права і свободи людини мають природний характер, є невідчужуваними і невід'ємними від сутності і природи останньої. У цьому значенні права людини отримали високе суспільне визнання і мають якість історично знакової категорії. Розкриваючи свою природно-правову природу у визначеннях „невід'ємні”, „природні”, права людини поступово стали розумітись у загальноновизнаному для особистості юридичному значенні – у вигляді права на життя і здоров'я, права на честь і гідність, права на недоторканість і безпеку, право на свободу слова, право на творчість, права на свободу отримання і використання інформації, право на приватне життя, словом, у вигляді суб'єктивних прав – можливостей індивіда, невід'ємних від конкретної особистості. У XX-XXI століттях однією із загальних тенденцій розвитку інституту прав людини є його глобальна універсалізація. Про це свідчить, наприклад, те, що до найвизначніших договірних актів ООН з прав людини – Міжнародного пакту про громадянські і політичні права, Міжнародного пакту про економічні, соціальні і культурні права, Конвенції про права дитини, Конвенції про ліквідацію усіх форм расової дискримінації – приєдналися від 70 до 90 відсотків усіх держав світу, а заключний документ проведеної під егідою ООН 1993 року у Відні Всесвітньої конференції з прав людини підписали представники усіх 170 держав, котрі брали в ній участь [8, с. 13]. У змістовному аспекті зазначена тенденція знаходить прояв у тому, що нині абсолютна більшість держав: 1) визнали існування проблем здійснення і захисту невід'ємних, природних прав і свобод людини та необхідність поступового розв'язання таких проблем; 2) погодились з закріпленням у загальній декларації прав людини мінімально необхідного переліку назв прав і свобод як своєрідного пакета взірців, що на них має бути зорієнтовано політику кожної цивілізованої, демократичної держави; 3) домовились про створення міжнародних органів,

уповноважених відслідковувати стан дотримання прав людини у відповідних державах та піддавати його своєму контролю і впливу, а також дали згоду на виконання рекомендацій і рішень цих органів; 4) дійшла консенсусу щодо процедури розгляду питань, пов'язаних із порушенням прав людини в різних державах та визначенням заходів міжнародного реагування на такі порушення.

Проте в розвитку всесвітнього інституту прав людини досить рельєфно виявляється й інші – загальна тенденція, а саме: урізноманітнення конкретного змісту і обсягу прав людини, залежно від того, в якій країні вони мають реалізовуватись. Ця тенденція найчастіше знаходить свій прояв у процесі розв'я-

зання наступних питань: з'ясування сутності феномену прав людини та можливості визначення єдиного поняття даного феномену і законодавчого визначення кількості і конкретного змісту природних прав людини.

Таким чином, права і свободи людини пропонуємо визначити як систему природних невідчужуваних від особи можливостей, які потрібні їй як для задоволення своїх життєво необхідних потреб та інтересів, так і для духовного зростання. У свою чергу, поняття прав і свобод громадянина визначимо як систему закріплених в національному законодавстві природних невідчужуваних від особи можливостей, необхідних їй для нормальної життєдіяльності і розвитку.

Анотація

У статті досліджено проблематику прав людини і громадянина її важливість, різноманітність підходів до з'ясування сутності цих категорій, їх загальних та спеціальних ознак. Встановлено, що визнання і юридична захищеність прав і свобод людини та громадянина справедливо вважається головною ознакою правової державності. Зазначено, що з'ясування закономірностей співвідношення громадянського суспільства і держави дозволяє правильно проаналізувати увесь шлях, пройдений людством, зрозуміти сучасні проблеми прав і свобод людини та громадянина.

Автор статті на підставі аналізу положень національного законодавства та юридичної наукової літератури наголошує, що забезпечення прав і свобод людини і громадянина є одним з найважливіших принципів правової системи організації і функціонування основних державно-правових інститутів, органів державної влади, місцевого самоврядування, їх посадових та службових осіб. Крім цього зазначено, що розкриваючи свою природно-правову природу у визначеннях „невід'ємні”, „природні”, права людини поступово стали розумітись у загальновизнаному для особистості юридичному значенні – у вигляді права на життя і здоров'я, права на честь і гідність, права на недоторканість і безпеку, право на свободу слова, право на творчість, права на свободу отримання і використання інформації, право на приватне життя, словом, у вигляді суб'єктивних прав – можливостей індивіда, невід'ємних від конкретної особистості.

Автором зроблені висновки, що в будь-якій демократичній, правовій, соціальній державі права і свободи людини та громадянина складають найважливіший соціальний і політично-юридичний інститут, який об'єктивно є виміром досягнень даного суспільства, показником його зрілості, цивілізованості. Він є засобом доступу особистості до духовних і матеріальних благ, механізму влади, законним формам волевиявлення, реалізації своїх інтересів. Права і свободи людини визначено як систему природних невідчужуваних від особи можливостей, які потрібні їй як для задоволення своїх життєво необхідних потреб та інтересів, так і для духовного зростання. У свою чергу, поняття прав і свобод громадянина визначено як систему закріплених в національному законодавстві природних невідчужуваних від особи можливостей, необхідних їй для нормальної життєдіяльності і розвитку.

Ключові слова: права людини, державна політика, соціальна держава, соціальні відносини.

Vakhonieva T.M. The essence and concept of human and citizen rights and freedoms

The article examines the issue of human and citizen rights, its importance, the variety of approaches to clarifying the essence of these categories, their general and special features. It has been established that the recognition and legal protection of the rights and freedoms of a person and a citizen is rightly considered the main feature of legal statehood. It is noted that clarifying the regularities of the relationship between civil society and the state allows one to correctly analyze the entire path traveled by humanity, to understand the modern problems of the rights and freedoms of a person and a citizen.

The author of the article, based on the analysis of the provisions of national legislation and legal scientific literature, emphasizes that ensuring the rights and freedoms of a person and a citizen is one of the most important principles of the legal system of the organization and functioning of the main state-legal institutions, state authorities, local governments, their officials and officials. In addition, it is stated that revealing their natural-legal nature in the definitions of «inalienable», «natural», human rights gradually began to be understood in the generally recognized legal meaning for an individual – in the form of the right to life and health, the right to honor and dignity, rights to inviolability and security, right to freedom of speech, right to creativity, right to freedom of receiving and using information, right to privacy, in short, in the form of subjective rights – individual capabilities, inseparable from a specific personality.

The author concluded that in any democratic, legal, social state, the rights and freedoms of a person and a citizen constitute the most important social and political-legal institution, which is objectively a measure of the achievements of a given society, an indicator of its maturity and civilization. It is a means of personal access to spiritual and material goods, the mechanism of power, legal forms of expression of will, realization of one's interests. Human rights and freedoms are defined as a system of natural, inalienable opportunities for a person, which he needs both to satisfy his vital needs and interests, and for spiritual growth. In turn, the concept of the rights and freedoms of a citizen is defined as a system of natural, inalienable opportunities for a person, necessary for normal life and development, enshrined in national legislation.

Key words: human rights, state policy, social state, social relations.

Список використаних джерел:

1. Безродний Є.Ф., Ковальчук Г.К., Масний О.С. Світова класична думка про державу і право: Навчальний посібник. К.: Юрінком Інтер, 1999. 400с.
2. Загальна теорія держави і права. За ред. М.В. Цвіка, В.Д. Ткаченка, О.В. Петришина. Х.: Право, 2002. 428 с.
3. Рабінович П.М., Хавронюк М.І. Права людини і громадянина: Навчальний посібник. К.: Атіка, 2004. 464 с.
4. Конституція України. *Відомості Верховної Ради України*. 1996. № 30. Ст. 141.
5. Ульянов О.І. Адміністративно-правовий захист міліцією прав громадян у сфері громадського порядку: Дис... канд. юрид. наук. – Одеса, 2002. – 180с.
6. Рабінович С. Поняття прав людини у природно-правовій думці неотомізму // *Вісник Академії правових наук*. – 2003. – № 32(1). – С. 114-124.
7. Шумак І. Поняття громадянських прав і свобод людини в Україні // *Право України*. – 1999. – № 10. – С. 14-16.
8. Рабінович П.М. Права людини: діалектика універсалізації та урізноманітнення // *Вісник Академії правових наук*. 2001. № 4(27). С. 13-21.

УДК 347.768: [347.122:656.025.2-056.26](477)
DOI <https://doi.org/10.32847/ln.2022.18.27>

Міняйло Д.Г.

*аспірант кафедри цивільного права
Запорізький національний університет
ORCID ID 0009-0002-7689-1543*

ВИЗНАЧЕННЯ ПРАВОВОГО СТАТУСУ ПАСАЖИРІВ З ІНВАЛІДНІСТЮ ЯК ЕТАП ФОРМУВАННЯ МЕХАНІЗМУ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ТА ЗАХИСТУ ЇХ ПРАВ ЗА ДОГОВОРОМ ПЕРЕВЕЗЕННЯ ПАСАЖИРА

Постановка проблеми. Недосконалість транспортного законодавства, його орієнтованість на забезпечення функціонування транспортної сфери, а, отже, на інтереси перевізника, не сприяє формуванню цілісного та ефективного механізму забезпечення здійснення та захисту прав пасажирів з інвалідністю. Об'єктивно, що попри декларування в Національній стратегії зі створення безбар'єрного простору в Україні на період до 2030 року, схваленої Розпорядженням КМУ від 14.04.2021 р. № 366-р.[1] хоч і було сформульовано принципи безбар'єрності та доступності, проте, вони стосуються маломобільної групи населення, що обмежує права тих пасажирів з інвалідністю, які мають вади зору та слуху. Адже складнощі в здійсненні пасажиром з інвалідністю своїх споживчих прав як сторони договору перевезення пасажирів може обумовлюватися не лише проблемами обмеження рухливості їх організму, але й проблемами сприйняття навколишнього середовища та інформації, яка має істотне значення для укладання договору, визначення його умов та здійснення пасажиром належних йому прав сторони договору. Втім, це лише стратегія, яка може і не отримати своєї належної реалізації, впровадження її ідей та напрямків забезпечення прав пасажирів в актах транспортного законодавства. Формування механізму забезпечення та захисту прав пасажирів з інвалідністю за договором без визначення їх правового статусу позбавлене сенсу, адже такий статус серед елемен-

тів має права та обов'язки особи, як учасника цивільних відносин. Необхідне планомірне визначення тих прав пасажирів, які мають складати основний зміст його правового статусу та встановлення гарантій їх здійснення та захисту.

Окремими науковцями було запропоновано визначення рівнів правового статусу суб'єктів правовідносин, які визначаються нормативно-правовими актами у відповідності до їх ієрархії. Конкуренція загальної та спеціальної норми породжує дилему їх застосування як джерел правового регулювання відповідних правовідносин та формування (визначення) правового статусу їх учасників. Виникає закономірне питання джерела закріплення механізму забезпечення здійснення та захисту прав пасажирів за договором перевезення та визначення його складових

Аналіз останніх досліджень і публікацій. В Україні було проведено низку досліджень в сфері правового регулювання перевезень пасажирів різними видами транспорту за договором перевезення пасажирів. Серед них: О.М. Нечипуренко «Цивільно-правове регулювання перевезень таксі» (2008) [2], А.О. Мінченко «Договір перевезення пасажирів та багажу залізничним транспортом в Україні» (2011) [3], У.П. Гришко «Захист прав споживачів транспортних послуг» (2017) [4], І.С. Лукасевич-Крутник «Договірні зобов'язання з надання транспортних послуг у цивільному праві України» (2019) [5], Г.В. Самойленко «Договір перевезення пасажирів» (2020) [6].

жира: теорія та практика забезпечення прав пасажирів» (2020) [6], О.П. Голенко «Правове регулювання цивільних відносин, пов'язаних з перевезенням пасажирів автомобільним транспортом» (2021) [7], І.Р. Ніколаєнка «Захист прав пасажирів за договором перевезення у міському та приміському сполученні» (2021) [8] проте, хоч в окремих з них, зокрема, в працях Г.В. Самойленка та І.Р. Ніколаєнка, і ставилися питання забезпечення здійснення та захисту прав пасажирів за договором, однак, системного вирішення завдання забезпечення прав пасажирів з інвалідністю не ставилося. Не розглядалося зазначене питання і через призму правового статусу пасажирів. Чи не єдиною такою працею є дослідження І.І. Банасевич «Елементи цивільно-правового статусу споживача» [9]. Зважаючи на визначення пасажирів споживачем транспортної послуги, характеристика елементів правового статусу споживача хоч і має значення, проте, воно не враховує особливостей правового статусу пасажирів з інвалідністю. В контексті формування механізму забезпечення здійснення та захисту прав пасажирів з інвалідністю визначення правового статусу останнього є важливим етапом його формування, оскільки останній є об'єктом правового впливу такого механізму і перебуває з ним в діалектичному зв'язку взаємного впливу та взаємозалежності.

Основний виклад матеріалу. Важливу роль у вирішенні питання встановлення механізму правового регулювання договірних відносин в національній доктрині цивільного права відіграла праця С.О. Погрібного «Механізм та принципи регулювання договірних відносин у цивільному праві України» [10]. Щоправда, ним серед елементів такого механізму було визначено здійснення прав та обов'язків та захист порушених прав та інтересів особи, які В.Л. Яроцьким визначені стадіями цивільно-правового регулювання. Ним висловлено підхід чотирьох послідовних, замінюючих одна одну стадій: 1) юридичної регламентації суспільних відносин; 2) виник-

нення суб'єктивних прав і обов'язків; 3) реалізації суб'єктивних прав і виконання обов'язків; 4) застосування права [11, с. 18]. Будемо чесними, С.О. Погрібний також виділив стадії правового регулювання цивільних відносин, визначивши, щоправда, лише три: нормотворчу, правореалізаційну та правозахисну [10, с. 35]. На думку Г.В. Самойленка суб'єктивні права та обов'язки виникають з факту укладання договору, більшість умов якого є визначеними нормативно і здійснюються сторонами в договорі-правовідношенні, пов'язавши динаміку правовідношення зі стадіями правового регулювання: від регламентації відносин до їх виникнення та здійснення їх учасниками суб'єктивних прав та обов'язків [6, с. 171].

Правовідносини з перевезення пасажирів з інвалідністю за договором є видом цивільних зобов'язальних відносин правовідносин, які виникають з автономно-вольового акту між перевізником та пасажиром, споживчим правовідношенням з задоволення особистого інтересу пасажирів у переміщенні, що визначає їх регулювання актами транспортного законодавства, а з питань, не врегульованих ним, - Законом України «Про захист прав споживачів», що надає додаткових гарантій прав пасажирів як споживачів транспортної послуги.

В дисертаційному дослідженні, присвяченому забезпеченню прав пасажирів за договором перевезення, Г.В. Самойленком було зроблено низку висновків, серед них: основним недоліком законодавства України у сфері правового регулювання перевезень пасажирів є недосконалість механізму забезпечення прав пасажирів, зокрема, відсутність закріплення правових наслідків невиконання чи неналежного виконання перевізником умов договору (за виключенням повітряних перевезень пасажирів) та механізму захисту прав і законних інтересів пасажирів. Притому, ним аргументовано необхідність застосування єдиного підходу до закріплення загальних прав пасажирів та їх забезпечення, та особливого, який доз-

воляє враховувати особливості експлуатації різних видів транспортну на основі універсального критерію безпеки. До таких ним запропоновано закріпити право пасажирів на доступність та здійснення перевезення на недискримінаційній основі [6, с. 12]. Ставимося з розумінням, що автор мав на увазі забезпечення рівних можливостей пасажирів з обмеженими можливостями та фізіологічними вадами, які ускладнюють доступність транспортної послуги через порушення їх рухомості, орієнтації у просторі (через вади зору) чи сприйняття аудіо- інформації (що ускладнює здійснення права на повну та достовірну інформацію).

Прийняття в 1991 році Закону України «Про основи соціальної захищеності осіб з інвалідністю в Україні» [12] мало стати Конституцією прав осіб з інвалідністю. Він визначив основні засади державної політики визнання та забезпечення прав осіб з інвалідністю у всіх сферах людського буття. Стаття 28 цього Закону, покладаючи обов'язок на учасників транспортних правовідносин забезпечити спеціальне обладнання транспортних засобів, вокзалів, аеропортів та інших об'єктів, яке б дало змогу особам з інвалідністю безперешкодно користуватися їх послугами, не вирішила низку інших проблемних питань. Бар'єрами у можливості пасажирів з інвалідністю нарівні з іншими пасажирами здійснювати належне їм право на свободу пересування, користуючись транспортом та споживаючи транспортну послугу, яка надається перевізниками за договором перевезення пасажирів, є: зовнішні та внутрішні (ускладнення суб'єкта), де зовнішніми є: *фізичні*: а) зовнішні фактори, пов'язані з «дизайном доступності для всіх»: б) при слідуванні до транспорту; в) при пошуку маршруту та транспорту; г) під час посадки в транспорт та висадки з нього; д) під час перебування в транспортному засобі та переміщенні в ньому; *комунікативні* (отримання інформації про транспортну послугу на стадії укладання договору); *правові*: відсутність належної правової регламентації правовідносин з переве-

знення пасажирів різними видами транспорту, зокрема: 1) у визначенні правового статусу особи з інвалідністю чи обмеженою мобільністю; 2) застосуванні інструментів впливу на поведінку учасників правовідносин (писемств, зобов'язань, заборон, стимулів та санкцій); 3) гарантії прав пасажирів з інвалідністю (в т.ч. з вадами зору та слуху) чи обмеженою мобільністю у здійсненні ними своїх суб'єктивних прав за договором перевезення пасажирів та захисті порушених прав в контексті реалізації принципів рівності, недискримінації та доступності. Їх усунення є запорукою забезпечення здійснення та захисту прав пасажирів з інвалідністю.

За визначенням А.М. Колодій, правовим статусом особи є юридично закріплене становище особи в державі й суспільстві, яке характеризується зв'язками особистості з державою та державно організованим суспільством [13]. В теорії права визначено види правових статусів особи: загальний (як людини і як громадянина); спеціальний (як належність до певної групи чи категорії людей); індивідуальний (належний конкретному індивіду). О.О. Кравчук виділив три рівні правового статусу фізичної особи: 1) як фізичної особи (людини і громадянина); 2) як фізичної особи-підприємця; 3) як самозайнятої особи. На його думку, особа може перебувати одночасно в кількох статусах, вступаючи в різні відносини [14, с. 194-196]. Така класифікація зумовлена вирішенням питань оподаткування. З різних причин особа може бути носієм різних прав та обов'язків та бути учасником різних відносин. Г.В. Самойленко також визначив рівні забезпечення прав пасажирів на основі ідеї людиноцентризму: як людини, як споживача транспортної послуги та як сторони договору [6, с. 95]. Продовжимо цей ряд підрівнем правового статусу особи з інвалідністю, обмеженою рухливістю, маломобільної особи чи з особливими потребами. Наразі спектр прав пасажирів з інвалідністю та обмеженою рухливістю за транспортним законодавством України є відмінним на різ-

них видах транспорту та містить прогалини у порівнянні з відповідним законодавством ЄС. Закріплені права пасажирів з інвалідністю, здебільшого, не забезпечені гарантіями їх здійснення. Вибіркове забезпечення цих прав обов'язками перевізника не передбачає для нього негативних наслідків невиконання чи неналежного виконання своїх зобов'язань. Захист прав пасажирів з інвалідністю та обмеженою рухливістю, попри визначення їх правового статусу на загальному рівні (на основі принципів рівності та недискримінації, закріплених Конституцією України та міжнародними актами), орієнтований на обмеження, детерміновані транспортним законодавством (як спеціальної норми).

Окремими науковцями було висловлено точку зору, що поняття правового статусу слід обмежити основними елементами структури: правами та обов'язками, а всі інші елементи визнати або передумовами, або другорядними по відношенню до основних [15, с. 49]. І.М. Станкова висловила, що формування правового статусу споживача як спеціального продиктоване необхідністю забезпечення та захисту його прав [16, с. 4-5], а О.Ю.Черняк, - формуванням додаткових гарантій охорони прав і законних інтересів споживачів, які перебувають в нерівному становищі з виробниками та продавцями товарів, робіт та послуг [17].

О.О. Старицька, досліджуючи рівні правових статусів, дійшла висновку, що вони є неподільними, оскільки одному суб'єкту властиві всі визначені види статусів (загальний, спеціальний, індивідуальний), які «нашаровуються» один на одного і є неподільними. Притому, загальний правовий статус у всіх громадян один – він визначений Конституцією України та міжнародними договорами, зокрема, Загальною Декларацією прав людини 1948 р. За кожним визнається право на повагу до людської гідності, що є основою рівності кожного незалежно від обставин, характеристик, чи ознак. Погодимося з її підходом, що спеціальні статуси конкретизують

загальний конституційний в конкретній сфері суспільних відносин. Останній, конкретизуючись в конкретному правовідношенні, складає індивідуальний правовий статус особи в ньому [15, с. 48]. Закономірним є її висновок, що людина перебуває у стані споживання протягом усього життя. Водночас, вона є учасником різних відносин, що визначає взаємозв'язок її статусів між собою. Як наслідок, загальний правовий статус особи повинен бути наповнений додатковими спеціальними правами та обов'язками, що є проявом спеціального правового статусу та визначає особливе правове положення особистості, обумовлене її соціальним та суспільним призначенням [15, с. 49]. Загалом погоджуючись з даною аргументацією, визначаємо некоректність характеристики «соціального чи суспільного призначення особистості». Розуміємо, що автор мала на увазі роль людини в суспільному житті. Такою може бути роль споживача чи роль пасажирів і т.п. Закономірно, що таким «ролям» відповідають спеціальні правові статуси, конкретизовані щодо конкретного індивіда в конкретному правовідношенні.

О.В. Левада визначила, що поведінка людини як учасника суспільних відносин потребує належного правового регулювання за допомогою правових норм. Закономірно, що шляхом нормативної регламентації поведінки учасників суспільних відносин держава прагне їх врегулювати, встановлюючи ідеальну модель [18, с. 20]. Вважаємо, що вплив на поведінку учасників правовідносин забезпечується через механізм правового регулювання, елементами якого є правова норма та суб'єктивні права та обов'язки учасників правовідносин, які виникають на підставі юридичних фактів.

Г.В. Самойленко обґрунтував, що дію Закону України «Про захист прав споживачів» поширено на відносини з перевезення пасажирів в частині, не врегульованій актами транспортного законодавства [6, с. 8]. Такий висновок ним зроблено на підставі аналізу

правовідносин з перевезення пасажирів та визначення сфери дії Закону України «Про захист прав споживачів». В основу аргументів покладено думку, що основний інтерес пасажирів (мета як усвідомлене бажання очікуваного результату) полягає у здійсненні перевезення (доставці пасажирів до пункту призначення як блага), що визначає його немайнову природу. Він досягається шляхом надання перевізником транспортної послуги, яка споживається пасажиром (споживачем транспортної послуги) в процесі її надання [6, с. 103]. О.М. Нечипуренко також визнав допустимість застосування до відносин з перевезення пасажирів Закону України «Про захист прав споживачів» споживчим характером відносин з перевезення пасажирів та необхідністю забезпечення прав пасажирів як слабкої сторони договору, відповідно, необхідністю додаткових гарантій публічно-правового характеру забезпечення його прав [2, с. 99]. Така позиція була підтримана і У.П. Гришко, яка зробила висновок, що виокремлення системи прав споживачів транспортних послуг має важливе значення для формування їх цивільно-правового статусу як повноправного суб'єкта транспортних відносин [4, с. 31]. Формально, лише ПК України в ч. 3 ст. 101 визначив, що дія Закону України «Про захист прав споживачів» поширюється на повітряні перевезення, крім питань, які врегульовані цим Кодексом, правилами повітряних перевезень пасажирів та вантажів, міжнародними договорами України. Вважаємо, що дане положення має бути застосовано до перевезень пасажирів і на інших видах транспорту через пріоритетність дії спеціальної норми, якою є акти транспортного законодавства.

О.О. Старицька визначила, що фактичне становище та необхідність особливого захисту прав споживача передбачає застосування публічно-правового впливу, що призводить до наділення споживача низкою публічно-правових можливостей та застосування публічно-правових засобів захисту його прав,

а також створення системи державного і громадського захисту прав споживачів [15, с. 51]. Правовий статус споживача наділяє особу додатковими правами та обов'язками, що визначає ступінь правової охорони та захисту прав такої особи. О.Ю. Черняк визначено, що «спеціальний» правовий статус виконує по відношенню до загального або функцію його доповнення (надання додаткових прав, наприклад, прав споживача), або його обмеження. Загальний та спеціальний статуси перебувають у взаємозв'язку, конкретизуючи правове положення певної групи суб'єктів [17].

Вирішення питання забезпечення та захисту прав пасажирів з інвалідністю (як споживачів транспортної послуги) за договором перевезення неможливе без визначення особливостей їх правового статусу. Наявність у пасажирів різнорівневих правових статусів надає йому загальних прав, визначених загальною правосуб'єктністю фізичної особи (людини) та спеціальні, визначені актами споживчого та транспортного законодавства, детерміновані спеціалізацією видів перевезень за видами транспорту та спеціальним правовим статусом людини як особи з інвалідністю, детермінованим все тими ж актами транспортного законодавства. За такого підходу можливе наступне визначення рівнів та підрівнів правового статусу пасажирів з інвалідністю: загальний – спеціальний (як учасника цивільних відносин – як споживача – як пасажирів – як пасажирів за видами транспорту) – спеціальний додатковий (як особи з інвалідністю – як пасажирів з інвалідністю – як пасажирів з інвалідністю за видами транспорту) – індивідуальний (правовий статус конкретної особи в конкретному правовідношенні). Рівні правових статусів пасажирів визначаються рівнями правового регулювання транспортних правовідносин (правовідносин з перевезення пасажирів за договором), учасниками яких вони є (міжнародні акти – Конституція України – ЦК України – транспортні кодекси та статuti – Закон України «Про транспорт» [151], спеціалі-

зовані закони за видами транспорту – Правила перевезень пасажирів різними видами транспорту (чи обслуговування пасажирів та багажу) – договір).

Для правової характеристики правового статусу пасажирів з інвалідністю за договором перевезення пасажирів слід визначити структуру такого правового статусу та, відповідно, визначити його елементи. Такими елементами спеціального рівня правового статусу особи є спеціальна право- та дієздатність такої особи та належні їй суб'єктивні права та обов'язки.

Погодимося з підходом О.Ю. Черняк, яка визначила, що специфіка цивільно-правового статусу споживача проявляється у двох особливостях: моменті виникнення у особи такого статусу та у наділенні її додатковими правовими можливостями в межах її спеціального правового статусу та що права та обов'язки споживача виникають на основі спеціальної цивільної правоздатності та на підставі відповідних юридичних фактів і реалізуються у конкретних правовідносинах [14, с. 8]. Визначення правового статусу пасажирів з інвалідністю детерміноване особливостями, які накладені спеціальним транспортним законодавством щодо особи з інвалідністю в транспортних відносинах. Так, момент виникнення у особи правового статусу пасажирів з інвалідністю пов'язується з моментом укладання договору перевезення пасажирів і не має особливостей. Наразі на різних видах транспорту різняться підходи законодавця до його визначення (посадкою до транспортного засобу чи придбанням квитка), що породжує дискусії серед науковців, які, до того ж, дискутують щодо визначення категорії «пасажир» (як особи, що перевозиться транспортом чи особи-стороні договору) [5, с. 185; 4, с. 222]. А от моменту припинення цього статусу уваги науковців практично не приділено. Таким варто визнати: належне виконання договору, розірвання договору за домовленістю сторін, розірвання договору на вимогу однієї із сторін, в тому числі відмова пасажирів від договору, припинення

зобов'язання внаслідок неможливості його виконання. Вважаємо за необхідне закріпити на рівні ЦК України право на відмову пасажирів з інвалідністю від договору без фінансових втрат для нього у випадку неможливості здійснити поїздку через технічну непристосованість транспортного засобу до перевезення таких пасажирів.

Висновки. Правовий статус осіб з обмеженою рухливістю, маломобільних осіб визначений безпосередньо актами транспортного законодавства, відмінного за видами транспорту, від того зміст цього правового статусу різниться. Вбачаємо, що правовий статус таких осіб має змістом права та обов'язки осіб-пасажирів, детерміновані статусом особи з інвалідністю (права та обов'язки пасажирів за видами транспорту) та містить додаткові права та обов'язки, зумовлені завданням сприяння таким особам чи забезпечення можливості здійснення ними прав та обов'язків пасажирів. Саме вони, їх зміст, а також протиставлені їм права та обов'язки перевізника та інших учасників транспортних відносин (суб'єктів транспортної інфраструктури) мають забезпечувати можливості для здійснення свободи пересування транспортом загального користування, вести повноцінний спосіб життя згідно з індивідуальними можливостями, здібностями і інтересами. Змістовно ця ідея в актах транспортного законодавства обмежується наданням пасажирів з інвалідністю допомоги та забезпеченням доступу до інформації. Ідея принципу доступності як безбар'єрного середовища, в якому пасажир з інвалідністю чи маломобільний пасажир міг би здійснювати поїздку самостійно, без сторонньої допомоги (як прояву принципу рівності в транспортній сфері), з закріпленням відповідних прав пасажирів та обов'язків інших учасників транспортних відносин, виконання яких забезпечувалось би засобами правового впливу (приписи, стимули, зобов'язання, дозволи, заборони та санкції) не набула в Україні своєї нормативної формалізації. Відтак, визнання та закріплення прав пасажирів з інва-

лідністю, зокрема, право на доступність транспортної послуги, як важливої складової його правового статусу, має бути першим кроком

після визначення ідейних засад здійснення перевезень пасажирів у формуванні механізму забезпечення їх здійснення та захисту.

Аноатція

Категорія правового статусу особи традиційно розглядається через призму її конституційних прав. Проте, такий підхід є недостатньо виправданий і небезпідставно критикується науковцями, які займаються дослідженням правового статусу учасників відносин на прикладному рівні. Він дозволяє пізнати момент виникнення та припинення цього статусу у особи, визначити джерела його формування, закріплення та правової визначеності його змісту, який складають права та обов'язки такої особи. Втім, поодинокі дослідження правового статусу учасників окремих цивільних відносин дозволяють судити про започаткування такого підходу. Саме він дозволяє підійти комплексно до вирішення проблемних питань забезпечення та захисту прав тих учасників цивільних відносин, які прийнято називати «слабкою» стороною договору. Така «слабкість», попри декларування рівності учасників цивільних відносин, зумовлена їх ситуативною нездатністю впливати на формування чи визначення умов договору. Це є закономірним в умовах, коли суб'єкт підприємницької діяльності володіє важелями впливу на ситуацію, диктуючи споживачеві умови договору, на яких той або погоджується укласти договір, або ні. Закономірно, що законодавець вдався до нормативного впливу на поведінку учасників таких цивільних відносин (через призму цього дослідження – споживчих), визначаючи справедливий чи відносно справедливий баланс їх інтересів. Поведінка учасників таких відносин визначається правовим статусом особи, в якому в свою чергу, визначається зміст, характер, ступінь та міра її допустимої та необхідної (зобов'язаної) поведінки. Складність відносин в транспортній сфері компенсується намаганням законодавця на нормативному рівні, на рівні спеціальної норми визначити ту ідеальну модель поведінки учасників, яка на погляд законодавця є прийнятною, здатною забезпечити баланс, виражений в компромісі прав та інтересів перевізника та пасажирів. Наявність прогалин та протиріч, архаїзмів та недоліків транспортного законодавства має наслідком невизначеність їх правового статусу, зокрема, в сфері забезпечення здійснення та захисту прав пасажирів з інвалідністю. Спроби закріпити окремі права пасажирів за договором позбавлені системності та фундаментально не вирішують завдання забезпечення прав пасажирів на рівну доступність транспортної сфери на рівні з іншими учасниками відносин з перевезення (пасажирів, які не є особами з інвалідністю). Потрібна концептуальна ідея, яка б була визначальною у вирішенні поставленого завдання забезпечення здійснення та захисту прав пасажирів за договором перевезення, яка була б основоположною у формуванні механізму забезпечення прав пасажирів з інвалідністю. Такою, на наше переконання, є ідея рівності прав та рівності можливостей у здійсненні прав пасажирів за договором перевезення, яка в транспортній сфері має трансформуватися в концепцію створення безбар'єрного середовища доступності транспортної послуги, яка б дозволяла пасажирам з інвалідністю самостійно здійснювати належне їй, відповідно до загального правового статусу, право на свободу пересування. Тож механізм правового регулювання відносин за договором перевезення пасажирів, в тому числі пасажирів з інвалідністю, має включати механізм забезпечення та захисту прав пасажирів з інвалідністю на основі ідеї рівної доступності транспорту, закріпленій в правовому статусі такої особи.

Ключові слова: договір перевезення пасажирів, пасажир, правовий статус пасажирів, право на свободу пересування, забезпечення прав пасажирів, здійснення прав, захист цивільних прав

Miniailo D.G. Determination of the legal status of passengers with disabilities as a stage in the formation of the mechanism for ensuring and protecting their rights under the passenger carriage contract

The category of a person's legal status is traditionally considered through the prism of his constitutional rights. However, such an approach is insufficiently justified and is rightly criticized by scientists who study the legal status of the participants in relations at the applied level. It allows you to know the moment of emergence and termination of this status in a person, to determine the sources of its formation, consolidation and legal certainty of its content, which consists of the rights and obligations of such a person. However, isolated studies of the legal status of participants in individual civil relations allow us to judge the initiation of such an approach. It allows a comprehensive approach to solving the problematic issues of ensuring and protecting the rights of those participants in civil relations, who are usually called the «weak» side of the contract. Such «weakness», despite the declaration of equality of participants in civil relations, is due to their situational inability to influence the formation or definition of the terms of the contract. This is natural in conditions where the subject of entrepreneurial activity has leverage over the situation, dictating to the consumer the terms of the contract, on which he either agrees to conclude the contract or not. It is natural that the legislator resorted to normative influence on the behavior of the participants of such civil relations (through the prism of this study – consumers), determining a fair or relatively fair balance of their interests. The behavior of the participants of such relations is determined by the legal status of the person, which, in turn, determines the content, nature, degree and measure of his permissible and necessary (obligatory) behavior. The complexity of relations in the transport sector is compensated by the effort of the legislator at the regulatory level, at the level of a special norm, to determine the ideal model of behavior of the participants, which, in the opinion of the legislator, is acceptable, capable of ensuring a balance expressed in the compromise of the rights and interests of the carrier and the passenger. The presence of gaps and contradictions, archaisms and shortcomings of transport legislation results in the uncertainty of their legal status, in particular, in the field of ensuring the exercise and protection of the rights of passengers with disabilities. Attempts to establish individual rights of the passenger under the contract are devoid of systematicity and fundamentally do not solve the task of ensuring the passenger's rights to equal accessibility of the transport sphere on a level with other participants in transportation relations (passengers who are not persons with disabilities). A conceptual idea is needed, which would be decisive in solving the task of ensuring the exercise and protection of the passenger's rights under the contract of carriage, which would be fundamental in the formation of the mechanism for ensuring the rights of passengers with disabilities. This, in our opinion, is the idea of equality of rights and equality of opportunities in the exercise of the rights of passengers under the contract of carriage, which in the field of transport should be transformed into the concept of creating a barrier-free environment for the accessibility of transport services, which would allow passengers with disabilities to independently exercise their rights, in accordance with the general legal status, the right to freedom of movement. Therefore, the mechanism of legal regulation of relations under the contract of carriage of a passenger, including a passenger with a disability, should include a mechanism for ensuring and protecting the rights of passengers with a disability based on the idea of equal access to transport, enshrined in the legal status of such a person.

Key words: contract of carriage of a passenger, passenger, legal status of a passenger, right to freedom of movement, provision of passenger's rights, exercise of rights, protection of civil rights

Список використаних джерел:

1. Про схвалення Національної стратегії із створення безбар'єрного простору в Україні на період до 2030 року : Розпорядження Кабінету Міністрів України від 14 квітня 2021 р.

- № 366-р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/366-2021-%D1%80#Text> (дата звернення: 15.01.2023 р.).
2. Нечипуренко О.М. Цивільно-правове регулювання перевезень таксі : дис... канд. юрид. наук: 12.00.03. Одес. нац. юрид. акад.. Одеса, 2008. 194 с.
 3. Мінченко А.О. Договір перевезення пасажирів та багажу залізничним транспортом в Україні : дис. ...канд. юрид. наук : 12.00.03. Київ, 2011. 221 с.
 4. Гришко У.П. Захист прав споживачів транспортних послуг : автореф. ...канд. юрид. наук: 12.00.03. Івано-Франківськ, 2017. 19 с.
 5. Лукасевич-Крутник І.С. Договірні зобов'язання з надання транспортних послуг у цивільному праві України. : дис. ...д.ю.н. 12.00.03. НДІ приватного права і підприємництва імені академіка Ф.Г. Бурчака Національної академії правових наук України, Тернопільський національний економічний університет, Тернопіль, 2019. 502 с.
 6. Самойленко Г.В. Договір перевезення пасажирів : теорія та практика забезпечення прав пасажирів. Дис. ...доктора юрид. наук : 12.00.03. Одеса : Національний університет «Одеська юридична академія», 2021. 567 с.
 7. Голенко І.П. правове регулювання цивільних відносин, пов'язаних з перевезенням пасажирів автомобільним транспортом : автореф. дис. ...канд. юрид. наук : 12.00.03. Харків, 2021. 24 с.
 8. Ніколаєнко І.Р. Захист прав пасажирів за договором перевезення у міському та приміському сполученні. Дис. на здобуття наукового ступеня доктора філософії за спеціальністю 081 Право. Запоріжжя, Тернопіль, 2021. 269 с.
 9. Банасевич І.І. Елементи цивільно-правового статусу споживача. Науковий вісник публічного та приватного права. 2019. Випуск 5. Том 1. С. 42-47.
 10. Погрібний С.О. Механізм та принципи регулювання договірних відносин у цивільному праві України: монографія. Київ: Правова єдність, 2009. 304 с.
 11. Яроцький В.Л. Характеристика основних стадій механізму цивільно-правового регулювання. *Право України*. 2010. №12. С. 18-24.
 12. Про основи соціальної захищеності осіб з інвалідністю в Україні : Закон України від 21.03.1991 р. Відомості Верховної Ради УРСР (ВВР). 1991. № 21. Ст. 252.
 13. Конституційне право України: Мультимедійний навчальний посібник. https://arm.naiu.kiev.ua/books/konst_ru/rozdil/rozdil4.html (дата звернення: 15.01.2023 р.).
 14. Кравчук О.О. Три види правового статусу фізичної особи. *Вісник НТУУ. Політологія. Соціологія. Право*. 2017. Вип. ½ (33-34). С. 194-200.
 15. Старицька О.О. Поняття та критерії класифікації правового статусу споживача: теоретико-правове дослідження. *Юридичний вісник*. 2012. № 3(24). С. 48-52.
 16. Станкова І.М. Цивільно-правове регулювання захисту прав споживачів у сфері надання послуг. Дис. ...к.ю.н. спеціальністю 12.00.03. Національний університет «Одеська юридична академія», Одеса, 2021. 218 с.
 17. Черняк О.Ю. Класифікація прав споживачів за законодавством України та Європейського союзу. URL: <http://www.nbuv.gov.ua/e-journals/FP/2008-2/08coytes.pdf> (дата звернення: 15.01.2023 р.).
 18. Левада О. В. Пільги та обмеження в праві: загальнотеоретична характеристика: дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.01. Харків, 2019. 183 с.

УДК 343.375: 344.2

DOI <https://doi.org/10.32847/ln.2022.18.28>

Бабенко А.М.

*доктор юридичних наук, професор, директор інституту права та безпеки
Одеського державного університету внутрішніх справ*

Палій М.В.

*кандидат юридичних наук, доцент, доцент кафедри конституційного,
міжнародного і кримінального права
Донецького національного університету імені Василя Стуса*

РОЗМЕЖУВАННЯ ПОСЯГАНЬ НА ВЛАСНІСТЬ ВІД СУМІЖНИХ ВІЙСЬКОВИХ КРИМІНАЛЬНИХ ПРАВОПОРУШЕНЬ В УМОВАХ ВОЄННОГО СТАНУ

Постановка проблеми. Збройна агресія проти нашої держави викликала суттєві зміни, без сумніву, в усіх сферах суспільного життя. Під впливом деструктивних факторів видозмінюється не лише соціальна та економічна сфера, але й стан та кримінологічні показники злочинності, види кримінальних правопорушень, способи та методи вчинення окремих посягань, виникають нові протиправні практики, що вимагає відповідної реакції як з боку правників-теоретиків, так і правозастосування.

Зазвичай, кримінальні правопорушення проти власності є найбільш поширеними на території України. Поряд з цим, в умовах воєнного стану показники даного виду кримінально караних діянь не лише не зменшилися, але й характеризуються тепер додатковими своїми формами та видами вчинення, як-то, наприклад, мародерство. Зазначені обставини детерміновані рядом чинників, що, серед іншого, викликані умовами військового часу, окупацією частини території України, відсутністю на прифронтових територіях дієвої системи діяльності правоохоронних та інших державних органів. У той же час, правозастосування наразі характеризуються складнощами теоретичної та практичної бази в частині вміння розмежування окремих видів кримінальних правопорушень та військових

кримінальних правопорушень, що посягають на власність. Така ситуація потребує наукових розробок окресленої проблематики, актуальним є дослідження питання розмежування таких суспільно небезпечних діянь, аналіз їх кримінологічних показників, детермінант та заходів протидії і запобігання.

Стандослідження. Дослідженням окремих аспектів кримінальних посягань проти власності та військових кримінальних правопорушень займалося чимало вітчизняних вчених, серед яких В.С.Батиргарєєва, Б.М.Головкін, Ю.А. Дорохіна, О.О. Дудоров, В.П. Ємельянов, М.Й. Коржанський, П.С. Матишевський, Т.А.Денисова, О.М.Литвинов, В.В.Шаблістий, М.І. Хавронюк та інші науковці. Переважно вказані науковці переймалися цими проблемами в умовах мирного часу, в умовах воєнного стану цій проблематиці присвячені одиничні дослідження, що ускладнює наукове забезпечення правоохоронної діяльності.

Метою даної статті є аналіз кримінологічних показників та встановлення ознак складів найбільш поширених кримінальних правопорушень проти власності та їх розмежування від окремих військових кримінально караних діянь.

Виклад основного матеріалу. Наука кримінального права пропонує поділяти кримінальні правопорушення проти власності на «три наступні групи: корисливі кримінальні

правопорушення проти власності з ознаками розкрадання (викрадення); корисливі кримінальні правопорушення проти власності без ознак розкрадання (викрадення); некорисливі кримінальні правопорушення проти власності та предикатні кримінальні правопорушення. При цьому, першу групу з названих кримінальних правопорушень становлять крадіжка, грабіж, розбій, вимагання, шахрайство, привласнення, розтрата майна або заволодіння ним шляхом зловживання службовим становищем. Загальними ознаками, що характерні для всіх дій даної групи є: незаконне, безоплатне одержання чужого майна на користь винного або інших осіб та прагнення, спонукання до незаконного збагачення за рахунок чужого майна (корисливий мотив)» [1].

Крадіжка становить таємне викрадення чужого майна (ч. 1 ст. 185 КК України), що полягає у «протиправному ненасильницькому таємну і безоплатну заволодінні чужим майном на користь винного або інших осіб, яке завдало матеріальну шкоду власнику чи іншому володільцю» [2, с. 354].

Грабіж – відкрите викрадення чужого майна (ч. 1 ст. 186 КК України), при якому «винний усвідомлює, що діє в присутності потерпілого або інших сторонніх осіб та помітно для них» [3, с. 67]. Грабіж може бути поєднаним з насильством, що не є небезпечним для життя та здоров'я потерпілого (ч. 2 ст. 186 КК України).

Розбій – напад з метою заволодіння чужим майном, поєднаний із насильством, небезпечним для життя чи здоров'я потерпілого, або з погрозою застосування такого насильства (ст. 187 КК України). Суть нападу при розбої «полягає не тільки в застосуванні насильства, але і в створенні об'єктивно і суб'єктивно небезпечної обстановки, яка загрожує застосуванням фізичного насильства до потерпілого, якщо останній буде намагатися протидіяти посяганням» [2, с. 379].

Вимагання – «вимога передачі чужого майна чи права на майно або вчинення будь-яких дій майнового характеру з погрозою

насильства над потерпілим чи його близькими родичами, обмеження прав, свобод або законних інтересів цих осіб, пошкодження чи знищення їхнього майна або майна, що перебуває в їхньому віданні чи під охороною, або розголошення відомостей, які потерпілий чи його близькі родичі бажають зберегти в таємниці (вимагання)» (ст. 189 КК України) [4]. Під вимогою пропонується розуміти «висловлену в категоричній формі пропозицію вчинення певних дій або відмови від їх вчинення. Тобто, вимагання – завжди протиправне примушування потерпілого до розпорядження майном або майновими правами на користь вимагателя» [5, с. 44].

Шахрайство – заволодіння чужим майном або придбання права на майно шляхом обману чи зловживання довірою (ст. 190 КК України). Зазначається, що «відмінна ознака між обманом і зловживання довірою – сподівання потерпілого на певну «не шкідливу» поведінку винного, де підставою для виникнення таких сподівань у потерпілого слугують відносини довіри, які виникли між потерпілим і винною особою» [6, с. 228]. Основна відмінність шахрайства полягає в тому, що шахрай викликає у потерпілого бажання передати йому майно, при цьому введений в обману потерпілий робить це добровільно. Однак, «добровільність при шахрайстві має уявний характер, оскільки вона обумовлена обманом» [7].

Привласнення, розтрата майна або заволодіння ним шляхом зловживання службовим становищем – представляє собою три самостійні форми розкрадання (викрадення) чужого майна, яке було ввірене особі чи перебувало в її віданні (ст. 191 КК України). У науковій літературі вказується, що «основною ознакою, яка об'єднує вказані три форми розкрадання, є особливе ставлення винного до майна, яке він обертає на свою користь або на користь інших осіб, оскільки воно було ввірене винному чи було в його віданні або оперативно-господарському управлінні і мало використовуватися в інтересах власника» [8].

У свою чергу, під розтратою розуміють «незаконне витрачання майна, яке було ввірене винному або перебувало у його віданні», «привласнення полягає у протиправному і безоплатному вилученні винним чужого майна з наміром у подальшому обернути його на свою користь чи користь третіх осіб», «розкрадання шляхом зловживання службовим становищем посадова особа становить заволодіння чужим майном (або набуває право на нього) допускаючи різні зловживання по службі, тобто здійснює ті чи інші незаконні дії всупереч інтересам служби» [2, с. 420-423].

Режим воєнного стану, що був введений з початком повномасштабної війни, викликав ряд змін як в соціально-економічних аспектах, так і в полі правового регулювання ряду суспільних відносин. Серед іншого було суттєво посилено кримінальну відповідальність за вчинення ряду кримінальних правопорушень. Так, Законом України № 2117-IX від 07.03.2022 року [9] було внесено відповідні зміни до чинного КК України в частині посилення відповідальності за кримінальні правопорушення, передбачені ст.ст. 185, 186, 187, 189, 191 КК України, вчинені в умовах воєнного стану. Даним нормативно-правовим актом вчинення одного із зазначених кримінальних правопорушень віднесено до особливо кваліфікуючого складу. Наприклад, до прийняття зазначених змін звичайний простий склад крадіжки становив кримінальний проступок з відповідними кримінально-правовими наслідками. І лише ч. 2 та наступні ст. 185 КК України становили склад кримінального правопорушення. З прийняттям змін за Законом України № 2117-IX від 07.03.2022 року крадіжка, вчинена в умовах воєнного стану відразу становить особливо кваліфікуючий склад кримінального правопорушення, що тягне за собою кардинально відмінні наслідки для суб'єкта такого посягання. Такі ж зміни було проведено і стосовно складу грабежу, розбою, вимагання та привласнення, розтрата майна або заволодіння ним шляхом зловживання службовим становищем.

Вищеперераховані діяння варто відрізнити від окремих військових кримінальних правопорушень, які серед іншого завдають шкоди суспільним відносинам у сфері охорони власності, що набуло своїх вражаючих масштабів поширення в період збройної агресії Російської Федерації. У першу чергу, мова йде про викрадення, привласнення, вимагання військовослужбовцем зброї, бойових припасів, вибухових або інших бойових речовин, засобів пересування, військової та спеціальної техніки чи іншого військового майна, а також заволодіння ними шляхом шахрайства або зловживання службовим становищем (ст. 410 КК України) та мародерство, під яким варто розуміти викрадення на полі бою речей, що знаходяться при вбитих чи поранених (ст. 432 КК України).

Пропонується розглянути показники поширення основних кримінальних правопорушень проти власності та військових кримінальних правопорушень, що посягають на майно.

Так, найбільш поширеними кримінальними правопорушеннями на території України протягом останніх десятиліть завжди були саме корисливі кримінальні правопорушення проти власності з ознаками розкрадання (викрадення). Так, згідно офіційних статистичних даних Генеральної прокуратури України та кримінологічних досліджень [10;16;17;18;19;20] останнім часом спостерігається ускладнення криміногенної обстановки на території всієї України. Змінюються кількісно-якісні параметри злочинності. Так, тільки за 2020 рік було виявлено та зареєстровано 360 622 факти кримінально караних посягань, з яких 190 258 – кримінальні правопорушення проти власності, тобто 52,7 % від загальної кількості. 138 562 випадки серед яких – крадіжка, грабіж – 7 464, розбій – 1 343, вимагання – 649, шахрайство – 26 595, привласнення, розтрата майна або заволодіння ним шляхом зловживання службовим становищем – 10 516. За 2021 рік було обліковано 321 443 кримінальних правопорушень, з яких проти власності склали – 158 729 (49,3% від

загальної кількості) правопорушення, серед яких відповідно було виявлено 113 517 крадіжки, грабіж – 4 830, розбій – 949, вимагання – 542, шахрайство – 23 623, привласнення, розтрата майна або заволодіння ним шляхом зловживання службовим становищем – 10 531. За звітний період 2022 року було зареєстровано 362 636 кримінальних правопорушень на території України (без урахування статистики окупованих населених пунктів), серед яких 113 137 кримінальних правопорушень проти власності (31,1%). Із зазначеної кількості крадіжка була зареєстрована 69 496 разів, грабіж – 2 205, розбій – 492, вимагання – 366, шахрайство – 32 086, привласнення, розтрата майна або заволодіння ним шляхом зловживання службовим становищем – 6 698. За 2022 рік також було виявлено та зареєстровано 250 кримінальних правопорушень, передбачених ст. 410 КК України та 1 випадок мародерства (ст. 432 КК України). За 2020 рік від крадіжок постраждало 125 768 осіб, з яких 39 569 – особи жіночої статі, даний показник становить 31,4% від загальної кількості потерпілих від корисливих кримінальних правопорушень, 339 неповнолітніх та 67 малолітніх осіб. Від шахрайства у звітному періоді виявлено 21 393 потерпілих осіб, від грабежу – 7 185 осіб, від розбою – 1 464 осіб. За 2021 рік від внаслідок крадіжок потерпілими було визнано 101 758 осіб. Серед яких 29 914 склали жінки (29,4% від загальної кількості), 255 – неповнолітніх та 50 малолітніх. Від шахрайства було зафіксовано 18 103 постраждалих осіб, від грабежів – 4 639 осіб та від розбоїв – 1 040 потерпілих. Слід зазначити, що 62 517 осіб стало жертвами крадіжок у 2022 році. З яких 18 283 – особи жіночої статі (29,2%), 231 неповнолітні особи та 57 малолітніх дітей. У зазначеному періоді від шахрайства постраждало 26 548 осіб, від грабежу – 2 144 та від розбою – 516 осіб. Але варто взяти до уваги той факт, що статистичні дані за 2022 рік не містять об'єктивної інформації щодо стану поширення кримінальних правопорушень, вчинених на окупова-

них та непідконтрольних територіях. Однак, попри це статистичні дані відображають тенденцію до збільшення кількісних показників у зазначеному році, що свідчить про погіршення стану злочинності в цілому, що вимагало від держави відповідної реакції.

Розмежування кримінальних правопорушень проти власності та майнових військових кримінально караних посягань варто проводити на основі аналізу кримінально-правової характеристики. Перша відмінність полягає в різниці об'єктного складу. Так, родовим об'єктом крадіжки, грабежу, розбою, шахрайства, привласнення, розтрата майна або заволодіння ним шляхом зловживання службовим становищем є суспільні відносини у сфері власності, тоді як родовим об'єктом військових кримінальних правопорушень становлять суспільні відносини щодо забезпечення встановленого порядку несення або проходження військової служби, який становить сукупність суспільних відносин, що виникають і функціонують у процесі проходження військової служби всіма військовослужбовцями, їх службової і бойової діяльності та регламентуються правовими нормами чинного законодавства і правилами співжиття у військових колективах; відносини власності у складі даних кримінальних правопорушень можуть виступати у якості безпосереднього додаткового об'єкту. Наступна ознака, яка відрізняє аналізовані кримінальні правопорушення – це предмет. Так, предметом кримінальних правопорушень проти власності є будь-яке майно, чуже для винного, яке має певну вартість (наприклад, речі, гроші, цінні метали чи папери та ін.). Тоді, як предметом мародерства виступають особисті речі вбитого чи пораненого (мобільний телефон, годинник). Відповідно до таких речей не відносяться зброя, боєприпаси, документи, які мають військове значення тощо [11].

У свою чергу, для складу кримінального правопорушення, передбаченого ст. 410 КК України предметом будуть виступати зброя, бойові припаси, вибухові або інші бойові речо-

вини, засоби пересування, військова та спеціальна техніка, інше військове майно. Зазначимо, що поняття зброя в контексті ст. 410 КК України охоплює всі можливі види зброї, які належать до військового майна: будь-яка вогнепальна зброя; інші звичайні засоби ураження; ядерна, хімічна, біологічна, лазерна, інфразвук, радіологічна та інші види зброї масового знищення, у т.ч. нові їх види; холодна зброя; газова зброя нервово-паралітичної дії; пневматична зброя калібру понад 4,5 мм зі швидкістю польоту кулі понад 100 метрів за секунду; спеціальна зброя для стрільби гумовою кулею; електрошокова зброя тощо.

Об'єктивна сторона кримінальних правопорушень проти власності містить спосіб як обов'язкову ознаку складу, що виступає розмежувальною ознакою, наприклад, крадіжка – викрадення, вчинене таємним способом, грабіж – відкритим, шахрайство – заволодіння шляхом обману або зловживання довірою. Тоді як об'єктивною стороною мародерства є виключно дії, які пов'язані з викраденням речей у вбитих чи поранених, а спосіб такого викрадення може бути різний – таємно, відкрито, із застосуванням насилля чи погрози його застосування [11].

Окрім того, кримінальне правопорушення, передбачене ст. 410 КК України з об'єктивної сторони характеризується діями, які можуть виразитися у таких формах: 1) викрадення військового майна; 2) привласнення військового майна; 3) вимагання військового майна; 4) заволодіння військовим майном шляхом шахрайства; 5) заволодіння військовим майном військовою службовою особою із зловживанням службовим становищем (; 6) розбій з метою заволодіння окремими видами військового майна – зброєю, бойовими припасами, вибуховими чи іншими бойовими речовинами, засобами пересування, військовою та спеціальною технікою [12]. Дані форми в контексті кримінальних правопорушень проти власності становлять самостійні їх склади.

У рамках об'єктивної сторони складу кримінального правопорушення також роз-

межувальною ознакою між кримінальними правопорушеннями проти власності та мародерством виступає місце вчинення посягання. Так, для перших воно не має значення, а для мародерства є кваліфікаційною ознакою. Таким місцем може бути – поле бою, певна ділянка, де проводяться активні бойові дії, а також у зоні, яка перебуває під обстрілами військових. Наукова доктрина пояснює, що «полем бою вважається земельна ділянка, морський чи повітряний простір, у якому ведеться бій» [13, с. 575]. У той же час, «бій – основна форма воєнних дій тактичного рівня, яка уявляє собою узгоджені за метою, завданнями, місцем і часом удари, вогонь і маневр військових частин, підрозділів (кораблів, літаків), які ведуться за єдиним замислом і планом для виконання тактичних бойових завдань в обмеженому районі впродовж короткого періоду часу» [14].

Ще однією ознакою, яка виступає в основі розмежування зазначених груп кримінальних правопорушень є суб'єкт. Суб'єктом крадіжки, грабежу, розбою, шахрайства є загальний суб'єкт (фізична осудна особа, яка на момент вчинення кримінального правопорушення досягла віку кримінальної відповідальності). Суб'єктом привласнення і розтрата може бути фізична осудна особа, яка досягла 16-річного віку і якій майно, що є предметом цього посягання, було ввірене чи перебувало в її віданні; а щодо кваліфікованого складу – службова особа, яка вчинила дане діяння шляхом зловживання службовим становищем.

У свою чергу, суб'єкт військових кримінальних правопорушень може бути виключно спеціальний, а саме: військовослужбовець. Так, згідно зі ст. 1 Закону України «Про військовий обов'язок і військову службу», військовослужбовець – це особа, яка проходить військову службу [15]. Таким чином, обов'язково, щоб суб'єкти, під час вчинення мародерства, перебували на військовій службі в ЗСУ чи інших збірних формуваннях.

Отже, вчинення майнового кримінального правопорушення в умовах воєнного

стану може мати місце у районах вогневого ураження, безпосереднього поля бою, лінії фронту, ведення вогневої роботи, тимчасової окупації або проходу військ тощо. Якщо викрадення відбулося під час дії режиму воєнного стану, але поза межами зазначених вище районів та без будь-якого використання умов воєнного стану, то постає питання доцільності застосування такої кваліфікуючої ознаки, що обтяжує покарання. Здається, саме мета посилення кримінальної відповідальності за кримінальні правопорушення проти власності переслідується Законом України № 2117-IX, однак судова практика ще має визначити напрямок застосування цієї кваліфікуючої ознаки по майнових кримінальних правопорушень.

Посилення відповідальності за вчинення крадіжки, грабежу, розбою, вимагання, привласнення, розтрата майна або заподіяння ним шляхом зловживання службовим становищем в умовах воєнного є обумовленою, однак вбачається, що такий самий підхід може бути виправданим і стосовно шахрайства (особливо, враховуючи емпіричні показники). Вчинення зазначених кримінальних правопорушень в умовах воєнного стану є особливо кваліфікуючим складом цих кримінально караних посягань. Водночас, в умовах збройного конфлікту набули свого поширення військові майнові кримінальні правопорушення (ст.ст. 410, 432 КК України). У сучасних умовах для вірного та законного правозастосування безперечно важливо знати та розуміти в чому полягає відмінність військового кримінального правопорушення від кримінальних правопорушень проти власності, які вчинені в умовах воєнного стану.

Так, викрадення, привласнення, вимагання військовослужбовцем зброї, бойових припасів, вибухових або інших бойових речовин, засобів пересування, військової та спеціальної техніки чи іншого військового майна або заволодіння ними шляхом шахрайства (ст. 410 КК України), на відміну від кримінальних правопорушень проти власності, в першу

чергу, посягає на суспільні відносини щодо забезпечення порядку здійснення права власності щодо військового майна, де додатковим факультативним об'єктом можуть виступати життя, здоров'я, воля, честь та гідність людини. Даний склад кримінального правопорушення також характеризується специфікою предмету посягання, що також слугує розмежувальною ознакою в порівнянні з кримінальними правопорушеннями проти власності. Об'єктивна сторона окремих кримінально караних дін, що посягають на власність містять схожі ознаки з даним складом в частині способу його вчинення. Також, склад діяння, передбаченого ст. 410 КК України має чітко визначену розмежувальну ознаку – спеціальний суб'єкт, яким може бути виключно військовослужбовець.

У свою чергу, мародерство (ст. 432 КК України), окрім відмінності об'єктного складу посягання, в порівнянні з кримінальними правопорушеннями проти власності, характеризується специфікою об'єктивної сторони, а саме місце вчинення – поле бою. На разі, кримінальне законодавство не містить офіційного визначення такої ознаки, що надає можливості широкого та неоднозначного її трактування при правозастосуванні. Вбачається, що така ситуація може негативно вплинути на практику реалізації даної норми, що вимагає відповідної реакції законодавця. Водночас, мародерство відрізняється від кримінальних правопорушень проти власності ознаками предмету (виключно речі вбитого чи пораненого на полі бою) та спеціального суб'єкта (військовослужбовець).

Висновки. За результатами проведеного дослідження, слід зазначити, що у сучасних умовах військового стану, загострення криміногенної обстановки та збільшення кримінальних правопорушень, пов'язаних із посяганням на майно, для вірного та законного правозастосування безперечно важливо знати та розуміти в чому полягає відмінність військового кримінального правопорушення від кримінальних правопорушень проти власності.

сті, які вчинені в умовах воєнного стану. За результатами проведеного аналізу було встановлено, що в основі розмежування кримінальних правопорушень проти власності та військових кримінальних правопорушень,

що завдають шкоди відносинам власності, лежить різниця ознак складів кримінальних правопорушень – особливості об'єктивної сторони (спосіб, місце, обстановка вчинення), предмету та суб'єкту посягання.

Анотація

Стаття присвячена дослідженню особливостей окремих кримінальних правопорушень проти власності, які вчиняються в умовах воєнного стану. Встановлено, що кримінальні правопорушення проти власності поділяються на три групи: корисливі кримінальні правопорушення проти власності з ознаками розкрадання (викрадення); корисливі кримінальні правопорушення проти власності без ознак розкрадання (викрадення); некорисливі кримінальні правопорушення проти власності та предикатні кримінальні правопорушення. Визначено, що першу групу з названих кримінальних правопорушень становлять крадіжка, грабіж, розбій, вимагання, шахрайство, привласнення, розтрату майна або заволодіння ним шляхом зловживання службовим становищем. Проаналізовано статистичні дані поширення зазначених кримінальних правопорушень проти власності та військових майнових посягань та інші кримінологічні показники за останні три роки.

Проведено розмежування кримінальних правопорушень проти власності, вчинених в умовах воєнного стану та військових майнових посягань, передбачених ст.ст. 410, 432 КК України. Проаналізовано особливості відмінних ознак складів даних кримінальних правопорушень як основу їх розмежування. За результатами проведеного аналізу було встановлено, що в основі розмежування зазначених кримінальних правопорушень лежить різниця ознак складів – особливості об'єктивної сторони (спосіб, місце, обстановка вчинення), предмету та суб'єкту посягання, яким може бути лише військовослужбовець.

Ключові слова: крадіжка, грабіж, розбій, шахрайство, викрадення, кримінальні правопорушення проти власності, майно, зброя, військові злочини, мародерство, воєнний стан.

Babenko A.M., Palii M.V. Distinguishing offences against property from related military criminal offenses in martial law

The article is devoted to the study of the specifics of certain criminal offenses against property, which are committed under martial law. It was established that criminal offenses against property are divided into three groups: self-interested criminal offenses against property with signs of embezzlement (kidnapping); self-interested criminal offenses against property without signs of embezzlement (kidnapping); disinterested criminal offenses against property and predicate criminal offences. It was determined that the first group of the mentioned criminal offenses consists of theft, robbery, robbery, extortion, fraud, appropriation, embezzlement of property or taking possession of it by abuse of official position. Statistical data on the distribution of the specified criminal offenses against property and military property encroachments and other criminological indicators over the past three years were analyzed.

A distinction has been made between criminal offenses against property committed under martial law and military property encroachments provided for in Art. 410, 432 of the Criminal Code of Ukraine. The features of the distinguishing features of the compositions of these criminal offenses were analyzed as a basis for their differentiation. According to the results of the analysis, it was established that the distinction between the specified criminal offenses is based on the difference in the characteristics of the composition - the peculiarities of the objective party (method, place, setting of the offense), the subject and the subject of the offense, which can only be a military serviceman.

Key words: theft, robbery, robbery, fraud, kidnapping, criminal offenses against property, property, weapons, war crimes, looting, martial law.

Список використаних джерел:

1. Стрельцов Є.Л. Економічні злочини: внутрідержавні та міжнародні аспекти. Одеса: Астропринт, 2000. 472 с.
2. Дорохіна Ю.А. Злочини проти власності. Теоретико-правове дослідження : монографія. Київ : Київ. нац. торг.-екон. ун-т, 2016. 744 с.
3. Хілюта В.В. Розкрадання: поняття, ознаки, проблеми кваліфікації: монографія. Гродно: ГрДУ ім. Я. Купали, 2011. 335 с.
4. Кримінальний кодекс України : Закон України від 5 квітня 2001 року № 2341-III. *Відомості Верховної Ради України (ВВР)*, 2001, № 25-26, ст.131.
5. Панов Н.И. Уголовно-правовое значение способа совершения преступления : учеб. пособие. Харьков : Харьк. юрид. ин-т, 1984. 112 с.
6. Антонюк Н.О. Кримінально-правова охорона власності : навч. посіб. Львів : ЛНУ імені Івана Франка, 2012. 514 с.
7. Науково-практичний коментар до Кримінального кодексу України / за заг. ред. М.І. Мельника, М.І. Хавронюка. 6-те вид., перероб. і доп. Київ : Юрид. думка, 2009. 1236 с.
8. Пинаев А.А. Уголовно-правовая борьба с хищением. Харьков : Вища шк.; Изд-во при Харьк. ун-те, 1975. 189 с.
9. Про внесення змін до Кримінального кодексу України щодо посилення відповідальності за мародерство : Закон України від 3 березня 2022 року № 2117-IX. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2117-20#Text>
10. Про зареєстровані кримінальні правопорушення та результати їх досудового розслідування. Офіс Генерального прокурора. URL: <https://gp.gov.ua/ua/posts/pro-zareyestrovani-kriminalni-pravoporushennya-ta-rezultati-yih-dosudovogo-rozsliduvannya-2>
11. Хавронюк М.І. Злочини проти встановленого порядку несення військової служби (військові злочини). Науково-практичний коментар Кримінального кодексу України. 7-ме вид., переробл. та допов. Київ, 2010. 1288 с.
12. Кримінальний кодекс України: Науково-практичний коментар / за заг.ред. В.В. Сташиса, В.Я. Тація. Харків: Одиссей, 2006. 1184 с.
13. Науково-практичний коментар до Кримінального кодексу України : у 2 т. 3-тє вид., перероб. та доп. / за заг. ред. П.П. Андрушка, В.Г. Гончаренка, Є.В. Фесенка. К. : Алерта ; КНТ ; Центр учбової літератури, 2009. Т. 2. 624 с.
14. Бойовий статут механізованих і танкових військ сухопутних військ Збройних Сил України частина II (батальйон, рота) : затв. Міністерства ва оборони України від 30. 12. 2016. № 605. URL: <https://www.dut.edu.ua/ua/lib/1/category/736/view/1614>
15. Про військовий обов'язок і військову службу: Закон України від 23.04.2022 р. № 2232-XII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2232-12#Text>
16. Бабенко А.М. Запобігання організованим, озброєній та терористичній злочинності як складова безпеки в умовах Євроінтеграції. *Південноукраїнський правничий часопис*. 2022. № 4. Ч. 1. С.54-58.
17. Бабенко А.М. Регіональні особливості злочинності у містах та сільських районах Запорізької, Дніпропетровської та Харківської областей. *Питання боротьби зі злочинністю*: зб. наук. пр. / редкол.: В.І. Борисов та ін. Харків: Право, 2018. Вип. 36. С. 42–60. URL: <http://pbz.nlu.edu.ua/article/view/157063> (дата звернення: 28.10.2022).
18. Бабенко А.М. Тактико-психологічні, кримінально-процесуальні, адміністративно-правові та оперативно-розшукові заходи профілактики і запобігання кримінальним правопорушенням. *Південноукраїнський правничий часопис*. № 1. 2021. С. 14–22.

19. Бабенко А.М. Територіально-просторовий аналіз злочинності у населених пунктах Одеської області. *Вісник Асоціації кримінального права України*. 2017. № 2(9). URL: http://nauka.nlu.edu.ua/wp-content/uploads/2017/12/11_Babenko.pdf (дата звернення: 28.10.2022).
20. Бабенко А.М., Конопельський В.Я., Чекмарьова І.М. Кримінологічна характеристика та запобігання злочинності у прикордонних регіонах Причорномор'я материкової України : монографія. Харків : Право, 2019. 264 с.

УДК 343

DOI <https://doi.org/10.32847/ln.2022.18.29>

Сало О.М.

*кандидат юридичних наук, доцент кафедри кримінального права,
процесу і криміналістики
Київського інституту інтелектуальної власності та права
Національного університету «Одеська юридична академія»*

Тильчик В.В.

*доктор юридичних наук, професор, проректор з наукової роботи
Київського інституту інтелектуальної власності та права Національного університету
«Одеська юридична академія»*

ОСОБЛИВОСТІ НОРМАТИВНО-ПРАВОВОГО РЕГУЛЮВАННЯ ПОВНОВАЖЕНЬ КЕРІВНИКИ ОРГАНУ ДОСУДОВОГО РОЗСЛІДУВАННЯ В ОКРЕМИХ КРАЇНАХ ЄВРОПИ

З прийняттям нового кримінального процесуального законодавства науковці переглянули проблематику забезпечення прав, свобод та законних інтересів громадян в кримінальному процесі. Особливого значення у даному контексті набуває організація досудового розслідування, а тому складно оминати увагою питання повноважень керівника органу досудового розслідування. Незважаючи на значну увагу до означеної проблематики з боку вчених, зокрема таких як: О.М. Бандурка, О.В. Бауліна, В.Т. Маляренко, Ю.М. Грошевого, О.Р. Михайленка, В.Т. Нора, О.Ю. Татара, М.А. Погорецького, М.Є. Шумила, та інших, в сучасних умовах одним із орієнтирів для розвитку кримінального процесуального законодавства є позитивний зарубіжний досвід. Причому, окремо варто зосередити увагу на особливостях проведення негласних слідчих (розшукових) дій, оскільки така діяльність тісно пов'язується із законним обмеженням прав та свобод громадян.

Так, характерною особливістю британської поліцейської системи є також і те, що всі працівники британської поліції (від констебля і вище) наділені відповідними правами розслідування злочинів [14, с. 308]. Правила поліцейського розслідування не знають

такого розмежування, як слідчі дії та 43 оперативно-розшукові заходи (у Великобританії використовується такий термін, як «секретні докази»), тому особливих правил використання результатів негласних заходів поліції в подальшому доведенні не існує [17]. Керівник підрозділу кримінальної поліції забезпечує законність прийнятих рішень щодо використання негласних заходів поліцейськими під час розслідувань. Також процесуальним законодавством Великобританії передбачено здійснення огляду та виїмки кореспонденції, зняття інформації з телефону, електронної пошти, комп'ютера на підставі постанови Міністра внутрішніх справ, подібна процедура закріплена й у КПК Французької Республіки [2; 6; 9], якому підпорядковані підрозділи кримінальної поліції, що здійснюють розслідування. Таким чином, передбачено порядок ініціювання прийняття такого рішення керівником кримінальної поліції. Законність винесення рішення Міністром внутрішніх справ може бути переглянуто судом, навіть після того як проведено відповідні дії.

Відповідно Кодексу кримінальних процедур Португалії, прослуховування може проводитись за поданням кримінальної поліції, погодженим у прокурора та санкціонованим

судом (ст. 187), а на керівника підрозділу поліції покладено обов'язок здійснення контролю за виконанням рішення суду [1]. Таке рішення приймається у провадженнях про злочини, за вчинення яких передбачено покарання у виді позбавлення волі від трьох років [7]. За цих умов, в кримінальній та судовій поліції Португалії передбачено спеціальні приміщення із захищеним комп'ютерним обладнанням, на яке направляються телефонні записи. Відповідно, уповноважена особа, яка є ініціатором прослуховування, опрацьовує цю інформацію, а також може здійснити запис на відповідний носій інформації.

В даному контексті дієвими є положення Закону Португалії «Про кіберзлочинність», яким передбачається, що без попереднього дозволу судового органу, комп'ютерні дані можуть бути отримані за рішенням керівника кримінальної поліції, якщо: особа, яка має доступ до цих даних або здійснює їх контроль, надала такий доступ з відповідним документальним 44 підтвердженням; у випадках тероризму, насильницької чи високоорганізованої злочинності, коли є загроза життю або здоров'ю будь-якої особи (п. 3 ст. 15); в разі небезпеки знищення даних, що містяться в комп'ютері (ст. 16). Таке вилучення даних підлягає судовому дослідженню протягом 72 год, після завершення отримання комп'ютерних даних [5]. Схожа процедура закріплена КПК Французької Республіки. Так, Законом № 2001-1062 від 15 листопада 2001 року передбачено, що в межах розслідування тяжких злочинів, на вимогу працівника поліції, громадські організації або приватні юридичні особи повинні надавати будь-яку корисну для встановлення істини інформацію, якщо вона зберігається в одному або декількох комп'ютерах або в базі даних, що перебуває в їх підпорядкуванні, якщо ця інформація не наділена грифом секретності [11, с. 277].

Враховуючи, що процес збирання доказів за законодавством Португалії здійснюється судом, то розслідування злочинів кримінальною поліцією здійснюється під керівництвом

судового органу і полягає в безпосередньому наданні вказівок про проведення процесуальних дій [8], у т.ч. з використанням негласних засобів.

Отже, за законодавством Португалії, рішення про використання негласних засобів у розслідуванні приймається судом, проте, у випадках отримання комп'ютерних даних – приймається керівником кримінальної поліції, а отримані відомості передаються суду для дослідження. Щодо КПК України, таку інформацію можна отримати під час проведення:

– НСРД, передбаченої ч. 2 ст. 264 України, яка проводиться за, рішенням слідчого, керівника ОДР, який користується повноваженнями слідчого, чи прокурора, зокрема, шляхом моніторингу мережі Інтернет, соціальної сторінки, форумів, блогів, що знаходиться у вільному доступі;

– тимчасового доступу до речей та документів, передбаченого статтями 159–164 КПК України, що проводиться на підставі ухвали слідчого судді місцевого суду. Цей захід передбачає отримання у провайдера надання 45 телекомунікаційних послуг інформації про ІР-адресу користувача, юридичну адресу, дані користувача тощо.

З урахуванням наведеного, вважаємо за доцільне доповнити ч. 2 ст. 264 КПК України абзацом такого змісту: «У виняткових невідкладних випадках, пов'язаних із запобіганням вчинення злочинів проти особи, держави, громадського порядку за рішенням керівника органу досудового розслідування може бути здобута інформація у провайдера надання телекомунікаційних послуг. Провайдер надання телекомунікаційних послуг зобов'язаний сприяти в наданні відомостей про ІР-адресу користувача, його юридичну адресу та вжити заходів по тимчасовому блокуванню інформації, в строки до 72 год, що містить відомості про підбурювання до вчинення злочину. Рішення про здобуття інформації у провайдера надання телекомунікаційних послуг оформляється постановою,

з подальшим інформуванням протягом 24 год прокурора про обставини прийняття такого рішення, який за наявності обґрунтованих підстав протягом 48 год з моменту прийняття такого рішення, звертається до слідчого судді, який розглядає його відповідно до положень статтями 247–249 цього Кодексу».

Вважаємо, дана дія ефективна у випадках закликів до вчинення терористичного акту, вбивства, доведення до самогубства тощо. Відповідно, виникає оперативна необхідність встановлення місцезнаходження особи, яка розповсюджує таку інформацію, та блокування її з метою недопущення доступу до неї інших осіб, у т.ч. для збереження як доказу протиправної діяльності.

Кримінальним процесуальним кодексом ФРН передбачено окремий розділ проведення «заходів без відома особи, стосовно якої вони проводяться» [15]. Ці дії проводяться за постановою суду, постановленої за клопотанням прокурора, в якому вказується особа, уповноважена виконувати таке рішення, а у невідкладних випадках таке рішення може прийняти прокурор з подальшим повідомленням про таке рішення суду протягом 72 год. У порівнянні зі статтями 86–87 КПК Чеської 46 Республіки такий строк обмежується 24 год [11]. Такий же строк передбачений ст. 250 КПК України. На наш погляд, передбачення строку впродовж 72 год. в КПК України є більш вдалим, оскільки негласні дії проводяться у випадках запобігання злочину або невідкладно після вчинення злочину. Відповідно, основні зусилля слідчого, керівника ОДР, прокурора, співробітника оперативного підрозділу повинні бути спрямовані на встановлення та затримання осіб, причетних до його вчинення, а не дотримання процесуального порядку проведення цих процесуальних дій. З урахування даної процедури, на практиці (на що вказують 65,3 % опитаних керівників ОДР та 68,8 % слідчих склалася певна практика проведення НСРД у порядку, передбаченому ст. 250 КПК України, зокрема, після прийняття відповідного рішення слідчим та/

або співробітником оперативного підрозділу проводяться НСРД, спрямовані на запобігання вчинення злочину, встановлення та затримання осіб. Своєю чергою, прокурор, в силу відсутності часу на невідкладне звернення до слідчого судді, після проведення цих НСРД, приймає рішення про знищення отриманих результатів.

Стосовно строків проведення таких процесуальних дій, то в КПК ФРН передбачено, що вони не повинні перевищувати трьох місяців [15]. У порівнянні, наприклад, з КПК Французької Республіки – чотирьох місяців [3], в КПК Австрії – на час, який потрібен для досягнення мети процесуальної дії із застосуванням негласних засобів (ст. 137 КПК Австрії) [9; 14, с. 99]. Цей строк може бути подовжений на той же строк, але загальний строк не повинен перевищувати один рік [12]. Якщо у проведенні даних дій відпала необхідність, то їх проведення автоматично припиняється [15]. На наш погляд, кримінальні процесуальні норми повинні обмежувати в строках проведення процесуальних дій із застосування негласних засобів. Відсутність такого обмеження може призводити до зловживань правоохоронним органом під час втручання в приватне спілкування. 47 Невизначення обмежених строків може бути лише у випадках встановлення місцезнаходження особи, яка переховується від органу досудового розслідування, суду.

Відповідно до КПК ФРН проведення процесуальних дій із застосуванням негласних засобів фіксації (виїмка поштових відправлень та телеграм (§ 99) [7]; контроль і запис телекомунікаційних даних (§100a) [16], виїмка електронних листів (§ 94), online-обшук із застосуванням комп'ютерної програми [4] тощо) покладається на підрозділи кримінальної поліції (в окремих випадках спеціальні агенти), за наявності постанови суду, а у невідкладних випадках розпорядження прокурора [15, с. 148]. При цьому, керівник кримінальної поліції, яким проводиться попереднє розслідування, здійснює безпосереднє опера-

тивне керівництво діяльністю підлеглих щодо повноти та своєчасності їх проведення [10], у т.ч. використання негласних засобів під час проведення процесуальних дій.

Подібна практика передбачена ст. 706-96 КПК Французької Республіки, зокрема за клопотанням прокурора слідчий суддя уповноважує офіцера судової поліції проводити процесуальні дії із застосуванням технічних пристроїв прихованого виявлення та фіксації приватної чи конфіденційної інформації в інтересах кримінального судочинства. Окремими нормами КПК Французької Республіки закріплено заборону встановлення технічного пристрою в офісі або житлі адвоката (ст. 56-1 КПК Французької Республіки) та лікаря (ст. 56-3 КПК Французької Республіки), в приміщенні медіа компанії (ст. 56-2 КПК Французької Республіки) [3]. Вказана заборона не зовсім є логічною. На нашу думку, в КПК Французької Республіки доцільно було б закріпити певні обмеження щодо фіксації інформації у такий спосіб, як наприклад, заборона втручання в приватне спілкування адвоката з клієнтом. Також потрібно відмітити, що низкою законодавчих актів європейських країн (Італія, Французька Республіка, ФРН) закріплено право поліцейського, який здійснює розслідування, приймати рішення про прослуховування та зняття інформації з телекомунікації (телефону, комп'ютера тощо) за

48 письмовою згодою її власника, володільця, користувача, з подальшим інформуванням про це суд, якщо отримані відомості будуть використані у доказуванні. Вказане доцільно закріпити в КПК України, про що нами буде зазначено нижче.

Отже, у процесі аналізу наукових джерел і законодавчих актів країн Європейського Союзу встановлено, що керівник органу, який проводить розслідування (керівник кримінальної, судової поліції), здійснює контрольні повноваження за своєчасністю та повнотою проведення процесуальних дій із застосуванням негласних засобів (Великобританія, Португалія, ФРН), а також ініціювання їх проведення (Французька Республіка), прийняття рішення про отримання комп'ютерних даних (Португалія). На основі аналізу кримінального процесуального законодавства зарубіжних країн (Португалії, Італії, Французької Республіки, ФРН, Чеської Республіки) запропоновано внесення змін до КПК України щодо отримання даних у провайдера надання телекомунікаційних послуг за рішенням керівника ОДР; передбачення звернення до слідчого судді щодо проведення НСРД, у порядку ст. 250 КПК України, протягом 72 год з моменту початку проведення таких дій. Також, позитивною практикою є застосування негласних засобів у розслідуванні за згодою особи, відносно якої вона проводиться.

Анотація

У статті проаналізовано особливості нормативно-правового регулювання повноважень керівника органу досудового розслідування на прикладі окремих країн Європейського Союзу. Увага акцентована на таких країнах як Велика Британія, Франція, Німеччина, Португалія та інші. Зауважено, що у Португалії варто визнати дієвими положення кримінального процесуального закону в частині збирання доказів, котре здійснюється судом, а розслідування кримінальних правопорушень проводиться кримінальною поліцією під керівництвом судового органу і полягає в безпосередньому наданні вказівок про проведення процесуальних дій. Цінним визнано положення, що комп'ютерні дані можуть бути отримані за рішенням керівника кримінальної поліції, якщо: особа, яка має доступ до цих даних або здійснює їх контроль, надала такий доступ з відповідним документальним.

Зазначено, що у процесі аналізу наукових джерел і законодавчих актів країн Європейського Союзу встановлено, що керівник органу, який проводить розслідування (керівник кримінальної, судової поліції), здійснює контрольні повноваження за своєчасністю та повнотою прове-

дення процесуальних дій із застосуванням негласних засобів (Великобританія, Португалія, ФРН), а також ініціювання їх проведення (Французька Республіка), прийняття рішення про отримання комп'ютерних даних (Португалія). На основі аналізу кримінального процесуального законодавства зарубіжних країни (Португалії, Італії, Французької Республіки, ФРН, Чеської Республіки) запропоновано внесення змін до КПК України щодо отримання даних у провайдера надання телекомунікаційних послуг за рішенням керівника ОДР; передбачення звернення до слідчого судді щодо проведення НСРД, у порядку ст. 250 КПК України, протягом 72 год з моменту початку проведення таких дій. Також, позитивною практикою є застосування негласних засобів у розслідуванні за згодою особи, відносно якої вона проводиться.

Ключові слова: нормативно-правове регулювання, керівник органу досудового розслідування, повноваження керівника, правовий статус керівника правоохоронного органу, зарубіжний досвід.

Salo O.M., Tylchuk V.V. Features of the statutory regulation of the powers the head of the pre-trial investigation body in some European countries

The article analyzes the peculiarities of the regulatory and legal regulation of the powers of the head of the pre-trial investigation body on the example of individual countries of the European Union. Attention is focused on such countries as Great Britain, France, Germany, Portugal and others. It is noted that in Portugal, the provisions of the criminal procedural law should be recognized as valid in terms of the collection of evidence, which is carried out by the court, and the investigation of criminal offenses is carried out by the criminal police under the direction of the judicial authority and consists in the direct provision of instructions on the conduct of procedural actions. The provision that computer data can be obtained by the decision of the head of the criminal police is recognized as valuable, if: the person who has access to these data or controls them, has provided such access with the appropriate documentation.

It is noted that in the process of analyzing scientific sources and legislative acts of the countries of the European Union, it was established that the head of the body that conducts the investigation (the head of the criminal, judicial field) exercises control powers over the timeliness and completeness of procedural actions with the use of secret means (Great Britain, Portugal, Federal Republic of Germany), as well as initiating them (French Republic), making a decision on obtaining computer data (Portugal). Based on the analysis of the criminal procedural legislation of foreign countries (Portugal, Italy, the French Republic, the Federal Republic of Germany, the Czech Republic), it is proposed to make changes to the Criminal Procedure Code of Ukraine regarding obtaining data from the provider of telecommunication services by decision of the head of the ODR; providing for an appeal to the investigating judge regarding the NSRD, in accordance with Art. 250 of the Code of Criminal Procedure of Ukraine, within 72 hours from the start of such actions. Also, it is a positive practice to use covert means in an investigation with the consent of the person in relation to whom it is being conducted.

Key words: normative and legal regulation, head of the pretrial investigation body, authority of the head, legal status of the head of the law enforcement body, foreign experience.

Список використаних джерел:

1. Code of Criminal Procedure Portugal: Adopted by Decree-Law no. 78/87 of 17th February 1987. URL: http://www.gddc.pt/codigos/code_criminal_procedure.html.
2. Criminal Procedure and Investigations Act 1996. URL: https://www.gov.uk/government/uploads/system/uploads/attachment_data/file/447967/code-of-practice-approved.pdf

3. Criminal Procedure Code of France. URL: http://www.legislationline.org/download/action/download/id/6382/file/France_CC_am2016_fr.pdf
4. Gesetz zur Abwehr von Gefahren des internationalen Terrorismus durch das Bundeskriminalamt vom 31.12.2008. URL: www.bgb1.de/xaver/bgb1/start.xav?startbk=Bundesanzeiger_BGB1&start=//%255B@attr_id=%27bgb1108s3083.pdf%27%255D#__bgb1%2F%2F*%5B%40attr_id%3D%27bgb1108s3083.pdf%27%5D__147342529186
5. Lei do Cibercrime: Lei № 109/2009 de 15 de setembro 2009. URL: www.pgdlisboa.pt/leis/lei_mostra_articulado.php?nid=1137&tabela=leis.
6. Ligeti K. Toward a Prosecutor for the European Union. Vol. 1: A Comparative Analysis. Oxford and Portland, Oregon: Beck/Hart, 2013. P. 149.
7. Miguel A. Lopes/Lusa. Como são feitas as escutas em Portugal? Só a Polícia Judiciária dispõe dos meios técnicos para as escutas: Observador 2014. 13 November. URL: <http://observador.pt/2014/11/13/como-sao-feitas-escutas-emportugal>
8. Organização da Investigação Criminal: Lei n.º 21/2000 de 10 de Agosto. URL: legislacao.mai.gov.info/v/comum/organizacao-da-investigacao-criminal/
9. Strafprozeßordnung (StPO) Österreich. URL: [https://www.jusline.at/Strafprozessordnung_\(StPO\).html](https://www.jusline.at/Strafprozessordnung_(StPO).html).
10. Антонов И.П. Организационно-правовые основы, направления и пределы деятельности полиции ФРГ. URL: www.yurclub.ru/print.php.
11. Багрій М. В., Луцик В. В. Процесуальні аспекти негласного отримання інформації: вітчизняний та зарубіжний досвід: монографія. Харків: Право, 2017. 376 с.
12. Перепилиця М.М. Проведення оперативно-розшукових заходів у Великій Британії, Росії, США та Україні: монографія. Харків: Вид-во КП Друкарня № 13, 2008. С. 137-139.
13. Судебные и правоохранительные органы Украины: учебник / под ред. проф. А.М. Бандурки. Харьков: Ун-т внутр. дел, 1999. 350 с.
14. Тагієв С.Р. Зарубіжний досвід проведення негласних слідчих (розшукових) дій. *Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету. Серія : Юриспруденція*. 2015. Вип. 13(2). С. 98-101.
15. Уголовно-процессуальный кодекс Федеративной Республики Германия. Научно-практический комментарий и перевод текста П. Головненков, Н. Спица. URL: <https://publishup.uni-potsdam.de/opus4-ubp/files/6039/sdrs02.pdf>.
16. Хелльманн У. Телефон как тайно применяемый инструмент предварительного расследования. *Lex russica*. 2015. № 2. С. 91-95.
17. Химичева О.В. Об особенностях расследования преступлений в Великобритании. URL: отрасли-права.рф/article/15086

УДК 343.13(477)

DOI <https://doi.org/10.32847/ln.2022.18.30>

Абламський С.Є.

*кандидат юридичних наук, доцент,
начальник відділу організації наукової діяльності
та захисту інтелектуальної власності
Харківський національний університет внутрішніх справ
e-mail: ablamu4@gmail.com
ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-4716-3985>*

Конюшенко Я.Ю.

*доктор юридичних наук, доцент,
доцент кафедри кримінального процесу
Національної академії внутрішніх справ
ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-4988-0793>
e-mail: vizirmasha@i.ua*

ДЕЯКІ ОСОБЛИВОСТІ ДОКАЗУВАННЯ У КРИМІНАЛЬНИХ ПРОВАДЖЕННЯХ ЩОДО ЕКОНОМІЧНИХ КРИМІНАЛЬНИХ ПРАВОПОРУШЕНЬ

Постановка проблеми. Останніми роками в усьому світі спостерігається загострення проблем протидії економічній злочинності, оскільки саме від цього фактору залежить економічна стабільність і розвиток країни. На сучасному етапі економіка України характеризується низьким рівнем економічної безпеки через затримку вступу до Європейського Союзу. Основна причина полягає в тому, що для забезпечення економічної безпеки національні уряди повинні запобігати, забороняти або обмежувати діяльність суб'єктів господарювання, які можуть порушувати цю безпеку [1, с. 174]. Злочини, які пов'язані з економікою, являють собою негативний фактор для розвитку держави. Злочинні дії у сфері економіки сьогодні здійснюються складними та витонченими способами, у зв'язку з чим існує необхідність у підвищенні обізнаності та професіоналізму знань в економічній сфері слідчих та працівників поліції [2, с. 4].

Протидія та розслідування економічних кримінальних правопорушень, безумовно, є найбільш складними, адже зазвичай їх учинення пов'язано з незаконними діями високо-

посадовців, залученням корпорацій, а також учиненням супутніх злочинів у сфері господарської діяльності, корупційних правопорушень тощо. Тому на сьогодні одним з актуальних питань криміналістики та кримінального процесу є виокремлення та надання характеристики особливостям доказування економічних кримінальних правопорушень.

Метою статті є дослідження особливостей доказування економічних кримінальних правопорушень. З урахуванням поставленої мети основним завданням є виокремлення та розгляд особливостей доказування економічних кримінальних правопорушень.

Виклад основного матеріалу. Різні аспекти доказування вчинення того чи іншого виду кримінальних правопорушень, у тому числі економічних, постійно стають предметом жвавої дискусії як серед науковців, так і серед практичних працівників. Процес доказування завжди був і залишається «серцевиною» науки кримінального процесу та криміналістики, оскільки кримінальна процесуальна діяльність має пізнавальний, інтелектуальний характер. І, як відмітила

Ю. А. Комісарчук, доказування є не що інше, як пізнання істини у кримінальному провадженні, а саме встановлення події злочину, винуватості або невинуватості особи, обставин, які впливають на ступінь і характер відповідальності, тощо. Тому пізнання є складним процесом, яке охоплює збирання і перевірку доказів, за допомогою яких установлюються необхідні факти, і таким чином з'ясовуються всі обставини справи [3, с. 339]. До цього варто додати, що саме від такої діяльності слідчого, детектива, прокурора залежить правильне прийняття відповідного процесуального рішення та виконання всього комплексу процесуальних дій, передбачених законом. У цьому питанні слід погодитися та підтримати точку зору І. А. Младшевої та І. І. Татари́на, які зазначають, що як об'єктивна істина в цілому, так і окремі факти, обставини кримінального провадження встановлюються органами досудового розслідування, прокурором лише шляхом кримінального процесуального доказування, під час якого збираються, перевіряються, оцінюються докази і на їх підставі приймаються й обґрунтовуються процесуальні рішення [4, с. 69]. Отже, важливе значення під час досудового розслідування у кримінальних провадженнях щодо економічних кримінальних правопорушень має встановлення предмета і меж доказування.

Процес розслідування економічних злочинів може бути ускладнений такими проблемами: злочини вчиняються декількома особами, оскільки економічні злочини за своїм характером мають чітко продуманий план дій; обов'язкова наявність інтелектуального елементу вчиненого діяння; епізодів злочинної діяльності може бути декілька тощо [5, с. 325]. З іншого боку, як відмітив О. В. Баганець, ані в законодавстві, ані під час формування статистичної звітності керівниками органів досудового розслідування та прокуратури так і не було визначено, які ж конкретні кримінальні правопорушення тепер належать саме до категорії виявлених у сфері економіки [6]. У цьому контексті О. В. Пчеліна відмітила, що

дуже часто для позначення економічних злочинів у науковій літературі використовуються такі терміни, як «злочини у сфері економіки», «злочини у сфері економічної діяльності», «злочини економічної спрямованості», «злочини у сфері економічних відносин», «злочини в господарській сфері», «злочини у сфері бізнесу чи підприємництва», «фінансові злочини» тощо. Це свідчить про існування багатозначного тлумачення сутності економічних злочинів, що заважає як у практичній діяльності, так і в наукових дослідженнях [7, с. 138]. Наведені твердження свідчать також про складність досліджуваного питання, адже, дійсно, до економічних кримінальних правопорушень належать кримінальні правопорушення у фінансово-кредитній сфері, службові злочини, у сфері страхування, ухилення від сплати податків, господарські злочини тощо.

Під час розслідування кожного окремого кримінального правопорушення основними завданнями є встановлення та дослідження всіх обставин справи, які є необхідними для того, щоб ухвалити обґрунтоване рішення у кримінальному провадженні. У законодавстві, на жаль, не закріплено такого поняття, як «предмет доказування», однак у ст. 91 КПК України передбачено обставини, які підлягають доказуванню у кримінальному провадженні [8, с. 165]. Дійсно, у ст. 91 КПК України законодавець передбачив обставини, які підлягають доказуванню у кримінальному провадженні, а у ст. 92 КПК України закріпив, що обов'язок доказування обставин, передбачених ст. 91, покладається на слідчого, прокурора.

Слід відмітити, що з урахуванням реалій сьогодення ч. 1 ст. 91 КПК України (в якій безпосередньо визначені обставини, що підлягають доказуванню) у 2013 р. була доповнена новими пунктами. Перші зміни стосувалися включення до переліку обставин таких, які підтверджують, що гроші, цінності та інше майно, які підлягають спеціальній конфіскації, одержані внаслідок учинення кримінального правопорушення та/або є доходами від такого майна, або призналися (викорис-

товувалися) для схилення особи до вчинення кримінального правопорушення, фінансування та/або матеріального забезпечення кримінального правопорушення чи винагороди за його вчинення, або є предметом кримінального правопорушення, у тому числі пов'язаного з їх незаконним обігом, або підшукані, виготовлені, пристосовані або використані як засоби чи знаряддя вчинення кримінального правопорушення. Наступне доповнення стосувалося включення обставини, що є підставою для застосування до юридичних осіб заходів кримінально-правового характеру.

У кримінальних провадженнях щодо економічних кримінальних правопорушень, на наш погляд, слідчий, прокурор має нерозривно спиратися на три взаємопов'язані аспекти.

По-перше, інтелектуальний аспект, який полягає в розумовій діяльності щодо сприйняття і можливого максимального відтворення фактів та обставин учинення кримінального правопорушення. Як уже відмічалось, процес доказування у кримінальних провадженнях щодо економічних правопорушень має складний характер, тому задля повного проведення розслідування слідчому, прокурору доцільно проаналізувати наявну інформацію, яка має значення для кримінального провадження, і вже на цій основі визначити план проведення першочергових дій.

По-друге, матеріальний аспект, який полягає в аналізі відповідного складу кримінального правопорушення та його віднесенні до економічних.

По-третє, процесуальний аспект, реалізація якого відбувається з урахуванням розслідування конкретного виду економічного кримінального правопорушення та наявної інформації, яка потребує перевірки або встановлення. У цьому ракурсі також важливе значення має коло обставин, які потрібно встановити чи перевірити достовірність вже існуючих доказів. Означене здійснюється за допомогою передбачених у КПК України процесуальних дій, спрямованих на збирання, перевірку та оцінку доказів.

Наведені нами аспекти не є статистичними, адже вони залежать від предмета доказування, тобто встановлення кола тих обставин, які підлягають доказуванню під час кваліфікації відповідного економічного кримінального правопорушення. Зокрема, крім обставин, визначених ст. 91 КПК України, слідчому, прокурору необхідно встановити елементи конкретного складу кримінального правопорушення, який згідно з Особливою частиною КК України належить до економічного кримінального правопорушення. В цьому і полягають особливості доказування економічних кримінальних правопорушень, під час чого слідчому, прокурору необхідно проаналізувати і зробити логічні висновки щодо наявної інформації, яка пов'язана з учиненням економічного кримінального правопорушення. Відтак у контексті наведеного особливо важливим питанням є забезпечення збирання, перевірки й оцінки належної та достовірної інформації, яка дасть змогу слідчому, прокурору зробити висновок про достатність встановлення обставин, що підлягають доказуванню. Тут йдеться про межі доказування, які хоча й здебільшого є абстрактним поняттям, але мають вельми важливе значення на практиці, адже є своєрідним запобіжником від можливих проявів зловживання щодо збирання доказів, що жодним чином не стосуються предмета доказування. Водночас, як відмічає О. С. Старенький, звуження меж доказування призводить до того, що окремі обставини кримінального провадження недостатньо або не повною мірою досліджуються, що не дозволяє повно та неупереджено розслідувати кримінальне провадження, а також прийняти законне й обґрунтоване процесуальне рішення. При цьому необґрунтоване розширення меж доказування призводить до затягування досудового розслідування [9, с. 6–7].

Особливого значення наведені аспекти мають на стадії досудового розслідування, оскільки від зібраних слідчим, прокурором доказів залежить обґрунтованість прийняття

рішень щодо проведення подальшого комплексу слідчих (розшукових) дій, негласних слідчих (розшукових) дій та застосування заходів кримінального провадження. Необхідно враховувати й те, що проведення окремих процесуальних дій можливо лише на підставі ухвали слідчого судді. Зважаючи на специфіку вчинення економічних кримінальних правопорушень, під час їх розслідування невід'ємною процесуальною дією є обшук, що проводиться лише на підставі ухвали слідчого судді. Згідно з вимогами ст. 234 КПК України у клопотанні слідчого, яке має бути погоджено з прокурором, повинні міститися відповідні відомості й обґрунтованість того, що обшук є найбільш доцільним та ефективним способом знайти і вилучити речі та документи, які мають значення для досудового розслідування, встановити місцезнаходження розшукуваних осіб, а також заходом, пропорційним втручанням в особисте і сімейне життя особи.

Викладене дає нам змогу зрозуміти, що межі доказування у кримінальних провадженнях щодо економічних кримінальних правопорушень є ширшими, ніж предмет доказування. Це, у свою чергу, дає можливість говорити про те, що предмет доказування у кримінальних провадженнях щодо економічних кримінальних правопорушень умовно можна розділи на два види.

1. *Загальний*, тобто це визначені ст. 91 КПК України обставини, що підлягають доказуванню у кримінальному провадженні. Визначене у цій статті коло обставин, що підлягають доказуванню, є загальним, а вже відповідно до кваліфікації розслідуваного виду кримінального правопорушення слідчий, прокурор має визначитися зі спеціальними обставинами, що підлягатимуть доказуванню. Стосовно цього вченими небезпідставно наголошується на тому, що визначені в законодавстві обставини є загальноорієнтованими, тому потребують індивідуалізації, що обов'язково здійснюється з урахуванням вимог диспозиції статті КК України, за якою кваліфікується діяння, що підлягає доказуванню [10, с. 49;

11, с. 109], тобто йдеться про необхідність розширення таких обставин. Це дає змогу говорити про доцільність виділення спеціальних обставин, що підлягають доказуванню у кримінальному провадженні.

2. *Спеціальний*. У цьому контексті специфічність обставин, що підлягають доказуванню, визначається на підставі конкретного складу економічного кримінального правопорушення, визначеного Особливою частиною КК України. Тобто можна стверджувати, що одним з етапів кримінального процесуального доказування у кримінальних провадженнях щодо економічних кримінальних правопорушень є діяльність слідчого, прокурора із визначення спеціальних обставин, що підлягають доказуванню. Наприклад, одержавши повідомлення, заяву чи самостійно виявивши з будь-якого джерела обставини, що свідчать про вчинення злочину, передбаченого ст. 212-1 КК України, слідчий, прокурор повинен з'ясувати такі відомості: період учинення злочину (такий злочин є продовжуваним); вид несплаченого страхового внеску (внесків); загальний розмір (суму) несплачених коштів (без урахування розміру штрафних санкцій, оскільки під час кваліфікації злочинів, передбачених ст. 212-1 КК України, останній не береться до уваги); особу (осіб), яка (які) ухилилася від сплати страхового внеску (внесків) і розмір (суму) несплачених нею коштів (пам'ятаючи, що за вчинення злочину, передбаченого ст. 212-1 КК України, притягнення особи до кримінальної відповідальності можливе, якщо її умисні діяння призвели до фактичного ненадходження до фондів загальнообов'язкового державного соціального страхування коштів у значних розмірах); спосіб ухилення від сплати страхового внеску (внесків); обставини, які впливають на ступінь тяжкості вчиненого злочину (до таких обставин належать кваліфікуючі ознаки вчиненого кримінального правопорушення); перелік майна та розмір (суму) коштів, які підлягають арешту у зв'язку з учиненим кримінального правопорушення [12, с. 124].

Під час збирання доказової бази щодо кримінальних правопорушень у сфері підприємницької діяльності важливе значення мають різного роду документи, зокрема: а) документи, які визначають економічну структуру і організаційно-правовий статус підприємства, а також стан фінансового контролю (свідцтво про реєстрацію підприємства, статут підприємства, заснована угода, реєстр акціонерів, протоколи загальних зборів акціонерів тощо); б) документи, що посвідчують провадження певного виду діяльності (ліцензії, патенти, договори про укладення угод (купівлі-продажу, позички, про виконання робіт), проєктно-кошторисна документація); в) документи бухгалтерського обліку і звітності (документи первинного обліку (рахунки, накладні тощо, які фіксують окремі економічні операції), бухгалтерські рахунки, бухгалтерський баланс (зведені дані бухгалтерського обліку за квартал, півріччя, рік); г) документи статистичного обліку і звітності (висвітлюється кількісна характеристика окремих сторін діяльності підприємства упродовж певного часового проміжку) [2, с. 33–34].

Отже, тактичні завдання розслідування економічних злочинів формулюються з урахуванням особливостей предмета доказування у кримінальних провадженнях про економічні злочини, обумовлених механізмом учинення злочинів зазначеної категорії. Серед основних особливостей механізму економічних злочинів, що обумовлюють специфічність предмета доказування у кримінальних провадженнях зазначеної категорії, потрібно виділити: використання статусу й атрибутів підприємств; надання кримінальним правопорушенням вигляду господарських правопорушень; учинення кримінальних правопорушень групою осіб з розподіленням функцій. Основною особливістю предмета доказування у кримінальних провадженнях про економічні злочини є те, що одночасному доказуванню підлягає сукупність (комплекс) злочинів, а не кожний злочин окремо [13, с. 205–206].

Як звернули увагу А. Юрченко та І. Рачок, важливу роль у встановленні факту вчинення

економічних злочинів відіграє оперативна інформація, що отримується в ході проведення оперативними працівниками оперативно-розшукових заходів. Як правило, оперативна інформація містить відомості не лише про факти групових злочинів та осіб, які їх учинили, а й про потерпілих, свідків і всіх тих, хто причетний до скоєння злочину. При цьому можуть існувати дві ситуації. В одному випадку про вчинення злочину стає відомо до моменту внесення відомостей до ЄРДР, в іншому оперативна інформація надходить під час досудового розслідування в результаті здійснення оперативно-розшукових заходів [14, с. 275]. Щодо останнього випадку, то слід акцентувати увагу на відмінності оперативно-розшукових заходів від негласних слідчих (розшукових) дій. Зокрема, відповідно до ч. 2 ст. 93 КПК України одним зі способів (шляхів) збирання стороною обвинувачення доказів є проведення НС(Р)Д. Стосовно ж матеріалів ОРЗ, то вони можуть бути визнані документом у кримінальному провадженні за умов відповідності ст. 99 КПК України та дотримання вимог Закону України «Про оперативно-розшукову діяльність». Суб'єктами проведення ОРЗ є лише спеціально уповноважені оперативні підрозділи, а НС(Р)Д мають право проводити слідчий, дізнавач, прокурор або за їх письмовим дорученням працівники оперативних підрозділів (ст. 40 КПК України). Важливе значення мають також часові межі їх проведення, зокрема: ОРЗ – виключно до внесення відомостей до ЄРДР; НС(Р)Д – лише у межах розпочатого досудового розслідування. Звернемо увагу на мету проведення: ОРЗ проводяться з метою виявлення, попередження та розкриття злочину, що готується, а НСРД направлені на збирання (отримання) доказів або перевірку вже отриманих доказів у кримінальному провадженні [15]. Наведене має вельми важливе значення, адже впливає на визначення зібраних доказів допустимими.

Висновки. Проведене дослідження дає змогу зробити певні узагальнюючі висновки. По-перше, з урахуванням конкретного

складу економічного кримінального правопорушення предмет доказування може бути розширений, при цьому зібрані докази неодмінно повинні мати значення для кримінального провадження. По-друге, під час розслідування економічних кримінальних правопорушень мають значення як визначені у ст. 91 КПК України обставини, що підлягають доказуванню у кримінальному провадженні, так і ті, що підлягають додатковому з'ясуванню з урахуванням кваліфікації вчиненого кримінального правопорушення. По-третє, необхідно враховувати диференціацію обставин,

що підлягають доказуванню у кримінальному провадженні, зокрема залежно від конкретного складу кримінального правопорушення. У цьому разі у кримінальних провадженнях щодо економічних кримінальних правопорушень доцільно говорити про загальні та спеціальні обставини, що підлягають доказуванню. По-четверте, ефективність і повнота процесу доказування в досліджуваній категорії кримінальних проваджень можливі за умови володіння слідчим, прокурором знань у банківській сфері, оподаткуванні, страхуванні, бухгалтерській сфері тощо.

Анотація

Статтю присвячено вивченню особливостей доказування у кримінальних провадженнях щодо економічних кримінальних правопорушень. Акцентовано увагу, що розслідування економічних кримінальних правопорушень є найбільш складним, оскільки зазвичай їх учинення пов'язано з незаконними діями високопосадовців, залученням корпорацій, а також учиненням супутніх злочинів у сфері господарської діяльності, корупційних правопорушень тощо. Важливе значення під час досудового розслідування у кримінальних провадженнях щодо економічних кримінальних правопорушень має встановлення предмета і меж доказування. Визначено, що під час розслідування досліджуваної категорії кримінальних проваджень слідчий, прокурор має нерозривно спиратися на три взаємопов'язані аспекти: інтелектуальний (пізнавальний), матеріальний та процесуальний. Наведені аспекти не є статистичними, адже залежать від предмета доказування, тобто встановлення кола тих обставин, які підлягають доказуванню під час кваліфікації відповідного економічного кримінального правопорушення. Констатовано, що межі доказування у кримінальних провадженнях щодо економічних кримінальних правопорушень є ширшими, ніж предмет доказування. З урахуванням особливостей предмета доказування у кримінальних провадженнях щодо економічних кримінальних правопорушень виділено загальні та спеціальні обставини, що підлягають доказуванню в цій категорії кримінальних проваджень. Загальний предмет доказування визначений у ст. 91 КПК України. Спеціальні обставини, що підлягають доказуванню, визначаються на підставі конкретного складу економічного кримінального правопорушення, визначеного Особливою частиною КК України. Саме тому ефективність і повнота процесу доказування в досліджуваній категорії кримінальних проваджень можливі за умови володіння слідчим, прокурором знань у банківській сфері, оподаткуванні, страхуванні, бухгалтерській сфері тощо.

Ключові слова: доказування, предмет доказування, економічні кримінальні правопорушення, обставини, що підлягають доказуванню.

Ablamskyi S.Ye., Koniushenko Ya.Yu. Peculiarities of proof in criminal proceedings on economic criminal offenses

The article is devoted to the study of peculiarities of proof in criminal proceedings regarding economic criminal offenses. Attention has been drawn to the fact that the investigation of economic criminal offenses is the most difficult since their commission is usually related to the illegal actions of high-ranking officials, the involvement of corporations, as well as the commission of related crimes in the field of economic activity, corruption offenses and others. Establishing the subject matter and limits

of proof has a great importance during the pre-trial investigation in criminal proceedings regarding peculiarities of proof in criminal proceedings on economic criminal offenses. It has been determined that during the investigation of the studied category of criminal proceedings, the investigator or prosecutor should inextricably rely on three interrelated aspects: intellectual (cognitive), material and procedural. The above aspects are not statistical, because they depend on the subject of proof that is, establishing the range of circumstances which are subject to proof when qualifying the corresponding economic criminal offense. It has been stated the scope of proof in criminal proceedings regarding economic criminal offenses are wider than the subject of proof. Taking into account the peculiarities of the subject of proof in criminal proceedings regarding economic criminal offenses it has been distinguished the general and special circumstances that are subject to proof in this category of criminal proceedings. The general subject of proof is defined in Art. 91 of the CPC of Ukraine. The special circumstances to be proven are determined based on the specific composition of the economic criminal offense defined in the Special Part of the Criminal Code of Ukraine. That is why the effectiveness and completeness of the proof process in the studied categories of criminal proceedings is possible provided that the investigator, the prosecutor, has acquired the knowledge in banking, taxation, insurance, accounting, etc.

Key words: proof, subject of proof, economic criminal offenses, circumstances subject to be proven.

Список використаних джерел

1. Mohilevskyi L., Fursa V., Sievidova L., Komziuk M., Khloponina-Gnatenko O., Pidkopai D. Ensuring the economic security of Ukraine in the aspect of the association agreement between the EU. *European Journal of Sustainable Development*. 2021. Vol. 10, No. 2. Pp. 171–186. DOI: <https://doi.org/10.14207/ejsd.2021.v10n2p171>.
2. Дії працівників поліції у разі виявлення економічних злочинів : метод. рек. / О. М. Кубецька, В. О. Лазарєв, О. В. Неклеса та ін. Дніпро : ДДУВС, 2020. 76 с.
3. Комісарчук Ю. А. Поняття та зміст кримінально-процесуального доказування. *Вісник Львівського державного університету внутрішніх справ*. 2011. № 3. С. 333–343.
4. Младшева І. А., Татарин І. І. Проблеми доказування під час досудового розслідування. *Процесуальне та криміналістичне забезпечення досудового розслідування* : тези доп. учасників наук.-практ. семінару (м. Львів, 30 листоп. 2018 р.) / упоряд. А. Я. Хитра. Львів : ЛьвДУВС, 2018. С. 59–62.
5. Часова Т. О. Особливості доказування економічних злочинів. *Часопис Київського університету права*. 2019. № 4. С. 324–328. DOI: <https://doi.org/10.36695/2219-5521.4.2019.56>.
6. Баганець О. В. Стан та проблеми протидії економічній злочинності на території України в 2020 році. *Naspravdi.Today* : сайт. 26.09.2021. URL: <https://naspravdi.today/uk/2021/09/26/stan-ta-problemy-protydii-ekonomichniy-zlochynnosti-na-terytorii-ukrainy-v-2020-rotsi/>
7. Пчеліна О. В. Особливості предмета доказування у кримінальних справах про економічні злочини. *Вісник Харківського національного університету внутрішніх справ*. 2009. № 4. С. 137–145.
8. Тригуб О. В., Долгополов А. М. Особливості предмета доказування у кримінальних провадженнях в аграрному секторі економіки. *Публічне право*. 2020. № 3 (39). С. 164–170. DOI: <https://doi.org/10.32782/2306-9082/2020-39-18>.
9. Старенький О. С. Щодо визначення поняття меж доказування в кримінальному провадженні. *Часопис Національного університету «Острозька академія»*. 2014. № 1 (9). URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Choasp_2014_1_17

10. Фаринник В. І. Особливості формування доказів та доказування в кримінальному судочинстві України : метод. рек.. Харків : Фактор, 2013. 96 с.
11. Карпенко Р. В. Обставини, що підлягають доказуванню під час розслідування тілесних ушкоджень, учинених неповнолітніми. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2016. № 5. С. 108–112. URL: http://lsej.org.ua/5_2016/32.pdf
12. Чигрина Г. Л. Докази і доказування обставин вчинення злочинів, пов'язаних з ухиленням від сплати страхових внесків. *Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія: Право*. 2017. Вип. 44, т. 2. С. 123–127.
13. Пчеліна О. В. Тактичні завдання розслідування економічних злочинів. *Право і безпека*. 2010. № 5 (37). С. 205–208.
14. Юрченко А., Рачок І. Проблемні питання встановлення факту вчинення економічних злочинів організованими групами. *Підприємництво, господарство і право*. 2020. № 12. С. 272–277. DOI: <https://doi.org/10.32849/2663-5313/2020.12.47>.
15. Абламська В. В., Абламський С. Є. Відмінність негласних слідчих (розшукових) дій від оперативно-розшукових заходів. *Кримінальний процес та криміналістика: сучасний стан та перспективи* : тези доп. Всеукр. наук.-практ. конф. (м. Харків, 26 листоп. 2020 р.) / МВС України, Харків. нац. ун-т внутр. справ. Харків, 2020. С. 36–39.

УДК 349.2

DOI <https://doi.org/10.32847/ln.2022.18.31>

Устінова-Бойченко Г.М.

*кандидат юридичних наук, доцент,
завідувач кафедри цивільного та господарського права факультету № 2,
Криворізький навчально-науковий інститут
Донецького державного університету внутрішніх справ
ORCID: 0000-0001-5821-3832*

ІСТОРИЧНІ ПЕРЕДУМОВИ ПРАВОВОГО РЕГУЛЮВАННЯ ПІЛЬГОВОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ НЕПОВНОЛІТНІХ ПРАЦІВНИКІВ

Постановка проблеми. Без праці не існувало і не може існувати жодне суспільство. І хоч вона існує з незапам'ятних часів, правове регулювання праці виникло порівняно недавно – з розвитком капіталістичного способу виробництва. Лише тоді, коли пануючою формою організації праці стала наймана праця, коли робітничий клас організовано став вимагати від держави регулювання трудових відносин, держава змушена була піти на поступки і розпочати регулювання окремих питань трудових відносин.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Окремі питання правового регулювання пільгового забезпечення працівників були предметом дослідження у наукових роботах таких фахівців у сфері трудового права, права соціального забезпечення, теорії держави та права, як-то: Н.Б. Болотіна, В.С. Венедіктов, С.М. Волошина, О.О. Коваленко, Н.В. Лесько, П.Д. Пилипенко, С.М. Прилипко, В.І. Прокопенко, О.Ф. Скакун, Є.О. Субботін, Г.І. Чанишева, О.М. Ярошенко та ін. Однак, незважаючи на вагомий здобуток вказаних науковців, слід зауважити, що дослідженню історичних передумов пільгового забезпечення неповнолітніх працівників належної уваги не приділялося.

Метою статті є дослідити історичні етапи розвитку трудового законодавства щодо регулювання праці неповнолітніх працівників в контексті наявності пільгового регулювання.

Виклад основного матеріалу. Розвиток трудового законодавства відбувався як

результат соціальної боротьби, для якої були властиві протиріччя між найманою працею та капіталом. Воно з'явилося та розвивалося як право охорони праці. Першочергово держава звертала увагу на необхідність регулювання трудових відносин в сфері праці фабричних працівників, а саме жінок та дітей, тому ці норми одержали назву «фабричне законодавство». В ХХ ст. значного поширення набуває термін «соціальне право», що пов'язувалося з проблемою «економічно слабких громадян». До нього спочатку відносилось законодавство про соціальне страхування та забезпечення. Поступово це законодавство поширилося й на інші категорії громадян, економічне становище яких наближалось до становища робітників, почало охоплювати всю сукупність правових норм, що регулюють трудові відносини в суспільному виробництві [1, с. 24]

Законодавство про працю феодальної епохи, не дивлячись на спрямованість головним чином на забезпечення фабрик достатньою кількістю робочих рук шляхом закріпачення працівників, все одно боролось з найрізкішими проявами експлуатації праці, особливо дитячої. Так, Положення від 7 серпня 1845 року «Про заборону фабрикантам залучати до трудових робіт малолітніх робітників віком до 12 років», забороняло фабрикантам призначати в нічні зміни (від 12 годин ночі до 6 годин ранку) дітей віком до 12 років. Однак, за порушення цього положення санкції не передбачалися, а нагляд за

його застосуванням надавався місцевій владі. Таким чином в актах, що регламентували взаємостосунки фабрикантів і працівників у дореформену епоху почав проявлятися пільговий підхід до регулювання праці такої категорії працівників, як малолітні [2, с. 13]

Формування капіталістичного ладу і його зміцнення в усіх країнах проходило майже однаково. Держава, звільнивши працівника від кріпосницької залежності, одночасно звільнила його і від засобів виробництва, внаслідок чого створилась вільна робоча сила. Крім того, виникло правове становище, при якому працівник змушений був, але «вільно» і «за своїм розсудом», продавати власнику засобів виробництва єдиний належний йому товар – робочу силу.

З моменту проголошення свободи праці трудові відносини складались без порушення інтересів сторін, оскільки, залишившись без засобів виробництва, працівник змушений був погоджуватись на запропоновані йому умови. При цьому формально «права і обов'язки» визначались угодою сторін, тому державу трудові відносини не цікавили.

Реформи початку 60-х років XIX ст. і відміна кріпацтва створили умови для формування фабрично-трудоного законодавства. З 1882 по 1903 рік було прийнято дев'ять головних законів, які склали основу промислового (робітничого) права [2, с. 13]. П'ять із цих законів присвячувались регулюванню праці, у тому числі і пільговому забезпеченню, окремих категорій працівників, до яких відносилися: малолітні і неповнолітні працівники, жінки, працівники сільського господарства. Звернемося до змісту цих законів.

Актом, що відображав пільговий підхід до регулювання праці малолітніх працівників, став Закон «Про роботу неповнолітніх» від 1 червня 1882 р. Даний закон заборонив застосування праці дітей у віці до 12 років на фабриках, заводах і мануфактурі, встановив спеціальні правила по охороні праці малолітніх від 12 до 16 років (обмеження тривалості робочого дня, заборону нічної роботи, роботи у вихідні

і святкові дні, залучення малолітніх, а також підлітків від 15 до 17 років до шкідливих і небезпечних робіт), зобов'язав фабрикантів надавати малолітнім працівникам, які не мали освіти, можливість відвідувати народні училища [3]. За порушення встановлених законом вимог власниками або керівництвом фабрик, на відміну від Положення від 7 серпня 1845 р. про заборону фабрикантам призначати в нічні роботи малолітніх молодших 12-літнього віку, була передбачена відповідальність (арешт або штраф). Цей закон не застосовувався на казенних підприємствах, але міг поширюватися на ремісничі заклади, якщо таке поширення влада вважала можливим і корисним.

Наступним актом, що встановлював пільгове забезпечення праці малолітніх, був Закон від 12 червня 1884 р. «Про шкільне навчання малолітніх, які працюють на фабриках, заводах і мануфактурі». Даний акт рекомендував власникам фабрик, заводів і мануфактур відкривати при своїх підприємствах школи, порядок відвідування яких і програми викладання повинні були визначатися директорами народних училищ за угодою з фабричною інспекцією. Законом, що встановлював пільговий підхід до регулювання праці неповнолітніх і жінок, став Закон «Про заборону нічної роботи неповнолітнім і жінкам на фабриках, заводах і мануфактурі» від 3 червня 1885 р. Цей закон заборонив залучати жінок і підлітків, які не досягли 17 років, до нічних робіт на бавовняних і вовняних фабриках. Зазначена заборона могла бути поширена і на інші промислові підприємства за ініціативою міністра фінансів та узгодженням з міністром внутрішніх справ. 24 квітня 1890 р. був прийнятий Закон «Про зміну постанови про роботу малолітніх, підлітків і осіб жіночої статі на фабриках, заводах і мануфактурі і про розповсюдження правил про роботу і навчання малолітніх на ремісничі заклади», який надав Закону від 3 червня 1885 р. постійний характер [2, с. 15].

Закон «Про тривалість і розподіл робочого часу в закладах фабрично-заводської і гірни-

чої промисловості» 1897 року скоротив максимальну тривалість робочого часу для дітей віком від 12 до 16 років до 6 годин на добу. Положення даного Закону також забороняли працю дітей, які не досягли дванадцятирічного віку, на бавовнопрядильних і ткацьких мануфактурах. Для робітників, старших 12 років, встановлювався двозмінний режим робочого часу та надавався обов'язковий період відпочинку та обідня перерва тривалістю 60 хвилин під час зміни. У цьому Законі вперше була заборонена праця осіб, які не досягли вісімнадцятирічного віку, у період з восьмої вечора до шостої ранку, а також встановлена максимальна тривалість надурочних робіт, яка не повинна була перевищувати 1 годину на добу. [3].

Аналізуючи вищезазначені акти, можна зробити висновок, що вже у фабрично-трудоному законодавстві сформувалися підстави для пільгового забезпечення, пов'язані з фізіологічними і віковими особливостями організму працівника.

У результаті систематизації всього законодавства, проведеного в першій третині XIX ст., було підготовлено Повне зібрання законів Російської імперії (45 томів), в якому в хронологічному порядку поміщались нормативні акти, прийняті з 1649 р. по 12 грудня 1825 р. В цей час було також підготовлено Звід законів Російською імперії, куди включено акти, які згруповані за галузевим принципом і прийняті з початку XVIII ст. В 1913 р. норми Зводу законів і положення, що відносилися до регулювання праці працівників в промисловості, були об'єднані в окремий акт, який став прообразом майбутніх кодексів законів про працю – Статут про промислову працю.

Ставши головним джерелом фабрично-трудоного законодавства, Статут про промислову працю містив у собі велику кількість норм, присвячених пільговому забезпеченню в трудовому праві. Так, перша глава розділу другого «Про умови праці на промислових підприємствах» Статуту, із назвою «Про найом робітників у фабрично-заводських, гірських і гір-

ничозаводських підприємствах» складалася з восьми відділень, шість з яких містили в собі норми, які регулювали пільгове забезпечення праці залежно від статі, віку, а також специфіки роботи. Це: «Про роботи підлітків і осіб жіночої статі на фабрично-заводських, гірничих і гірничозаводських підприємствах»; «Про найом малолітніх на роботи у фабрично-заводських, гірничих і гірничозаводських підприємствах»; «Про найом робітників на сахалінські кам'яновугільні копальні»; «Про найом робітників на приватні золоті і платинові промисли»; «Про найом засланців на сибірські золоті промисли»; «Про найом робітників на казенні гірські заводи» [4]. Крім Статуту про промислову працю по відношенню до малолітніх діяли Правила щодо виконання постанов про роботу і навчання малолітніх робітників, затверджені 19 грудня 1884 р.

Тогочасне законодавство розрізняло чотири вікові групи працівників: діти (до 12 років), малолітні (від 12 до 15 років), підлітки (від 15 до 17 років), дорослі робітники (після 17 років). Основні норми, які регулювали пільгове забезпечення праці малолітніх і підлітків, торкалися питань встановлення скороченої тривалості робочого часу, заборони нічних робіт, робіт у вихідні та святкові дні і робіт зі шкідливими умовами праці.

Ще однією підставою для пільгового забезпечення праці працівників, яка знайшла відображення у фабрично-трудоному законодавстві, були умови праці. Відносно малолітніх таке забезпечення виражалося у забороні їх залучення до виснажливих робіт або до робіт зі шкідливими умовами праці, до підземних робіт у копальнях. Шкідливі умови праці визначалися відповідно до списку шкідливих виробництв і окремих операцій, затвердженого 1 червня 1884 р. Міністерством фінансів. Небезпечною роботою, на якій заборонялася робота малолітніх, вважалася робота в приватних закладах для виготовлення капсулів до мисливських рушниць. Малолітні також не допускалися, без одночасної присутності дорослого працівника, до робіт у відділеннях

промислових закладів, в яких знаходилися машини, верстати і апарати, що приводяться в рух механічною силою і можуть створити при роботі небезпеку для життя або заподіяти тілесних ушкоджень [2, с.17].

Закон «Про тривалість і розподіл робочого часу в закладах фабрично-заводської і гірничої промисловості» 1897 року скоротив максимальну тривалість робочого часу для дітей віком від 12 до 16 років до 6 годин на добу. Положення даного Закону також забороняли працю дітей, які не досягли дванадцятирічного віку, на бавовнопрядильних і ткацьких мануфактурах. Для робітників, старших 12 років, встановлювався двозмінний режим робочого часу та надавався обов'язковий період відпочинку та обідня перерва тривалістю 60 хвилин під час зміни. У цьому Законі вперше була заборонена праця осіб, які не досягли вісімнадцятирічного віку, у період з восьмої вечора до шостої ранку, а також встановлена максимальна тривалість надурочних робіт, яка не повинна була перевищувати 1 годину на добу [3].

Підводячи підсумок аналізу фабрично-трудоного законодавства, можна затверджувати, що пільгове забезпечення у трудовому праві зародилося з появою перших законів про працю. Це пояснюється тим, що правове регулювання трудових відносин спочатку носило сегментарний характер, який притягував за собою пільговий підхід до регулювання праці окремих категорій працівників. Більш того, окремі підстави пільгового забезпечення як-то статево-вікові особливості організму працівника, умови праці, залишилися незмінними до теперішнього часу, що говорить про їх стійкість і об'єктивну необхідність.

У період становлення радянського трудового права пільгове забезпечення у трудовому праві зазнало певних змін. Після революційних перетворень почалося створення нового законодавства, у тому числі і трудового. Першим актом нового законодавства про працю став Декрет Ради народних комісарів про восьмигодинний робочий день [5]. З погляду

пільгового забезпечення у трудовому праві даний акт не розширив вже існуючих підстав для отримання пільгового забезпечення під час праці, але значно поліпшив положення тих працівників, праця яких вже регулювалася спеціальними нормами, які містили у собі певні пільги. Так, даний декрет обмежив допуск до надурочних робіт жінок і осіб, які не досягли 18 років, заборонив нічну працю жінок і підлітків до 16 років і залучення до підземних робіт жінок і молоді до 18 років. Декрет підвищив мінімальний вік прийому на роботу з 12 до 14 років, з подальшим підвищенням даного віку до 15 років (з 1 січня 1919 р.). Істотним моментом було те, що вказаний Декрет розповсюджувався на всі підприємства і на всіх найманих працівників. Крім того, виконання Декрету було забезпечено санкціями – за його порушення передбачалося покарання у вигляді трьох років позбавлення волі. Декрет про восьмигодинний робочий день розглядається представниками науки трудового права як фундамент радянського законодавства про охорону праці [2, с. 19].

Пільги, закладені в Декреті, збереглися в першому Кодексі законів про працю, прийнятому в грудні 1918 р., який поклав початок подальшим кодифікуванням трудового законодавства [6]. Через договір про військово-політичний союз постановою Всеукрревкому «Про об'єднання діяльності УРСР і РРФСР» від 27 січня 1920 р. [7] вказаний Кодекс поширювався і на Україну. КЗпП 1918 р. став актом, який вперше закріпив єдність правового регулювання пільгового забезпечення праці.

Кодекс законів про працю РСФСР, ухвалений 30 жовтня 1922 р. IV сесією ВЦВК IX скликання [8], сформував радянський тип трудового права і сприяв остаточному формуванню пільгового забезпечення, яке тривалий час не піддавалася істотним змінам. А вже 15 листопада 1922 р. був прийнятий перший Кодекс законів про працю УРСР [9], розроблений на базі КЗпП РСФСР.

В період Великої вітчизняної війни внесли багато змін до діючого трудового зако-

нодавства, у зв'язку з чим, державою дещо було змінено й обсяг пільгового забезпечення працівників. Суттєвих змін зазнали норми, які регулювали режим робочого часу. Хоч і гарантовано зберігся восьмигодинний робочий день, змінився порядок допуску та тривалість надурочних робіт. Відповідно до Наказу президії Верховної Ради СРСР від 26 липня 1941 р. дозволялось залучати до обов'язкових надурочних робіт, навіть осіб, молодших 14 років, але тривалість надурочних робіт не повинна бути більше 2 годин у день. Цим наказом та іншими актами заборонялось залучати до надурочних робіт вагітних жінок, починаючи з четвертого місяця вагітності, учнів у віці до 16 років. Також відносно деяких категорій працівників (інваліди праці, інваліди Вітчизняної війни та ін.) визнавалось неможливим залучення до надурочних робіт в обов'язковому порядку. Їх можливо було залучити до надурочних робіт тільки при наявності їх згоди на виконання такої роботи. [2, с. 23-24]

У 1944 р. РНК СРСР зобов'язала керівників підприємств, будівництв та установ надавати у військовий час працюючим підліткам, молодшим 16 років гарантовано день відпочинку один раз на тиждень та щорічну відпустку тривалістю 12 робочих днів. За невикористану частину відпустки підліткам нараховувалась грошова компенсація. Це зрозуміло, тому що під час Великої Вітчизняної війни, перш за все держава турбувалась про постачання фронту, але в той же час не залишились без уваги й деякі категорії працівників.

Багато уваги приділялось забезпеченню працівників і службовців хлібними, продовольчими та промтоварними картками. Право працюючого або службовця на певну норму постачання за загальними правилами визначалось змістом правовідношення, тому що норма постачання залежала від роду роботи, на яку приймалась особа. На деяких видах робіт норма постачання встановлювалась залежно від того, як працівник виконував свої обов'язки. Тобто відношення працівника до роботи, його поведінка, мали значення для визначення його

норми постачання, він отримував додаткове пільгове забезпечення у вигляді постачальних карток. Так, Народний комісаріат торгівлі СРСР відповідно до постанови РНК СРСР від 15 листопада 1943 р. встановив порядок забезпечення хлібом робітників, зайнятих на заготівлі, вивезенні та сплаві лісу по диференційованим нормам. Було встановлено, що особи, які виконують норму виробітки від 100 до 110%, отримують 600 г. хліба в день; при виконанні норм виробітку більше 110% – хліб відпускається по 700 г. в день; ті, що не виконали норму виробітки, отримують 500 г. хліба в день. Відпуск хліба тим, хто щойно почав працювати на лісозаготівлі впродовж перших двох тижнів роботи, а також жінкам і підліткам до 16 років був на рівні 600 г. у день, а в наступному – за диференційними нормами.

Новий поштовх пільгового забезпечення у трудовому праві почався під час третього кодифікування трудового законодавства. 15 липня 1970 р. Верховна Рада СРСР схвалила Основи законодавства про працю. 10 грудня 1971 р. прийнятий і введений в дію з 1 квітня 1972 р. новий Кодекс законів про працю України. У КЗпП з'явилися нові акти про пільгове забезпечення умов праці жінок, неповнолітніх працівників, тимчасових і сезонних працівників, вчителів загальноосвітніх шкіл, інженерно-педагогічних працівників профтехучилищ, керівних і інженерно-технічних працівників. Відповідно до статті 192 КЗпП неповнолітніх працівників заборонено залучати до нічних, надурочних робіт і робіт у вихідні дні. Закон України «Про відпустки» закріплює право працівників, які не досягли вісімнадцятирічного віку, на щорічну основну відпустку тривалістю 31 календарний день. Така відпустка може надаватися до настання шестимісячного терміну безперервної роботи у перший робочий рік. Ненадання даної відпустки роботодавцем забороняється [10].

Крім щорічної основної відпустки, неповнолітні працівники мають право на додаткові відпустки у зв'язку з навчанням. Особам, які не досягли повноліття та поєднують роботу з нав-

чанням у середніх навчальних закладах, надаються оплачувані відпустки для складання іспитів, тривалість яких залежить від типу іспитів. Так, згідно із статтею 13 тривалість відпустки для складання випускних іспитів у середній школі становить 10 календарних днів, а у старшій школі – 23 календарних дні. Якщо працівник складає перевідні іспити в основній або старшій школі, роботодавець має надати йому відпустку тривалістю від 4 до 6 календарних днів без урахування вихідних днів, а при складанні іспитів екстерном – 21 календарний день для основної школи та 28 днів та старшої школи. Працівники, які навчаються на вечірніх відділеннях у професійно-технічних навчальних закладах, мають право на 35 календарних днів оплачуваної відпустки протягом року для підготовки та складання іспитів [11].

Анотація

Статтю присвячено дослідженню правового регулювання пільгового забезпечення неповнолітніх працівників. В науковій статті досліджено історичні етапи розвитку трудового законодавства, яке встановлювало пільги для такої категорії працівників, як неповнолітні особи. Трудове законодавство розвивалося з урахуванням потреб часу, тому протягом довгого періоду формувалися норми права, які покликані були регулювати працю окремих категорій працівників. Зародження та переформатування фабричного законодавства поклало початок додаткового регулювання праці жінок, неповнолітніх та інших, «економічно слабких громадян» та сформувало поняття «соціальне право».

Подальший розвиток законодавства про працю був спрямований на боротьбу з проявами експлуатації праці, особливо дитячої. Тому, «фабричне законодавство» почало встановлювати заборони щодо роботи осіб, віком до 12 років, у нічні зміни тощо. Починаючи з 1882 року було прийнято ряд основних законів, які склали основу промислового (робітничого) права та окремі з яких присвячувались регулюванню праці, у тому числі і пільговому забезпеченню, окремих категорій працівників, до яких відносилися: малолітні і неповнолітні працівники, жінки, працівники сільського господарства. Також було прийнято законодавчий акт, котрий рекомендував власникам фабрик, заводів і мануфактур відкривати при своїх підприємствах школи, порядок відвідування яких і програми викладання повинні були визначатися директорами народних училищ за угодою з фабричною інспекцією; котрий скоротив максимальну тривалість робочого часу для працівників у віці до 16 років та передбачив особливий характер регулювання праці неповнолітніх.

Проводячи дослідження та аналізуючи розвиток трудового законодавства щодо регулювання праці неповнолітніх працівників у науковій статті можна спостерігати, що практично одразу із зародженням трудового права, як окремої галузі права, законотворці звертали увагу на особливості умов праці неповнолітніх працівників, зокрема робота у нічні зміни, тривалість робочої зміни, види робіт тощо.

Ключові слова: праця неповнолітніх, робочий час неповнолітніх працівників, пільги неповнолітніх працівників, законодавство про працю неповнолітніх.

Висновки. Пільгове забезпечення у трудовому праві зародилося з появою перших законодавчих актів про працю. Це пояснюється тим, що правове регулювання трудових відносин спочатку мало сегментарний характер, який спричиняв необхідність у пільговому забезпеченні окремих категорій працівників. Неповнолітні – особлива категорія працівників, які потребують додаткової уваги, оскільки через фізіологічні особливості повинні мати додаткові державні гарантії при регулюванні трудових відносин. Аналізуючи історичний розвиток та формування законодавства можна спостерігати поступове формування системи пільг щодо регулювання праці неповнолітніх працівників, яка створює передумови для існування належних умов праці, враховуючи вікові особливості працівників.

Ustinova-Boichenko G.M. Historical background of the legal regulation of benefits for minor employees

The article is devoted to the study of the legal regulation of preferential provision of underage workers. The scientific article examines the historical stages of the development of labor legislation, which established benefits for such a category of workers as minors. Labor legislation developed taking into account the needs of the time, therefore, over a long period of time, legal norms were formed, which were designed to regulate the work of certain categories of employees. The emergence and reformatting of factory legislation marked the beginning of additional regulation of the work of women, minors and other «economically weak citizens» and formed the concept of «social right».

Further development of labor legislation was aimed at combating manifestations of labor exploitation, especially child labor. Therefore, «factory legislation» began to establish prohibitions regarding the work of persons under the age of 12, in night shifts, etc. Starting from 1882, a number of basic laws were adopted, which formed the basis of industrial (labor) law and some of which were devoted to labor regulation, including preferential provision, of certain categories of workers, which included: minors and underage workers, women, rural workers economy A legislative act was also adopted, which recommended that the owners of factories, plants and factories open schools at their enterprises, the order of attendance and the teaching program should be determined by the directors of public schools in agreement with the factory inspection; which reduced the maximum duration of working hours for workers under the age of 16 and provided for the special nature of the regulation of minors' labor.

Conducting research and analyzing the development of labor legislation regarding the regulation of the work of underage workers in the scientific article, it can be observed that almost immediately with the emergence of labor law as a separate branch of law, legislators paid attention to the peculiarities of the working conditions of underage workers, in particular, night shift work, the duration of the work shift, types of work, etc.

Key words: work of minors, working hours of minor employees, benefits of minor employees, legislation on minors' labor.

Список використаних джерел:

1. Прокопенко В.І. Трудове право України: Підручник. Вид. 3-тє перероблене і доповн. Харків: Консум, 2002. 528 с.
2. Бойченко Г.М. Особливості правового регулювання пільгового забезпечення працівників в умовах ринкової економіки: дис. ... канд. юрид. наук. Харків, 2009. 199 с.
3. Дмитренко Д. О. Правове регулювання робочого часу і часу відпочинку неповнолітніх в Україні та країнах Скандинавської правової моделі. URL: https://www.juris.vernadskyjournals.in.ua/journals/2022/1_2022/8.pdf. (Дата звернення 2 вересня 2022 р.)
4. Устав о промышленности // Свод законов Российской империи. СПб.: Русское Книжное Товарищество «Деятель», 1913. Т. 11. 1148 с.
5. Декрет Совета Народных Комиссаров о восьмичасовом рабочем дне. 1927. № 1. Ст. 10.
6. Кодекс законов о труде РСФСР: утв. постановлением ВЦИК от 10.12.1918 г. // Собрание узаконений и распоряжений Рабочего и Крестьянского Правительства РСФСР. 1918. №87 – 88. Ст. 905.
7. Про об'єднання діяльності УРСР і РРФСР: Постанова Всеукрревкома від 27.01.1920 р. // СУ Всеукрревкома. 1920. Изд. 1. №1. Ст. 7.
8. Кодекс законов о труде РСФСР от 30.10.1922 г. // СУ РСФСР. 1922. №70. – Ст. 903.
9. Кодекс законів про працю УРСР: затв. постановою ВУЦВК від 02.12.1922 р. // Збірник законів УСРР. 1922. №52. Арт. 751.
10. Кодекс законів про працю України // Відом. Верховн. Ради УРСР. 1971. Дод. до №50. – Ст. 375.
11. Про відпустки : Закон України від 15 листопада 1996 р. №504/96-ВР. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/504/96-%D0%B2%D1%80#Text> (дата звернення 2 вересня 2022 р.)

Гордєєв В.В.

*доктор юридичних наук, професор, доцент кафедри процесуального права
Чернівецького національного університету імені Юрія Федьковича
v.gordieiev@chnu.edu.ua
0000-0002-1778-0432*

ДОКАЗУВАННЯ ЮРИДИЧНИХ ФАКТІВ У КОНСТИТУЦІЙНОМУ СУДОЧИНСТВІ

Постановка проблеми. На сьогодні вивчення питання доказування юридичних фактів є доцільним, своєчасним та актуальним, оскільки системні дослідження як юридичних фактів, так і доказування в конституційному судочинстві майже не проводилися. Унаслідок цього в теорії й на практиці існують дискусії щодо правової природи досліджуваних понять, різноманіття ідей та теорій, невизначеність термінології. Тому вивчення доказування юридичних фактів є вкрай необхідним.

Метою статті є дослідження доказування юридичних фактів у конституційному судочинстві.

Виклад основного матеріалу. Перш ніж перейти до теми дослідження, розкриємо понятійний апарат доказування та юридичних фактів.

Юридичний факт – це конкретні життєві обставини у формі дії чи події, з якими норми права пов'язують юридичні наслідки, тобто виникнення, зміну чи припинення правовідносин, набуття певних прав і обов'язків [1, с. 1071]. Зауважимо, в юридичній літературі сукупність юридичних фактів, необхідних і достатніх для настання передбачених законом юридичних наслідків прийнято називати фактичним складом [2, с. 48].

Д.М. Белов та М.В. Белова під доказуванням в конституційному судочинстві розуміють різновид пізнання, що здійснюється у порядку, встановленому законом і охоплює діяльність суб'єктів, залучених до конституційного судочинства, являє при цьому поєд-

нання як когнітивної, так процесуальної діяльності. При цьому, доказами в конституційному судочинстві в найзагальніших рисах є відомості про обставини та факти, що підлягають встановленню у справі, спрямовані на встановлення конституційного змісту норм, що є безпосереднім об'єктом вивчення, отримані за допомогою судової логіки, предметом якої є судове обґрунтування та судова аналітика [3, с. 41]

Доказування – це пізнавальна, розумова (логічна) діяльність, яка здійснюється в межах правових норм, судом та особами, які беруть участь у справі, тобто суб'єктами доказування з метою встановлення всіх обставин справи для визначення юридичних фактів, на підставі яких буде вирішено справу.

Доказування – це збір і подання для аналізу суду інформації про певні події, дії або стан (юридичні обставини), яку надають суб'єкти, чи витребування судом такої інформації за клопотанням осіб, які беруть участь у справі, або за власною ініціативою для її дослідження та подальшої оцінки.

Сукупність юридичних фактів та обставин, які необхідно встановити шляхом доказування, називається предметом доказування.

Деякі процесуалісти загалом відокремлюють такі групи фактів: а) юридичні факти матеріально-правового характеру, б) доказові факти; в) факти, що мають лише процесуальне значення. Існує думка, що лише після встановлення юридична обставина набуває ознак факту, а встановлений факт повинен викли-

кати юридичні наслідки через пряму вказівку про цю обставину в законі. Інакше, встановлення певного факту недоцільно здійснювати у процесі [4, с. 33–39].

Загалом розрізняють такі три загальноприйняті елементи предмета доказування: «а) обставини, на яких обґрунтовуються вимоги; б) обставини, на яких обґрунтовуються заперечення; в) інші обставини, які мають значення для правильного вирішення справи» [5, с. 253]. Саме на обставинах, які підлягають встановленню, й буде предмет доказування у справі, в тому числі й в конституційному судочинстві.

Без врахування того, на кого з осіб, які беруть участь у справі, покладено обов'язок доказування, усі юридичні факти, що мають вирішальне значення в справі, мають бути підтверджені доказами. Судовими доказами є фактичні дані та засоби доказування, які є належними, допустимими, достовірними й достатніми. В.О. Стоян поділяє позицію, згідно з якою судові докази розглядають і як фактичні дані, і як засоби доказування (як зміст і процесуальна форма). На її думку, «засіб доказування – це процесуальна форма вираження доказів» [6].

Зазначимо, що на сьогодні не існує єдиного погляду на з'ясування ролі юридичних фактів у предметі доказування. Основні судження щодо цієї проблематики зводять до таких тверджень: 1) юридичні факти не доказують, адже вони існують і викликають наслідки незалежно від доказування; 2) усі юридичні факти підлягають доказуванню; 3) юридичні факти встановлює уповноважений орган, вони не доказуються, відповідно і не входять у предмет доказування; 4) юридичні факти встановлюють шляхом доказування; 5) доказують, якщо протилежна сторона не визнає їх; 6) факти підтверджують обставини справи; 7) частина юридичних фактів є матеріально-правовими, частина – процесуальними, а частина – доказовими тощо.

Уважаємо правильною позицію, відповідно до якої юридичні факти можуть вста-

новлюватися шляхом доказування [7, с. 151]. Юридичні факти в такому випадку входять до предмета доказування.

Вірне встановлення предмета доказування дозволяє встановити сукупність фактів, з'ясування яких необхідне для виконання завдань судочинства й усуває із судового процесу все зайве. Схиляємося до думки тих вчених, які вважають, що поряд з включенням процесуальних юридичних фактів до загального предмета доказування у справі, встановлення наявності конкретної групи процесуальних фактів може входити до локального предмета доказування при здійсненні будь-яких дій судом.

Правове визначення предмета доказування має вагомое значення для ухвалення обґрунтованого судового рішення. Від цього залежить встановлення обставин справи та юридичних фактів, необхідних для вирішення справи по суті.

Предметом доказування в конституційному судочинстві є обставини та юридичні факти, з приводу яких Конституційний Суд України здійснює перевірку на відповідність Конституції України (конституційність) законів України та інших правових актів Верховної Ради України, актів Президента України, актів Кабінету Міністрів України, правових актів Верховної Ради Автономної Республіки Крим; офіційне тлумачення Конституції України; надання висновків про відповідність Конституції України чинних міжнародних договорів України або тих міжнародних договорів, що вносяться до Верховної Ради України для надання згоди на їх обов'язковість; надання висновків про відповідність Конституції України (конституційність) питань, які пропонуються для винесення на всеукраїнський референдум за народною ініціативою; надання висновку щодо додержання конституційної процедури розслідування і розгляду справи про усунення Президента України з поста в порядку імпічменту в межах, визначених статтями 111 і 151 Конституції України; надання за зверненням Верховної Ради України висновку щодо відповідності законопроекту про внесення змін до Конституції України

вимогам статей 157 і 158 Конституції України; надання за зверненням Верховної Ради України висновку про порушення Верховною Радою Автономної Республіки Крим Конституції України або законів України; вирішення питань про відповідність Конституції України та законам України нормативно-правових актів Верховної Ради Автономної Республіки Крим за зверненням Президента України згідно з частиною другою статті 137 Конституції України; вирішення питань про відповідність Конституції України (конституційність) законів України (їх окремих положень) за конституційною скаргою особи, яка вважає, що застосований в остаточному судовому рішенні в її справі закон України суперечить Конституції України.

У роз'ясненнях Міністерства юстиції України від 07.07.2012 року «Державний реєстратор прав на нерухоме майно як суб'єкт встановлення юридичних фактів у цивільному праві», окремі положення яких можна застосувати й в конституційному судочинстві, зазначено, що розуміння юридичних фактів є визначальним моментом у з'ясуванні природи дій з їх встановлення, у зв'язку з чим їх розгляду потрібно приділити окрему увагу.

Під встановленням юридичних фактів необхідно розуміти як розумово-аналітичний процес мислення, що має спрямування на визначення певного кола фактичних обставин матеріальної дійсності та з'ясування ступеня тотожності між цими обставинами та правовими моделями, які закріплені в нормах права. Такий процес має завершитися висновком щодо тотожності певних обставин і моделей, а тому й базується на існуванні певного юридичного факту або, навпаки, його відсутності. Необхідно зауважити, що остаточне оформлення результатів встановлення юридичних фактів має вагоме процесуальне значення,

особливо якщо це визначено законом. Для прикладу, вагомого значення для учасників справи набувають юридичні факти, встановлені в мотивувальній частині судового рішення.

Питання юридичних фактів відносять до фундаментальних (незалежно від галузі права). Воно є одним зі стрижневих категорій всієї юриспруденції, що й визначає наукову зацікавленість до його дослідження. Майже всі види правничої діяльності пов'язані зі встановленням юридичних фактів. При розгляді будь-якої справи суддя зобов'язаний окреслити коло юридичних фактів як обставин, які підлягають встановленню, що сприяє повному та всебічному розгляду справи загалом» [8].

Уважаємо, що предмет доказування в конституційному судочинстві – юридичні факти та обставини справи, які необхідно встановити шляхом доказування та на підставі яких обґрунтовуються правові позиції учасників справи або які мають інше значення для її вирішення.

Отже, юридичний факт – це конкретні життєві обставини у формі дії чи події, з якими норми права пов'язують юридичні наслідки, тобто виникнення, зміну чи припинення правовідносин, набуття певних прав і обов'язків.

Доказування в конституційному судочинстві – це пізнавальна, розумова (логічна) діяльність, яка здійснюється в межах правових норм судом та особами, які беруть участь у справі, тобто суб'єктами доказування, з метою встановлення всіх обставин справи та юридичних фактів, на підставі яких буде вирішено справу.

Предмет доказування в конституційному судочинстві – юридичні факти та обставини справи, які необхідно встановити шляхом доказування та на підставі яких обґрунтовуються вимоги чи заперечення, або які мають інше значення для вирішення справи.

Анотація

Юридичний факт – це конкретні життєві обставини у формі дії чи події, з якими норми права пов'язують юридичні наслідки, тобто виникнення, зміну чи припинення правовідносин, набуття певних прав і обов'язків. Сукупність юридичних фактів, необхідних і достат-

ніх для настання передбачених законом юридичних наслідків прийнято називати фактичним складом.

Доказування в конституційному судочинстві – це пізнавальна, розумова (логічна) діяльність, яка здійснюється в межах правових норм судом та особами, які беруть участь у справі, тобто суб'єктами доказування з метою встановлення всіх обставин справи та юридичних фактів, на підставі яких буде вирішено справу.

Сукупність юридичних фактів та обставин, які необхідно встановити шляхом доказування, називається предметом доказування.

Вірне встановлення предмета доказування дозволяє встановити сукупність фактів, з'ясування яких необхідне для виконання завдань судочинства й усуває із судового процесу все зайве.

Зазначимо, що на сьогодні не існує єдиного погляду на з'ясування ролі юридичних фактів у предметі доказування. Основні судження щодо цієї проблематики зводять до таких тверджень: 1) юридичні факти не доказують, адже вони існують і викликають наслідки незалежно від доказування; 2) усі юридичні факти підлягають доказуванню; 3) юридичні факти встановлює уповноважений орган, вони не доказуються, відповідно і не входять у предмет доказування; 4) юридичні факти встановлюють шляхом доказування; 5) доказують, якщо протилежна сторона не визнає їх; 6) факти підтверджують обставини справи; 7) частина юридичних фактів є матеріально-правовими, частина – процесуальними, а частина – доказовими тощо.

Автором доведено, що юридичні факти можуть встановлюватися шляхом доказування. Юридичні факти в такому випадку входять до предмета доказування.

Предмет доказування в конституційному судочинстві – юридичні факти та обставини справи, які необхідно встановити шляхом доказування та на підставі яких обґрунтовуються вимоги чи заперечення, або які мають інше значення для вирішення справи. Правове визначення предмета доказування має вагомe значення при розгляді справи, ухвалення законного та обґрунтованого судового рішення. Від правильності такого визначення залежить встановлення обставин справи та юридичних фактів, необхідних для вирішення справи по суті.

Ключові слова: доказ, доказування, юридичний факт, предмет доказування, конституційне судочинство.

Hordieiev V.V. Proof of juridical facts in constitutional proceedings

A juridical fact is a specific life circumstance in the form of an action or event to which juridical rules link juridical consequences, i.e., the emergence, change or termination of juridical relations, the acquisition of certain rights and obligations. The set of juridical facts necessary and sufficient for the juridical consequences provided for by law to occur is commonly referred to as the factual basis.

Proof in constitutional proceedings is a cognitive, mental (logical) activity carried out within the framework of legal norms by the court and persons involved in the case, i.e., the subjects of proof, in order to establish all the circumstances of the case and juridical facts on the basis of which the case will be decided.

The set of juridical facts and circumstances that must be established through proof is called the subject of proof.

Correct determination of the subject matter of proof allows to establish a set of facts, the clarification of which is necessary to fulfill the tasks of the court proceedings and eliminates all unnecessary things from the trial.

It should be noted that today there is no single view on the role of juridical facts in the subject of proof. The main judgments on this issue are summarized in the following statements: 1) juridical facts are not proved, because they exist and cause consequences regardless of proof; 2) all juridical facts are subject to

proof; 3) juridical facts are established by an authorized body, they are not proved, and, accordingly, are not included in the subject matter of proof; 4) juridical facts are established by means of proof; 5) they are proved if the opposite party does not recognize them; 6) facts confirm the circumstances of the case; 7) some juridical facts are substantive, some are procedural, and some are evidentiary, etc.

The author proves that juridical facts can be established by means of proof. In this case, juridical facts are included in the subject matter of proof.

The subject matter of proof in constitutional proceedings is the juridical facts and circumstances of a case which must be established by means of proof and on the basis of which claims or objections are substantiated, or which have other significance for the resolution of the case. The juridical definition of the subject matter of proof is of great importance in the course of a case and in making a lawful and reasonable court decision. The correctness of this definition determines the establishment of the circumstances of the case and the juridical facts necessary for the resolution of the case on the merits.

Key words: evidence, proof, juridical fact, subject matter of proof, constitutional justice.

Список використаних джерел:

1. Гордєєв В.В. Юридичні факти. Міжнародна поліцейська енциклопедія : у 10 т. : відп. ред. : Ю.І. Римаренко, В.Я. Тацій, Ю.С. Шемшученко та ін. Київ : Атіка, 2011. Т. 7 : Адміністративно-правове забезпечення поліцейської діяльності. С. 1071–1072.
2. Гордєєв В.В. Поняття і зміст фактичного складу. *Науковий вісник Чернівецького університету : Збірник наук. праць*. Вип. 597: Правознавство. Чернівці: ЧНУ, 2011. С. 45-49.
3. Белов Д.М., Белова М.В. Доказ в конституційному судочинстві: концептуальні засади. Електронне наукове видання «Аналітично-порівняльне правознавство». 2022. № 6. С. 37 – 41.
4. Фурса С.Я., Цюра Т.В. Докази і доказування у цивільному процесі : науково-практичний посібник. Київ : КНТ, 2005 256 с.
5. Штефан М.Й. Цивільний процес. Київ : Ін Юре, 1997. 595 с.
6. Стоян В.О. Особливості доказування в цивільних справах за участю нотаріусів. *Науковий вісник Національної академії внутрішніх справ*. 2012. № 4. С. 199-204 URL: http://www.irbis-nbuv.gov.ua/cgi-bin/irbis_nbuv/cgiirbis_64.exe?I21DBN=LINK&P21DBN=UJRN&Z21ID=&S21REF=10&S21CNR=20&S21STN=1&S21FMT=ASP_meta&C21COM=S&2_S21P03=FILA=&2_S21STR=Unzap_2012_4_30 (дата звернення: 19.06.2022).
7. Ватаманюк Р.В., Гордєєв В.В. Встановлення юридичних фактів шляхом доказування в адміністративному судочинстві України. *Слово Національної школи суддів України*. 2013. №3(4). С. 144–151.
8. Державний реєстратор прав на нерухоме майно як суб'єкт встановлення юридичних фактів у цивільному праві : Роз'яснення Міністерства юстиції України від 07.07.2012 року. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/n0025323-12#Text> (дата звернення: 09.08.2022).

УДК 344.13

DOI <https://doi.org/10.32847/ln.2022.18.33>

Рєва А.О.

аспірантка Міжнародного університету
бізнесу і права
<https://orcid.org/0000-0001-8445-7590>

МОРАЛЬНО-ПСИХОЛОГІЧНІ ОЗНАКИ ОСОБИСТОСТІ ДЕЗЕРТИРА В УМОВАХ ВОЄННОГО СТАНУ В УКРАЇНІ

Постановка проблеми у загальному вигляді та її зв'язок із важливими науковими чи практичними завданнями. Особисті якості особи що вчиняє кримінальне правопорушення завжди являлись однією із основних проблем кримінологічної науки.

Визначення особистості дезертира, являється складною проблемою, яка вимагає розуміння самого механізму вчинення даного кримінального правопорушення, аналізу усієї сукупності особистісних властивостей індивіда, особливостей його поведінки та ставлення як до закону так і до покарання в цілому.

Враховуючи високу суспільну небезпечність вчинення дезертирства, особливо в умовах воєнного стану, визначення морально-психологічних ознак особистості дезертира в умовах воєнного стану в Україні являється основним завданням даного наукового дослідження.

Аналіз останніх досліджень і публікацій, в яких започатковано розв'язання даної проблеми і на які спирається автор, виділення невирішених раніше частин загальної проблеми, котрим присвячується означена стаття. За період незалежної України деяким проблемам дезертирства в контексті вивчення військової злочинності присвятили свої праці: О. М. Артеменко, В. В. Бабаніна, В. М. Білоконев, І. Г. Богатирьов, П. П. Богущкий, В. П. Бодаєвський, І. В. Боднар, В. В. Бондарев, В. О. Бугаєв, М. Б. Головка, В. К. Грищук, В. С. Давиденко, Н. А. Дмитренко, С. Ф. Денисов, Ю. П. Дзюба, С. І. Дячук, М. М. Івлєв, Д. В. Казначєєва, М. І. Кар-

пенко, В. І. Касинюк, Т. Ю. Касько, В. А. Клименко, Є. С. Ковалевська, І. М. Коропатнік, Я. С. Кулькіна, Д. Ю. Купар, Ю. Б. Курилюк, В. В. Кухар, Б. Д. Леонов, І. І. Митрофанов, А. Р. Мухамеджанова, В. О. Навроцький, Т. Б. Ніколаєнко, А. Овчаренко, А. М. Ониськів, М. І. Панов, О. Р. Полегенька, В. П. Попович, Є. Б. Пузиревський, О. М. Сарнавський, М. М. Сенько, О. В. Столярський, В. М. Стратонов, Є. Л. Стрельцов, О. С. Ткачук, М. С. Туркот, М. І. Хавронюк, С. О. Харитонов, І. О. Харь, Г. І. Чангулі, В. В. Шаблистий, В. А. Шершенєкова, О. О. Шкута та ін.

Формулювання цілей статті (постановка завдання). Мета статті полягає у проведенні системного аналізу морально-психологічних ознак індивіда, що вчиняє дезертирство в умовах воєнного стану в Україні.

Виклад основного матеріалу дослідження. На відміну від соціально-демографічних ознак особистості дезертира, морально-психологічні ознаки надають можливість виявити внутрішню його сутність, визначити основні психологічні властивості та встановити причини кримінально-протиправної мотивації спрямованої на вчинення дезертирства. Морально-психологічні ознаки розкривають ставлення особи до виконання військового обов'язку та військової служби, правопорядку, інших соціальних цінностей та інституцій характерних для військового суспільства.

Морально-психологічні ознаки особистості дезертира дозволяють визначити типові, притаманні саме їй напрями корекції особи-

стості та зміст необхідних заходів профілактики її протиправної поведінки.

Надання характеристики морально-психологічних ознак особистості дезертира нам вважається неможливим без аналізу її кримінологічно-значущих особливостей, важливим елементом яких є виявлення внутрішніх, суб'єктивних причин, що спонукали військовослужбовця до вчинення досліджуваного злочину, основою яких виступає мотиваційна сфера поведінки особи, що його вчиняє.

Основою внутрішньої складової мотивації являються психофізіологічні особливості особистості дезертира.

Психофізіологічні особливості особистості злочинця завжди виступали внутрішнім мотиватором, який не визначаючи змісту кримінально-протиправної поведінки, впливає на його динамічну сторону, прискорюючи або уповільнюючи реалізацію інших детермінант, а у результаті більш широкого підходу – сприяють або ускладнюють як соціалізацію такої особи так і її подальше становище в соціумі.

За слушним зауваженням В. О. Шамрая, армія як складова суспільства не може бути відокремлена від впливу уже сформованих антисоціальних процесів розвитку та поширення злочинності. «Не бачить проблем військових лише той, хто не хоче їх бачити» [1, с. 82–83]. Типовою залишається нестійкість інтересів осіб молодого віку, що виражається в короткочасному залученні молоді до різних форм дозвільної діяльності, натомість зростаючу поширеність отримує вживанням алкоголю, групові порушення громадського порядку, вживання наркотичних засобів і психотропних речовин.

Як показало наше дослідження певні життєві умови виявляють ті чи інші психологічні особливості поведінки особи, яка вчиняє дезертирство, що за звичайних умов, а у нашому випадку до проходження військової служби, були не реалізовані, і отримали свій прояв лише тоді, коли поведінка такої особи набула рис девіантності.

В умовах проходження військової служби виділяють такі типи девіантної поведінки:

вживання алкоголю та наркотиків; порушення статутних норм і правопорядку; суїцидальна поведінка; відхилення в сексуальній поведінці.

Так, вироком Новомосковського міськрайонного суду Дніпропетровської області від 14 грудня 2022 року (Справа № 183/5351/22) «при призначенні покарання обвинуваченому у скоєнні кримінального правопорушення, передбаченого ч. 4 ст. 408 КК України суд враховує, що вину він визнав повністю, перебуває на обліку у нарколога та психіатра (а.п. 38, 39, 40), за місцем мешкання характеризується позитивно (а. п. 62), а за місцем служби задовільно (а. п. 60).

Разом з тим, скоєний ним злочин відноситься до категорії особливо тяжких, він є особою, що раніше судима...».

На тенденцію стрімкого зростання вчинення дезертирства в Україні впливають такі ганебні звички, погляди і поняття, як культ неповаги до іншої людини, небажання виконувати будь-які обов'язки військової служби, допомагати товаришам по службі, ігнорування вимог статутів і військової дисципліни, агресивна поведінка в конфліктній ситуації тощо.

Військове середовище щороку поповнюється особами з невірніваженою психікою, а іноді з відверто антигромадськими поглядами. [3, с. 48–49].

За слушним твердженням В. Д. Суценка та В. В. Лиховея, на стан злочинності впливає загальна криміногенна ситуація в державі, суттєві прорахунки в реалізації молодіжної політики тощо. Позначились повальна комерціалізація закладів фізичної культури та спорту, закриття спортивних секцій у закладах освіти. Проблемами молоді майже не опікуються органи місцевої влади та інші державні органи, що певною мірою зумовлює зростання злочинності серед неповнолітніх. Ще до призову на військову службу значна кількість молоді фактично втягується до протиправної, а то й до відвертої злочинної діяльності. Після призову на службу колишні

правопорушники нерідко продовжують підтримувати зв'язки зі злочинними групами, учасниками яких вони були [2].

Окремою особливістю особи молодого віку, яка вчиняє дезертирство в Україні, є її перебування до проходження військової служби в різних неформальних об'єднаннях з антигромадською спрямованістю.

Відповідно до проведеного нами опитування військовослужбовців віком 18–28 років, у таких неформальних угрупованнях, для яких є характерною наявність специфічних негативних способів самоствердження (невиконання основних загальноприйнятих у суспільстві норм і правил поведінки, основних соціальних обов'язків, аморальність дій та вчинків пов'язане з подальшим скоєнням правопорушень, як адміністративної, так і кримінальної спрямованості), вони отримували можливість: вирішення особистих проблем та негараздів; проявити себе; порозуміння та підтримки з боку оточуючих; реального життєвого досвіду; визначення світогляду; визначення та формування життєвих принципів.

За загальним твердженням більшості вітчизняних кримінологів, що знайшло своє підтвердження за результатами нашого дослідження, анонімність дій особи молодого віку у різного роду неформальних об'єднаннях з антигромадською спрямованістю, в морально-психологічному її відношенні до вчиненого правопорушення, не містить у собі особистої вини. Так, за словами опитаних нами респондентів віком 18–25 років майже всі з них не відчують особистої вини та будь-якої моральної відповідальності за вчинене дезертирство. Для близько 80% опитаних нами респондентів призов на військову службу став основною перешкодою для продовження зв'язків з неформальним угрупованням, з яким вони їх не втратили б за жодних обставин.

З урахуванням специфіки формування особистості, дефекти правової свідомості, особистості дезертира, являються набагато

ширшими ніж у законослухняних військовослужбовців, у зв'язку з чим майже всі з числа опитаних нами респондентів, які вчинили дезертирство, вважають виправданим порушення норм кримінального закону, з урахуванням об'єктивних обставин, що склались у їхньому житті.

Будь-яка діяльність людини викликається і обумовлюється мотивами, що тісно взаємодіють між собою та взаємно впливають один на одного, визначаючи остаточну поведінку такої особи.

Для виявлення кримінологічно значущих особливостей морально-психологічної характеристики особистості дезертира в Україні, необхідним являється аналіз мотиваційної складової поведінки, спрямованої на самовільне залишення військової частини або місця служби з метою ухилитися від військової служби, а також нез'явлення з тією самою метою на службу у разі призначення, переведення, з відрадження, відпустки або з лікувального закладу.

Слід враховувати, що у процесі проходження військової служби мотиви військовослужбовців, під впливом різних факторів та певних умов (вплив командування, взаємовідносини з іншими військовослужбовцями, особисті дії та вчинки) змінюються. Дослідження мотивів дезертирства дозволило нам виділити кілька їх груп.

З 24.02.2022 року основну групу склали мотиви викликані в процесі бойової обстановки або воєнного стану (боягузтво чи отримана психологічна травма після участі у бойових діях).

Загальну групу складають мотиви кримінального характеру, що є результатом кримінально-протиправної поведінки та психологічних установок особистості, яка викликає активний пошук ситуацій спрямованих на вчинення дезертирства (вживання алкоголю чи наркотиків, що призводить до вчинення правопорушень; спроба уникнути покарання в результаті вчинення іншого кримінального правопорушення).

Характерною особливістю дезертирства є його вчинення у перші місяці проходження служби, що пов'язано з психофізіологічною перебудовою всього способу життя та діяльності військовослужбовця.

До інших факторів, морально-психологічного характеру слід віднести: специфічні умови служби, статутний розпорядок дня, вимоги військової дисципліни, значні фізичні та психічні навантаження, освоєння нового кола обов'язків, необхідність отримання спеціальних військових знань та навичок, зміна характеру та режиму харчування, побутові незручності тощо.

Процес адаптації до військової служби здійснює значне навантаження на організм людини, у зв'язку з чим лише невелика частина військовослужбовців досить швидко та легко звикає до військового способу життя.

У осіб, які вчинили дезертирство, за словами майже всіх опитаних нами респондентів, процес адаптації протікав повільно і дуже складно, а у деяких не завершився взагалі, що пояснюється й тим, що за морально-психологічними особливостями сприйняття дійсності та властивим типом темпераменту особистості дезертира у своїй переважній більшості випадків являються меланхоліками, для яких є характерним найменша підготовленість до проходження військової служби, короткочасність або майже відсутність рішучості та сміливості у подоланні певних психологічних перешкод. Військовослужбовці цієї категорії зазвичай спокійні і неспішні люди, основним мотивом кримінально-протиправної поведінки яких стала байдужість зі сторони сержантського і старшинського складу до їхніх проблем.

Окрему категорію чинників, що впливають на схильність військовослужбовців до

вчинення дезертирства складають невротичні прояви (почуття дратівливості та розчарування у житті, байдужості до всього навколишнього, страхітливості, порушення пам'яті при хвилюванні, поганий сон та сновидіння, періоди підйомів і спадів самопочуття, нетерплячість тощо), які, як правило, не були виявлені у них до проходження військової служби.

За даними медичних і кримінологічних досліджень, у своїй більшості психічні аномалії не визначають схильності особи до протиправної поведінки, і лише є основою для морально-психологічної деформації особистості, але прискорюючи процес деградації особи позначаються на формуванні у неї специфічної злочинної мотивації. Проте на індивідуальному рівні імпульсивність та конфліктність поведінки особи, пов'язані із певними захворюваннями, можуть мати і вирішальне значення при вчиненні дезертирства, а особливо в результаті екстремальних ситуацій (бойові дії, поранення, стрес отриманий в результаті контузій тощо).

На підставі викладеного можемо зробити висновок, що морально-психологічні ознаки являються основою внутрішньої складової мотивації яку складають психофізіологічні особливості особи що вчиняє дезертирство та ситуативні мотиви, переважну більшість яких складають: небажання проходити військову службу; боягузтво та легкодухність; нестатутні відносини в колективі військовослужбовців; байдуже ставлення до проблем військовослужбовців командирів, офіцерського та сержантсько-старшинського складу; недоліки у виховній роботі; незадовільні матеріально-побутові умови військової служби; брак дозвілля та відпочинку військовослужбовців; певні життєві, особисті або сімейні обставини.

Анотація

Визначення особистості дезертира є складною проблемою, яка вимагає розуміння самого механізму вчинення цього кримінального правопорушення, аналізу всієї сукупності особистісних властивостей індивіда, особливостей його поведінки та ставлення як до закону, так і до покарання в цілому.

Враховуючи високу суспільну небезпечність вчинення дезертирства, особливо в умовах воєнного стану, визначення морально-психологічних ознак особистості дезертира в умовах воєнного стану в Україні є основним завданням цього наукового дослідження.

Морально-психологічні ознаки особистості дезертира дозволяють визначити типові, притаманні саме їй напрями корекції особистості та зміст необхідних заходів профілактики її протиправної поведінки.

Психофізіологічні особливості особистості злочинця завжди виступали внутрішнім мотиватором, який, не визначаючи змісту кримінально-протиправної поведінки, впливає на його динамічну сторону, прискорюючи або уповільнюючи реалізацію інших детермінант, а у результаті більш широкого підходу – сприяють або ускладнюють як соціалізацію такої особи, так і її подальше становище в соціумі.

Як показало наше дослідження, певні життєві умови виявляють ті чи інші психологічні особливості поведінки особи, яка вчиняє дезертирство, що за звичайних умов, а у нашому випадку до проходження військової служби, були не реалізовані й отримали свій прояв лише тоді, коли поведінка такої особи набула рис девіантності.

Морально-психологічні ознаки є основою внутрішньої складової мотивації, яку складають психофізіологічні особливості особи, що вчиняє дезертирство, та ситуативні мотиви, переважну більшість яких складають: небажання проходити військову службу; боягузтво та легкодухість; нестатутні відносини в колективі військовослужбовців; байдуже ставлення до проблем військовослужбовців командирів, офіцерського та сержантсько-старшинського складу; недоліки у виховній роботі; незадовільні матеріально-побутові умови військової служби; брак дозвілля та відпочинку військовослужбовців; певні життєві, особисті або сімейні обставини.

Ключові слова: дезертирство, Збройні сили України, особистість дезертира, морально-психологічні ознаки особистості дезертира.

Rieva A.O. Moral and psychological features of the deserter personality under marital law in Ukraine

Determining the personality of a deserter is a complex problem which requires an understanding of the very mechanism of committing this criminal offense, analysis of the entirety of the individual's personal characteristics, peculiarities of his/her behavior and attitude to both the law and punishment in general.

Given the high social danger of desertion, especially under martial law, the main task of this scientific study is to determine the moral and psychological characteristics of a deserter's personality under martial law in Ukraine.

The moral and psychological characteristics of a deserter's personality allow determining the typical, inherent directions of personality correction and the content of the necessary measures to prevent his/her illegal behavior.

The psychophysiological characteristics of the offender's personality have always been an internal motivator which, without determining the content of criminal behavior, affects its dynamic side, accelerating or slowing down the implementation of other determinants, and as a result of a broader approach, facilitates or complicates both the socialization of such a person and his/her further position in society.

As our research has shown, certain life conditions reveal certain psychological features of the behavior of a person who commits desertion, which under normal circumstances, and in our case before military service, were not realized and became apparent only when the behavior of such a person acquired the features of deviance.

Moral and psychological characteristics are the basis of the internal component of motivation, which is made up of psychophysiological characteristics of the person committing desertion and situational motives, the vast majority of which are unwillingness to perform military service; cowardice and cowardice; non-statutory relations in the team of military personnel; indifference to the problems of military personnel by commanders, officers and non-commissioned officers; shortcomings in educational work; unsatisfactory material and living conditions of military service; lack of leisure and recreation of military personnel; certain life, personal or family circumstances.

Key words: desertion, the Armed Forces of Ukraine, the personality of a deserter, moral and psychological characteristics of a deserter.

Список використаних джерел:

1. Шамрай В. О. Військові формування та військова служба (організаційно-правові та управлінські аспекти) : монографія. Київ : КВІЦ, 1998. 225 с.
2. Сущенко В. Д., Лиховей В. В. Про деякі криміногенні фактори, що сприяють злочинності у Збройних силах України. *Боротьба з організованою злочинністю і корупцією (теорія і практика)*. 2000. № 1. С. 7–9.
3. Дмитренко Н. А., Шкута О. О. Злочинність у Збройних Силах України: кримінологічна характеристика та запобігання : монографія. Херсон : Гельветика, 2022. 186 с.

Ємельянов Р.О.

*викладач кафедри організації досудового розслідування факультету № 1
Криворізького навчально-наукового інституту
Донецького державного університету внутрішніх справ*

ПРЕДСТАВНИЦТВО ІНТЕРЕСІВ ПОТЕРПІЛОГО (ФІЗИЧНОЇ ОСОБИ) В СТАДІЇ ДОСУДОВОГО РОЗСЛІДУВАННЯ

Діяльність адвоката-представника потерпілого на окремих стадіях процесу, слід розглянути, акцентуючи увагу на тих моментах, які на сьогоднішній день є проблемними як у теорії, так і у практиці кримінального судочинства, залишаючи без детального висвітлення питання, неодноразово піддані аналізу іншими авторами і які не носять дискусійного характеру.

Участь представника-адвоката потерпілого у досудовому розслідуванні є формою надання кваліфікованої правової допомоги жертві кримінального правопорушення (ст. 58 Кримінального процесуального кодексу (КПК) України) з відстоювання її прав і законних інтересів. Разом з тим, конституційний термін «правова допомога» (ст. 59 Основного Закону) у КПК України 2012 року залишився невизначеним, хоч правова допомога може знаходити свій вираз у різних діях: надання консультацій та роз'яснень з юридичних питань; надання усних і письмових довідок щодо діючого законодавства; складанні заяв, скарг та інших документів правового характеру; посвідченні копій відповідних документів; здійсненні представництва інтересів фізичних осіб у державних органах, в тім числі й інтересів потерпілих та інших учасників кримінальних проваджень тощо [1, с. 148].

Таким чином, кримінальний процесуальний інститут представництва дозволяє потерпілому відстоювати свої права і законні інтереси у кримінальному провадженні як особисто, так і через вільно обраного ним на власний розсуд представника-адвоката

з поміж професійного адвокатського корпусу України, який може надавати йому ефективну правову допомогу [2, с. 163-169].

Згідно ч. 1 ст. 55 КПК України потерпілим у кримінальному провадженні може бути фізична особа, якій кримінальним правопорушенням завдано моральної, фізичної або майнової шкоди, а також юридична особа, якій кримінальним правопорушенням завдано майнової шкоди. У ч. 3 ст. 55 КПК України передбачено, що потерпілим є також особа, яка не є заявником, але якій кримінальним правопорушенням завдана шкода і у зв'язку з цим вона після початку кримінального провадження подала заяву про залучення її до провадження як потерпілого. У ч. 6 ст. 55 КПК України зазначено, що якщо внаслідок кримінального правопорушення настала смерть особи або особа перебуває у стані, який унеможливило подання нею відповідної заяви, положення частин першої – третьої цієї статті поширюються на близьких родичів чи членів сім'ї такої особи. Потерпілим визнається одна особа з числа близьких родичів чи членів сім'ї, яка подала заяву про залучення її до провадження як потерпілого, а за відповідним клопотанням – потерпілими може бути визнано кілька осіб [3].

Отже, для набуття процесуального статусу потерпілого необхідною умовою, законодавцем визначено завдання особі моральної, фізичної або майнової шкоди. Що стосується визначення самої особи, то потерпілим може бути не лише та особа, якій безпосередньо завдано визначених видів шкоди, а й близькі

родичі та члені її сім'ї. Крім того, потерпілий не обов'язково може бути заявником (заявником є фізична або юридична особа, яка звернулася із заявою або повідомленням про кримінальне правопорушення до органу державної влади, уповноваженого розпочати досудове розслідування, і не є потерпілим ст. 60 КПК України) [3].

Набуття процесуального статусу потерпілого відбувається лише за згодою такої особи, тобто, якщо особа подає заяву про учинення щодо неї кримінального правопорушення або залучення до її як потерпілого, то вона автоматично набуває відповідного статусу і спеціальних процесуальних рішень уповноважених осіб для цього не потрібно. А якщо особа не подає згаданих заяв, тобто не визнає, що кримінальним правопорушенням їй завдано шкоду і тим самим не висловлює згоди брати участь у кримінальному провадженні як потерпілий, то набуття відповідного статусу не можливе без її письмової згоди. Ця особа може перебувати у статусі свідка [4].

Основними функціями адвоката-представника потерпілого під час досудового розслідування є консультативна (роз'яснення його прав та обов'язків); захисна (захист прав та інтересів); забезпечувальна (забезпечення дотримання прав); запобіжна (запобігання кримінальному переслідуванню та тиску на свого клієнта збоку правоохоронних органів).

Щодо консультативної функції, то завданням адвоката як представника потерпілого у кримінальному провадженні є забезпечення реалізації прав і обов'язків потерпілого [5]. У ч. 4 ст. 58 КПК України зазначено, що представник користується процесуальними правами потерпілого, інтереси якого він представляє, крім процесуальних прав, реалізація яких здійснюється безпосередньо потерпілим і не може бути доручена представнику.

Що стосується реалізації обов'язків потерпілого, які визначені у ст. 57 КПК України, то діяльність адвоката як представника потерпілого має бути спрямована на забезпечення їх виконання потерпілим цих обов'язків, а саме:

1) прибути за викликом до слідчого, прокурора, слідчого судді, суду, а в разі неможливості своєчасного прибуття – завчасно повідомити про це, а також про причини неможливості прибуття; 2) не перешкоджати встановленню обставин вчинення кримінального правопорушення; 3) не розголошувати без дозволу слідчого, прокурора, суду відомості, які стали йому відомі у зв'язку з участю у кримінальному провадженні і які становлять охоронювану законом таємницю.

Отже, діяльність адвоката в досудовій стадії кримінального провадження спрямована на забезпечення реалізації прав потерпілого, які виникають у нього з моменту набуття відповідного процесуального статусу, а зміст діяльності становлять передбачені законом дії із застосуванням процесуальних засобів, що включають: допомогу із поданням заяви про кримінальне правопорушення, ініціювання, участі у проведенні слідчих (розшукових) та інших процесуальних дій, оцінка їх законності та доцільності, поновлення порушених прав потерпілого, відшкодування шкоди, заподіяної кримінальним правопорушенням.

При цьому завдання адвоката полягає не лише у забезпеченні законності проведення досудового розслідування, а й спрямована на забезпечення такого порядку та організації розслідування, що враховує інтереси потерпілого.

Процесуальне право потерпілого мати представника виникає з моменту подання заяви про вчинення кримінального правопорушення або заяви про залучення особи до кримінального провадження як потерпілого. Водночас, з практики діяльності органів досудового розслідування встановлено, що головними прогалинами кримінального процесуального законодавства є: недоліки правової регламентації: положень про забезпечення прав і законних інтересів потерпілого у ст. 2, 7 КПК України; визначення випадків, коли участь представника потерпілого є обов'язковою; можливості залучення представника потерпілого за рахунок державних коштів; повноважень та процесуального статусу адво-

ката як представника потерпілого, а також відсутність чіткого визначення моменту вступу адвоката-представника потерпілого до кримінального провадження (розпочинаючи зі стадії досудового розслідування; ознайомлення потерпілого і його представника з матеріалами кримінального провадження).

У зв'язку із практичною одностайністю дослідників з цього питання, в юридичній літературі в основному розроблялася інша проблема, а саме – в якій формі повинен бути оформлений допуск слідчим адвоката-представника потерпілого до участі у кримінальному провадженні. Тут єдиної позиції вироблено не було, відтак А. М. Бірюкова та багато інших процесуалістів наполягають, що слідчий повинен виносити окрему постанову про допуск адвоката, так само як і іншої особи, в якості представника потерпілого [6, с. 130-132]. Не менш значна частина авторів вважає, що для допуску адвоката-представника потерпілого до участі у провадженні необхідно та достатньо залучення слідчим ордеру юридичної консультації до матеріалів провадження.

У свою чергу, вважаємо, що слідчий або суд взагалі не повинні вирішувати питання про допуск або про відмову допуску адвоката до участі. Позаяк, державні органи не мають права перешкодити потерпілому в реалізації його права брати участь у процесі через вибраного ним представника. Інше рішення питання не виключає можливих зловживань із боку цих органів шляхом необґрунтованого усунення представника від участі у кримінальному провадженні. Звичайно, в цьому випадку представник може оскаржити необґрунтовану відмову у допуску, але доки така скарга розглядатиметься, можуть бути втрачені істотні процесуальні можливості вплинути на хід провадження. Тому вважаємо, що адвокат повинен набувати процесуального статусу представника потерпілого з моменту пред'явлення ним слідчому або суду свого повноваження – ордеру юридичної консультації, тобто повинен діяти повідомлений, а не

дозволений порядок вступу адвоката у кримінальне провадження.

Таким чином, адвокат повинен набувати процесуальний статус представника потерпілого з моменту пред'явлення слідчому або суду підтвердження свого повноваження згідно ст. 50, 58 КПК України, оскільки державні органи не мають права перешкоджати потерпілому в реалізації його права брати участь в процесі через вибраного ним представника.

Типові порушення прав потерпілих пов'язані з прийманням і реєстрацією заяв про кримінальні правопорушення (зволікання з реєстрацією; порушення порядку розгляду відповідно Закону України «Про звернення громадян» (1996 р.), невірна кваліфікація кримінального правопорушення тощо) (64 %); дотриманням прав потерпілих, інформуванням про процесуальні рішення, перебіг і результати досудового розслідування (57 %); визнанням потерпілими (43 %).

У зв'язку з цим та з метою правової регламентації процесуального порядку надання потерпілому інформації щодо повідомлення про підозру, запропоновано доповнити ч. 2 ст. 278 КПК України такого змісту: «2. *Письмове повідомлення про підозру затриманій особі вручається не пізніше двадцяти чотирьох годин з моменту її затримання. Копія письмового повідомлення про підозру надається потерпілому, його представнику в строк не більше трьох діб від дня його складення слідчим або прокурором*».

Положення, що відображають проблеми участі потерпілого у кримінальному провадженні містяться у Рекомендації № R (85) 11 Комітету Міністрів Ради Європи державам-членам щодо положення потерпілого в рамках кримінального права і кримінального процесу. Так, у згаданому документі, серед іншого, зазначено, що:

враховуючи, що цілі систем кримінального правосуддя традиційно формувалися з точки зору норм, які передусім стосуються відносин між державою і правопорушником;

враховуючи, що внаслідок цього функціонування такої системи може ускладнювати, а не полегшувати проблеми потерпілого;

враховуючи, що рівною мірою також необхідно зміцнити довіру потерпілого до кримінального правосуддя і схилити його до співробітництва, особливо в якості свідка;

враховуючи, що в цих цілях в рамках системи кримінального правосуддя необхідно приділяти більше уваги завданій потерпілому фізичній, психологічній, матеріальній і соціальній шкоді та розглядати заходи, які в цьому зв'язку є доцільними для задоволення його потреб;

враховуючи, що здійснювані з цією метою заходи не обов'язково мають суперечити іншим цілям кримінального права і процесу, наприклад таким, як зміцнення соціальних норм і реабілітація правопорушників, а можуть по суті сприяти їхньому досягненню і насамкінець примиренню між потерпілим і правопорушником;

враховуючи, що слід приділяти більше уваги потребам потерпілого на всіх етапах кримінального процесу;

беручи до уваги Європейську конвенцію щодо відшкодування збитку жертвам насильницьких злочинів, рекомендує урядам держав-членів переглянути їхні законодавства і практику згідно з наступними керівними принципами [7]. Що стосується цих принципів, то деякі з них враховано в національному законодавстві. Зокрема, інформування поліцією потерпілого про можливості отримання підтримки, практичної та правової допомоги, компенсації від правопорушника і компенсації від держави, отримання інформації про результати поліцейського розслідування та ін.

Однією з найважливіших форм участі адвоката-представника потерпілого у доказуванні на стадії досудового розслідування, разом із заявленим клопотанням і представленням доказів, є його участь у процесуальних діях. Згідно ч. 1 ст. 223 КПК України слідчі (розшукові) дії – допит, слідчий експеримент, освідування, призначення експертизи та ін.,

є діями, спрямованими на отримання (збирання) доказів або перевірку вже отриманих доказів у конкретному кримінальному провадженні [8]. Законний представник зобов'язаний бути присутнім при виконанні слідчим чи прокурором будь-якої процесуальної дії з участю неповнолітнього, недієздатного або обмежено дієздатного потерпілого. Це важлива і обов'язкова складова забезпечення прав і законних інтересів для жертв кримінальних правопорушень даної категорії фізичних осіб. У разі, якщо дії чи інтереси законного представника суперечать інтересам неповнолітнього, недієздатного чи обмежено дієздатного потерпілого, якого він представляє, то за рішенням слідчого, прокурора, слідчого судді такий законний представник замінюється іншим законним представником (ч. 3 ст. 227 КПК України).

Адвокат, залучений потерпілим до проведення процесуальних дій, на відміну від захисника підозрюваного чи обвинуваченого, як правило, надає разові послуги та поверхнево володіє інформацією про обставини вчинення кримінального правопорушення. Відповідно початковий етап з надання професійної правничої допомоги потерпілому передбачає процес ознайомлення із матеріалами кримінального провадження. Для «тимчасового» адвоката ознайомлення з матеріалами кримінального провадження має вагоме значення, оскільки по-перше: дає можливість більш детально ознайомитись із усіма обставинами кримінального провадження, а по-друге: формує власну тактику (стратегію) надання правової допомоги.

З метою реалізації обраної стратегії адвокат обирає конкретну тактику. Спираючись на думку В. О. Попелюшка, під тактикою адвоката можна розглядати розроблені наукою та напрацьовані практикою способи діяльності у справі з метою найбільш вмілого їх використання для ефективного представництва прав та законних інтересів [9].

Під процесуальною тактикою також розуміють систему прийомів та засобів діяльності

зацікавленої особи, використання яких забезпечує найбільш ефективне втілення обраної стратегії під час розгляду кримінального провадження в суді. Тактика забезпечення правової допомоги адвокатом трактується Н. В. Хмелевською як дефініція методів, засобів, правової лінії адвоката щодо надання чітко окресленої правової допомоги клієнту на порівняно нетривалий період, підпорядкованих стратегії забезпечення правової допомоги для досягнення головної мети й завдань стратегії, що найбільше відповідають конкретним обставинам у даний момент і забезпечують стратегічний успіх [10, с. 11].

Обираючи ту чи іншу тактику консультування адвокат має на меті реалізувати основну ціль – надати консультацію найбільш повно та якісно. Безперечно, інформація щодо провадження не буде повною без адвокатського опрацювання документів, що мають значення у такому. Деякі з таких документів клієнт сам може надати адвокату. Проте, якщо це неможливо, адвокат може використати інструмент адвокатського запиту.

Звертає на себе увагу, що ні в ч. 4 ст. 58 КПК України, ні в ст. 59 КПК України, ні в інших статтях КПК України не наводиться переліку процесуальних прав, реалізація яких здійснюється винятково самим потерпілим і не може доручатися як його законному представнику, так і представнику-адвокату.

Відповідно до ст. 24 Закону «Про адвокатуру та адвокатську діяльність» адвокатський запит – це письмове звернення адвоката до органу державної влади, місцевого самоврядування, їх посадових та службових осіб, підприємств, установ і організацій незалежно від форми власності та підпорядкування, громадських об'єднань про надання інформації, копій документів, необхідних адвокату для надання правової допомоги клієнту [11].

Отримані адвокатом у процесі підготовки до формування правової позиції у кримінальному провадженні документи є не лише носіями відомостей про юридичний факт, але і самі являють собою юридичний факт. Тому

у випадку, якщо адвокат отримав лише копію документа, потрібно з'ясувати, де знаходиться його оригінал, а також про можливість його отримання для верифікації. Оцінювати зміст документа адвокат повинен виходячи з комплексу фактичних обставин, що йому відомі, а також з результатів проведення процесуальних дій.

Загалом, з метою підвищення ефективності правової допомоги потерпілому є необхідність наділити його представника-адвоката такими правами: самостійно залучати експертів на договірних умовах для проведення експертиз; знайомитися з результатами експертиз, проведених на договірній основі зі стороною захисту; отримувати копії письмових повідомлень слідчого, прокурора про підозру, про зміну раніше повідомленої підозри чи повідомлення про нову підозру. Якщо представник-адвокат користується процесуальними правами потерпілого, інтереси якого він представляє (ч. 4 ст. 58 КПК України), то він в обов'язковому порядку мав бути вказаним: у ч. 1 ст. 221 КПК України (щодо ознайомлення з матеріалами досудового розслідування до його завершення), ч. 6 ст. 223 КПК України (щодо заявлення клопотань про проведення певної слідчої (розшукової) дії); ч. 5 ст. 284 КПК України (щодо надіслання копії постанови про закриття кримінального провадження); ч. 3 ст. 286 КПК України (щодо ознайомлення з клопотанням прокурора про звільнення підозрюваного від кримінальної відповідальності); ч. 7 ст. 290 КПК України (щодо надання доступу до матеріалів досудового розслідування при відкритті їх іншій стороні) тощо [12].

На практиці потерпілий зазвичай має можливість ознайомитись зі змістом повідомлення про підозру, обвинувальним актом та іншими даними та відомостями тільки в порядку ознайомлення з матеріалами кримінального провадження (п. 11 ч. 1 ст. 56 та ч. 7, 9, 10 ст. 290 КПК України), що відбувається по закінченню досудового розслідування. Проте, на цей момент вже сформовано дока-

зову базу, проведено процесуальні дії. Тобто потерпілий фактично позбавлений можливості брати активну участь у кримінальному провадженні з метою забезпечення своїх прав і законних інтересів. Особливо це стосується клопотання про застосування примусових заходів медичного або виховного характеру та реєстру матеріалів досудового розслідування.

Проте ні прокурор, ні слідчий не знайомлять представника-адвоката потерпілого з матеріалами закритого кримінального провадження. Відповідно до ч. 1 ст. 221 КПК України потерпілий (а не його представник-адвокат) має право знайомитися з матеріалами досудового розслідування у будь-який час, але лише «до завершення розслідування». Разом з тим, для представника-адвоката потерпілого підстави і мотиви закриття кримінального провадження мають важливе значення. Ознайомлення його з матеріалами закритого кримінального провадження було б гарантією для аргументованого оскарження такого рішення, але цієї гарантії діючий КПК України (ст. 284) не передбачає, що є суттєвою його прогалиною.

Отже, у підсумку зазначимо, що процесуальне право потерпілого мати представника виникає з моменту подання заяви про вчинення кримінального правопорушення або заяви про залучення особи до кримінального провадження як потерпілого. Водночас, з практики діяльності органів досудового розслідування встановлено, що головними прогалинами кримінального процесуального законодавства є: недоліки правової регламентації: положень про забезпечення прав і законних інтересів потерпілого у ст. 2, 7 КПК України; визначення випадків, коли участь представника потерпілого є обов'язковою; можливості залучення представника потерпілого за рахунок державних коштів; повноважень та процесуального статусу адвоката як представника потерпілого, а також відсутність чіткого визначення моменту вступу адвоката-представника потерпілого до кримінального провадження (розпочинаючи зі стадії досудового

розслідування; ознайомлення потерпілого і його представника з матеріалами кримінального провадження. У зв'язку з цим, адвокат повинен набувати процесуальний статус представника потерпілого з моменту пред'явлення слідчому або суду підтвердження свого повноваження – ордера юридичної консультації або угоди, оскільки державні органи не мають права перешкоджати потерпілому в реалізації його права брати участь в процесі через вибраного ним представника.

У разі участі адвоката як представника потерпілого процесуальна активність такої сторони обвинувачення зростає: робота з доказами, подання клопотань, скарг, відводів, що зумовлює уповноважених органів досудового розслідування (слідчий, прокурор, слідчий суддя) законно реагувати на такі ініціативи.

Представництво інтересів потерпілого (фізичної особи) в стадії досудового розслідування характеризується тим, що інформація, отримана від представника не підлягає розголошенню, на неї не поширюються строки давності та з даних відомостей адвокат не може бути допитаний як свідок, а також необхідністю законодавчого вирішення питання про участь представника потерпілого у процесуальних діях (допит, обшук, слідчий експеримент, отримання зразків для експертизи тощо), що проводяться за його клопотанням або за клопотанням потерпілого в тому випадку, якщо представник на цьому наполягає. Діяльність адвоката як представника потерпілого в досудовій стадії кримінального провадження спрямована на забезпечення реалізації прав потерпілого, які виникають у нього з моменту набуття відповідного процесуального статусу, а зміст діяльності становлять передбачені законом дії із застосуванням процесуальних засобів, що включають: надання консультацій (роз'ясненні прав, обов'язків, відповідальності тощо); забезпечення законності під час проведення процесуальних дій (контроль за дотриманням законодавства з боку працівників уповноважених на досудове розслідування кримінальних пра-

вопорушень; дотримання процедури проведення встановленої КПК України, а зміст протоколу відповідав вимогам ст. 104

КПК України); нагляд за дотриманням процесуальних прав; забезпечення безпеки для життя і здоров'я.

Анотація

У статті встановлено, що основними функціями адвоката-представника потерпілого під час досудового розслідування є консультативна (роз'яснення його прав та обов'язків); захисна (захист прав та інтересів); забезпечувальна (забезпечення дотримання прав); запобіжна (запобігання кримінальному переслідуванню та тиску на свого клієнта з боку правоохоронних органів). Запропоновані напрями діяльності адвоката в досудовій стадії кримінального провадження щодо забезпечення реалізації прав потерпілого, які виникають у нього з моменту набуття відповідного процесуального статусу, а зміст діяльності становлять передбачені законом дії із застосуванням процесуальних засобів, що включають: допомогу із поданням заяви про кримінальне правопорушення, ініціювання, участі у проведенні слідчих (розшукових) та інших процесуальних дій, оцінка їх законності та доцільності, поновлення порушених прав потерпілого, відшкодування шкоди, заподіяної кримінальним правопорушенням.

Діяльність адвоката як представника потерпілого в досудовій стадії кримінального провадження спрямована на забезпечення реалізації прав потерпілого, які виникають у нього з моменту набуття відповідного процесуального статусу, а зміст діяльності становлять передбачені законом дії із застосуванням процесуальних засобів, що включають: надання консультацій (роз'ясненні прав, обов'язків, відповідальності тощо); забезпечення законності під час проведення процесуальних дій (контроль за дотриманням законодавства з боку працівників уповноважених на досудове розслідування кримінальних правопорушень; дотримання процедури проведення встановленої Кримінальним процесуальним кодексом України, а зміст протоколу відповідав кримінальним процесуальним вимогам; нагляд за дотриманням процесуальних прав; забезпечення безпеки для життя і здоров'я.

Ключові слова: адвокат, представник потерпілого, кримінально-процесуальна діяльність, розслідування, надання правової допомоги.

Yemelianov R.O. Representation of the interests of the victim (individual) is in progress pre-trial investigation

The article establishes that the main functions of the lawyer-representative of the victim during the pre-trial investigation are advisory (clarification of his rights and obligations); protective (protection of rights and interests); security (ensuring compliance with rights); preventive (prevention of criminal prosecution and pressure on one's client from the side of law enforcement agencies). The proposed areas of activity of a lawyer in the pre-trial stage of criminal proceedings regarding ensuring the realization of the rights of the victim, which arise from the moment of acquisition of the relevant procedural status, and the content of the activity is the actions prescribed by law with the use of procedural means, which include: assistance with filing a statement about a criminal offense, initiating , participation in investigative (search) and other procedural actions, assessment of their legality and expediency, restoration of violated rights of the victim, compensation for damage caused by a criminal offense.

The activity of a lawyer as a representative of the victim in the pre-trial stage of criminal proceedings is aimed at ensuring the realization of the rights of the victim, which arise from the moment of acquisition of the relevant procedural status, and the content of the activity is the actions prescribed by law with the use of procedural means, which include: providing consultations (clarification of rights

, duties, responsibilities, etc.); ensuring legality during procedural actions (control over compliance with legislation by employees authorized to pre-trial investigation of criminal offenses; compliance with the procedure established by the Criminal Procedural Code of Ukraine, and the content of the protocol met criminal procedural requirements; supervision of compliance with procedural rights; ensuring safety for life and health.

The procedural right of the victim to have a representative arises from the moment of filing a statement about the commission of a criminal offense or a statement about involving a person in criminal proceedings as a victim. At the same time, from the practice of pretrial investigation bodies, it was established that the main gaps in criminal procedural legislation are: deficiencies in legal regulation: provisions on ensuring the rights and legitimate interests of the victim in Art. 2, 7 of the CCP of Ukraine; determination of cases when the participation of the victim's representative is mandatory; the possibility of attracting a representative of the victim at the expense of state funds; powers and procedural status of the lawyer as a representative of the victim, as well as the absence of a clear definition of the moment of entry of the lawyer-representative of the victim into the criminal proceedings (starting from the pre-trial investigation stage; familiarization of the victim and his representative with the materials of the criminal proceedings. In this regard, the lawyer must acquire the procedural status of the victim's representative from the moment of presentation to the investigator or the court of confirmation of his authority - a warrant for legal consultation or an agreement, since state bodies have no right to prevent the victim from exercising his right to participate in the process through the representative he has chosen.

In the case of the participation of a lawyer as a representative of the victim, the procedural activity of this side of the prosecution increases: work with evidence, submission of motions, complaints, objections, which forces the authorized bodies of the pre-trial investigation (investigator, prosecutor, investigating judge) to respond legally to such initiatives.

Key words: lawyer, representative of the victim, criminal procedural activity, investigation, provision of legal assistance.

Список використаних джерел:

1. Опришко І. В. Коментар Конституції України: коментар до ст. 59. Київ : Кондор, 1996. 248 с.
2. Кавун Д. Ю. Представник-адвокат потерпілого (фізичної особи) у досудовому розслідуванні. *Вісник ХНУім. В. Н. Каразіна*. Серія: Право. 2016. Вип. 22. С. 206–209.
3. Кримінальний процесуальний кодекс України: Закон від 13 квіт. 2012 р. *Верховна Рада України*. URL: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/4651-17>
4. Дубівка І. В. Діяльність адвоката в стадії досудового розслідування : автореф. дис...канд. юрид. наук: 12.00.09. Київ, 2017. 233 с.
5. Дубівка І. В. Актуальні проблеми діяльності адвоката у кримінальному провадженні. *Актуальні проблеми правоохоронної діяльності* : матер. Всеукр. наук.-практ. конф. (Сєверодонецьк, 23 груд. 2016 р.). Сєверодонецьк: Луган. держ. ун-т внутр. справ ім. Е. О. Дідоренка. 2017. С. 113–115.
6. Бірюкова А. М. Забезпечення адвокатурою конституційного права на захист у кримінальному процесі України : автореф. дис. ... канд.. юрид. наук: 12.00.09. Київ, 2010. 20 с.
7. Рекомендація № R (85) 11 Комітету Міністрів Ради Європи державам-членам щодо положення потерпілого в рамках кримінального права і кримінального процесу Ухвалено Комітетом Міністрів Ради Європи на 387 засіданні заступників міністрів 28 червня 1985 року. *Верховна Рада України*. URL: http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/994_127

8. Тертишник В. М. Науково-практичний коментар Кримінального процесуального кодексу України. Київ: Алерта, 2014. 768 с.
9. Попелюшко В. О. Стратегія і тактика захисту в судовому розгляді справи. *Вісник академії адвокатури*. 2012. Вип. 12. С. 96-98.
10. Хмелевська Н. В. Теоретичні й нормативно-прикладні основи забезпечення правової допомоги адвокатом в Україні. автореф. дис. ... канд. юрид. наук. 12.00.10. Київ, 2013. 19 с.
11. Про адвокатуру та адвокатську діяльність: Закон України 05 липня 2012 р. № 5076-VI. *Верховна Рада України*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/5076-17#Text>
12. Кавун Д. Ю. Кримінальний процесуальний механізм забезпечення прав потерпілого (фізичної особи) у досудовому розслідуванні : дис... канд. юрид. наук: 12.00.08. Харків, 2017. 214 с.

Бондар П.В.

*аспірант кафедри цивільного права
Національного університету «Одеська юридична академія»
<https://orcid.org/0000-0003-0093-1350>*

ОСОБЛИВОСТІ ЦИВІЛЬНО-ПРАВОВОЇ ВІДПОВІДАЛЬНОСТІ ЗА ПОРУШЕННЯ УМОВ ДОГОВОРУ ПЕРЕВЕЗЕННЯ З ВИКОРИСТАННЯМ ТРАНСПОРТНИХ АГРЕГАТОРІВ

Постановка проблеми. Розвиток мобільних технологій, телекомунікаційних мереж на зразок Інтернету здійснюють вплив на всі сфери суспільних відносин, в тому числі економічно обґрунтованих цивільних відносин. Варіант shared-економіки, тобто економіки спільної участі, на заміну звичайним економічним моделям формується на спільному користуванні людськими і фізичними ресурсами [11], а отже гігономіка (або гіг-економіка) на сьогоднішній день вже не футуристичний прогноз, а явище об'єктивної дійсності. Розвиток та поширення транспортних агрегаторів докорінно змінило ринок перевезень, при чому як пасажирських, так і вантажних. Однак, залучення у якості посередника електронної платформи зумовлює актуалізацію питань стимулювання виконання умов договору та застосування заходів цивільно-правової відповідальності до сторони договору, яка порушує умови договору.

Стан дослідження теми. Питання правового регулювання відносин перевезень пасажирів та вантажу за допомогою транспортних агрегаторів майже не досліджувалися представниками юридичної науки. Одночасно значний науковий інтерес викликали економічні аспекти проблематики даної теми, а такими фахівцями як Горбенко О., Кушим Б., Сілантьєва Ю., Гринюк Р., Деркач Е. досліджувалися питання правового статусу транспортних агрегаторів. В свою чергу питання юридичної відповідальності сторін договору перевезення на сучасному

етапі розвитку цивілістичної науки досліджувалися І. Приленським, В. Ломакою, Р. Сірком та іншими.

Саме тому **мета** даної наукової розвідки визначити особливості цивільно-правової відповідальності суб'єктів договірних відносин в сфері перевезень із застосуванням транспортних агрегаторів.

Виклад основного матеріалу. У випадках невиконання або неналежного виконання стороною договору умов останнього вона підлягає цивільно-правовій відповідальності. За загальним правилом порушник має компенсувати всю завдану шкоду. Це впливає з принципу повної відповідальності. Відповідно до ч.3 ст. 22 ЦК України збитки відшкодовуються у повному обсязі, якщо договором або законом не передбачено відшкодування у меншому або більшому розмірі. Повна відповідальність проявляється і в компенсації моральної шкоди (ст. 23 ЦК). Повна відповідальність при порушенні договірних зобов'язань включає також сплату неустойки у випадках, якщо така міра відповідальності за порушення зобов'язання встановлена договором або актом цивільного законодавства (ст. 624 ЦК).

В межах даного дослідження окремо слід говорити про цивільно-правову відповідальність перевізника, пасажирів (або власників вантажу) та транспортного агрегатора.

Слід відзначити, що питання відповідальності перевізника неодноразово досліджувалися в літературі. Так, У.Гришко приходить до висновку, що цивільно-правова відповідаль-

ність перевізника за шкоду, завдану споживачу транспортних послуг, має свої особливості, які проявляються в тому, що: наявні різноманітні види даної відповідальності; її виникнення пов'язане з обов'язковими підставами (протиправна поведінка, шкода, вина та причинний зв'язок), і тільки у чітко визначених законом випадках може виникати за відсутності вини; обмежений характер такої відповідальності; її наслідок – застосування до перевізника санкцій майнового характеру [4, с.8]. Виходячи з такого підходу цивільно-правову відповідальність перевізника за порушення договірних зобов'язань при перевезеннях пасажирів, багажу або вантажу слід визначити як негативний наслідок, який проявляється через передбачені законодавством санкції за правопорушення у формі відшкодування моральної та (або) матеріальної шкоди чи сплати неустойки з метою відновлення правового становища пасажирів, яке існувало до порушення.

Однак в сучасних умовах окремо слід зосередити увагу на можливості притягнення до цивільно-правової відповідальності перевізника в мовах шерінгу поїздки.

Очевидно, що війна в Україні прямо або опосередковано вплинула на всі сфери суспільного життя. Структура автомобільних перевезень в умовах воєнного стану зазнала тектонічних змін через вплив одразу декількох факторів:

- через бойові дії несприятливими, а іноді й неможливими, стали умови ведення підприємницької діяльності з перевезення пасажирів – небезпечність стала не єдиною характеристикою поїздки між окремими населеними пунктами. Проблеми з паливно-мастильними матеріалами також наклали відбиток на стан розвитку системи автомобільних перевезень як пасажирів, так і вантажів;

- з'явилися кейси «волонтерських» перевезень з небезпечних регіонів України; вивезення вимушених переселенців за кордони нашої держави;

- неможливість виїзду за кордон чоловіків у віці від 18 до 60 років зумовила скорочення

кадрового потенціалу для здійснення міждержавних автомобільних перевезень.

Вже звичні для українців агрегатори таксі та міжміських автомобільних перевезень в умовах воєнного часу вдалися до переформування своєї роботи з метою допомоги своїм співгромадянам. Так, у додатку агрегатора таксі Bolt з'явилася нова категорія «Support», що надала можливість водіям-волонтерам допомогти з перевезеннями за символічною ціною в 1 грн, а «всі, хто цього потребує, безплатно переміщатись у разі екстреної потреби» [4]. Одеський агрегатор «Бонд» також організував у застосунку можливість обрати вибрати клас авто «Волонтер» або «Волонтер вантажний» [5]. Долучився до вкрай важливого процесу організації волонтерських перевезень також і сервіс пошуку попутників BlaBlaCar [6]. Окрім того для здійснення волонтерських перевезень створювалися спеціалізовані пабліки в соціальній мережі Facebook, групи в месенджерах Viber, Telegram та інших.

Свідомий та громадсько активний вибір підприємців сприяти евакуації цивільного населення та розширенню волонтерського руху є надзвичайно важливим для нашої держави в умовах війни, однак слід зазначити, що невирішеним залишається питання врегулювання даних відносин між перевізником та пасажиром, особливо з огляду на непоодинокі факти обману, шахрайства [7] та скоєння псевдоводіями-волонтерами інших дій, направлених на порушення цивільних прав пасажирів.

Перш за все, необхідно відзначити, що перевезення, яке здійснюється безоплатно, за символічну плату (1 грн. у випадку таксі «Бонд»), або з урахуванням лише витрат на паливо за час поїздки в будь-якому випадку повинні бути ідентифіковані як договірні цивільні відносини з перевезення пасажирів. Відповідно до положень загальної для всіх договірних зобов'язань з надання послуг ст. 903 ЦК України, якщо договором передбачено надання послуг за плату, замовник зобов'яза-

ний оплатити надану йому послугу в розмірі, у строки та в порядку, що встановлені договором. Як зазначає І. Лукасевич-Крутник, диспозитивне формулювання свідчить, що законодавець надав перевагу договірному врегулюванню питання оплати послуг, а договори з надання транспортних послуг можуть бути оплатними і безоплатними, що визначається на розсуд сторін [8].

Отже, можемо констатувати, що для даного виду правовідносин актуальними є регулятивні положення, що стосуються саме договірних відносин перевезення пасажирів. Попри недостатню законодавчу врегульованість відносин безоплатного перевезення, в літературі зустрічаємо думку, що перевізник, який не є транспортом загального користування, має право в будь-який момент відмовитися від виконання безоплатного договору перевезення, і для нього не виникає обов'язку відшкодовувати збитки, завдані невиконанням договору [9, с.77].

Однак, вважаємо, що недостатня визначеність характеристик безоплатного договору перевезення та відсутність зустрічного зобов'язання з боку пасажирів не виключають випадків відшкодування шкоди, завданої пасажирів у разі відмови перевізника від виконання договору, окрім випадків відмови від виконання договору з об'єктивних причин, таких як небезпека проїзду по певній території або технічна неможливість подальшого руху.

Одночасно окремо необхідно зосередити увагу на юридичній відповідальності інших сторін договору перевезення. Факторами, що зумовлюють особливості юридичної відповідальності іншої сторони договору – пасажирів, власників вантажу – у випадках використання транспортних агрегаторів як засобу укладення договору перевезення є відсутність прямої комунікації між перевізником і пасажиром або власником вантажу в процесі укладення договору перевезення, відносна анонімність сторін при використанні мобільних додатків та відповідних електронних

платформ, а також відносна неузгодженість умов договору у випадках укладення такого договору на умовах типового договору транспортного агрегатора шляхом погодження з умовами договору при натисканні конкретної кнопки або використання певного функціоналу додатку.

Як зазначає І. Приленський, ще не повністю вирішеним є питання відповідальності пасажирів за порушення правил перевезення. Відсутність у пасажирів посадкового квитка робить неможливим укладення договору між ним і перевізником. Але в Україні на автобусних рейсах поширена практика перевезення пасажирів без квитка чи іншого документа, що підтверджує право на поїздку. В таких випадках, на думку дослідника, виникає спірне питання про відповідальність перевізника, якщо пасажирів буде завдано моральну чи матеріальну шкоду, оскільки договір не є укладеним [8, с.50]. Одночасно з цим актуалізується питання притягнення до цивільно-правової відповідальності пасажирів, який за допомогою додатку здійснив бронювання поїздки, але не перейшов до укладання договору перевезення.

Також слід піднімати питання відповідальності посередника – транспортного агрегатора. Обсяг та межі цивільно-правової відповідальності транспортного агрегатора перш за все зумовлені умовами договору між агрегатором та перевізником, агрегатором та замовником послуги. Так, наприклад, компанія Uber у своїй ліцензійній угоді пропонує розуміти під послугами, що надаються користувачам, надання доступу до технологічної платформи, яка дає змогу користувачам мобільних додатків Uber або веб-сайтів Uber, передбачених умовами надаваних послуг, організовувати й планувати перевезення та/або надання логістичних послуг за участі незалежних сторонніх постачальників таких послуг або придбання чи замовлення товарів, зокрема незалежних сторонніх транспортних компаній, незалежних постачальників логістичних послуг або постачальниками товарів

чи ресторанами, відповідно до угоди з Uber, або її афілійованими особами [1].

Транспортні агрегатори, які виключно надають інформаційні послуги, за загальним правилом не несуть відповідальності перед клієнтами за якість та умови надання самих товарів та послуг, які пропонуються на їх платформі [2].

Висновки. Недостатня визначеність характеристик безоплатного договору перевезення та відсутність зустрічного зобов'язання з боку пасажирів не виключають випадків відшкодування шкоди, завданої пасажирів у разі відмови перевізника від виконання договору,

окрім випадків відмови від виконання договору з об'єктивних причин, таких як небезпека проїзду по певній території або технічна неможливість подальшого руху.

Межі цивільної відповідальності транспортного агрегатора залежать від того, чи є він посередником, надає інформаційні послуги або є безпосереднім виконавцем за договором перевезення. Крім того правовий статус та межі можливої відповідальності залежать від специфіки правового регулювання конкретної сфери перевезень, в межах якої здійснює свою діяльність агрегатор.

Анотація

Об'єктом дослідження в межах статті виступають відносини між користувачами платформ транспортних агрегаторів (перевізниками та пасажирів, власниками вантажів) та самими транспортними агрегаторами в умовах порушення умов договору. В межах статті досліджуються питання можливості притягнення до цивільно-правової відповідальності перевізника в мовах шерінгу поїздки.

Доведено, що за умов воєнного стану структура автомобільних перевезень в умовах воєнного стану зазнала змін під впливом таких факторів як несприятливість умов ведення підприємницької діяльності з перевезення пасажирів; поява «волонтерських» перевезень з небезпечних регіонів України; вивезення вимушених переселенців за кордони нашої держави; неможливість виїзду за кордон чоловіків у віці від 18 до 60 років, що зумовила скорочення кадрового потенціалу для здійснення міждержавних автомобільних перевезень. Відзначено переформування агрегаторів таксі та міжміських автомобільних перевезень в умовах воєнного часу з метою допомоги своїм співгромадянам. Відзначено, що невирішеним залишається питання врегулювання даних відносин між перевізником та пасажиром, особливо з огляду на непоодинокі факти обману, шахрайства та скоєння псевдоводіями-волонтерами інших дій, направлених на порушення цивільних прав пасажирів.

Доведено, що перевезення, яке здійснюється безоплатно, за символічну плату, або з урахуванням лише витрат на паливо за час поїздки в будь-якому випадку повинні бути ідентифіковані як договірні цивільні відносини з перевезення пасажирів. Визначено, що для даного виду правовідносин актуальними є регулятивні положення, що стосуються саме договірних відносин перевезення пасажирів. Висловлено думку, що недостатня визначеність характеристик безоплатного договору перевезення та відсутність зустрічного зобов'язання з боку пасажирів не виключають випадків відшкодування шкоди, завданої пасажирів у разі відмови перевізника від виконання договору, окрім випадків відмови від виконання договору з об'єктивних причин, таких як небезпека проїзду по певній території або технічна неможливість подальшого руху.

Визначено, що факторами, що зумовлюють особливості юридичної відповідальності іншої сторони договору – пасажирів, власників вантажу – у випадках використання транспортних агрегаторів як засобу укладення договору перевезення є відсутність прямої комунікації між перевізником і пасажиром або власником вантажу в процесі укладення договору перевезення, відносна анонімність сторін при використанні мобільних додатків та відповідних електронних платформ, а також відносна неузгодженість умов договору у випадках укладення такого дого-

вору на умовах типового договору транспортного агрегатора шляхом погодження з умовами договору при натисканні конкретної кнопки або використання певного функціоналу додатку.

Межі цивільної відповідальності транспортного агрегатора залежать від того, чи є він посередником, надає інформаційні послуги або є безпосереднім виконавцем за договором перевезення. Транспортні агрегатори, які виключно надають інформаційні послуги, за загальним правилом не несуть відповідальності перед клієнтами за якість та умови надання самих товарів та послуг, які пропонуються на їх платформі.

Ключові слова: транспортні агрегатори, договір перевезення, спільні поїздки, цивільно-правова відповідальність, відшкодування збитків.

Bondar P.V. Features of civil liability for breach of the terms of the contract of transportation with the use of transport aggregators

The object of research within the article is the relationship between the users of transport aggregator platforms (carriers and passengers, cargo owners) and the transport aggregators themselves in terms of breach of contract terms. Within the scope of the article, the question of the possibility of bringing the carrier to civil liability in terms of trip sharing is investigated.

It is proved that under the conditions of martial law, the structure of automobile transportation in the conditions of martial law has undergone changes under the influence of such factors as the unfavorable conditions for conducting business activities in the transportation of passengers; appearance of “volunteer” transportation from dangerous regions of Ukraine; removal of forced migrants abroad; impossibility of men aged 18 to 60 to travel abroad, which led to a reduction in personnel potential for interstate road transport. Reformatting of taxi aggregators and long-distance road transport in wartime conditions with the aim of helping fellow citizens was noted. It was noted that the issue of the settlement of these relations between the carrier and the passenger remains unresolved, especially in view of the rare facts of deception, fraud and the commission of other actions by pseudo-volunteer drivers aimed at violating the civil rights of passengers.

It has been proven that the transportation, which is carried out free of charge, for a nominal fee, or taking into account only fuel costs during the trip, should in any case be identified as contractual civil relations for the transportation of passengers. It was determined that for this type of legal relationship, regulatory provisions relating to contractual relations of passenger transportation are relevant. The opinion is expressed that the insufficient definition of the characteristics of the free carriage contract and the absence of a counter-obligation on the part of the passenger do not exclude cases of compensation for damage caused to the passenger in the event of the carrier's refusal to perform the contract, except for cases of refusal to perform the contract for objective reasons, such as danger driving through a certain territory or the technical impossibility of further movement.

It was determined that the factors determining the peculiarities of the legal responsibility of the other party to the contract - the passenger, the owner of the cargo - in cases of using transport aggregators as a means of concluding a transportation contract are the absence of direct communication between the carrier and the passenger or the owner of the cargo in the process of concluding the transportation contract, the relative anonymity of the parties when the use of mobile applications and relevant electronic platforms, as well as the relative inconsistency of the terms of the contract in cases of concluding such a contract on the terms of a standard contract of a transport aggregator by agreeing to the terms of the contract when pressing a specific button or using a certain functionality of the application.

The limits of the transport aggregator's civil liability depend on whether it is an intermediary, provides information services or is a direct executor under the transportation contract. Transport

aggregators that exclusively provide information services, as a general rule, are not responsible to customers for the quality and conditions of provision of the goods and services offered on their platform.

Key words: transport aggregators, contract of carriage, joint trips, civil liability, compensation for damages.

Список використаних джерел:

1. UBER B.V. Умови й положення. URL: <https://www.uber.com/legal/ru/document/?name=general-terms-of-use&country=ukraine&lang=uk>
2. Бычков А. Правовые аспекты деятельности агрегаторов. *Новая бухгалтерия*. 2017. №08. URL: <https://www.eg-online.ru/article/351452/>
3. В Києве аферист под видом помощи по доставке экипировки для ВСУ обманул волонтеров на полмиллиона гривен. URL: <https://news.pn/ru/criminal/271812>
4. Гришко У. Особливості цивільно-правової відповідальності перевізника за порушення прав споживачів транспортних послуг. *Підприємництво, господарство і право*. 2016. № 6. С. 4-8.
5. Давайте поможем один одному: Як шукати волонтерів та тих, хто потребує транспорту за допомогою BlaBlaCar. URL: <https://blog.blablacar.com.ua/newsroom/novini/ukrajintci-khochut-dopomogti-blablacar-z-ednue-volonteriv-z-ukrajintciami-iaki-shukaiut-transport>
6. Лукасевич-Крутник І. Ціна як істотна умова договорів про надання транспортних послуг. *Підприємництво, господарство і право*. 2019. №4. URL: <http://pgp-journal.kiev.ua/archive/2019/4/10.pdf>
7. Одесская служба такси набирает волонтеров-водителей, чтобы помогать обеспечивать тероборону едой и медикаментами. *Думская*. 2022. URL: <https://dumskaya.net/news/odesskaya-sluzhba-taksi-nabiraet-volonterov-vodi-160495/>
8. Приленський І.Г. Особливості цивільно-правової відповідальності пасажирів за договором перевезення повітряним транспортом в Україні. *Часопис цивілістики*. 2021. Вип. 43. С. 46-51.
9. Самойленко Г.В. Правова природа оплатних та безоплатних договорів перевезення пасажирів. *Право і суспільство*. 2016. № 2(3). С. 72-78. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Pis_2016_2%283%29__14
10. Скрипін В. Водії-волонтери Bolt зможуть безоплатно переміщувати українців у разі екстреної потреби. *ITC.ua*. 2022. URL: <https://itc.ua/news/vodiyi-volonteri-bolt-zmozhut-bezoplatno-peremishhuvati-ukrayincziv-u-razi-ekstrenoyi-potrebi/>
11. Шевченко О. Гігономіка як феномен розвитку інформаційного суспільства. *Матеріал виступу на науково-практичній конференції «Інноваційні ідеї в економічній науці: пошуки вирішення сучасних проблем»*, 19-20 квітня 2018 р. URL: <http://ekmair.ukma.edu.ua/handle/123456789/14558>
12. Шуило М. Праця на онлайн-платформах (Uber, Uklon, Bolt, Glovo, Raketa etc.): трудові vs цивільні відносини. *Юридична газета online*. 2022. URL: <https://yur-gazeta.com/publications/practice/trudove-pravo/pracya-na-onlaynplatformah-uber-uklon-bolt-glovo-raketa-etc-trudovi-vs-civilni-vidnosini-.html>

ПРАВОВІ НОВЕЛИ

№ 18/2022

Науковий юридичний журнал

Коректура: *Чудеснова І.М.*

Верстка: *Ковальчук Ю.В.*

Формат 60x84/8. Гарнітура Times New Roman.
Папір офсет. Цифровий друк. Ум. друк. арк. 8,14.
Замов. № 0123/009. Наклад 300 прим.

Видавничий дім «Гельветика»
вул. Інглезі, 6/1, м. Одеса, 65101
Телефон +38 (095) 934 48 28, +38 (097) 723 06 08
E-mail: mailbox@helvetica.ua
Свідоцтво суб'єкта видавничої справи
ДК № 7623 від 22.06.2022 р.